

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XVI. évfolyam

Főszerkesztő
CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán, Csanda Gábor, Fazekas József, Fedinec Csilla, Gyurgyík László,
Hunčík Péter, Lampl Zsuzsanna, Lanstyák István, Liszka József,
Mészáros András, Simon Attila, Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

N. CSÁSZI ILDIKÓ

Nyelvi hátrány helyett nyelvi esélyegyenlőséget! Az anyanyelvi
kulcskompetencia fejlesztése a nyelvi hátránnyal rendelkező tanulóknál 3

KRALINA HOBOTH KATALIN

Magyar szakmai nyelvhasználat és szaknyelvoktatás Szlovákiában 23

KARA ANNA

„Én, Mécs...” Önéletrajz – másodkézből 33

KOSZTYÓ GYULA

Népművelésügy Ung vármegyében egy statisztikai adatsor
tükrében (1941) 47

GAUCSÍK ISTVÁN

A Pozsonyi I. Takarékpénztár közhasznú és jótékonyági tevékenysége
a 19. században 59

TÓZSA-RIGÓ ATTILA

A városi közösség „önolvasata”. Reprezentáció és közösségtudat a
Pozsonynak tett adományok tükrében (16. századi végrendeleti
anyag információi alapján) 81

POPÉLY ÁRPÁD

Az első szlovák országgyűlés megválasztása 1938 decemberében (2. rész)	95
---	----

L. JUHÁSZ ILONA

A Károly király gyermeknyaraltatási akció 1918 nyarán. Osztrák gyerekek a mai Szlovákia magyarul lakta területein (A korabeli sajtóhírek alapján) 2.	123
---	-----

KERÉNYI ÉVA

Gömöri fürdőélet a 19. században III.	147
--	-----

Könyvek

Simon Attila: Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban (Baka L. Patrik)	163
H. Nagy Péter: Párhuzamos mintázatok (Baka L. Patrik)	165
Tulajdonnevek a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában (Tóth Katalin)	167

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády Slovenskej republiky
– program Kultúra národnostných menšín 2014

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography s.r.o., Érsekújvár • Nyomta: Kanovits média s.r.o., Dunaszerdahely • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2014. szeptember • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s.r.o., Nové Zámky • Tlač: Kanovits média s.r.o., Dunajská Streda • S finančným príspevkom ÚV SR • Náklad: 600 • Cena: 3 € • september 2014 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

N. CSÁSZI ILDIKÓ

Nyelvi hátrány helyett nyelvi esélyegyenlőséget!

Az anyanyelvi kulcskompetencia fejlesztése a nyelvi hátránnyal rendelkező tanulóknál

ILDIKÓ CSÁSZI N.

Instead of linguistic disadvantage, equality of language opportunities! Developing key native language competence of pupils at a linguistic disadvantage

81`242

81`246.2

811.511.141`242

811.511.162.4`244

Keywords: Development of child language, improving text comprehension, disadvantaged background, linguistic disadvantage, bilingualism as a linguistic disadvantage.

1. Bevezetés. Az Európai Unió oktatási és képzési munkaprogramjának (Oktatás és képzés 2010) keretei között a kulcskompetenciákkal foglalkozó munkacsoport nyolc kulcskompetenciát definiált – köztük az anyanyelvi kommunikáció kulcskompetenciát –, állásfoglalásuk alapján a 'basic skill' (alapkészségek) helyett a 'key competences' (kulcskompetenciák) kifejezést használja. A kompetencia ugyanis nemcsak ismeretek, készségek, adottságok és attitűdök ötvözetét jelenti, hanem beleértjük a tanulás képességét és módszereit is. Az *anyanyelvi kommunikáció* „az a képesség, hogy kifejezzük és megmagyarázzuk gondolatainkat, érzéseinket és a tényeket mind szóban, mind írásban (hallás utáni értés, beszéd, olvasás, írás), és nyelvileg helyes formában nyilvánuljunk meg a társadalmi kontextusok teljes skálájában – a munkában, otthon, a pihenés során”. (Oktatás és képzés 2010, 43. p.) Az információfeldolgozás az anyanyelvi kompetencia olyan kiemelt területe, amely létrehozza az élethosszig tartó tanulás feltételeit, elősegíti a társadalmi beilleszkedést. Az ehhez kapcsolódó szövegértés és -alkotás olyan eszköz-tudás, amely a 21. században piaci értékűvé, szellemi tőkévé vált. Az információs társadalom megköveteli a kommunikációban részt vevő partnerektől, hogy különböző anyagú és nyelvű szövegeket tudjanak hatékonyan interpretálni.

Az anyanyelvi kompetencia körülhatárolásához a pedagógia és a pszicholingvisztika is Noam Chomsky nyelvi kompetencia meghatározásából indult ki, mely szerint a beszélő véges számú elemből véges számú szabály felhasználásával képes végtelen számú mondatot létrehozni. Chomsky a performanciát nyelvhasználatként értelmezte, de nem hitt abban, hogy a nyelv használatára vonatkozó kutatások közelebb vinnének a nyelvi kompetencia leírásához, hiszen adott egy ideális körülmények között modellált és egy ideálisnak nem nevezhető szignifikáns egyéni sajátosságokat mutató képesség, az előbbi a generatív grammatika, míg az utóbbi a pragmatika témakörébe tartozik (Banczerowski 1994). Hymes kiterjesztette a nyelvi kompetencia fogalmát a kommunikáció tényezőit szem előtt tartó nyelvi-nyelvhasználati tudás fogalmára (Hymes 1978).

Banczerowski tovább finomította a meghatározást: „A nyelvi tudást és használatának a képességét nyelvi kompetenciának, viszont a kommunikatív céllal generált nyelvi megnyilatkozások használati szabályrendszerének tudását (ismeretét) nyelvi pragmatikai kompetenciának fogjuk nevezni.” (Banczerowski 1994, 1995)

2. A gyermeki nyelvelsajátítás elméletei. Az anyanyelvi kommunikáció elsajátításának legelső társadalmi közege a család. Mivel a gyermek a családban sajátítja el az anyanyelvet, a gyermeki nyelvfejlődésben fontos szerepet kap a gyermek szocializációja és identitásának megalapozása is. Ugyanakkor a családban a nyelvelsajátítás spon-tán történik, nem a nyelv tagoltságát, rendszerét tanulják. Az anyanyelv elsajátítása nemcsak egy nyelv ismeretét eredményezi, hanem a szemantikai, szintaktikai tervezés, a szintaktikai és artikulációs kivitelezés megtanulását is (Lengyel 1993).

A gyermek egy bizonyos életkorig sajátítja el anyanyelvét. Ezt az életkort biológiai sorompónak nevezik, s hat-hétéves korra tehető. Ha valamilyen okból elszigetelődik a gyerekek (vadonba kerülő vad- vagy farkasgyerekek), s ez után az életkor után találják meg, kevésbé tudják megtanítani beszélni; az agy ugyanis elveszti azt a rugalmasságát, mely a nyelv megtanulásához szükséges. Létezik egy második biológiai sorompó is, ami tíz-tizenhárom éves korra tehető: ez az a határ, mely alatt egy második – idegen – nyelv nagy valószínűséggel akcentusmentesen tanulható meg. Így az iskolakezdés optimális ideje a hat-hétéves kor körül van, és tíz-tizenéves éves kor után már nehéz a beszédhibákat javítani, nehéz a beszéd- és a helyesírási készséget fejleszteni, illetve olvasni is nehezen lehet megtanítani a kamaszodó gyereket vagy a felnőttét. Ez a két biológiai sorompó feltétlenül felhívja a figyelmet az első iskolai évek jelentőségére, pótolhatatlan tevékenységére.

2.1. Az utánzás elmélete (tanuláselmélet). A gyermek valóban sok mindent sajátít el utánzással, de ez önmagában véve kevés. Soha nem hallott mondatokat is megért, és képes produkálni ilyeneket. Az utánzással a gyerekek a szókincset és a hangokat tanulják meg, de a grammatikai képesség kis hányada magyarázható csupán így.

2.2. A veleszületettség elmélete (innáta elmélet, Noam Chomsky, 60-as évek). Chomsky szerint a gyermek a nyelvi szerkezetekkel együtt születik, az elmélet megalakítója szerint a gyerek akkor sajátítja el a nyelvet, amikor még nem képes intellektuális teljesítményre, a nyelvelsajátítás független az intellektustól. A nyelv és a gondolkodás kapcsolatban van egymással, de alapvetően független egymástól. A gyermek egy ún. univerzális grammatikával születik a világra, ami egyrészt általános grammatikai ismereteket tartalmaz, másrészt bizonyos eljárások, műveletek elvégzésének tudását biztosítja. A környezeti hatás abban realizálódik, hogy a számtalan nyelv közül melyiket sajátítja el, ill. az univerzális grammatika fokozatosan konkretizálódik. A nyelvelsajátítás (alapegysége: a mondat) olyan kreatív folyamat, amelynek során a gyermek nyelvtani szerkezeteket sajátít el, illetve szabályokat hoz létre (Chomsky 2003).

Az elménkben létező tökéletes nyelvi tudás (tudniillik nyelvi kompetencia) alapozza meg a tényleges nyelvi megnyilvánulásaink összességét – az általa bevezetett fogalommal élve: a nyelvi performanciát. Az implicit (tényleges) nyelvi tudás csupán a nyelvi kompetencia elméletével válik elvont nyelvtanná, amelyet a nyelvtudománynak kell modellálnia. Ez a megkonstruált explicit elmélet pedig maga a grammatika. A grammatika tehát Chomsky szerint nem egyéb, mint a belső nyelv elmélete. Az egyéni nyelvi fejlődésben az első 10 év alatt képes a gyermek ráhangolódni a biológiailag adott nyelvi kompetenciára. Módszerük közé tartozik a gyermek felkérése grammatikai ítéle-

tek alkotására, megkérdezik például a gyereket, hogy egy mondatot helyesnek ítéle vagy sem. Ez az elmélet a biológiai determinizmusra épít, tagadja a kultúra szerepét.

2.3. A nyelvelsajátítás kognitív elmélete (Jean Piaget, 70-es évek). Az elmélet lényege az, hogy a gyermek addig nem érti meg a nyelvi formákat, amíg nem világosak számára a mögöttük lévő fogalmak. Egy nyelvi szerkezet csak akkor jelenik meg a gyermek beszédében, ha kialakult a megfelelő kognitív alap. Az *Ez az autó nagyobb, mint az.* mondat csak akkor jelenhet meg a gyermek beszédében, ha már kialakult az összevetés, a viszonyítás képessége a gyermekben.

A kognitív elméletet vallók között két nagy kutatót is említhetünk, Piaget-t és Vigotszkijt. A gyermek fejlődésének legkorábbi szakaszáról azonosan vélekednek, de amikor a gyermek beszélni kezd, nézeteik már különböznek. Piaget elmélete a gondolkodás fejlődésére összpontosít, s ebben a folyamatban a nyelv periférikus jelenség, a gyermek gondolkodási fejlődésének a tünete. Ezzel szemben Vigotszkij a nyelvet a gondolkodás mozgatójának tekinti, a nyelv közvetíti a gyerek gondolkodása és környezete között.

Piaget a gyermek kognitív fejlődéséhez viszonyítja a nyelvi fejlődést: kétéves korig tart a szenzomotoros szakasz, kettőtől hétéves korig a preműveleti szakasz. Ekkor alakul ki a dolgok állandósága, a fogalomalkotás, az ok-okozati viszony megértése. Vigotszkij szerint az első fokon a gyermek nyelve és gondolkodása külön fejlődik, a második fok az egocentrikus beszéd foka, ekkor a gyerek hangosan fejezi ki gondolatait. A harmadik fokon az egocentrikus beszéd belsővé válik, interiorizálódik (A. Jászó 2006, 205. p.). A nyelvhasználat logikája elsajátítható a szenzomotoros intelligencia fejlődése (kb. a 18. hónap körül) során. E szakaszban a gyerek mentális képet alakít ki a függetlenül létező tárgyak világáról (Giddens 1997).

2.4. A funkcionalizmus elméletében (M. A. K. Halliday elmélete, 1975) a mondattan szemantikai megközelítése látszik: a gyermek akarata vagy szükségletei alapozzák meg a nyelv elsajátítását, vagyis a gyakorlatias kommunikálást. Lényeges a gyermek és a gondozója közötti verbális és nem verbális interakció. A gyermek 9 és 15 hónapos kora között szókezdeményeket alkot. Ezeknek a hangoknak, illetve hangkapcsolatoknak meghatározott céljuk van: a gyerek valamit akart, vagy valami ízlott neki. A gyermek első szavai négyféle funkciót képviseltek: 1. eszközlés: „Akarom”; 2. kölcsönös cselekvés: „én és te”; 3. szabályozó: „Ahogy mondom”; 4. személyes: „Itt vagyok”. Ezekhez a gyerek később három másikat csatol: 1. elképzelő: „Tettessük”; közlő: „Mondanom kell valamit neked”; felfedező: „Mondd, miért?”. A második szakaszban jelentős fejlődés figyelhető meg a jelentések tartományában, habár a gyermek még nem a felnőttek nyelvén szokásos formákat használja. Ez azonos azzal a szakasszal, melyet más szerzők a szókincs robbanásának neveznek. Halliday szerint ez együttes szemantikai és szintaktikai fejlődés. A személyes és a felfedező szakasz egy új funkcióba olvad (ez a tanulás a nyelv segítségével), a többi öt funkció egy pragmatikai rendszerbe olvad (ez tevékenység a nyelv segítségével) (A. Jászó 2006, 205–206. p.).

2.5. Cselekvésközpontú interakcionista elmélet (bemenet elmélet, Jerome Bruner, 80-as évek). Ebben az elméletben a legfontosabb szerep a nyelvi minta, azaz az anya és a környezet által használt nyelv. Az elmélet követői is elismerik, a gyermek veleszületett képessége a nyelv elsajátítása. A nyelv fejlődését egyfelől általános megismerési képességek fejlődéséhez (Piaget-féle elmélet alapja), másfelől a környezet társas szervezéséhez kötik (Cole–Cole 2003).

A szociális-interaktív elmélet a gyermek környezetét tartja fontosnak. Az öröklött tényezők fontosak, de nem elégségesek a nyelv kifejlődéséhez. A nyelvi környezet önmagában sem elégséges. Az interakció, a gyermekhez alkalmazott beszéd a fontos. Az a lényeges, hogy a felnőtt interakcióban legyen (kérdések, utasítások, elismerések, utalások használatával) a gyerekekkel. Fontosak a tárgyak és az események, ismétlődően, szinte rituálészerűen, melyekkel kapcsolatban a nyelvet használják. Nagyon fontos a felnőtt szerepe, különösen a játékban, ekkor ugyanis tisztázódik a cselekvő és a tárgy különbsége. A felnőtt által alkalmazott nyelvhasználat – lassabb tempó, ismétlések, egyszerű mondat szerkezet, magasabb hangfekvés – segítik a gyereket a megértésben. Emellett a felnőtt indirekt módon javítja a gyereket: helyes formában ismétli meg a mondottakat. A felnőttek követik a gyerek fejlődését: bonyolultabb és hosszabb mondatokat alkalmaznak, ha úgy ítélik meg, hogy a gyermek érettebb. A nyelvelsajátítás gyorsaságára a gyermekhez alkalmazott beszéd pragmatikus tartalma hat (A. Jászó 2006, 206. p.).

2.6. Az intelligencia sokféleségének elméletében Howard Gardner a 80-as évek közepén a kognitív felfogást fejlesztette tovább. Ebben a szerző hatféle intelligenciát mutat be: 1. nyelvi intelligencia, 2. zenei intelligencia, 3. logikai-matematikai intelligencia, 4. térbeli intelligencia, 5. testi-mozgási intelligencia, 6. a személyiséggel kapcsolatos intelligenciák. A sokféle intelligencia létét igazolja a tapasztalat, de nemcsak a mindennapi tapasztalat, hanem a szemléltetés. Nemcsak a gyerekek különfélék, hanem a kultúrák is (éppen ezért a sokféle intelligencia elméletének ismerete hasznos volna a cigány gyerekek tanításában).

Gardner az elméletét kibővíti a szimbólumelmélettel: a szimbólumok szerencsésen kitöltik a rést az idegrendszer struktúrája, működése és a kultúra szerepe-tevékenységei között. Az ember szimbólumok (jelek) segítségével szocializálódik. Szimbólum a beszélt vagy az írott nyelv, a matematikai nyelv, a gesztusok, a tánc és sok hasonló. Gardner leírja a kisgyerek szimbolizációs folyamatait: 5–7 éves korban fejlődik ki a jelölő szimbolizáció, egy másodlagos rendszer, amely egy elsődleges rendszerre vonatkozik: az írás a beszélt nyelvre, az írott számrendszer a beszélt számrendszerre, ilyenek a térképek, a diagramok, a zene és a tánc kódjai. Ezt a másodlagos szimbólumrendszert az elsődlegesre építi a gyerek. Míg az elsődleges rendszerek kultúrafüggetlenek, a másodlagos rendszerek erősen függenek a kultúrától. Ezen a ponton különbség van az iskolázatlan és az iskolázott társadalmak között. Az iskola a kultúrába vezeti be a gyereket. A kultúra szerepét hangsúlyozva Gardner antropológiai perspektívát visz be a megismerés megértésébe. Az általános érv a következő: a gondolkodás végeredményei kultúránként különbözők, viszont a gondolkodási folyamatok mindenütt azonosak – éppen ezért a különbségek csakis a különböző kultúrákból eredeztethetők (A. Jászó 2006, 198–201. p.).

3. A gyermeknyelv fejlődése. A születés után a preverbális – beszéd előtti, a beszédet megelőző – hangjelenségeknek készítik elő a beszédet. A második hét táján jelentkezik a kifejező sírás, majd a gőgicsélés. A csecsemő kezdetben a gőgicsélés időszakában nem csak az anyanyelvére jellemző hangokat produkálja. A környezete hatására azonban az anyanyelvére nem jellemző hangok fokozatosan eltűnnek, s ezzel egyidejűleg gyakrabban és egyre tökéletesebben az anyanyelvére jellemző hangokat használja, kialakul az anyanyelv artikulációs bázisa. Ha a gőgicsélés elmarad, vagy nem fejlődik ki, akkor meg kell keresni az okát, oda kell rá figyelni, mert komoly következményei

lehetnek. A gőgicsélés fokozatosan szűnik meg, tizenöt hónapos kor után már nemigen hallható (A. Jászó 2006, 207. p.).

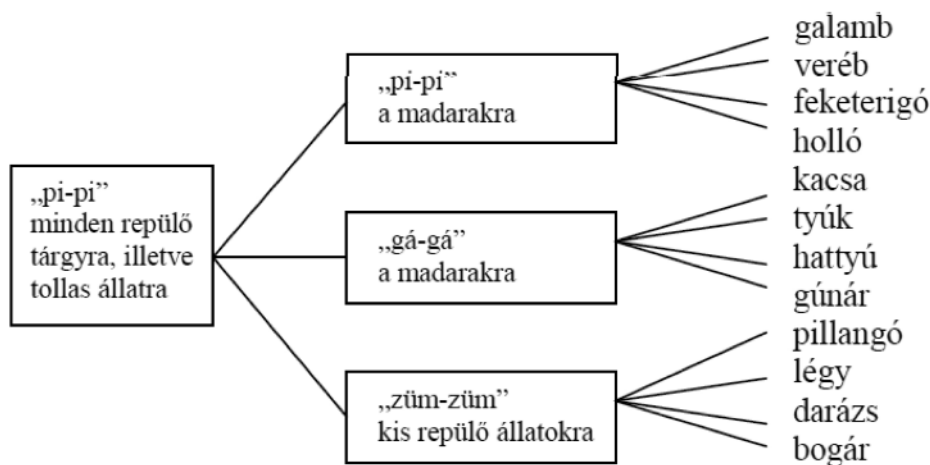
Nyelvről akkor beszélhetünk, ha a gyerek szótagokat mond (*pa-pa, ma-ma, baba*), és ha a kiejtett hangsor jelentést kap. A tizedik hónap táján megjelennek az első szókezdemenyek (*mama, papa, dádá, nem*), sok baba két ajakkal, valamint ajakkal és foggal képzett mássalhangzókat és mély magánhangzókat ejt először. A gyermek első jelentéses hangsorai szómondatok, formailag szavak, de funkciójukat tekintve mondatok. Például a *vau* hangsor a situációtól függően jelentheti: 'itt a kutya', 'add ide a kutyát', 'félek a kutyától'. Ilyenkor a szupraszegmentális tényezők fejezik ki a különbségeket. Az első szavak főként vágyat és óhajt fejeznek ki, és fokozatosan válnak olyan információhordozóvá, amelyben a gyermek nincs jelen érzelmileg. A kisgyermek a hangképzésben még nem tudja tökéletesen összhangba hozni beszédszerveit, ezért bizonyos hangokat másikkal helyettesít: réshangot zárhanggal: *tine* 'színe', *tereti* 'szere-ti', veláris mássalhangzókat alveolárisal: *dojó* 'golyó', *tető* 'kettő', *tefel* 'kelj fel'. Kerülik a mássalhangzó-torlódást: *kampusz* 'krampusz', gyakran elhagyják a szóvégi mássalhangzókat: *ké* 'kép', *szé* 'szép'; az *l* és *r* hangok helyett *j*-t ejtenek: *jóka* 'róka', *japoz* 'lapoz'. Megnyilatkozásaik konkrét jelentésűek, adott helyzetre irányulnak; tipikus megnyilatkozások, pl. *Hol van a ...? Ez egy...* Rendszerint többletinformációt adnak, ami a felnőtt nyelvben felesleges lenne. Sokkal lassúbb a beszéd sebessége, pl. kibővíti, elismétli stb. a felnőtt mondatait. A beszéd expresszív, érzelmi összetevőkkel telítődik, amit speciális szavak vagy hangok mutatnak, pl. gyakori a kicsinyítő képző vagy a megkettőzött (reduplikációs) szavak használata. Tipikus, ún. dajkanyelvi szavak jellemzik: *paci* 'ló' (Lengyel 1993). A szóhasználat és a szókészlet kezdetben szelektív: a beszélni tanuló gyermek első 50 szavának az 50%-a főnév, 14%-a különleges főnév (*papa, mami*), 10-10%-a jelző és határozó, illetve szociális-személyes szavak (*pá-pá*) (Lengyel 1981).

Az egyszavas közléseket (a mondatszókat) a kétszavas közlések követik. Ez a távirati vagy telegrafikus beszéd korszaka, a toldalékolás hiányzik vagy még nem pontos. Pragmatikai szempontból érdekes, hogy az elsőként megjelenő toldalékok a *-t* tárgyrag és az *-é* birtokjel, pragmatikai-pszichológiai alapjuk van: a gyermeket érdeklik a tulajdonviszonyok: kér-kap valamit, illetőleg gyakran hallja: *babáé, papáé, mamáé*. A többi toldalék kialakulásának nincs meghatározható sorrendje. Négy alapvető tárgyal a szakirodalom ezzel kapcsolatban. 1. A kognitív elsőbbség elve azt mondja, hogy a gyermek azt a toldalékot sajátítja el, melynek jelentését érti (Piaget tana); a gyerekek például meg kell értenie a feltétel fogalmát ahhoz, hogy a feltételes mód jelét helyesen használja. 2. A kognitív bonyolultság elve szerint az összetettebb elemek később jelennek meg, például előbb jelennek meg a vonzatok, mint a bonyolultabb jelentésű határozók. 3. Az egyértelműség elve azt mondja ki, hogy az egyalakú és az egyjelentésű toldalék (tárgyrag és a birtokjel) előbb alakul ki. A mély hangrendű toldalékokat előbb használja a gyerek, mint a magas hangrendűeket. 4. A gyakoriság elve szerint azok a toldalékok jelennek meg a gyermek nyelvében előbb, melyeket gyakrabban hall a környezetében (A Jászó 2006, 207. p.).

A szótanulás közben a következő fő jelentéstársítási gyakorlatot követik:

1. Túláltalánosítás: egy szó jelentését kiterjesztik más, bizonyos jegyekben (forma, szín, alak) megegyező tárgyak megnevezésére. Például több különböző négy lábú álla-

tot is nevezhet kutyának. Chomsky elméletében a túláltalánosításnak fontos szerepe van, ezzel (is) bizonyítja, hogy a gyerek soha nem hallott formákat képes létrehozni, tehát vele született nyelvi képességgel rendelkezik.

A szókinsz differenciálódása (Richter-Brügge-Mohs 1997, 35. p.)

2. Aluláltalánosítás: a felnőttekétől szűkebb jelentésben használják az adott szót. A *cica* csak a család cicája, *cipő* csak a saját cipője, a szomszéd cicája vagy a szülők cipője már nem az.

3. Hibás párosítás: nincs egyértelmű alapja a helytelen használatnak, például a telefonra azt mondja, hogy *táska* (Lengyel 1993).

A gyermekek nem képesek meghatározásokat adni. Ez azt jelenti, ha a gyermektől megkérdezzük, hogy *Mi az a cipő?*, és ha a látókörében található egy olyan tárgy, akkor rámutat, vagy üres, félreérthető választ ad. A meghatározások csak fokozatosan finomulnak ki a gyermekeknél, s a felnőttekéhez hasonló meghatározásokat csak 8 vagy 9 éves korukban képesek adni. Ez előtt a kor előtt csak egy tulajdonságot vagy funkciót képesek kiemelni a gyermekek.

A gyermekek két éves korukra már akár 3-4 szót is képesek egymáshoz kapcsolni, s ezeket többféleképpen kombinálhatják. Ekkorra már nemcsak kérdések és utasítások fordulnak elő beszédükben, hanem egyértelmű állítások is. A harmadik év táján óriási mértékben megnő a gyermek szókincsa, megnő a beszélőkedve, ezért ezt a korszakot a verbális mámor korszakának nevezik. Ilyenkor átmenetileg dadogás léphet föl (ami később elmúlik), mivel a gyermek artikulációs ügyessége elmarad kifejezőképessége mögött. A hároméves gyermek kb. 1200 szót használ. A gyermek szókincsében a szófajok közül a legtöbb főnév, de fokozatosan növekszik az igék száma is. A többi szófajt lassabban sajátítja el; legkésőbb a kötőszók és a névutók alakulnak ki. A melléknevek száma kevesebb, erre oda kell figyelni a tanítóknak, ezért alsóbb osztályokban fokozott gondot kell fordítani a melléknevek tanítására (A. Jászó 2006, 208. p.).

A 3. év végére a gyermekek mondatai már 4-5 szóból is állhatnak. Hároméves kor körül jelennek meg az összetett mondatok, amelyek legtöbbször mellérendelő tagmondatokból épülnek fel, eleinte még kötőszó nélkül, illetve a leggyakrabban az és

kötőszóval vannak összekötve. De egyre gyakrabban használnak már a gyermekek alárendeléseket is, amelyeket *mert, mivel, miután, ami, aki, amikor* kötőszavakkal kötnek össze. A nyelvtani fejlődés korábbi korszakából származó tévesztések, túlszabályozások, a grammatikai szabályok nem megfelelő alkalmazása a négyévesek beszédét már egyre kevésbé jellemzi. Ebben az időszakban a mondattani és morfológiai rendhagyó alakokból sokat megjegyeznek.

Négy- és hatéves kor között lényegében kiépül a nyelvtani rendszer. A feltételes mód viszonylag későn alakul ki. A gyerek időfogalma még négy-ötéves kora táján is bizonytalan. Pléh Csaba szerint a nyelvtan egymást követő szakaszokból épül fel, amelyek az alábbi rendszert alkotják:

1. Idioszinkretikus: alkalmaz szabályokat, de ezek egyenként eltérőek.
2. Egyszerű, de széles körű szabályok alkalmazása: 2-3 éves gyereknel mindig az alany áll elől, ezért nehéz számára, ha ezt megfordítjuk.
3. Szűk érvényű szabályok gyors elsajátítása.
4. A 4–6. év közé a 3. szabályok fokozatosan integrálódnak az általános szabályok közé.
5. Iskoláskor táján a nyelvtani szabályok használata rugalmasabbá válik, kiteljesedik a nyelvre való formális reflexió képessége (Pléh 1986).

Egy nyelv elsajátítása jóval több, mint a fonetikai és nyelvtani szabályrendszer elsajátítása, illetve a szavak és azok jelentésének megtanulása. Emellett azt is meg kell tanulni, hogy a hétköznapi társas szituációkban hogyan használhatjuk a nyelvet. A társalgási interakciók fejlődésének szintjei nem különíthetők el egyértelműen. A gyermek hamarabb tanul meg kommunikálni, mint beszélni: vagyis hamarabb vesz részt társas szituációkban, mint ahogy ki tudna ejteni egy-egy szót: sírással rá tudja venni a szüleit arra, hogy foglalkozzanak vele. Kétéves korban alkalmazzák az ún. kulcsszó-stratégiát: a beszédmegértésben figyelhető meg az, hogy a gyerek az elhangzottakból igyekszik kiszűrni és azonosítani a számára ismerős vagy azonosítható, jelentéssel bíró szemantikai egységet (ez nem feltétlenül szó), s ez alapján következteti ki a közlés teljes tartalmát. Ebben nagy szerep jut a gondolkodásnak és az asszociációnak.

A gyermekek hároméves korukra már elsajátították a társalgási elméletek nagy többségét. Megtanulták, hogyan kell a hallgatók figyelmét felkelteni és fenntartani. Már magyarázatokat is tudnak adni, és igazodnak a hallgatók igényeihez is. Ebben a korban már sokat tudnak a megfelelő válaszádról. 3 és 5 éves kor között a gyermekek nagyon sokat megtanulnak a társalgást szabályozó társadalmi tényezőkről. Tudják, hogy kit, mikor, hogyan szólíthatnak meg, tudják a főbb udvariassági szabályokat, köszönési formákat. Megtanulják a kommunikáció esetleges zavarainak kezelését, azt, hogy egy szituációban nem minden az ő akaratuk szerint történik.

A gyermeki gondolkodás nem mennyiségileg, hanem minőségileg különbözik a felnőttekétől, és ebből fakadóan más a gyermek világképe is. A beszéd és az értelmi részfunkciók fejlődésének következtében a gyermek számára rendkívül megnő az elérhető és tárolható információ mennyisége. A hatéves korú gyermekek mindenre megtaníthatók. Javul a finommotoros koordináció, a rajz- és íráskészség.

Piaget szerint a gyermek gondolkodásának ekkori jellemzője az egocentrikus gondolkodás. Az egocentrikus gondolkodásra utal az egocentrikus beszéd, az óvodások hosszú monológjai, önmaguknak szóló hangos vagy motyogott történeteik. Később a gyermek számára tudatossá válik a különbség a másokkal közölt gondolat és a saját

magának közölt gondolat között. A prelogikus, műveletek előtti gondolkodás még képi gondolkodás. A még érzéketes tulajdonságokat viselő szimbólum, az előfogalom szerepel a gyermek gondolkodásában, amelynek jellegzetessége, hogy félúton van a fogalom általánossága és az alkotóelem egyedisége között (Piaget 1993).

A gyermek tudja, hogy neki melyik a jobb keze, de a vele szemben ülőnél már eltéveszti, mert sem társadalmilag, sem geometriailag nem képes más szempontra helyezkedni. A 4-5 éves gyermek az egocentrikus gondolkodás miatt nem tud elegendő információt közölni egy másik személlyel, ha az adott személy nem látja azt, amit a gyermek, vagyis nem részese annak a situációnak, amelyben a cselekvés/történetis lezajlik. Ezeket fejleszthetjük az iskolában a különböző nézőpontból alkotott szövegekkel.

A gyermek nyelve a közösségben, kölcsönös beszédtevékenységben fejlődik. Lényeges a másik fél szerepe – nevezzük gondozónak, anyának, szülőnek –, az anya nyelvi viselkedése meghatározó. A gyermek-szülő viselkedésben nagy különbségek tapasztalhatók a különféle kultúrákban. A legélesebb a különbség, hogy beszélgetnek-e a gyerekkel vagy sem, ez utóbbi esetben a gyerek spontán megfigyeléssel sajátítja el a nyelvet. Az iskolában a tanár beszéde, beszédviselkedése, a tanár-diák interakció a fontos tényező.

A gyermeknyelvi szakirodalom megállapítása szerint 6-7 éves kor táján már nem tapasztalhatunk lényeges változásokat a gyermek nyelvének kialakulásában, a szókincs természetesen bővül, a mondat szerkesztés finomodik. Lényeges viszont hat éves kor táján a nyelvi tudatosság kialakulása, sőt a nyelvi tudatosság legmagasabb – legnehezebb, mert tisztán formális – szintjének, a fonématudatnak a kialakulása. A szakirodalom a nyelvi tudatosság kibontakozásában a következő fokozatokat állapítja meg: szótagolás, mondatok felismerése, az alanyi és az állítmányi rész elkülönítése, a szavak és a szóelemek felismerése, végül a szó hangjainak analízise (a szó elején, végén, szeriálisan, pozicionálisan). A gyermek nyelvi tudatossága teszi lehetővé az olvasás és az írás, majd a nyelvtan és szinte minden, az anyanyelvi oktatással kapcsolatos terület (szövegértő olvasás, fogalmazás) tanítását (A. Jászó 2006, 221. p.).

4. A szövegértés fejlesztése. A szövegértést az anyanyelvi kompetencia legfontosabb területei között tartjuk számon, amelynek a fejlesztése már jóval az iskoláskor előtt, a kisgyermekkorban elkezdődik. A kompetenciák elsősorban természetes, interaktív módon fejlődnek, és ez a fejlődés nem egyszerűen kumulatív gyarapodás, hanem inkább „erősödés” jellegű. Az olvasni nem tudó gyerekeknek már vannak tapasztalataik „írott” szövegekkel, hiszen nézegetik a képeskönyvek képeit, felismernek plakátokat, reklámszövegeket.

A szöveg általános megközelítésben: nyelvi vagy általában nyelvi jellegű kommunikációs egység. Az emberi kommunikáció során a(z) beszélő/író valamilyen ismeretet közöl a(z) hallgatóval/olvasóval, meg kívánja őt győzni valamiről, valamilyen cselekvésre készíti, valamilyen érzelmet fejez ki, térben és időben jól körülhatárolható, szerkezetileg és jelentésben (tartalmilag) viszonylagosan lezárt nyelvi produktum (Tolcsvai 2003).

4.1. A szövegértés fogalma és helye a Nemzeti alaptantervben. A szövegértés fogalmát már sokféle elméleti és gyakorlati tanulmány meghatározta (A. Jászó 2003; Gósy 2008; Horváth 2006; Laczkó 2007, 2008; Tóth 2006.). Ezek alapján a szövegértést általánosan a szövegbe kódolt üzenet rekonstrukciójaként határozhatjuk meg. A szövegértés megvalósulhat olvasással vagy hallott szöveg befogásával. Mindkettő olyan folyamat, amelyet a diáknak el kell sajátítania, azaz meg kell tanulnia. A szövegértés

fejlesztésének igénye ma minden szövegtípust érint, és magában foglalja a kritikai és a kreatív olvasás képességének fejlesztését, beleértve a valós és a virtuális csatornákon keresztül felfogott jelek befogadását, értelmezését és megválaszolását is.

A szövegértés a beszélt, valamint az írott szövegek megértése, felhasználása és a rájuk való reflektálás annak érdekében, hogy az egyén elérje céljait, fejlessze tudását, képességeit, és hatékonyan vegyen részt a mindennapi életben (Vári és mtsai 2003). „Az egyén folyamatosan fejlődő szövegértési és szövegalkotási tudása teszi lehetővé azt, hogy önállóan és másokkal együttműködve képes legyen a verbális és nem verbális kommunikáció kódjainak, kapcsolatainak, tényezőinek azonosítására, tudatos alkalmazására, a különböző szövegek megértésére, elemzésére, kritikai feldolgozására. Mindezek birtokában alkalmassá válik a másodlagos, átvitt kifejezőmódból adódó jelentések felismerésére, reflexiójára és arra, hogy saját szövegek alkotása során maga is éljen velük. A szövegek önálló megalkotásában képes megfelelni a beszédhelyzetet és hallgatóságot figyelembe vevő, az alkotói szándékból, az olvasók igényeiből és a különféle szövegműfajok normáiból fakadó erkölcsi, esztétikai és kulturális elvárásoknak.” (Nat 2012)

A 2012-es Nat világosan képviseli a kompetenciaszemléletet, műveltségterületenként az általános fejlesztési feladatok meghatározásakor a feladatokat ismeretek, képességek és attitűdök szerveződésekként mutatja be. A műveltségterületek vizsgálata során kiderült, hogy egyesek (anyanyelv, művészetek, matematika, ember és társadalom) a kommunikációt tudatosan, tervezetten, szakszerűen fejlesztik. Mások spontán módon fejlesztik a kommunikációt (ember és természet, sport), míg némelyek gyengébben teljesítenek (idegen nyelv, ember és társadalom) vagy minimalizálják a kommunikációs fejlesztést (Földünk és környezetünk, életvitel, informatika). A kommunikációs kompetencia fejlesztésének vizsgálata során kiderült, hogy az attitűdbeli komponenskészletek alulreprezentáltak, a műveltségterületek közül csak az anyanyelv és a művészetek szentelnek nekik kitüntetett figyelmet (Szőke-Milinte 2012).

4.2. Nemzetközi mérések a szövegértés területén. A PISA felmérésekben (Programme for International Student Assessment, a világ legfejlettebb országait tömörítő OECD megbízásából készített felméréssorozat, amely a tizenöt éves diákok olvasási-szövegértési készségeit, matematikai és természettudományos kompetenciáját méri) a feladatsorok nem a lexikális tudást kérik számon, hanem azt, hogy a középiskolások tudják-e a gyakorlatban alkalmazni a tanultakat. Azért a 15 évesek képességeit mérik, mert ehhez az életkorhoz köthető az alapkészségek elsajátítása. Ezek a fiatalok a munkaerőpiac meghatározó szereplői lesznek a következő időszakban, így a mérési eredmények előre jelzik a munkaadóknak és az egyes államoknak, milyen igényekkel léphetnek fel az adott országban. A vizsgálatot háromévente ismétlik meg, Magyarország 1996-ban csatlakozott. Míg 2000 és 2006 között a magyar tanulók szövegértési teljesítménye változatlan volt (480-482), 2009-ben Magyarország (494 pont) is elérte az OECD országainak átlagteljesítményét. Azonban a 2009-es, bizakodásra okot adó eredmények után ismét romlani kezdtek az eredmények, a legutóbbi pontszámok (488) nem érik el az OECD-átlagot. A 2012-es szövegértés-eredményünk nem különbözik szignifikánsan sem a 2000-es, 2003-as és 2006-os átlag alatti, sem a 2009-es átlagos eredménytől.

A 2012-es szövegértés eredményét a távol-keleti résztvevők vezetik, az 1–5. helyen kizárólag egy európai ország, az egyébként enyhén gyengülő teljesítményt mutató

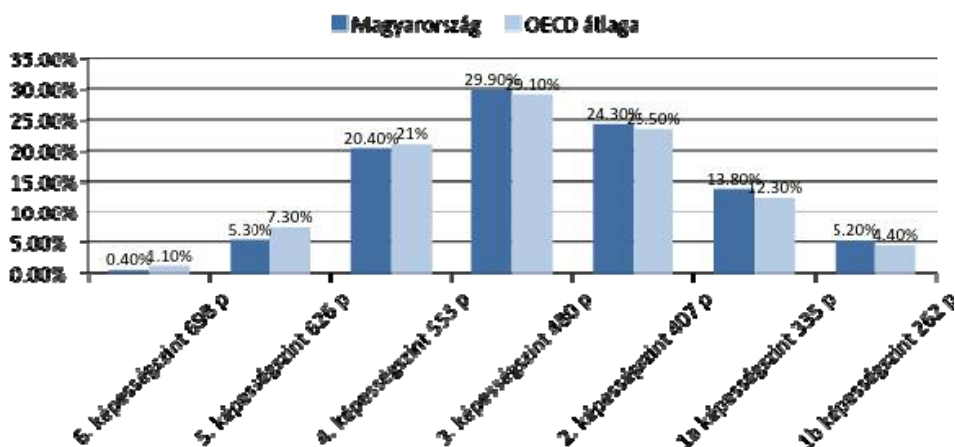
Finnország található, az élmezőnyt a finneken kívül két kínai metropolisz, Sanghaj és Hongkong, valamint Szingapúr, Japán és Korea alkotja.

A közép-európai országok csoportjában két magasan átlag felett teljesítő oktatási rendszert találunk, Lengyelországot és Észtországot, 518 és 516 pontos átlageredménnyel. Az egyetlen átlagos teljesítményű közép-európai állam Csehország (493). Magyarország eredményétől nem különbözik szignifikánsan olyan közép-európai vagy az EU-hoz 2004-ben csatlakozott országok eredménye, mint Ausztria (490), Lettország (489) és Horvátország (485), viszont átlag alatti és a magyar diákokénál szignifikánsan gyengébb Szlovénia (481), Litvánia (477), Szlovákia (463), Szerbia (446) vagy Románia (438) átlagpontszáma.

A PISA-vizsgálat magyarországi tizenkét éve alatt a leszakadók aránya 2%-kal csökkent, a kiválóak aránya pedig 0,3%-kal nőtt, ezek azonban nem szignifikáns változások, így biztató tendencia ezen adatok alapján nem írható le. A közép-európai államok közül ugyanakkor érdemes kiemelni Csehország és Németország eredményét, ezekben az oktatási rendszerekben a leszakadók aránya 16,9 és 14,5%-ra csökkent az idők folyamán.

Egy oktatási rendszer számára a kiváló diákok aránya is fontos mérőszám, ezt a réteget az 5. szint és afelett teljesítő tanulók képviselik. Az OECD-ben a kiválóan teljesítő tanulók aránya átlagosan 8,4%, ami szembeállítva a minimumalattiak 16,7%-os arányával önmagában nem szívderítő adat. Magyarország eredménye 5,7%, szemben a leggyengébbek 19%-ával, ami a legjobbaknak számának több mint háromszorosa.

Japánban a tanulók 18,5%-a éri el legalább az 5. szintet, Koreában, Új-Zélandon, Finnországban, Franciaországban, Kanadában, Belgiumban, Ausztráliában, Írországban, Liechtensteinben és Norvégiában pedig a tanulók több mint 10%-a teljesít kiválóan. A magyar diákok képességitervalluma (a leggyengébb és a legjobb 10% közötti távolság) 240 képességpont, ami statisztikailag nem különbözik az OECD-országok átlagos megfelelő értékétől (242 képességpont). Ez a mutató az évek során alig változott, a PISA-mérések mindegyikében 240 pont körül ingadozott: ebből a szempontból a magyar tanulók eloszlása nem változott.

A magyarországi eredmények és OECD-átlagok összehasonlítása a különböző képességi szinteken (A Pisa2012 összefoglaló jelentés II. táblázata alapján)

A PISA2012 szövegértésmérésnek nem volt olyan részt vevő oktatási rendszere, amelyben a lányok eredménye ne múlta volna felül a fiúkét. Az OECD-országokban ez a különbség átlagosan 38 pont a lányok javára, ami fél képességszintnyi, mintegy egy iskolaévnyi előnyt jelent. A legkisebb különbségeket az élen lévő országok közül Kína (Sanghaj, Hongkong), Japán mutatja, de meglepetésként olyan országokat is találunk itt, mint Albánia, Kolumbia, Peru és Chile.

A fiúk és a lányok eredménye közötti különbség Magyarországon már-már hagyományosan megegyezik az OECD-országokban átlagosan tapasztalható különbséggel. A 2000-es mérésben a lányok átlagosan 32 ponttal voltak jobbak, mint a fiúk, 2012-ben pedig 40-nel. A számszerű különbség ellenére nincs szignifikáns különbség a két érték között, azaz a fiúk és a lányok teljesítménye közötti különbség az elmúlt hosszú évtized során gyakorlatilag semmit sem változott. Érdekes, hogy az élvonalbeli Finnország (átlageredmény: 524 pont) esetében a fiúk és a lányok eredménye közötti különbség: 62 pont, majdnem kétszerese a magyarországi adatoknak.

A PISA2009-ben jelent meg mérési területként először a digitális szövegértés. Akkor 19 ország vett részt ebben a tesztrészben. A PISA2012-ben a digitális szövegértés továbbra is jelen van, népszerűsége növekedett, ebben a ciklusban az összes résztvevő száma 32-re, az OECD-országok száma pedig 23-ra emelkedett. Az élen elsősorban a távol-keleti és angolszász résztvevők végeztek, az egyetlen más kategóriába tartozó oktatási rendszer az 1–10. helyezési tartományban Észtország. Átlagos teljesítményt nyújtott (495–500) Olaszország, Németország, Portugália és a skandináv államok. Oktatási rendszerünk eredménye az átlag alattiak közé tartozik a 450 képességponttal. A közép-európai térségből Ausztria (480), Lengyelország (477), Szlovákia (474) és Szlovénia (471) is megelőz bennünket.

Érdekes megnézni, mit mutat a tanulók teljesítménye a digitális és a nyomtatott szövegértésben. Ebben a mérésben az origót Dánia mutatja, mindkét vizsgálatban OECD-átlagot mutat a teljesítménye, s nincs számottevő különbség a két vizsgálat eredményei között. A legnagyobb különbségeket Szingapúrban mérték a digitális szövegértés (25 pont), illetve Lengyelországban (41 pont) a nyomtatott szövegértés javára. Magyarország esetében mintegy fél képességszintnyi (38 pontos) különbség van a nyomtatott szövegértés javára. Sajnos, hazánk eredménye a 2009-es első adatfelvételhez képest minden tekintetben gyengült. Átlagpontszámunk szignifikánsan (18 képességponttal) csökkent, a legalább 2. szintet elérő tanulók aránya szintén csökkent 73%-ról 67,5%-ra, és a nyomtatott és digitális szövegértési teljesítmény közötti „szakadék” 26 képességpontból 38 képességponttal nőtt (Balázsi etc. 2013).

A szövegértés sikerét több tényező is befolyásolja: a megfelelő olvasástechnika, a világról való háttérismeretek, a szöveg nehézségi foka, a szövegtípusok ismeretének foka (formai, tartalmi viszonyok), a kontextus elemzése, a címzettek felismerése, a kommunikációs cél mérlegelése, a kódváltás problémája. A szövegértés mikrokészségei fokozatosan elsajátíthatók: mozgósítható a háttértudás, képes megérteni a szöveg egésze és a részei közötti összefüggést. A problémamegoldó képességük is fejlődik azáltal, hogy az ismeretlen jelentésű szavakat is képesek „megfejtetni”. Ezekben a tényezőkön kívül szövegértést befolyásolja még az információfeldolgozás menete: az információ érzékelése, felvétele, az információ tárolása, az információval való műveletek végzése, az információ visszakeresése, az információ továbbítása. A szövegértés sike-

ressége függ a szövegértési műveletek végzésének képességétől. Az információ(k) visszakeresésének nehézsége függ az információk számától, kapcsolódásuk módjától, az elhelyezkedésüktől, a köztük lévő hasonlóságtól, a szöveg bonyolultságától. A szövegbeli összefüggések, kapcsolatok felismerését különböző típusú kommunikátumokban befolyásolja a szöveg hossza, összetettsége, a téma ismertsége vagy újszerűsége.

5. A hátrányos helyzet és a nyelvi hátrány. Mai civilizációnk elképzelhetetlen az írásbeliség és az olvasás képessége nélkül, ez a képesség létszükségletté vált az egyén társadalmi beilleszkedésében. Ha ez a folyamat megreked, az olvasási képességgel nem rendelkező társadalmi réteg a szubkultúrába szorul.

Az eltérő szocioökonómiai helyzetű családok gyermekei a nyelvhasználat szempontjából egyaránt lehetnek hátrányos helyzetűek. Egy jó anyagi körülmények között élő gyermek is kerülhet nyelvi hátrányba, ha például diszfunkciós családi szocializációban él, vagy magányosan rengeteg számítógépes játékon játszik. A valóságban a szegényebb családok gyermekeinek nyelvi szocializációs szintje jellemzően gyengébb. A hátrányos helyzet és nyelvi szocializáció kapcsolatára a kölcsönös oda-vissza hatás jellemző, a társadalmi hátrányok egy része közvetlenül vagy közvetetten nyelvi-kommunikációs gyökerű. Az iskolákban dolgozó pedagógusok attitűdjének változásához olyan ismeretekre van szükség a különböző kultúrájú, társadalmi státuszú családokról, amelyek segítenek a hétköznapi tapasztalatok értelmezésében, feldolgozásában. Napjainkban a pedagógusok körében számos esetben leegyszerűsítő magyarázatokkal, sztereotípiákat tartalmazó értelmezésekkel találkozunk, amikor a hátrányos helyzetű roma és nem roma gyermekek iskolai helyzetéről esik szó. Ahhoz, hogy a hátrányos helyzetű gyermekek fejlődését a pedagógusok professzionálisan tudják segíteni, érteniük kell a családok szociális helyzetéből és/vagy kultúrájából fakadó különbözőségeket. Különösen fontos, hogy a tanárok értsék, milyen nehézségeket jelent a szegény családok gyermekeinek az iskolai követelmények teljesítése.

A *nyelvi hátrány* kommunikációs problémát jelent, amely gátolja a személyiségfejlődést, a társadalmi érvényesülést, és amelynek a háttérében külső, társadalmi-kulturális, szocializációs, anyagi okok állnak. A nyelvi hátrány azt jelenti, hogy az adott beszédhelyzetben nem állnak az egyén rendelkezésére a nyelvhasználati eszközök azon a fokon, amely a sikeres, hatékony nyelvi kommunikációt garantálja. A hátrányos nyelvhasználat bizonyos kommunikációs helyzetekben inkompetens, nem felel meg az adott nyelvi szituációs stílusnak. Az egyénnek nincs lehetősége a nyelvi-kommunikációs készségeinek kifejlesztésére, nyelvhasználata eltér a társadalom mintaadó csoportja által elvárt, normaként elfogadott nyelvhasználatától, például tanulóként nem felel meg az oktatási rendszer nyelvhasználati elvárásainak (Bartha 2007). A *hátrány* és a *hiány* szó jelentéstartalmának bizonyos szegmentumai alapján közel állnak egymáshoz. A *hiány* ('valaminek a meg nem léte, ill. a szükségesnél kisebb mennyiségben v. mértékben való megléte') miatt hátrányba kerülhet a nyelvhasználó, a *hátrány* ('kedvezőtlen helyzet, ebből adódó baj') miatt hiányt szenvedhet a nyelvhasználó. A két irány: hátrány → hiány, hiány → hátrány szinte összefonódva jelentkezik elsősorban a tanulók, diákok anyanyelvi kultúrájában, illetve kulturálatlanságában.

Bernstein szocializációelmélete szerint a társadalmi hátrány a nyelvi hátrány révén újratermelődik. Elméletének ezt a tételét a kétféle kódokról szóló hipotézisével támasztotta alá: *korlátozott* és *kidolgozott* kódot különít el. A *korlátozott nyelvi kód* szituációk-

hoz erősen kötődő nyelvhasználati mód, elegendő rájuk utalni mutató névmásokkal (pl. *ott azt, ilyenre, eddig, arra, ennyivel* stb.). Az ingerszegény környezetben, családban nevelkedő gyerekek ilyen „korlátozott” nyelvi kódot sajátítanak el. A családban nem okoz semmiféle kommunikációs zavart, de az iskolában, a tanórán vagy egyéb nyilvános kommunikációs helyzetben már nem elegendő. A korlátozott nyelvi kód jellemzői: az egyszerű mondat szerkezet, a rövid mondatok halmozása, az árnyalt megfogalmazás hiánya, a szegényes jelzőhasználat, a szaggatottság (szünetek, nyökögés), befejezetlen mondatok.

A *kidolgozott nyelvi kód* képessé teszi a gyerekeket „verbális tervezésre”, tudják, hol, mikor, kivel, hogyan kell beszélni. Ha az iskola, illetve a tömegkommunikációs eszközök segítségével a gyerekek nem térnek át időben a „kidolgozott” kódra, akkor az ismeretszerzési lehetőségeik beszűkülnek. Nyelvi korlátok miatt nem értik a magyarázatokat, csak részben fogják fel az olvasott információkat, nehezen, hiányosan tudják elsajátítani a különböző szakmai ismereteket. A kidolgozott nyelvi kód jellemzői: képesek élményeikről úgy beszámolni, hogy az a kívülálló számára is érthető legyen, ismerik az oksági viszony kifejezésének nyelvi eszközeit, bonyolultabb mondat típusokat használnak, kifejezőeszközeik változatosabbak, megfogalmazásuk pontosabb, beszédük kevésbé töredezett, jobban követik a nyelvi normát.

A szövegértés tanításának meghatározó összetevője a szöveg jelentéstani, valamint logikai struktúrájának és e struktúra formalizálható elemeinek felfedeztetése és tudatosítása. Az olvasásmegértéssel foglalkozó korszerű szakirodalom egybehangzón állítja, hogy a feladat nem egyszerűen az algoritmizált képességfejlesztés (megértési probléma kiemelése, részkompetencia fejlesztése, pl. ok-okozat, összehasonlítás-megkülönböztetés, általánosítás és alátámasztó részletek stb.). Ehelyett az olvasási stratégiák kialakítására kell törekedni, amibe beletartozik a stratégiaválasztás képessége és más hasonló metakognitív és önreflexív tudások és kompetenciák összessége is.

A nyelvi hátrány és nyelvi hiány kapcsolata. A nyelvi tudatosság a nyelvre irányuló analízis képesség, mely a kogníció és a metakogníció között helyezhető el. Ösztönös tevékenység, amelyben a nyelvre irányul a figyelem. A gyermekben fokozatosan alakul ki, és fokozatai figyelhetők meg. A kisgyerek először a szótagokat veszi észre, majd a mondatokat, a mondat nagyobb egységeit, a szavakat, a szavak alkotórészeit, legvégül azt, hogy a szavak hangokból állnak. Legkésőbb a hangok sorrendjének a megfigyelése alakul ki. A nyelvi tudatosság kialakulásának lényege a nyelvi jel természetének a felismerése, a jelentés és a forma szétválasztása. Különös jelentősége van az összehasonlítás gondolkodási műveletének, valamint a morféma megfigyelésének. A jelentés és a forma szétválasztása azért fontos, mert a fonématudat kialakulása a formára – a hangsorra – való figyelemváltást jelenti. Az a gyerek, akivel keveset beszélgetnek, ebben a folyamatban retardált lesz. Azt a gyereket lehet megtanítani olvasni, amelyikben ez a képesség kialakul, ezért a nyelvi tudatosság fejlesztése a képességfejlesztés igen fontos területe. Mindez összefügg az olvasás szemiotikai megközelítésével, nyilvánvalóan annak a gyerekeknek kezd a nyelvi tudatossága kibontakozni, akinek élénk kapcsolata van környezetével, akinek lehetősége van környezetének megfigyelésére, a dolgok összehasonlítására, aki „megtanul olvasni a környező világ jeleiből”, akivel sokat beszélgetnek.

A különböző eredetű hátrányok négyféle hiányt okozhatnak: értelmet (kognitív), érzelmet (emocionális, mentális), gyakorlatit (pragmatikai) és nyelvjárást vagy regionális.

5.1. Értelmi (kognitív) hiány. Általában az anyanyelvi, valamint a kommunikatív kompetencia hiányát jelenti. A tanulók szókincsük legnagyobb részét a tanulás során sajátíthatják el, ez szándékos és *direkt forma*, de legalább ugyanilyen nagy részben kellené megszerezniük spontán, *indirekt módon*: az otthoni, családi beszélgetések során, amelyek általában a világról való tudást bővítenék, ez szorosan összefügg a harmadik hiánnyal, a pragmatikaival.

5.1.1. Az értelemi hiány okai: a gyerek már diákkorában megszokja, hogy az ismeretért nem kell megküzdeni, készen, tálcán kapva jó és könnyű (kötelező olvasmányok videón). A szókincsbeli hiány miatt nem tudja értelmezni az olvasottakat: a tanár vagy a szülő saját szociokulturális háttéréből indul ki, nem is feltételezi, hogy bizonyos szavakat a tanuló nem ért (*szalajt, tisztaszoba*). Gyorsan változik a világ, meglepő, hogy a diákok mely szavaknak nem tudják a jelentését.

A szövegértés egyéni fejlesztéséhez fel kell tárni a megértési deficiteket, a megértési elakadás típusait, helyeit. Mindaddig, amíg olvasástechnikai problémákkal küzd a gyerek, nem képes a tartalomra figyelni. A felnőtt globális olvasása automatizmusra épül. Nem vesszük ugyanis észre a betűk, a szótagok dekódolását, mert automatikusak, pedig léteznek. Az automatikus dekódolás szükséges mind a folyékony olvasáshoz, mind a szövegértéshez.

A gyakorlott ember simán, gördülékenyen végzi az olvasást mint komplex tevékenységet, az egyszerűség látszatát keltve. Hasonló automatizmuson alapuló tevékenységek: a kerékpáros egyenletesen hajt, a zongorista ujjai egyenletesen peregnek, a gyakorlott olvasó egyenletesen olvas, nem akadozik. Az eredmény egyenletesnek tűnik, de mögötte sokféle tevékenység és időzítés van. Mind a kerékpáros, mind a zongorista sok apró mozgást végez. Az olvasó szeme megszakításokkal, ugrásszerűen mozog, majd meg-megáll, olykor vissza-visszatér régebbi helyekre. Az agyban lezajló olvasási folyamat kapcsolatban van a szem mozgásával: a megállások (fixációk) alatt történik a dekódolás, az információ felfogása. A folyamatos olvasás során ezeket a mozzanatokat nem érzékeljük. A percepciók egységei nagysága a gyakorlottsággal párhuzamosan növekszik. A kezdő szótagol, azután szavanként olvas, s fokozatosan képes a nagyobb egységekre, a szószerkezetek átfogására. A gyakorlott olvasó egységeket, azaz szólamokat (szószerkezeteket) olvas: követi az élőbeszéd megformálását.

Olvasáskor egyfajta készenléti állapot is jellemző, a jövőbeli események anticipációja, vagyis az előrevételezése. A teniszjátékos is megpróbál partnere mozdulataiból következtetni, hova érkezik a labda a következő másodpercben. A gyakorlott olvasóban is hasonló elvárások és következtetések működnek minden nyelvi szinten. A gyakorlott olvasó nem böngészni végig az egész szóalakot, megelégszik az első 3-4 betű dekódolásával. A kezdőnek végig kell mennie az egész szóalakon. Ennek az az oka, hogy a gyakorlott olvasó ismeri az adott nyelv hangkapcsolódási – fonotaktikai – szabályait, tapasztalatból tudja a lehetséges kombinációkat. Ha mégsem illene bele a dekódolt szó az adott szöveggörnyezetbe, visszatér – ezt jelzi szemmozgásának regressziója –, és olvasási stratégiája áttér a silabizáló módszerre, másodszor gondosan dekódol. Hasonló a helyzet a szószerkezetek, a mondatok vagy a szövegegész szintjén is: a címet elolvastán például következtethetünk a tartalomra, tehát egy gyakorlott olvasónak elvárásai vannak a szöveg tartalmát illetően. Ez vázlatos, általános kép, a helyzet bizonyos változik nyelvenként, kultúránként stb. Az agglutináló magyar nyelvben a

lényeges grammatikai információk a szóvégeken vannak képzők, jelek, ragok formájában, ezért a szóalak végigolvasása nagyon is fontos és szükséges; a gyakorlott olvasónak azonban a toldalékokkal kapcsolatban is lehetnek hipotézisei, például ismeri a lehetséges vonzatokat.

A szövegértési deficitek közé sorolhatjuk a szóolvasási nehézségből adódó megértési elakadást, amikor a hosszú szó kibetűzése elvonja az energiát a jelentésteremtéstől. A szókincsismeret vagy az adott világdarabra vonatkozó háttérismeret hiányából is fakadhat megértési deficit. Előfordul, hogy az ismeretlen szót azért nem érti a diák, mert a kontextusból való következtetés képességével nem rendelkezik. De az is lehetséges, hogy a kontextus annyi ismeretlen elemet tartalmaz, hogy az ismert és az ismeretlen elemek aránya gátolja a szójelentés kikövetkeztetését.

5.1.2. Az értelmi hiány megszüntetésének módszerei. A tanórák ráhangolódási időszakában fontos az olvasandó szövegek kulcsszavainak értelmeztetése (korántsem új keletű módszer ez, a nyelvi szövegmagyarázatot a franciák *explication de texte*-nek nevezik, s a francia diákok számára ez megszokott, mindennapi házi feladat). A szókincsbeli hiánynál is nagyobb gondot okoz a szöveg implicit tartalmainak kikövetkeztetése. A tanórák jelentésteremtési időszakában szükséges a szöveghez kapcsolódó gondolkodtató kérdések megfogalmazása.

5.1.3. A tankönyvek szövegének értelmezése. A tankönyvszerzők és néha a tanárok is hajlamosak a felfelé igazodásra, idomulásra: a tanító „szakmai megfontolásból” felső tagozatosok anyagát tanítja, a tanár a gimnáziumét, és így tovább. A tankönyvszerzők esetében: a nyelvezetet, a szakszóhasználatot nem a korosztály képességeihez mérik, hanem a saját becsvágyukhoz, s itt korántsem csupán az idegen szavakról van szó. „Amikor a fény ferdén hatol át két átlátszó anyag közös határfelületén, akkor terjedési iránya megváltozik” (Természetismeret 5. o.). A mondat értelmezését nehezíti: a szakszavak használata: *határfelület*, *terjedési irány*, valamint a szószerkeztlánc: egy mennyiség- és három minőségi jelző határozza meg az alaptagot: *két átlátszó anyag közös határfelületén*.

„Régen úgy mérték a légnyomást, hogy megnézték, a külső levegő milyen magas higanyoszlopot tud fenntartani, egy a felső végén bezárt csőben, ha annak nyitott vége higanyba merül” (Természetismeret 5. o.). A mondatban nehezíti az értelmezést: a viszonyítási pontok „kavalkádja”: *külső*, *felső*, *alsó*, s ehhez járul még a két jelző: *bezárt*, *nyitott*. Mindezek következtében homályosak és foltszerűek lesznek az ismeretek a világról, nem állnak össze kerek egészzé. Amikor a hosszabb szerkezetek, mondatok nem állnak össze a lassú olvasás miatt, a kellő olvasástempó hiányából adódik a szintagma- és a mondatértési deficit. Ugyanide vezethet az a jelenség, amikor a diák a bonyolult birtokos szerkezeteket és igeneves bővítményeket nem képes megérteni, valamint a szó vagy szócsoport mondattani funkcióját, beágyazottságát nem ismeri fel, és így jön létre a megértési deficit. A többszörösen összetett – több alá- és mellérendelt mondatból álló – mondatok szintén nagy nehézséget jelentenek a diákok számára.

A felsorolt területek mindegyike befolyásolja a szövegértés minőségét, ill. az információfeldolgozás szintjét. Ezek ismerete azért fontos, mert ha a folyamat bármelyik komponense hiányzik, vagy ha nem megfelelően működik, akkor a szövegértés és az információfeldolgozás sikertelen vagy nem elég hatékony.

5.2. Emocionális (érzelmi) hiány. A mai diákok nagy része érzelmileg zárkózott, hiszen a technovilágban a house partyn nem divat az érzelmi megnyilvánulás. A szép-

irodalmi művek, főleg azok érzelmi vonulatának befogadására kevesen képesek. Esetleg szégyellik is. A korábbi szépirodalmi művek mai nyelvhasználattól eltérő nyelve is nehezíti a megértést. Ezért is fontosak a világirodalmi művek újabb fordításai. A régi magyar irodalmi művek nyelvezetének (Balassi, Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey) befogadásához pedig a nyelvi változás (szókincs- és jelentésváltozás) folyamataival is meg kell őket ismertetni.

Az emocionális hiány következtében egy szépirodalmi mű ballisztikus ívét követő tanár lelkesedésével kevésbé tudnak azonosulni. Ezek a diákok nem is fogják tudni, hogy mit jelent az ilyen élmény, az elérzékenyülés, netán a katarzis. Az öröm többforrásúsága szűnik meg, vagy legalábbis ez teljesen hiányozni fog életükből. A világ érzelmi leképződése nem jelentkezik bensőjükben, lelkükben. Szűkebben élik meg az életüket. Nem értik Antigoné önfeláldozását, és miért megrendítő Sánta Ferenc *Sokan voltunk c.* novellája. A stiláris érzékenység is hiányzik majd ezek következtében a tanulókból, ami viszont már a mindennapi megnyilatkozások irányítója is lehetne.

Az érzelemerkifejezés elsajátítására szépirodalmi szövegrészeket elemzését és – például a Magyar Szókincstár segítségével – szókincsfejlesztéses stilisztikai gyakorlatokat végeztethetünk. A társ gondolatainak, érzéseinek legteljesebb megértéséhez használhatjuk a következő mondatkiegészítési gyakorlatokat:

Értelek, az a bajod, hogy ...

Azt érzed, ...

Most úgy találod, ...

Most úgy látod, hogy ...

Ühüm, ... most nem találsz a megoldást ...

Dühös (elkeseredett, szomorú, bizonytalan, tanácstalan stb.) vagy, mert ...

Azt gondold, hogy ...

Elbizonytalanodtál, mert ...

Ühüm, ...nehéz ez a helyzet neked, mert ...

Azért vagy dühös, mert ... Jól értelek?

Jól értelek? Az fáj, hogy ...

Attól lettél ennyire mérges, hogy ...

Nagyon igazságtalannak érzed, hogy ...

Ebben a helyzetben tanácstalan vagy, mert ...

5.3. Pragmatikai (gyakorlati) hiány. Az általános iskolában szerzett tudás jelentős hányada lexikális jellegű, ami aztán a későbbiekben ellefejtődik. A tanuló az információ- és tudásszerzés legfontosabb eszközétől fosztatott meg azáltal, hogy nehezen vagy sehogy se boldogul az írott szövegek megértésével. Itt szoros a kapcsolódás az első hiánnyal, a kognitív hiánnyal. A nyelvi kompetencia megléte még nem feltételezi, hogy az egyén rendelkezik a kommunikatív kompetencia képességével is.

Dell Hymes a 70-es évek elején a Chomsky nevéhez fűződő nyelvi kompetencia fogalmát kiegészítette a kommunikatív kompetencia fogalmával. Kutatásában azt a szabályrendszert és mentális lexikont vizsgálta, amely képessé teszi a beszélőt arra, hogy végtelen számú megnyilatkozást hozzon létre, a hallgató pedig soha nem hallott megnyilatkozásokat értsen meg. Bár ezek nagyon hasonlóak a különböző emberek tudatában, a tényleges, valóságos interakciókban nyelvhasználatuk mégis nagyon eltér egymástól. Ezt az eltérést pedig egy másik kompetencia okozza, amely a társas inter-

akcióban, a beszédhelyzetben a nyelvhasználat irányításáért felelős. Hymes szerint a performancia olyan implicit tudás, amely egyszerre tartalmaz nyelvi (grammatikai) és nyelvhasználati vonatkozásokat. Itt tehát többről van szó, mint a Chomsky-féle performanciáról. Ennek a neve: *kommunikatív kompetencia*. Ez az egyénnek az a képessége, amellyel a számára rendelkezésre álló grammatikailag helyes mondatokból ki tudja válogatni és aktuális megnyilatkozássá képes alakítani azokat, amelyek a megfelelő szituációkban a viselkedést meghatározó társadalmi normákat is tükrözik, vagyis a kommunikatív kompetencia esetén a nyelvről való formális jellegű tudás kiegészül a beszéd irányítását célzó (pl. fatikus, konatív jellegű) tudással (Szabó G. 2006).

A pragmatikai kompetencia a biztosítéka annak, hogy nyelvi produktumaink (beszéd, írás) megfeleljenek a kommunikáció céljának és körülményeinek. A szövegalkotói és -befogadói kompetencia működése révén vagyunk képesek szövegműveket és beszédműveket létrehozni, a szövegalkotó eszközöket hatékonyan alkalmazni, illetve befogadói szerepben mindezeket megfelelően értelmezni. A szociolingvisztikai kompetencia szolgál alapul ahhoz, hogy a társadalmi viselkedési normák érvényesítésével hozzájuk létre, értelmezzük a legkülönbébb szövegeket. A stratégiai kompetencia működése tesz minket alkalmassá arra, hogy a sikeres kommunikáció megvalósításához adekvát kommunikációs formákat válasszunk.

A diákoknak a kommunikációs terek beszűkülése miatt igen csekély a kommunikációs kultúrájuk. Ezen elsősorban drámapedagógiai módszerekkel segíthetünk, azaz meg kell ismertetni a tanulókat olyan szituációkkal, dokumentumokkal, amelyek ismerete a mindennapi életben szükséges. Így már a pragmatikai tudás bővül az anyanyelv segítségével.

5.4. Nyelvjárási, regionális háttér mint nyelvi hátrány. A nyelvjárási környezetben szocializálódó gyermekek nyelvi értelemben hátránnyal indulnak köznyelven szocializált társaikkal szemben, mivel az iskolában kezdettől fogva köznyelvi produkciókat követelnek meg tőlük, s az értékelés során kiderül, hogy számos esetben voltaképpen nyelvjárási nyelvhasználatuk miatt kapnak rosszabb értékelést, a felsőbb osztályokban rosszabb jegyet. Az iskolába lépő gyerekek nyelvérzéke az ún. „környezetnyelv” szabályai szerint működik. A nyelvjárási környezetű tanulóknak az iskolában megkövetelt köznyelvi (szó- és írásbeli) produkciói természetes módon tartalmazznak több-kevesebb nyelvjárásiasságot. Ezt a nyelvhasználatot sok esetben a tanítók és a magyartanárok kezelendő eseteknek tekintik.

Kutatások kimutatták, hogy a helyesírási hibák 34%-a a diákok nyelvjárási hátterével függ össze (Kiss 1999). A diákokat nemcsak a köznyelv minél alaposabb birtoklásához kell segítenünk, hanem ezt úgy kell tennünk, hogy közben ne bélyegződjék meg környezetük nyelvjárási(as) nyelvhasználat, sőt tudatosuljanak annak értékei, szerepkörei. Úgy kell a köznyelvi nyelvhasználatot megtanítani a nyelvjárási hátterű iskolásoknak, hogy felnőttkorukban a környezethez igazodó nyelvi változatot tudatosan használják, tudjanak nyelvi regisztert váltani, birtokában legyenek a kódváltás kompetenciájával.

A kettősnyelvűség kialakításának módszerei: hazai és külföldi tapasztalatok alapján ennek a legjobb módja a köznyelv kontrasztív alapú, a tanulók nyelvjárási ismereteire támaszkodó tudatosítás, hiszen a köznyelv ezen tanulók számára passzív szinten már jól ismert nyelvváltozat (televízió, rádió). Ennek megvalósításához: a tanítók nyelvjárási-köznyelvi szópárokon (alakváltozatokon) gyakoroltatva tudatosítanak tanítványaikban környezetük nyelvhasználatának és az írott köznyelv leggyakoribb különbségeit.

5.5. Kétnyelvűség mint nyelvi hátrány. Lanstyák István kétnyelvű beszélőközösségnek tekinti az olyan közösséget, „amelyben a napi kommunikáció során két önálló nyelv használatos. Az ilyen közösségek nem minden tagja kétnyelvű, mégis tagjai a kétnyelvű beszélőközösségnek. Egyrészt azért, mert két nyelv használatának szabályait ők is ismerik (tudják, milyen beszédhelyzetben lehet magyarul megszólalni, s milyen beszédhelyzetben, nyelvhasználati szintéren kell[ene] a többségi nyelven), másrészt pedig azért, mert ők is a kétnyelvű anyanyelváltozatot beszélik, mivel ezt sajátították el anyanyelvként”. (Lanstyák 1993)

A kétnyelvű anyanyelváltozatot beszélők azok a kisebbségi helyzetben élő kétnyelvű beszélőközösségi tagok is, akik nincsenek két nyelv birtokában, de az anyanyelvhasználatuk mégis magán hordozza a kétnyelvűség nyomait. A többségi nyelv bizonyos nyelvhasználati szinterekről (pl. a hivatalos szinterről) kiszorítja a kisebbségi nyelvet, s ezáltal abban nem lesznek fellelhetők (vagy legalábbis nem oly mértékben, mint a magyarországi) a hivatalos nyelváltozat anyanyelvi elemei, mert azokat a többségi nyelvből veszi kölcsön.

A kétnyelvű családi háttér előny-e vagy hátrány? Előny lehet abból a szempontból, hogy a megmaradáshoz a kisebbségi beszélőknek mindenképpen el kell sajátítaniuk a többségi nyelvet valamilyen szinten. Bizonyos társadalmi pozíciók (pl. bíró, ügyvéd stb.) betöltését a többségi nyelv megfelelő szintű ismeretétől teszik függővé. Ha nem sajátítja el a többségi nyelvet, akkor automatikusan kizárja magát ezekből a társadalmi pozíciókból, ami gyakorlatilag azt jelent(het)i, hogy a feje felett döntenek majd sorsáról. Ezenkívül a kisebbségi közösség szegregálódik, ami az asszimiláció következményeivel járhat, vagyis a kisebbség önmegsemmisüléséhez vezet(het). Hátrány lehet akkor, ha a gyermek a családban nem kapja meg a kisebbségi kultúra és anyanyelv megfelelő szintű támogatottságát, s ezáltal elveszti a kisebbségi nyelvet, kultúráját és azonosságát. Az ilyen családokban a nyelvmegtartás szempontjából fontos attitűdök és sztereotípiák nem adódnak át, s így a következő generációban már be is következhet a nyelvváltás.

Felvidéki oktatáskutatók (Lanstyák István, Misad Katalin, Simon Szabolcs, Szabó Mihály Gizella, Vančóné Kremmer Ildikó) azt szorgalmazzák, hogy a magyar tantervű oktatási rendszerben a kisebbségi magyar gyermekek hatékonyan el tudják sajátítani az anyanyelvet és az államnyelvet, ami alapvető feltétele a szegregálódás elkerülésének. Ez az anyanyelvdomináns, additív (hozzáadó) kétnyelvűség kialakulását eredményezi (Lanstyák 1996). Így a szlovákiai magyar kisebbség tagjai számára lehetőség nyílik a már meglévő nyelvi regiszterek megerősítésére, s újabbak (szaknyelvek, a standard változat stb.) fejlesztésére, illetve a másodnyelv szükségszerű elsajátítására.

6. Összegzés. Az elménkben elraktározott tudás kétféle lehet: tartalmi (deklaratív) és művelti (procedurális). Az ismeretszerzéshez szükséges háttérismereteknek nagy szerepük van a tartalmi tudás megszerzésében, ezért tudnunk kell ezt a háttértudást megfelelően mozgósítani. A művelti tudás összetevői a gondolkodási műveletek (descartes-i analízis-szintézis, az indukció-dedukció; a retorikai érvelés). Ezek elsajátítása is kulcsa lehet a nyelvi hátrányok leküzdésének.

Az igazán sikeres kommunikáció túlmutat azon, hogy a hallgató/olvasó megérti a beszélő/író által használt nyelvi produktum jelentését. Legalább ennyire fontos a beszélő/író szándékának a megértése. Így az anyanyelv elsajátítása akkor válik ered-

ményessé, ha az emberi kapcsolatok alakításának képességével is párosul. Fel kell ismerni a kommunikációs szituációkat, működésbe kell hozni, fejleszteni kell az önértékelést és az empátiát. Ha az anyanyelvi nevelésben fejlesztjük a nyelvi kompetenciát (a nyelvi tudást és használatának a képességét), fejlesztjük a nyelvi pragmatikai kompetenciát (a kommunikatív céllal előállított megnyilatkozásokat), akkor eredményesen végezzük a nyelvi készségfejlesztést.

Irodalom

- Balázsi Ildikó–Ostorics László–Szalay Balázs–Szepesi Ildikó–Vadász Csaba 2013. PISA 2012 Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal, Budapest.
http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktat/nemzetkozi_merese/pisa/pisa2012_ossze_foglalo_jelentes.pdf (letöltés ideje: 2014. 01. 26.)
- Bartha Csilla 2002. Nyelvi hátrány és iskola. *Iskolakultúra*, 6–7. sz. 84–93. p.
- Bernstein, Basil 1971. Társadalmi osztály, nyelv és szocializáció. *Valóság*, 47–57. p.
- Chomsky, Noam 2003. *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Cole, Michael–Cole, Sheila R. 2003. *Fejlődéslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó.
- N. Császi Ildikó 2009. Szövegértést fejlesztő gyakorlatok az anyanyelvi kommunikáció kulcskompetencia fejlesztéséhez. *Anyanyelv-pedagógia*, 3. sz. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=197> (letöltés ideje: 2013. 10. 16.)
- Giddens, Anthony 1997. *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Gósy Mária 2008. A szövegértő olvasás. *Anyanyelv-pedagógia* <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=25> (letöltés ideje: 2013. 10. 17.)
- Horváth Zsuzsanna 2006. A szövegértés mint koherenciaképző a tanításban és a tanulásban. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=testver-Horvath-szoveger-tes> (letöltés ideje: 2013. 10. 17.)
- A. Jászó Anna 2003. *Csak az ember olvas*. Az olvasás tanítása és lélektana. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- A. Jászó Anna 2006. *Az olvasás múltja és jelene*. Budapest, Trezor Kiadó.
- Kiss Jenő 1999. Az anyanyelvoktatás, a nyelvjárások és a nyelvjárási háttérű iskolások. *Magyar Nyelvőr*, 123/4. 373–382. p.
- Laczkó Mária 2007. A szóelőhívási folyamatban és a szóértési nehézségekben mutatkozó nyelvi hátrány. *Új Pedagógiai Szemle*, 12. sz. 53–66. p.
- Laczkó Mária 2008. Anyanyelvi szövegértés és grammatikai tudás. *Új Pedagógiai Szemle*, 1. sz. 12–22. p.
- Lengyel Zsolt 1981. *A gyermeknyelv*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Lengyel Zsolt 1993. *Nyelvelsajátítási és nyelvtanulási formák*. Veszprém.
- Lanstyák István 1994. Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. *Regio*, 4. sz. 90–116. p.
- Lanstyák István 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl? In Csernicskó István (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó és Könyvszerkesztő Bt.
- Nemzeti alaptanterv 2012. www.kormany.hu/download/c/c3/90000/MK_12_066_NAT.pdf (letöltés ideje: 2013. 10. 16.)
- Oktatás és képzés 2010 – konferenciakiadvány az Európai Unió oktatási és képzési munkaprogramjának magyarországi megvalósításáról. Oktatási Minisztérium, 43. http://www.tpf.hu/pages/books/index.php?page_id=0&books_id=115 (letöltés ideje: 2014. 01. 16.)

- Piaget, Jean 1978. *Szimbólumképzés gyermekkorban*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Piaget, Jean 1993. *Az értelem pszichológiája*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Pléh Csaba 1986. A gyermeknyelv fejlődésének és kutatásának kérdéséről. In *Pszichológiai tanulmányok XVI*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 105–109. p.
- Richter, Ervin–Brügge, Walburga–Mohs, Katharina 1997. *Így tanulnak beszélni a gyerekek*. Budapest, Akkord Kiadó.
- Szabó G. Ferenc 2010. A kommunikatív kompetencia. *Anyanyelv-pedagógia* 2. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=257> (letöltés ideje: 2013. 10. 17.)
- Szőke-Milinte Enikő 2012. A kommunikációs kompetencia a 2012-es NAT vitaanyagában. *Anyanyelv-pedagógia* 2. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=380> (letöltés ideje: 2013. 10. 17.)
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003. Szövegtn. In Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 149–174. p.
- Tóth Beatrix 2006. A szövegértés elmélete és gyakorlata. *Magyar Nyelvőr*, 457–469. p.
- Vári Péter 2003 (szerk.) *PISA-vizsgálat 2000*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.

ILDIKÓ CSÁSZI N.

INSTEAD OF LINGUISTIC DISADVANTAGE, EQUALITY OF LANGUAGE OPPORTUNITIES! DEVELOPING KEY NATIVE LANGUAGE COMPETENCE OF PUPILS AT A LINGUISTIC DISADVANTAGE

Knowledge stored in our minds can be of two types: content (declarative) and operational (procedural). Background knowledge necessary for knowledge acquisition plays important role in acquiring content knowledge, therefore we must be able to appropriately mobilize this background knowledge. The components of the operational knowledge are the operations of thinking (Descartes' analysis–synthesis, induction–deduction; rhetorical argumentation). Learning these can also be of key importance in overcoming linguistic disadvantages. The really successful communication extends the level where the listener/reader understands the meaning of the linguistic product of the speaker/writer. It is at least as important to understand the intention of the speaker/writer. Thus, learning the mother tongue is successful if diligence is coupled with the ability of forming interpersonal relations. It is important to understand communication situations, to activate and improve self-estimation and empathy. We carry out development of language competence effectively if, in the course of native language teaching, we improve linguistic competence (language knowledge and the ability of its usage), and pragmatic linguistic competence (manifestations produced with the aim to communicate).

Magyar szakmai nyelvhasználat és szaknyelvoktatás Szlovákiában

KATALIN KRALINA HOBOTH

Hungarian Language Usage for Specific Purposes and Their Teaching in Slovakia

81`246.2

81`373.46

811.511.141`373.46

Keywords: Concept of language for specific purposes, Hungarian technical registers in Slovakia, Hungarian textbooks for specific purposes in Slovakia.

Bevezetés

A szaknyelvek a nemzeti nyelv szerves részét alkotják, velük „válík teljessé a nemzeti nyelv, velük válík funkcionálisan teljessé és más nyelvekkel egyenértékűvé a magyar nyelv” (Péntek 2004, 236. p.). Az egyes tudományágak fejlődése a szakmai nyelvhasználatot is befolyásolja, ezért a szaknyelvek, a szakszókincs vizsgálata elengedhetetlen, kétnyelvűségi helyzetben pedig különösen fontos. Írásom összegzi a szaknyelv fogalmával, a nemzeti nyelv rendszerében betöltött helyzetével kapcsolatos kérdéseket, s ezt követően a szlovákiai magyar szaknyelveket érintő problémákat vázolja.

1. A szaknyelv fogalma

E témakör vizsgálata során meg kell határoznunk, hogy mi a szaknyelv. A kezdeti kutatásoktól napjainkig e fogalmat különböző szempontból definiálták. A 20. század eleji felfogások a szaknyelvet egy-egy csoport nyelvének tekintették, a *Mai magyar nyelv rendszere* a tolvaj- vagy dajkanyelv mellé sorolja (MMNyR 1961, 26–31. p.). E változatok azonban nem sorolhatók egy csoportba, mivel:

- a szaknyelvek szabványosított terminológiával rendelkeznek (Pusztai 1975, 396. p.),
- egy személy több „csoport” tagja is lehet, a szaknyelv használata nem beszélőkhöz, hanem beszédhelyzethez kötődik.

A szaknyelvet alnyelvként felfogó nézet abból indul ki, hogy a szaknyelv elsősorban a köznyelvhez viszonyítva korlátozott a téma, lexika, szintaktika, szemantika területén, nyelvtana különbözik a köznyelvtől, a szöveggörnyezet szintén eltérő (Kurtán 2003, 40–41. p.). A korlátozottság azonban úgy értendő, hogy a szaknyelvhasználat a szak-

1 Köszönetet mondok Tolcsvai Nagy Gábor tanár úrnak munkám előző változatához fűzött észrevételeiért.

mai kommunikációt jellemzi elsősorban, mely beszédhelyzetben a szakmai tartalom kerül előtérbe. Ezen tartalom kifejezésére szolgáló nyelvi eszközök lehetnek „korlátozottak”, ti. a köznyelvben vagy más változatokban nem vagy ritkán jelennek meg. A nyelvet funkcionális szempontból megközelítő felfogás (pl. Prágai Iskola, Moszkvai Iskola) a kommunikációban betöltött funkciók (kommunikatív, specializált gyakorlati, specializált elméleti, esztétikai) alapján különíti el a köznyelvet, szaknyelvet, tudományos, ill. költői nyelvet. E felfogás alapján egy nyelvváltozat egy adott funkciót tölt be, s a szaknyelvet elméleti és gyakorlati funkciók jellemzik (Ammon–Dittmar–Mattheier–Trugdill 2004, 233. p.; Kurtán 2003, 41–44. p.; Mészáros 2005, 165. p.). A nyelvi jelek elsőbbségéből indul ki, mely jelekhez meghatározott tartalmat és funkciót kapcsol. A szakmai kommunikáció során azonban a szakmai tartalom kifejezéséhez keressük a megfelelő nyelvi formát (vö. Tolcsvai Nagy 2010, 10–13. p.). Ezáltal nem a szaknyelvhez kötődik egy meghatározott funkció, hanem a szaknyelv tölt be kommunikációs funkciót egy adott beszédhelyzetben, jelentések közvetítését teszi lehetővé, s a szakmai tartalom kifejezéséhez különböző nyelvi eszközök állnak a rendelkezésünkre attól függően, hogy tudományos vagy „lazább” szakmai közegben történik a fogalmi konstruálás.

A szaknyelvet nyelvváltozatnak tekintő nézet kiindulópontja a nyelvközösség társadalmi tagolódásával összefüggő nyelvhasználatbeli rétegződés, mely nézet a szaknyelvet mint társadalmi változatot szintén a használókhoz köti (Kiss 2001, 26–27. p., 2002, 74–75., 83–84. p.). A szaknyelv azonban nem csupán a használók, hanem a használat alapján is elkülönül, tehát regiszternek tekintendő, mivel a regiszter a használat szerinti nyelvváltozat alapegysége (Halliday 2004, 27–28. p.; Ladányi–Tolcsvai Nagy 2008, 33–34. p.).

A szaknyelv-definíciók többsége e változatot a köznyelvhez viszonyítva határozza meg. A standardizáció következtében a köznyelv fonológiai, morfológiai, szintaktikai és szociolingvisztikai szempontból is elkülönült a nyelvjárásoktól, a műveltség szimbólumává vált, elit jelleget öltött (l. Tolcsvai Nagy 2011, 263–264. p.). A nemzeti nyelv rendszerében tehát a köznyelv a magas presztízzsel bíró változat, nyelvrendszerben azonban az egyes változatok egyenértékűek (Kiss 2001, 145–147. p.). Az egyes változatok elkülönítése aszerint is történhet, hogy a megismerésben, a kommunikáció során mely fogalmak kerülnek előtérbe. A nyelvváltozatok a beszédhelyzettől függően más-más tartalom és jelentés megkonstruálását teszik lehetővé. Az egyes változatok különböző normákat követnek, mely normák a pragmatikai és nyelvtani szempontok figyelembe vételével állapíthatók meg (Tolcsvai Nagy 1988, 139–140. p.). E normákat, sémákat a megismerés során sajátítják el a beszélők, s a kognitív, fogalmi műveletek és szerkezetek az egyes változatokban azonosak vagy hasonlóak, a különbség a közösségi kulturális konvenciókból adódik (Tolcsvai Nagy 2011, 257., 259. p.). A beszélők a kommunikáció során tartalmakat fejeznek ki, jelentéseket állítanak elő és közvetítenek, a nyelvi interakcióban a hallgatóval közösen hozzák létre a jelentés tárgyát (Tolcsvai Nagy 2010, 10. p.). A beszédhelyzettől, témától, kommunikációs partnertől függően különböző tartalmak kerülnek figyelmünk előterébe, különféle jelentéseket konceptualizálunk, s e jelentések kifejezéséhez keressük a megfelelő nyelvi formát. Az egyes nyelvi formák jelentésének leképezése szintén a beszédhelyzethez igazodik. A beszélők a szakmai kommunikáció révén szakmai tartalmat fejeznek ki.

Tolcsvai Nagy Gábor szerint a „nyelvi szerkezetek jelentései (...) általánosak a különböző változatokban” (Tolcsvai Nagy 2011, 268. p.). A fogalmi konstruálás, a jelentések feldolgozása az egyes változatokban azonos módon történik. A feldolgozás kognitív sémáiban nincs jelentős eltérés az egyes változatok között (Tolcsvai Nagy 2011, 257–258., 272. p.). Ily módon a szaknyelv azon nyelvi formák halmaza, mely a szakmai tartalom kifejezését teszi lehetővé. A szakmai kommunikáció során a szakmai tartalmat kifejező fogalmak aktiválódnak, kerülnek előtérbe, a köznyelv és a szaknyelv közti különbség a fogalmi konstruálás különbségével magyarázható. A szakszavak és a köznyelvi szavak közti különbség a nyelvi formához kapcsolódó jelentés különbözőségében rejlik, ill. hogy az adott nyelvi forma a beszélőkben az adott beszédhelyzetben milyen jelentést hív elő (Kralina Hoboth 2013e). Ugyanazon nyelvi forma például az azonos alakú vagy többjelentésű kifejezéseknél más-más fogalmi hálót aktivál(hat) az adott szakterület képviselői, ill. a laikusok körében.

A szaknyelv tehát meghatározott normát követ, azonban az egynyelvű és kétnyelvű környezetben használatos szaknyelvi regiszterek vizsgálata számos különbségre mutat rá.

2. Magyar szaknyelvi regiszterek Szlovákiában

A magyar nyelv, ill. a szaknyelvi regiszterek határon túli változataival, jellemzőivel több írás is foglalkozik (l. Lanstyák 2000; Misad 2009; Szabó Mihály 2010; vö. pl. Hoboth 2011a, 2011b; Kralina Hoboth 2012, 2013), jelen tanulmány röviden összegzi a legfontosabb hiányosságokat. A kisebbségi beszélők anyanyelvüket a nyelvhasználati színterek egy részén nem használják (Szabó Mihály 2010, 250. p.). A funkcionális térvesszés következtében a határon túli változatokat a nyelvi hiány, egyes standard magyar kifejezések hiánya jellemzi, amely a beszélők nyelvhasználatában és az egyes regiszterekben egyaránt megjelenhet. A lexikális rés, a standard magyar kifejezés hiánya következtében a beszélők nyelvhasználatában kontaktusjelenségek és kódváltás figyelhető meg (vö. Lanstyák 2000, 156–157., 161., 176–177. p.; Misad 2009, 14. p.; Szabó Mihály 2010, 210–211. p.). Standard magyar kifejezésen a Magyarországon használatos, a magyarországi tankönyvekben és szótárakban megjelenő nyelvi formákat értjük. E probléma számos nyelvtervezési kérdést vet fel: A Magyarországon használt nyelvi forma legyen a kizárólagos a határon túli változatokban? A terminus, a terminologizálás, a nyelvi forma meghatározása, a fogalomalkotás milyen mértékben legyen/lehet mesterséges?

A szaknyelvi regiszterekkel kapcsolatos problémák okai a következők:

- a szakemberek nem sajátítják el magyar nyelven a szakkifejezéseket,
- a nyelvhasználatban, ill. a tankönyvekben is a magyarországi változattól különböző, általában tükörfordítással létrehozott nyelvi forma használatos,
- megfelelő minőségű szakszótárak hiánya.

E problémák kommunikációs nehézségek, félreértések forrásai lehetnek, ugyanis ha az egy- és kétnyelvű szakemberek különböző nyelvi formával nevezik meg ugyanazon fogalmat, nem történik meg a szemantikai azonosítás, a nyelvi forma nem aktivál fogalmi hálót a beszélőkben. Ez nemcsak a szakemberek közti kommunikációban okozhat nehézséget, hanem hátrányt jelenthet a határon túli diákok számára például magyarországi versenyeken, felvételikén. Ezt támasztják alá a diákok körében végzett

kérdőíves felmérési eredmények: a megkérdezett kétnyelvű építőipari középiskolások többsége nem tudta párosítani ugyanazon fogalom, terminus magyarországi és szlovákiai magyar nyelvi formáit (l. Kralina Hoboth 2013a, 125–126., 2013b, 2013d). A felmérés a kétnyelvű diákok nyelvhasználatában előforduló kölcsönszavak vizsgálatára is kiterjedt. Az adatközlők válaszaiban többször előfordult például a *kol(l)audáció* alaki kölcsönszó a szlovák *kolaudácia* hatására, mely a magyarországi nyelvhasználatban 'használatbavételi engedély' változatban jelenik meg. A szlovákiai magyar nyelvi formát a magyarországi adatközlők nem tudták azonosítani. A kétnyelvű adatközlők nyelvhasználatában megjelenő *épületek műszaki berendezése* egynemű kalk a szlovák *technické zariadenie budov* tükörfordítása, a szlovák nyelvre jellemző hátravetett jelzős szerkezet, melynek magyarországi megfelelője az 'épületgépészet'. A szlovákiai magyar (SM) tankönyvben mindkét változat megtalálható, azonban a határon túli változat a magyarországi adatközlők kevesebb mint felénél aktiválta a megfelelő fogalmi hálót. E nyelvi forma például a *közművek* fogalmát is előhívta. Hasonlóan egynemű kalk az adatközlők nyelvhasználatában megjelenő *mérnöki építmények/szerkezetek*, amely a szlovák *inžinierske stavby* 'mélyépítmények' tükörfordítása, merthogy az *inžinier* jelentése: mérnök. Az adatközlők, valamint a szlovákiai magyar beszélők nyelvhasználatában szinte kizárólagosan előforduló *építkezési engedély* nyelvi forma az *építési engedély* határon túli változata. A kérdőíves felmérés azt is vizsgálta, hogy a magyarországi adatközlők tudják-e azonosítani a szlovákiai magyar kölcsönszavakat, ill. milyen fogalmi hálót aktivál bennük az adott nyelvi forma. A *projektant* 'tervező' nyelvi formát egy adatközlő sem tudta azonosítani, többségükben a *szervezés*, *kivitelezés*, *pályázat*, *projekt* fogalmi hálója aktiválódott. A *forsnyi* – szlovák *fošňa* 'palló', *parapet* 'mellvéd', *potyer* 'esztrich' nyelvi formák sem aktiváltak fogalmi hálót az adatközlőkben. A *kanalizáció* – szlovák *kanalizácia* 'csatornázás', *sachta* – szlovák *šachta* 'akna', *izoláció* – szlovák *izolácia* 'szigetelés', *norma* – szlovák *norma* 'szabvány', *zsumpa* – szlovák *žumpa* 'emésztőgödör', *mozsgyenka* – szlovák *hmoždenka* 'tipli' azonosítási aránya szintén alacsony, 15% alatti volt. A magyarországi adatközlők többsége azonban azonosította a *malter* 'habarcs', *balkon* 'erkély', *sztatikus* 'statikus' nyelvi formákat (l. Kralina Hoboth 2013a, 119–134. p., 2013b). A vázolt problémák oka az interferenciahatáson kívül abban is keresendő, hogy a magyarországi és a szlovákiai magyar tankönyvek terminológiahasználata különbözik. A kétnyelvű diákok tehát intézményes keretek között sem a standard magyar változatot használják.

3. A szlovákiai magyar szakoktatás tankönyvei

A szlovákiai alap- és középiskolákban a minisztérium által jóváhagyott és az egységes tantervhez igazodó tankönyvek használhatók. A magyar tannyelvű iskolákban a tantárgyak többségénél a szlovák tankönyvek fordításai vannak használatban (Szabó Mihály 2008a, 84. p.). A fordításokat azonban gyakran olyan személyek végzik, akik nem rendelkeznek kellő fordításelméleti és/vagy szakmai ismerettel, s emiatt e tankönyvek lexikális és szintaktikai szintjén is számos hiányosság, hiba, pontatlanság figyelhető meg (Szabó Mihály 2008a, 85. p.).

A tankönyvek lexikális és szintaktikai szintjén megjelenő fordítottság jeleit Szabó Mihály Gizella vizsgálta (Szabó Mihály 2008a, 2008b), s okait azzal magyarázza,

hogyan fordítók normaismerete hiányos, formailag és szemantikailag nem vagy helytelenül elemzik a szöveget (Szabó Mihály 2008a, 96. p.).

A szintaktikai szinten problémát jelent például a főnévi igenevet tartalmazó mondatrövidítő szerkezet, a főnévi hátravetett jelzős szerkezet, a szenvedő szerkesztésmód fordítása (l. Szabó Mihály 2007, 207–208. p., 2008a, 96–99. p., 2008b, 19–36. p.; vö. Hoboth 2012a; Kralina Hoboth 2013a, 83–94. p., 2013c).

A lexikális szinten a magyarországi tankönyvekkel összehasonlítva számos különbség figyelhető meg. Az eltérő terminusok egy részénél a nyelvi forma részben különbözik, a fogalmak egy részét a M és a SM tankönyv teljesen különböző nyelvi formával nevezi meg, s a fogalommegnevezések egy részénél az azonos nyelvi forma mellett a tankönyvek valamelyikében más megnevezés is olvasható.

Részben eltérő például a M *függesztett lépcső* és a SM *felfüggesztett lépcső*. A határon túli nyelvi forma igekötő-használata interferenciahatás, a S *zavesiť* ige jelentése ugyanis 'felakaszt, ráakaszt, felfüggeszt' (Chrenková–Tankó 1973, 958. p.). Szintén tükörfordítással magyarázható a M *főtengely* és a SM *fő súlyponti tengely* különbsége, a S megfelelő ugyanis a *hlavná ťažisková os*, a *ťažisko* jelentése pedig 'súlypont' (Chrenková–Tankó 1973, 853. p.). A M *normálfeszültségek húzó- és nyomóerő hatására* nyelvi forma SM változata a tükörfordítás következtében *normális húzófeszültség, normális nyomófeszültség*, mivel a S megfelelő a *normálové napätie v tlaku, normálové napätie v ťahu* (ťahové).

A M és a SM tankönyvekben találhatóak olyan fogalmak is, melyek megnevezése más-más nyelvi formával történik. Ugyanazon fogalmat például a M tankönyv a *mértékegység*, a SM az *alapegység* nyelvi formával nevez meg, melynek S megfelelője *jednotka sily*, a *jednotka* jelentése '(mérték)egység'. Interferenciahatás figyelhető meg a SM *gravitációs gyorsulás* nyelvi formában, a S tankönyv ugyanis a *gravitačné zrýchlenie* (a S *gravitačný* jelentése 'gravitációs, tömegvonzási'), a M a *nehézségi gyorsulás* terminust használja (Chrenková–Tankó 1973, 538. p.). A M *nyomatékösszegzés* fogalmát a S *algebraický súčet statických momentov* tükörfordításaként a SM tankönyv a *statikai nyomaték algebrai összege* terminussal nevezi meg. Az eltérő nyelvi forma számos félreértés forrása lehet, mivel vagy nem történik fogalmi azonosítás, vagy az adott nyelvi forma nem a megfelelő fogalmi hálót aktiválja.

A vizsgált tankönyvek olyan fogalmakat is tartalmaznak, melyek azonos változatú megnevezése mellett más nyelvi forma is található a tankönyvek valamelyikében. Az *erőlépték* fogalmát a M tankönyv az *erőmérték* terminussal is megnevezi, a *szimmetria-tengely* megnevezésére a *súlyvonal*, a *tehetetlenségi nyomaték* megnevezésére az *inercianyomaték*, *másodrendű nyomaték* nyelvi formákat is használja. A *nyíróerő* fogalmát az azonos változat mellett a M tankönyv a *nyíró igénybevétel*, a SM a *csúsztatóerő* terminusokkal is megnevezi, s ez utolsónál szintén az interferenciahatás érvényesül, a S megfelelő ugyanis a *posúvajúca síla*, a S *posunúť* ige jelentése 'tol, eltol, odébbtol' (Chrenková–Tankó 1973, 717. p.). E példák is szemléltetik, hogy milyen különbségek figyelhetők meg a tankönyvek terminológiahasználatában (l. Kralina Hoboth 2013a, 94–101. p., 2013b). E különbségek megfelelő minőségű fordításokkal kiküszöbölhetők, a szótárak nagy része azonban szintén elavult vagy egyéb hiányosságokat mutat (l. Misad 2009, 29–70. p.). A jelenleg használatban lévő magyar–szlovák építészeti szakszótár is számos pontatlan megnevezést tartalmaz. A szótár a kifejezések egy részénél

a tankönyvi, tehát a magyarországitól különböző terminushasználatot követi, több esetben következetlen: ugyanazon fogalmat a magyar–szlovák szótári rész máshogy nevez meg, mint a szlovák–magyar (pl. a magyar–szlovák részben: *csömöszölt beton* – *ubíjaný betón*, a szlovák–magyar részben: *ubíjaný betón* – *döngölt beton*). A szótárban közvetett kölcsönszavakat és szóképzleti regionalizmusokat is találunk, pl. *kotró*, *bagger*; *építkezési engedély*; *kalitka*, *kalicka*, *kas* (Hoboth 2012b; Kralina Hoboth 2013a, 104–112. p.).

Az építőipari szakközépiskolákban használatos tankönyvekből merített példák is alátámasztják, hogy elengedhetetlen a terminológia egységesítése. A nyelvhasználatbeli különbségek, a SM tankönyvekkel kapcsolatos hiányosságok nemcsak a magyarországi szakmai kommunikáció során okozhatnak nehézséget, hanem a tankönyvszöveg, ezáltal a tananyag megértését is megnehezíthetik. A tankönyvvé nyilvánítás folyamatában a fordított tankönyvek bírálata során a lektornak a célnyelven íródott szöveghez viszonyítva egyéb szempontokat is figyelembe kell vennie. A fordított tankönyvek tartalmilag a forrásnyelvi szöveget követik, a bírálónak tehát külön kell választania az eredeti tankönyvben is meglévő és a célnyelvi normát figyelmen kívül hagyó fordítás következtében megjelenő pontatlanságokat. Fontos tehát, hogy a tankönyvírók és a bírálók is kellő figyelmet szenteljenek az interferenciahatás és a fordítottság jeleinek a kiküszöbölésére (Kralina Hoboth 2013a, 70–81. p., 2013c, 317–328. p.). Ehhez azonban megfelelő minőségű szótárakra, kétnyelvű szójegyzékekre is szükség van.

A határon túli szaknyelvi regiszterekben megjelenő hiányosságok kiküszöbölésének elengedhetetlen feltétele tehát a terminusok kodifikációja, a szaknyelvi tervezés.

4. Szaknyelvtervezési feladatok

A nyelvtervezési célokon belül Tolcsvai Nagy Gábor már 1998-ban különválasztotta a magyarországi és a határon túli feladatokat. Szerinte a magyarországi szaknyelvi tervezésnek a szakmai nyelvhasználatba félreértett jelentésben bekerülő idegen szavakra, a határon túli feladatoknak az eltérő terminológiahasználatra kell kiterjednie (Tolcsvai Nagy 1998, 257. p.). A szaknyelvi tervezés célja kisebbségi helyzetben tehát a hiányzó szaknyelvi regiszterek kialakítása, a szakterminológia kodifikálása (vö. Lanstyák 2000, 156–157. p.; Mészáros 2005, 159–201. p.; Misad 2009, 11–23. p.). A szaknyelvek kodifikálása során „arra kell törekedni, hogy az egyes állami változatok között a regiszterek többségében semmilyen eltérés ne legyen, még a vaglyagosságok szintjén sem (kivételt a hivatali, jogi, politikai, és más, az államberendezkedéshez szorosabban kapcsolódó regiszterek, illetve a kevésbé formális stílusok jelenthetik)” (Lanstyák 2002, 155. p.). A kodifikálás során a magyarországi minta követése ajánlott, ha a magyar és szlovák megfelelőiben eltérő szemantikai jegyek kapnak nyelvi formát. Nem vehető át azonban a magyarországi terminus, ha:

- a két országban használt fogalom jelentése eltér,
- valamelyik nyelvből az adott fogalom hiányzik,
- a fogalom az állami intézményrendszerhez, közigazgatáshoz, társadalomszervezéshez kapcsolódik.

Ez utóbbi esetben a határon túli szakkifejezést a szlovák terminus tükörfordítása révén kell megalkotni, vagy létre kell hozni a határon túli terminust a szlovák és a

magyarországi megnevezés szemantikai jegyeinek figyelembevételével (Lanstyák 2002, 151–169. p.; Lanstyák–Szabó Mihály 2002, 117–126. p.; Mészáros 2005, 180–182. p.; Misad 2009, 16–17. p.; Szabó Mihály 2010, 213–214. p.).

A szaknyelvi tervezés során fontos, hogy feltérképezzük a határon túli szaknyelvi regiszterek helyzetét: a magyarországi és a határon túli változatok terminológiai különbségeit, a hiányzó fogalommegnevezéseket. Ezt követően a nyelvészeknek az adott szakterület képviselőivel együttműködve – a nyelvhasználati szokást figyelembe véve – kellene meghatározniuk, hogy mely esetekben indokolt a határon túli változat létrehozása, a meglévő nyelvi forma kodifikálása. A kisebbségi környezetben használatos nyelvi forma mint határon túli változat bekerülése a szótárakba nemcsak a beszélők, hanem a fordítók segítségére is lenne a célnyelvi normának megfelelő fordítások során. Tankönyvi lábjegyzetekkel, kétnyelvű szójegyzékekkel a tanárok is fel tudnák hívni a diákok figyelmét az egynyelvű és kétnyelvű környezetben használatos terminusok különbségeire.

Összegzés

A szaknyelv fogalmához, a nemzeti nyelv rendszerébe történő besorolásához kapcsolódó kérdések felvetését követően a tanulmány kétnyelvű diákok nyelvhasználatában és a szlovákiai magyar tankönyvekben megjelenő szakkifejezésekkel igyekszik rámutatni néhány terminológiai különbségre, valamint alátámasztani a szaknyelvi tervezés igényét. A magyarországi és a szlovákiai magyar tankönyveket összevetve, kétnyelvű szakszótárakat vizsgálva a lexikális és szintaktikai szinten pontatlanságot, számos terminológiai különbséget figyelhetünk meg. E különbségek egységesítése elengedhetetlen, a nyelvi elkülönülés megakadályozása ugyanis a szaknyelvi tervezés kiemelt célja (vö. Misad 2009, 14. p.). A fordítási problémák kiküszöbölésében segítségünkre lenne, ha a kétnyelvű környezetben használatos nyelvi formák indokolt esetben határon túli változatként bekerülnének a szótárakba. A szaknyelvi tervezés elengedhetetlen feltétele a szaknyelvhasználati szokások vizsgálata, mivel az egyes regiszterekben esetenként nem a nyelvhasználatban elterjedt változattól különböző nyelvi forma kodifikálása a célra vezető.

Irodalom

- Ammon, Ulrich–Dittmar, Norbert–Mattheier, Klaus J.–Trudgill, Peter (szerk.) 2005. *Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. 2., vollständig bearbeitete und erweiterte Auflage. 1. Teilband. Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- Halliday M.A.K. 2004. *An Introduction to Functional Grammar. Third Edition*. London, Hodder Arnold. http://www.academia.edu/2768897/An_Introduction_to_Functional_Grammar_3rd_edition, letöltve 2014.1.21.
- Hoboth Katalin 2011a. Kétnyelvűség a szaknyelvhasználatban és -oktatásban. Parapatics Andrea (főszerk.): *Félúton 6. A hatodik félúton konferencia (2010) kiadványa*. <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk10/>
- Hoboth Katalin 2011b. Hungarian technical registers and communication in Slovakia. In Vančo Ildikó (szerk.): *Language policy, dialect, and bilingualism. A focus on Hungarian lan-*

- guage use in Slovakia*. Nitra, László A. Arany Civic Association–Gramma Language Office–Faculty of Central European Studies, 135–145. p.
- Hoboth Katalin 2012a. Tankönyvértékelés az átmenetiség és különbözőség tapasztalatainak tükrében. In Fenyvesi Kristóf (szerk.): *Átmenet és különbözőség. Magyarságtudományok kelet-közép-európai kontextusban*. Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság.
- Hoboth 2012b. Kétnyelvű (magyar–szlovák, ill. szlovák–magyar) építészeti szakszótár(ak) és tankönyvi szójegyzékek terminológiai problémái. In Parapatics Andrea (szerk.): *Félúton 7. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája*. 2011. október 6–7. Budapest. <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk11/>
- Chrenková, Edita–Tankó László 1973. *Maďarsko–slovenský a slovensko–maďarský slovník*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Kiss Jenő 2001. *Magyar dialektológia*, Budapest, Osiris Kiadó.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kralina Hoboth Katalin 2012. Az építőipar nyelvhasználati és terminológiai kérdései (Kétnyelvű diákok nyelvhasználati szokásai és terminológiaismeretei) Issue of language use and terminology in the building industry: Bilingual students' language use habits and knowledge of terminology. In Vančo Ildikó (szerk.): *Language policy, dialect, and bilingualism. A focus on Hungarian language use in Slovakia 2*. Institute for Minority Studies. Centre for Social Sciences Hungarian Academy of Sciences.
- Kralina Hoboth Katalin. 2013a. *Kétnyelvűség a szlovákiai magyar tannyelvű építészeti középiskolák szaknyelvoktatásában*. Nitra, FSS UKF. Disszertációs munka.
- Kralina Hoboth Katalin 2013b. Szaknyelv és terminológia egynyelvű és kétnyelvű környezetben. In Nagy Gábor–Szabó Réka–Tóth Katalin (szerk.): *Nyelv és művészet. A Nemzetközi Doktorandusz Konferencia tanulmánykötete*. Nyitra, Közép-európai Tanulmányok Kara, 23–31. p.
- Kralina Hoboth Katalin 2013c. Interferencia a tankönyvekben a szlovákiai magyar építőipari szakközépiskolákban. In Gallik Ján–Rigó Gyula–Kralina Hoboth Katalin–Vargová Zuzana (szerk.): *3. nemzetközi konferencia. Tudomány az oktatásért – Oktatás a tudományért*. I. kötet. Nyitra, Közép-európai Tanulmányok Kara, 319–330. p.
- Kralina Hoboth Katalin 2013d. Kétnyelvű diákok nyelvhasználati szokásai és terminológiai ismeretei. In Drávucz Fanni–Haindrich Helga Anna–Horváth Krisztina–Karácsony Fanni (szerk.): *Félúton 8. – a nyolcadik Félúton Konferencia (2012) kiadványa*, 103–118. p.
- Kralina Hoboth Katalin 2013e. Szaknyelvek és oktatásuk kétnyelvűségi helyzetben. A XVII. *Apáczai-napok konferencián elhangzott előadás és a konferenciakötetbe leadott tanulmány kézírata*.
- Kurtán Zsuzsa 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Ladányi Mária–Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Funkcionális nyelvészet. In Ladányi Mária–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 17–58. p.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutatói Műhely.
- Lanstyák István 2002. A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról. In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 2002. Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 117–126. p.
- Mészáros Tímea 2005. A szaknyelvi tervezés főbb kérdései. In Lanstyák István–Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony. Kalligram Kiadó. 159–201. p.
- Misad Katalin 2009. *Nyelvi kontaktusok*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.

- MMNyR 1961. Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I. kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Péntek János 2004. Magyar nyelvű tudományosság – kezdet és vég? In Péntek János (szerk.): *Magyarul megszólaló tudomány. Apáczai Enciklopédiájának ösztönzése és példája a magyar tudományos nyelv és stílus megteremtésében.* Budapest, Lucidus Kiadó, 233–242. p.
- Pusztai István 1975. Szaknyelv és műhelyzsargon. *Magyar Nyelvőr*, 99. 395–405. p.
- Szabó Mihály Gizella 2007. Jogi-közigazgatási szövegek magyarra fordítása kisebbségi helyzetben. A célnyelvi norma kérdése. In Heltai Pál (szerk.): *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. XVI. Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus.* Pécs–Gödöllő, MANYE–Szent István Egyetem, 206–212. p.
- Szabó Mihály Gizella 2008a. A tankönyvfordításról és a tankönyvek értékeléséről. In Fazekas József (szerk.): *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 84–101. p.
- Szabó Mihály Gizella 2008b. A fordítottság jelei szlovákiai magyar szövegekben. In Bárczi Zsófia–Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom.* Nyitra, Europica varietas, 19–36. p.
- Szabó Mihály Gizella 2010. A magyar szaknyelv és szakstílus Magyarország határain túl. In Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció.* Miskolc–Budapest, Miskolci Egyetem–Tinta Könyvkiadó, 205–215. p.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1988. A nyelvi norma (Tézisek). In *Studia in honorem P. Fábrián, E. Rácz, I. Szathmári oblata a collegis et discipulis.* Budapest, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 137–141. p.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. Lehetőségek és kötelességek a magyar nyelvi tervezésben. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvi tervezés.* Budapest, Universitas Kiadó, 253–264. p.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. Fogalmi háló, kétnyelvűség, fordítás. In Bauko János (szerk.): *Bilingvizmus és fordítás. Nyelvészeti tanulmányok Arany A. László születése 100. évfordulójának tiszteletére.* Nyitra, Europica varietas, 101–109. p.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2011. Kognitív egység és funkcionális változás a magyar nyelv történetében. *Magyar Nyelv*, 107. évf. 3. sz. 257–276. p. http://www.c3.hu/~magaryelv/11-3/tolcsvain_113.pdf

Források

- Bartusz Gyula 1993. *Magyar–szlovák, szlovák–magyar építészeti szótár.* Bratislava, SPN.
- Bársony István 2008. *Magasépítéstan I.* Pécs, Szega Books Kft.
- Bársony István–Schiszler Attila–Walter Péter 2008. *Magasépítéstan II.* Pécs, Szega Books Kft.
- Dědek, Miloň 1993. *Építőipari anyagismeret az építészeti szakközépiskola 1. osztálya számára.* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Dvořák, Jiří 1991. *Mechanika az építészeti szakközépiskolák 2. és 3. osztálya számára.* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Dvořák, Jiří 1985. *Stavebná mechanika pre 2. a 3. ročník stredných priemyselných škôl stavebných.* Bratislava, Alfa, Vydavateľstvo Technickej a ekonomickej literatúry.
- Hájek–Dědek–Rambousek 1990. *Magasépítéstan I. Az építészeti szakközépiskolák 1. osztálya számára.* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Hájek–Rybář–Rambousek 1990. *Magasépítéstan II. Az építészeti szakközépiskolák 2. osztálya számára.* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Hájek–Dědek–Hlaváček–Jánsky 1990. *Magasépítéstan III. Az építészeti szakközépiskolák 3. osztálya számára.* Bratislava, SPN.

- Hájek–Bloudek–Hlaváček–Charouzd–Mešťan–Pubal–Rambousek 1990. *Magasépítéstan IV. Az építészeti szakközépiskolák 4. osztálya számára*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Hájek a kol. 1988. *Pozemné staviteľstvo I pre 1. ročník SPŠ stavebných študijného odboru pozemné staviteľstvo*. Bratislava, Alfa.
- Hájek–Rambousek–Rybář 1990. *Pozemné staviteľstvo II. pre 2. ročník stredných priemyselných škôl stavebných*. Bratislava, Vydavateľstvo Alfa.
- Hájek a kol. 1992. *Pozemné staviteľstvo IV pre 4. ročník SPŠ stavebných*. Bratislava, Vydavateľstvo Alfa.
- Škoda, Jiří 1991. *Mélyépítéstan az építészeti szakközépiskolák 4. osztálya számára*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Szerényi Attila 2008. *Statika*. Pécs, Szega Books Kft.
- Szerényi Attila 2006. *Szilárdságtan*. Pécs, Szega Books Kft.

KATALIN KRALINA HOBOTH

HUNGARIAN LANGUAGE USAGE FOR SPECIFIC PURPOSES AND THEIR TEACHING IN SLOVAKIA

After raising questions relating to the notion of language for specific purposes and its integration to the system of national language, this study attempts to point out some differences between the terminology used by bilingual students and that of in the Hungarian textbooks in Slovakia, and to underpin the demand for planning language used for special purposes. When comparing Hungarian textbooks and bilingual professional language dictionaries published in Hungary and Slovakia, we can observe numerous inaccuracies and terminological differences on encyclopaedic and syntactical level. It is necessary to standardize these differences, because the prior aim of the professional language planning is to prevent language separation. It would be helpful for elimination of translation problems if linguistic forms used in bilingual environment would be, in justified cases, included in the dictionaries as cross-border versions. An indispensable condition of professional language planning is the research of its usage habits, as sometimes it is impractical to codify the linguistic form differing from the version widely spread in the language usage.

KARA ANNA
„Én, Mécs...”¹
Önéletrajz – másodkézből

ANNA KARA
„Me, Mécs...” Curriculum Vitae – vicariously

821.511.141 (437.6):929
929 MÉCS, LÁSZLÓ
323.281” 1944/1953”

Keywords: László Mécs (1895–1978), his official state security surveillance, imprisonment, fellow prisoner as an informer.

„Ah, ah, következményeit vigyázod
A tettnek, melyet perc hatalma súg.”
Madách Imre: Mózes

A Gödöllői Premontrei Perjelség Levéltárának munkatársaként, az elődök² kitartó kutatását folytatva, 2012 novemberében kezdtem el Mécs (Mártoncsik) László (1895–1978) jászóvári premontrei szerzetes költő prózai³ és lírai alkotásait egy gyűjteménybe, a *Mécs László-versadatbázisba* (MLV)⁴ összesíteni. Az MLV jelenleg összesen 2437 művet⁵ tartalmaz, melyek folyóiratokban,⁶ kötetekben,⁷ audiovizuális eszközökön és internetes honlapokon jelentek meg, vagy csak kéz- és gépiratban,⁸ illetve címükben maradtak fenn⁹.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába (ÁBTL) is elsősorban ismeretlen Mécs-verskéziratok után mentem nyomozni. A költő politikai rendőrségen keletkeztetett, hivatalosan 461 (összesen 511) oldalas vizsgálati dossziéját átnézve kiderült: a kihallgatási tervek, jegyzőkönyvek, összefoglalások forrásértékű dokumentumok. Segítségükkel rekonstruálható a Mécs-életrajz eddig fehér foltjának számító, az önkén-

1 Mécs László: *Vád- és védőbeszéd*.

2 Zimándi Pius, Fényi Ottó és Kardos Talbot Béla.

3 Eddig csak 28 írása ismert még, ezért szerepelnek itt.

4 Elemei a következők: cím, első sor, keltezés helye, ideje, a kéz- vagy gépirat lelőhelye, megjegyzés (keletkezéstörténet, autográf kézirat stb.), megjelenés, idegen nyelvű változat, kritika.

5 Ebből fordítás 343.

6 255-féle periodikában 1733 vers; a magyaron kívül német, holland, angol, olasz, francia, litván nyelven (1912–2013).

7 257 könyvben 943 vers; a magyaron kívül német, holland, angol, olasz, spanyol, francia, esperantó, román, szlovák, lengyel nyelven (1923–2013).

8 A kiadatlan alkotások száma 673.

9 148 db.

tes száműzetéstől (1944. november) az elítélésig (1953. december 18.) terjedő időszak. Az irodalom-, egyház- és politikatörténeti vetületen kívül – különös tekintettel a „Mózes” fedőnevű fogdaügynök eredeti, saját kézírásos jelentéseire – gazdag tárházát nyújtják az egyéni habitus, a mindennapi megélés narratíváinak is.

„Én, Mécs, Isten szavának trombitája”

„Most világtörténelmi korforduló előtt állunk, amilyen még nem volt, mióta ember jár a földön. Korszak zárul 50 éves életemben, korszak zárul a magyar nép életében, korszak zárul a világ összes népeinek életében.”¹⁰ Önbeteljesítő jóslattal felérő, egyben kísértetiesen pontos Mécs László helyzetfelismerése a Szálasi-kormány megalakulását követő harmadik napon keltezett levelében. A *pisztrángok példája* című, ellenállásra buzdító vers szerzője az árral együtt sodródást választotta: életét az ezt követő kilenc esztendőben a realitás szülte rejtőzködés határozta meg.

A II. világháború után Mécs tartózkodását illetően különböző híresztelések terjedtek el, még az is felvetődött, hogy elhagyta az országot.¹¹ 1948-ban Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter arra akarta rávenni Endrédy Vendel zirci apátot: „Beszéljek Méccsel és mondjam meg neki, hogy bujkálását hagyja abba és lépjen ismét a közéletbe, mint költő. Ezzel kb. egy időben Sík Sándor költő a piarista szerzetesrend tartományfőnöke is közölte, hogy beszéljem rá Mécsre, hogy írjon továbbra is verseket a nyilvánosság számára. Én úgy Ortutay, mint Sík Sándor üzenetét átadtam Mécsnek. Ő azonban lelki állapotára hivatkozva közölte, hogy nem akar a nyilvánosság előtt szerepelni. Ekkor én felvettem neki, hogy legalább szökjön ki külföldre és írjon ott. Mécs közölte, hogy nincs szándékában külföldre szököni.”¹² Mécs „fészekhagyóságának” első lírai lenyomata a *Nemzeti Ujság* és *Uj Nemzedék* összevont lap 1944. december 10-ei számának hetedik oldalán megjelent *Bujdosó ének*. Keserű szívvel kürtölte benne világgá:

„Bujdosóvá lettem magam is hazámban”

Odüsszeiájának kezdetén Mécs Lászlót rendfőnöke, Gerinczy Pál 1944. október végén „egy utolsó telefonparanccsal” Királyhelmeacről Jászóra rendelte.¹³ Mécs a frontoktól szabdalt országban viszonylag szabadabb mozgása érdekében november 7-én, „személyazonosságának igazolására” az ózdi főszolgabírótól mint helyi (ózdi!) lakos,

10 Slovenský národný archív Pozsony PrJ. 210. d. 316–317. Mécs László levele Gerinczy Pál apáthoz, Jászó, 1944. október 18.

11 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3. 1. 9. V-111727. 199. 10-452. sz. Vizsgálati dosszié Mécs László és tsa [Horváth János] ügyében. (VD).

12 VD 141. Jegyzőkönyv Endrédy Vendel kihallgatásáról. 1953. szeptember 29.

13 Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára (PIMK) V. 4725/18/4. Mécs László levele Kardos Talbot Bélának. Pannonhalma, 1967. március 31.

Mártoncsik József Emil névre¹⁴ egy civil ruhás (!) fényképpel ellátott hatósági bizonyítványt¹⁵ állíttatott ki. Ezután az alábbi helyeken és személyeknél szállt meg hosszabb-rövidebb időre: Borsodnádassd (1944. november; Ferjentsik János gyárigazgató), Győr (november; Harsányi Lajos kanonok, költő), Székesfehérvár (november), Bicske (december; plébánia), Ölbő-pusztá (december), Pannonhalma (1944. december–1945. május; bencés főapátság),¹⁶ Csorna (1945. április, június–1946. május; premontrei rendház), Bakonybél (1946. június–1948. szeptember; bencés monostor), Badacsonytomaj (1948. október–november; Géczy Lajos plébános), Bakonybél (1948. november–1949. november; bencés monostor),¹⁷ Túrje (1949. november–1950. március; Horváth Benedek plébános), Bakonybél (1950. április–június; bencés monostor), Szent György-hegy (Kisapáti, 1950. július–november; Ify Lajos nyugalmazott plébános), Budapest (1950. december–1951. február), Pannonhalma (1951. február–1953. augusztus 22.; bencés főapátság).

Ez idő alatt dokumentáltan 351 „bunkerverset”¹⁸ írt.¹⁹ Házigazdáinak, az őt felkéréső kedves ismerőseinek – pénz szűkében – költeményei egy-egy másolatával „fizetett”.

„Nem megyek Rodostóba”?!

„Addig maradok, míg minden kötél el nem szakad”.²⁰ 1938. január 17-én még ezt írta Mécs László tágas királyhalmeci otthonában. Vajon miért gondolta meg magát (1944 novemberére), s miért nem tért vissza később? Több oka is lehetett:

1. Az első, 1953. augusztus 23-ai ÁVH-s kihallgatását összefoglaló jelentés szerint: „A háború végén, a szovjet csapatok közeledtére fasiszta versei miatt félt a felelősségrevonástól”.²¹ December 7-ei ügyészégi meghallgatásán ezt határozottan cáfolta, mondván: „1944 novemberében nem azért kértem Mártoncsik József néven személyazonossági igazolást, mert attól félttem, hogy irredenta verseim miatt felelősségre fognak vonni, hanem mert vissza akartam menni a háborús események lezajlása után Csehszlovákiába.”²²

14 Mártoncsik László 1942-ben vezetéknévét Mécsre magyarosította. Az ezt tanúsító belügyminiszteri engedély még nem került elő.

15 VD 186. Fotokópia.

16 VD 62–64.

17 Itt a „szokástól eltérőleg bencés reverendában jár.” VD 490.

18 Kerkai Jenő meghatározása. VD 89.

19 Ebből idáig 216 kiadatlan. MLV. Lásd még Bárczi 2005, a Függelékben: 6–155. p.

20 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Levelestár. Mécs László levele Kállay Dalmának. Így felelt Mécs László Gerinczy Pálnak, amikor az apát a költőt magyarországi áttelepedésre kérte.

21 VD 46.

22 Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV. 4. f. 0638 – 1953. 17. Vö. ezt még: „1945 őszén magammal vittem Mártoncsik névre szóló illetőségi és állampolgársági bizonyítványomat, hogy azzal mehessek vissza szülőházamba, a másodszor is megalakult Csehszlovákiába. Nem sikerült.” PIMK V. 4725/18/6. Mécs László levele Kardos Talbot Bélának. Gépelt másolat. Pannonhalma, 1967. október 22.

2. 1923-tól az 1930-as évekre fokozatosan a magyar nemzet és Magyarország arcává, szimbólumává vált.²³ Kora celebritásaként jelent meg a hatalom folyóirataiban, társadalmi-kulturális eseményein; utóbbiaknál mint „hivatalos előhang”. Holdudvarában tisztelhetett többek között Horthy Miklóst és Imrédy Bélát.

3. Szociálisan érzékeny lírájának kritikája nem kímélte sem a barna, sem a vörös diktatúrát.²⁴

4. Műve indexre került. S bár az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. sz. rendelete alapján 1945. április 28-án alakult ún. Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottság II. Jegyzékére „csak” az *Egy finn leányka képe* című versét vették fel, emiatt viszont megsemmisítésre ítélték az ezt megjelentető *Forgósínpad* (Budapest, 1940) és a *Mécs László összes versei. 1920–1940* (Budapest, 1941)²⁵ című kötetét is.

5. 1948-ban Slachta Margit, a Szociális Testvérek Társaságának főnöknője Endrédy Vendel apátnak az *Üzenem haza* című vers Mécs László szignálta kéziratát adta át.²⁶ Mécs Lászlót a belügyi szervek a neki tulajdonított,²⁷ de valójában Wass Alberttől származó költemény miatt is figyeltették (bizonyíthatóan) 1949-től.²⁸

6. Mécs Lászlóra mint magyar szerzetesre a háborút követően Csehszlovákiában is börtön, internálótábor és/vagy kiutasítás várt volna, mint jó néhány felvidéki papra. Közéjük tartozott rendtársa, Bertram Brunó²⁹ és Petrik Béla³⁰ radi plébános. Utóbbi atya így emlékszik vissza *Raboskodásom, 1945* című írásában: „*Mécs László elmenekült, káplánja³¹ kórházban feküdt, s így üres volt a helmeci parókia.*”³²

23 A témáról bővebben lásd Bárczi 2004, 91–98. p., Bárczi 2005, 1–4., 115–127., 137–152. p. Mécs lírája, előadásmódja – így vagy úgy, de – mindenkire hatott: „*Tudom, hogy a költők, hogy röhögtek: Komlós Aladár és Szabó Lőrinc a Zeneakadémia nagytermében végigröhögtek szavalásomat, finom emberi érzékkel, tapintattal zavarva a körülöttük ülő áhitatos közönséget.*” PIMK V. 4725/53. Mécs László levele Vas Istvánnak. Gépelt másolat. Pannonhalma, 1969. augusztus 8.

24 Többek között a következő versekben figyelhető meg ez: *Vörösbeigy* (1939 ősz), *Egy finn leányka képe*, *Imádság a nagy Lunatikusért* (1942. január), *A vértanú püspök* (szövege kisebb-nagyobb eltérésekkel megegyezik *A legutolsó magyar úr* című verssel), *Magyar bíbóros 1946-ban*, *A kalapácsos óriás* (Bakonybél, 1948. szeptember 8.).

25 További három (1942–1944) kiadását nem tüntették fel!

26 VD 139.

27 Még fél évszázaddal később is Mécs neve alatt jelent meg például a *Nők Lapjában* (1989. augusztus 19. 12–13. p.) és az *Új Emberben* (1991. június 16. 6. p., 1995. október 22. 9. p.).

28 VD 490–491.

29 18 hónap börtönbüntetésre és súlyos pénzbírságra ítélték. Gödöllői Premontrei Perjelség Levéltára (GPPL) Historia Domus Ord. Praem. Gödöllő. 1948. január 12.

30 Őt 1945-ben két hónapig a királyhelmeci és a kassai, majd 1946. január 25–30. között szintén a királyhelmeci, november 4-étől december 5-éig a kassai börtönben tartották fogva. Lásd Hetényi Varga 1996, 248–249. p.

31 Mikolaicsik Sándor.

32 Hetényi Varga 1996, 248–249. p.

Színpadról kőpadra

Mécs ügyében „több éve folyik ügynöki bizalmas nyomozás, több hónapos megszakításokkal. [...] Több esetben tettünk őrizetbevételi javaslatot, azonban ismeretlen okokból őrizetbevételére nem kaptunk engedélyt.”³³

1952-ben (?) az ÁVH „Polgár”³⁴ fedőnevű ügynökét „operatív kombinációval” a győri és Győr környéki ún. illegális klerikális csoportok felderítésére vetette be.³⁵ 1953 tavaszán Szabados Róbert plébános Mécs László 44 új versét mutatta meg Polgárnak, majd április 27-én a Győr-gyárvárosi plébánián kölcsönadta Mécs *Magyarok misekönyve*³⁶ című szamizdat kiadványának egyik példányát,³⁷ amelyből az ügynök „a kompromittáló részt kigépelte”. Ezután „a következő operatív intézkedéseket kívánjuk végrehajtani: »Polgár« fedőnevű ügynökünkön keresztül megszerezzük a »Magyarok misekönyve« c. verseskönyvet dokumentálás végett.”³⁸ Határidő: 1953. június 5. »Polgár« fedőnevű ügynökön keresztül megállapítani a Győrben lévő ismeretlen vasutas személyét,³⁹ aki a Mécs-verseket gépeli. Határidő: június 15. »Polgár« fedőnevű ügynökön keresztül megszervezzük, hogy Szabados Róbert és Horváth Jordán Mécs Lászlót nevenapján látogassa meg ügynökünkkel együtt. A találkozás célja Horváth, Szabados és Mécs között lévő kapcsolat felderítése, esetleges terjesztő apparátusának megállapítása, Mécs pontos tartózkodási helyének megállapítása. Határidő: július 30.”⁴⁰ A látogatás Mécsnél „azért szükséges, mert [...] ha most történne őrizetbevétele, akkor feltétlenül ügynökünkre gyanakodnának. Azonban ha névnapja alkalmából látogatja meg Mécs Lászlót,⁴¹ akkor nyilván sokkal többen fogják őt meglátogatni és nehezebb lesz kianalizálára [sic!] részükről, hogy ki buktatta le Mécs László papköltőt.”⁴²

Augusztus 10-én a Belügyminisztérium (BM) IV. Osztálya újra javasolta,⁴³ 21-én Balázs Béla őrnagy elrendelte Mécs László előállítását, amelyet 22-én a BM VI. Főosztályáról –

33 VD 205. Földes György ÁVH-s főhadnagy összefoglaló jelentése. Dátum nélkül (valószínűleg 1953 májusán).

34 „Polgár”-t, azaz Perepatits Antalt feltételezhetően 1948-ban szervezték be. 1958-ig a Győri Egyházmegye katolikus és világi személyeiről (ÁBTL 3. 1. 5. O-11538. Nevesítve: 40–43., 68–69., 75–76., 119., 146–149., 155–156., 159., 170–171., 182., 186–187., 199., 214–216., 249., 266. p.), illetve a magyar–osztrák határ menti helyzetről jelentett. 1957-ben (?) Debrecenbe került. Itteni, az *Alföld* című folyóirat, illetve a város értelmiségi köréhez kapcsolódó ügynöki tevékenységét Filep Tibor dolgozta fel. Lásd Filep 2006, 140–163. p.

35 ÁBTL 3. 1. 5. O-13405/2. Közli Kahler 2007, 196. p.

36 Megjelent: [Washington], [Agape], [1972]; Budapest, Új Ember Kiadó, 1991.

37 A versciklus költeményeit Horváth János Jordán gépelte le, köttette be és terjesztette. Horváth atya Mécs László hatására választotta a (dominikánus) szerzetességet. Költészetének őszinte és elkötelezett rajongójaként másolta a költő új kéziratos verseit.

38 Megszerezték.

39 Őt Koloszál Jánosnak hívták. BFL XXV. 4. f. 0638 – 1953. 45.

40 VD 208–209.

41 Vö. ezt Horváth atya következő megjegyzésével: „1953 júniusában voltam utoljára személyes találkozárra [sic!] a Szent Hegyen a költőnél. Akkor említette, hogy úgy érzi, szorul a hurok körülötte.” Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár 10a H7. (FK).

42 VD 202.

43 VD 27–28.

többek között Bujtor Eszter törzsőrmester közreműködésével – „demokrácia ellenes propaganda terjesztése és szerkesztése” vádjával végre is hajtottak Pannonhalmán.⁴⁴ Mécs László 23-ai vallomása⁴⁵ és írásos „felhatalmazása”⁴⁶ alapján három ÁVH-s tiszt megszerezte a Horváth János által a soproni Szent János-templomban eldugott⁴⁷ 200 Mécs-kéziratot,⁴⁸ a *Magyarok misekönyve* példányával együtt.⁴⁹

A Pestvidéki Törvényszék és Fogda (PV, Házifogda) Gyorskocsi utcai épületrészének 203. cellájába⁵⁰ (magánzárkába) zárt Mécs László kihallgatása november 25-éig tartott. A vádirattervezetet kihallgató tisztje, Kiss Toldi Ferenc hadnagy, a BM IV. Vizsgálati Főosztályának fővizsgálója november 26-án készítette el.⁵¹

Mécs Lászlót első fokon a Budapesti Megyei Bíróság⁵² (BMB) 1953. december 18-ai⁵³ zárt ülésén, a B. III. 0633/1953-4. sz. alatt bünszék nyilvánította „demokraciellenes irányzat elterjesztése és megerősítése érdekében kifejtett cselekménnyel elkövetett népellenes bűntettben, továbbá a demokratikus államrend elleni folytatólagos gyűlöletre bujtás bűntettében és hamis közirat felhasználásával elkövetett bűntettben”, és ezért 10 évi börtönre, teljes vagyonek kobzásra, a közügyektől 10 évi eltiltásra ítélte.⁵⁴ Mécs esetében Nagy Jánosné ügyész a büntetés súlyosbítása, dr. Nagy István László kirendelt védő⁵⁵ enyhítése, valamint a minősítés miatt fellebbezett. A Legfelsőbb

44 VD 32.

45 Vö. ezt Mécs későbbi kijelentésével: „Horváth Jordán dominikánus testvéremnél voltak újabb verseim vagy 70 százalékban; utálkoztam hozzáfordulni, mert neki köszönhettem bebörtönzésemet.” (PIMK V. 4725/3./2. Mécs László levele Beresztóczy Miklósnak. Pannonhorma, 1967. október 29.) Horváth atya munkája nélkül ezek a költemények nem marad(hat)tak volna fenn.

46 FK. Vö. ezt: „[Mécs] vallomása alapján egy írást vettünk tőle, amiben ő felkérte Horváthot, hogy az írás átadójának adja ki a nála lévő versek kézíratait és a legépelte példányokat.” VD 383.

47 „Az említett dosszié a soproni Szent János templom harangtornyában, egy nyitott falnyílásban volt elrejtve. A tanú [Horváth Jordán] innen vette le a hatósági közeg jelenlétében és felkérésére.” VD 389. Házkutatási jegyzőkönyv. 1953. augusztus 24.

48 Balácsi Béla őrnagy szeptember 1-jén aláírt őrizetbe vételi javaslata szerint 210 db. VD 384. Végül az ÁVH „ellenforradalmi propagandaanyag rejtegetése és terjesztése miatt” Horváth atyát is előállította, szeptember 10-én (VD 385.).

49 Ebből összesen 84 (duplumok nélkül 54) vers és a két kis kötet a BFL-ben található. XXV. 4. f. 0638–1953. 221–410.

50 VD 36. Horváth János a 207. cellában volt. FK.

51 VD 375–377.

52 A tanács elnöke: Dr. Jónás Béla, szakbírója: Dr. Borsányi Gyula, ülnökök: Illés Ferenc, Gyenge Lajos, Karis István. VD 474.

53 A *Magyar Katolikus Lexikonban* (MKL; VIII. köt., 854. p.), a www.tortenelmitar.hu és a magyarkronologia.terrorhaza.hu honlapon (a 2014. január 21-ei állapot szerint) rossz dátum: október 18.!

54 VD 471–472. Horváth Jánost mint másodrendű vádlottat ugyanez a testület december 19-én szintén bünszék mondta ki a demokratikus államrend elleni folytatólagos gyűlöletre izgatás bűntettében. Ezért őt 6 évi börtönre, teljes vagyonek kobzásra, a közügyektől 10 évi eltiltásra ítélte. VD 473–474. Az MKL szócikke (V. köt., 51. p.) se letartóztatása, se büntetése tényét nem közli.

55 Horváth Jánosé dr. Patriász István volt.

Bíróság (LB) Dr. Lázár Miklós vezette tanácsa⁵⁶ az 1954. április 27-ei zárt fellebbezési tárgyaláson, B. IV. 001074-1954/15. sz. döntésével Mécs László és Horváth János fellebbezését egyaránt elutasította, és az első fokú ítéletet helybenhagyta.⁵⁷

Mécs László, a budapesti Kozma utca 13. szám alatti Országos Börtön (OB, Gyűjtő[fogház]) Kis Fogházának 475-D-412. törzskönyvi számú⁵⁸ rabja végül előbb szabadult: büntetésének hátralevő részét az Elnöki Tanács (ET) 1956. szeptember 11-ei⁵⁹ határozatával kegyelemből elengedték.⁶⁰

Vizsgálati dossziéjában – jegyzőkönyvekben, ügynökjelentésekben, bizonyítékok felsorolásában, fényképeken stb. – 116, 1944 novembere után született költeményét említették. Ezek közül kilenc ismeretlen vers, pontosabban cím. „Mózes” október 22-ei jelentése⁶¹ szerint a költő 60 vers szerzőségét elismerte, háromét nem. A bizonyítási eljárásban és a bírósági ítéletek indoklásában még további 11, „demokrácia- és Szovjetunió-ellenes” korábbi művére hivatkoztak.

Fedőneve: „Mózes”

Kiss Toldi Ferenc fővizsgáló október 15-én javasolta Mécs Lászlóra „fogdahálózat ráépítését”. Bár Mécs ekkorra már beismerte, amivel vádolták, vallomását így akarták ellenőrizni, illetve újabb adatokat felderíteni.⁶² A konspirációra Kiss „Mózes” fogdaügynök nevét terjesztette felettesei elé.

„Mózes”, azaz Elekes (Einsidler) József⁶³ 1927. március 23-án született Budapesten. Anyja neve Weisz Aranka. A VIII. kerületi Szent Benedek Katolikus Gimnázium Értesítői szerint végig kitűnő tanuló. Teljesítményét iskolája és az egyházközség ösztöndíjjal, tanárai az ifjúsági könyvtár segédkönyvtárosa titulussal jutalmazták. Utóbbi tisztséget a VI. osztálytól látta el, s még egyetemistaként is művelte. 1945-ben érettségizett, majd tanulmányait a Pázmány Péter (1950-től Eötvös Loránd) Tudományegyetem magyar–német–latin szakán folytatta.

1951. október 11-én az ÁVH őrizetbe vette.⁶⁴ A BMB 1951. december 7-ei tárgyalásán a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezése

56 Tagjai ezenkívül még: Dr. Simor Pál előadó, dr. Hráskó Gyula bíró, Marjai József, Fórizs Béla ülnök. VD 477.

57 VD 475–477.

58 GPPL Mécs László levele Mécs Imrének. Budapest, 1955. szeptember 18.

59 Létezik ugyanakkor egy azonos hivatkozási számú (0638/1953), az Elnöki Tanács (ET) 1957. december 4-ei, 004-1/11/1957. sz. kegyelmi határozata. Utóbbi irat keletkezésének okát még nem tudjuk. BFL XXV. 4. f. 0638 – 1953. 210.

60 VD 466. Horváth János az OB Bal Csillag szárnyában raboskodott. Az ET 1952. október 12-ei, 8. sz. határozata alapján kegyelemből ő is előbb szabadult. BFL XXV. 4. f. 0638 – 1953. 183.

61 VD 219.

62 VD 211.

63 A BM III/1-4-A Alosztályának 1977. évi összefoglaló jelentésében (mint a bécsi rezidentúrán foglalkoztatott operatív társadalmi kapcsolat) szintén felbukkan egy „Mózes” fedőnevű ügynök (ÁBTL 3. 2. 5. O-8-552/13./7. Közli: Köpeczi Bócz 2012, 251. p.) Adathiány miatt sem megerősíteni, sem kizárni nem lehet, hogy személye azonos Elekes Józseffel.

64 BFL XXV. 60. e. – 001281. – 1951. (BFL XXV. 60. e.) 11–12.

és vezetése, fegyver- és lőszerrejtegetés, robbanóanyag-tartás, valamint fajtalanság bűntettében találta bűnösnek. 12 évi börtönre, teljes vagyonelkobzásra és a közügyektől 10 évi eltiltásra ítélték,⁶⁵ amit az 1952. április 7-ei LB-i zárt tárgyalás is helyben hagyott.⁶⁶ Elekest – a „6-os” karton⁶⁷ tanúsága szerint – 1952. február 22-én, az OB-ben szervezték be (fogda)ügynököknek. A „beszervezés alapja: presszió”, a „foglalkoztatás vonala: papszemélyek között”. Elsősorban bencésekről – köztük egykori gimnáziumának igazgatójáról⁶⁸ – jelentett: „Miután őrizetbevétele folytán kikapcsolódtam a klerikális befolyás alól, Kovács Géza á. v. százados úr jóindulatú felvilágosításai alapján pedig beláttam a szocializmus ügyének igazságát, a klerikális reakció aljasságát. Ez indított operatívjellegű megbízatások vállalására, – ami főleg Kovács Arisztid esetében járt szép sikerrel, – ezzel együtt pedig annak a munkának a megkezdésére, amelynek során részben saját tapasztalataim, de főleg a letartóztatott papoktól kiszedett adatok alapján eddig már kb. 1700 oldalra terjedő jelentést készítettem papi személyek demokráciaellenes tevékenységéről. Ez az anyag a Központban van és persze tartalmazza az említett pannonhalmi bencések működésének részletes ismertetését is.”⁶⁹

Mózes–Elekest 1953. október 19-én szállították át a Gyűjtőfogházból a Házifogdába, s november 9-én vissza.⁷⁰ Első jelentését 22-én, az utolsót, a tizenkettőket november 3-án körmölte le. Összesen 47 oldalt⁷¹ írt, egy kivétellel, ceruzával. A konspirációt tartótisztjével, Kiss Toldi Ferencsel gondosan előre megtervezték.⁷² Mózes–Elekes jól szerkesztett, pontosan fogalmazott jelentéseket adott át akkor, amikor látszólag kihallgatásra vitték. Természetesen kellő kritikával kell ezeket a jelentéseket olvasni, de – ismerve a költő személyiségét – leszögezhető: a fogdaügynök nem esett túlzásokba.⁷³

Mécs László kezdetben szívesen vette Mózes–Elekes társaságát.⁷⁴ Aztán napról napra erősödött gyanúja, hogy fogolytársa besúgó, ezért egyre kevesebbet társalgott; ehelyett magában vagy suttogva imádkozott. Így győzedelmeskedett az ármányon a hit és a premontrei zsolozsma (október 28.):⁷⁵ „Tegnap amint lementem, [Mécs László] hamarosan mosolyogni kezdett, majd engem is arra intett, hogy imádkozzam az ő módszere szerint, még hozzá egész nap. Röviden ismertette ima-módszerét, amely hihe-

65 BFL XXV. 60. e. 22–24.

66 BFL XXV. 60. e. 26. Az FB 9.B.191/1991/2. sz. igazolása szerint az „elítélést az 1990. évi XXVI. törvény 1. § /2./ bekezdésében írt rendelkezése folytán semmisnek kell tekinteni.” BFL XXV. 4. f. – 001281. – 1951. (BFL XXV. 4. f.) 2.

67 Alsó száma: 032954.

68 Kovács Arisztidről.

69 VD 247–248.

70 VD 215., 263.

71 VD 216–262.

72 VD 211–212. Lásd még a tanulmány végén közölt első dokumentumot!

73 Lásd a második dokumentumot!

74 „Mécs még akkor együtt volt Elekes József, bpesti Gyűjtő Fogház-beli beépített »vamzerrel«, akivel sokat beszélt [...] latinul és verseiből is szavalt neki. Ez az Elek József [sic!] főkönyvtáros volt a Gyűjtőben.” Idézet Horváth János Naplójából. FK.

75 VD 238.

tetlenül komplikált, túlszúfolt, teljesen önkényesen összeállított, és a legkülönbözőbb zsolozsmák, ima-formulák stb. egész tömegét tartalmazza.”⁷⁶ Ezután a tehetetlen Mózes–Elekes így fakadt ki november 2-ai jelentésében: Mécs László „meg fogja kapni az őt megillető büntetést, és nem sikerül a felelősség alól kibújni ennek a furfangos klerikális szélhámosnak, aki irományaival oly jelentős kárt okozott a szocializmus ügyének, különösen az ifjúság vonalán, amint ezt a mi diákcsoportunk esetében is tapasztalhattam, hiszen a bencés kerítők oly buzgón terjesztették körünkben is az ő kártékony »nevelőhatású műveit«. [...] Azt kérném, tessék szíves lenni kivonni engem Mécs mellől, hisz a vele való együttlét már amúgyis eredménytelen.”⁷⁷

Elekes büntetését az ET 1957. december 4-én kelt, 004-1/11/1957. sz. határozatával kegyelemből elengedték.⁷⁸ De Mózesként nem szabadult. 1957-től tovább jelentett, többek között a (pannonhalmi) bencésekről,⁷⁹ tanártársairól (1960-ban a csepeli csillagtelepi általános iskolában, 1961–1983 között az Eötvös József Gimnáziumban).⁸⁰ 1981-ben és 1983-ban névtelen, provokatív leveleket küldött több kollégájának.⁸¹ 1983-ban mind a belügyi hatóság, mind gimnáziuma leleplezte kiletét. Munkahelyéről elbocsátották, az ügynökhálózatból kizárták (oka: „provokátortípus”), dossziéját 1983. december 20-án irattározták.

A tanulmány írásakor még nem került elő az ÁBTL archívumából az Elekes József ügynöki életútjára, tevékenységére és működésére vonatkozó teljes anyag. „6”-os kartonja és hat „M” dossziéja van (utóbbiak is 1956 utániak), a személyes információkat összegyűjtő „B”, illetve a (pannonhalmi) bencésekről szóló, 1952–1953. évi jelentése⁸² egyelőre hiányoznak.

Dokumentumok

1. [Fekete tussal kifestve: *Tárgy: Mécs Lászlóra való ráépülésem tervezete.*]⁸³

„Összeismerkedés, igyekszem bosszúsnak látszani a PV-re való visszahozatalom miatt, de az ő nevének említésére felmelegedek. Ezután röviden beszélek önmagamról, elhallgatva apámnak egykori munkásmivoltát és természetesen megváltozott ideológ-

76 Vö. ezt az OB-ben életfogytiglani büntetését töltő Sólymos Szilveszter (1954-től 1955-ig egy cellában volt Mózes–Elekessel) visszaemlékezésével: „Élő misekönyv volt Elekes Jóska, aki sok szöveget tudott latinul – például őt prefációt kívülről – és összeállítottunk miseszövegeket, hisz közben már egy-egy breviárium is járt feketén.” Hetényi Varga 2000, 81. p.

77 VD 259.

78 Vö.: ugyanaz az ET-határozat száma, mint Mécs Lászlóé. BFL XXV. 4. f. 102.

79 ÁBTL 3. 1. 2. M-22453, M-22453/1.

80 ÁBTL 3. 1. 2. M-22453, M-22453/2., 3.1.2. M-40017, M-40017/1. Lásd még Szőnyi 2012, I. 533., II. 45–46. p.

81 Ezeket az igazgató bevitte a BM-be.

82 Vö. ezt Kiss Toldi Ferenc ezzel kapcsolatos intézkedésével: „Azokat az írásokat, amiket Elekes József írt a pannonhalmi bencések illegális tevékenységéről, az ügynöki nyilvántartóból kikérem és kiértékelem.” Ceruzás megjegyzés ehhez: „Ezekből nem kaptam másolatot. Küldtünk a IV. osztálynak? G. XI. 3.” VD 97.

83 VD 216–218. Töltőtollas autográf kézirat. Dátum nélkül.

giai felfogásomat is. Ezután kifejtem, hogy gyanúm szerint miért hoztak ide vissza: elhallgatott részletek ügyemből, főleg diáktársaim szerepe és egy világi pappal való kapcsolat, esetleg egyetemi bölcsészkapcsolatok. Később, ha már kihallgatás történt, részletesebb kifejtés, de a pannonhalmi vonal kikapcsolásával. A kihallgatásaim sűrűségének indoka: nem szokás nagyon soká itt-tartani visszahozott elítélteket. Ezzel együtt egyre több közlés ügyemről, kiemelve csoportunk vallásos beállítottságát: óvakodás pannonhalmi személyek intenzív szóbahozatalától. Társaim megnevezése, szerepük, bizonyos dicsekvés, de ugyanakkor annak sejtése, hogy az elhallgatott dolgokra előbb-utóbb fény derül. Ennek kapcsán a pisztoly-ügyben⁸⁴ ferdítés: annak helyét nem én vallottam be, hanem Sebestyén András [sic!] volt bencés diák, aki a Magasházy-ügyből⁸⁵ kifolyólag volt letartóztatva és erről az ügyről is tudott (e fogás ket-tős célja: bizalom fokozása magam iránt, egyben csendes figyelmeztetés arra, hogy nem lehet tagadni, mert mások úgyis »befűjják«.) Összehasonlítás a PV és a Gyűjtő állapotai közt, utóbbi javára; cél: mielőbb elkerülni innen, akár teljes vallomás árán. Kovács Arisztid és Solymos Szilveszter [sic!] felemlítése, viszonylagos jónak hangoztatása. Az ítéletet a nyomozás alatti magatartás erősen befolyásolja. Tapogatózás a pannonhalmi vezetők tagjai felé Mécs ügyét és általában reakciós tevékenységüket illetően. Az egyes személyek szerepe, mennyit tudnak, kitapintása ellenálló-képességüknek. Az egyezmények megszegésével kapcsolatos manőverek. Esetleg külföldi kapcsolatok. Mécs bujkálása, versei és célzatuk, előállítás és terjesztés. Mécs kapcsolatai: bencések, saját rendtársai, világi papok (Balázs Lajos). Közben figyelemelterelő témák: irodalom, pszichológia és egyebek.

A *Központból*, Kovács Géza százados úr által tisztelettel kérem a Mécs-üggyel kapcsolatos nyomozáshoz a bencés vezetőség ügyében abból az anyagból, amit a bencés papok demokráciaellenes tevékenységének ismertetése során felküldtem, főleg az alábbi személyekre vonatkozó részt:

Sárközy Pál főapát,
Jámbor Mike főiskolai rektor és szociológia-tanár,
Nagy Vencel rendi főszámvevő,
Jávor Fidél spirituális és novíciusmester,
Kövér Alajos prefektus,
Kolos Berthold dogmatika-tanár, intenció-ügyi szakértő,
Békés Gellért római bencés központi főiskolai tanár, prokurátor,
Kál Adorján perjel,
Diósi Ákos főapáti titkár, irodavezető.

84 Elekes kihallgatása során bevallotta (s a helyszíni szemlén megmutatta; BFL XXV. 4. f. 61., 63., 64. fotokópia), hogy az 1951 májusában disszidált Németh Sándor 7,65-ös Frommer pisztolyát 1948-ban vagy 1949-ben hova rejtették el közösen a Pilisben. BFL XXV. 4. f. 20.

85 A csepeli munkásfiatalok és bencés diákok perében 1952. március 14-én az LB másodfokon Magasházy Ádámot halálra (május 6-án kivégezték), Sebestyén Andort 10 évi börtönbüntetésre ítélte.

Tisztelettel kérem a Gyűjtőben működő operatív-csoport számára – Máté [Sándor?] hadnagy úr, Rácز János alhadnagy úr – a következők [sic!] kérelmek közlését:

1. A felküldött nyomozási anyag másodpéldányát a gyorsírási jegyzetekkel együtt és egyéb feljegyzéseket visszaérkezéséig legyen szíves őrizetében venni az operatív csoport az anyag bizalmas jellege és az esetleges illetéktelen betekintés lehetősége miatt. Mindez jelenleg a B. II. 133. zárkában van.

2. A gépirót, Borbély Lászlót⁸⁶ lehetőleg tessenék addig a 133. zárkában, mostani helyén tartani, nehogy áthelyezve más osztályra elfecseljen valamit az anyagból.

3. Kováts Arisztidet és Solymos Szilvesztert [sic!] tessenék a B. II. fsz. 25. zárkában továbbra is együtt hagyni az én helyem fenntartásával, mivel további munkám szempontjából adat-forrásként feltétlenül szükség van rájuk.”

2. A tegnapi [1953. október 26-ai] jelentés folytatása [Részlet]⁸⁷

[Mécs László:] „Ügyemben sokan lehetnek benn,⁸⁸ első hetekben folyton hallottam infók érkezését. Már csak rájuk való tekintettel is szeretnék gyorsan vallani, hogy ne kelljen nekik soká benn lenniük; ők már nyilván készek, csak én vagyok már hátra. Most már világos: mindenáron meg akarják semmisíteni Mécs Lászlót az ÁVÓ-sok [sic!], mert a puszta neve már veszedelmes fogalom. Én már nem bánom, mi lesz, hamarosan úgyis belebolondulok ebbe a szörnyűségbe. Állandó idegizgalomba vagyok, nincs egy nyugodt percem, nem tudom kialudni magam, ez a lámpa megőrjíti, a pricc kemény, a koszt kevés. Figyelj ide! A legnagyobb tanulság [...] az, hogy mindenki vall, mert vannak módszerek, amiknek nem lehet ellenállni. Ezért kikötöm nyomatékosan: ügyünkről semmit se beszéljünk, mert vagy kihallgatják készülékkel, vagy pedig valamelyikünket megszorítják, a másik felől kérdezik és a kényszer hatása alatt mindent elköpi. Kérlek, nekem ne mondj el semmit az ügyedről, nem akarok semmiről tudni, mert én egy gyengeakarató ember vagyok, kényszer hatására kikottyantom. Én se mondok neked semmit, nagyon kérlek, ne is kérdezz, mert belőled is kiszedhetik a dolgokat, amit így tőlem hallanál. E mellett pedig rettenetes gyanúm támadt: téged az én ügyemben hoztak be ide. Diák vagy, vallásos vagy, ügyed szervezkedésjellegű, nyilván hozzám akarják ezt kapcsolni. Jövedeled előtt kevéssel kérdezett a hadnagy, ismertem-e Elekest? Ez csak te lehettél, mivel diákcsoportokról volt szó. [...] Különös, hogy itt majdnem mindenki egyedül van [...] és éppen mi vagyunk kettesben. [...] Én pedig nem is kértem társat, jól megvagyok egyedül is, egész nap imádkozom és elmélkedem.

86 Borbély László (1922–1985) újságíró, később Kőbányai Péter álnéven a Szabad Európa Rádió munkatársa. Önéletrajzi művében (magyarul: „Halálraítélt”. „Gyakran ellenőrizendő”. Roma, Anonymus, 1958) említi Elekes Józsefet. Borbély 1965, 68–73., 99–101. p.

87 VD 229–234. 1953. október 27. Ceruzás autográf kézirat.

88 Vizsgálati dossziéja vele kapcsolatban 14 személy vallomását tartalmazza. Ő maga hetedik, szeptember 15-ei kihallgatásán 73 ismerős, jó barát egyházi és világi személy nevét adta meg, foglalkozásukkal, lakóhelyükkel együtt. VD 73–75.

Megmondom őszintén – ne vedd sértésnek –, 1-2 napig örültem megérkezésednek, főleg azért, mert megtudtam tőled, milyen kedvezőek a Gyűjtő-beli állapotok ehhez képest, ez kétségtelen arra indított, hogy vallomástételelem meggyorsításával a magam részéről előmozdítsam a mielőbbi elszállításomat; de most már jobb szeretnék egyedül lenni, főleg a miatt, mivel a veled való együttlét nem lesz előnyös a már említett okok miatt, másrészt én különleges lelkiület vagyok, pap, költő és tanár egy személyben, és ennél fogva nem tudok átlagos emberekkel lelki harmóniát találni.⁸⁹ Nem akarlak megbántani, teljesen bízom benned, de együvékerülésünk oka gyanús, és te akaratod ellenére árthatsz nekem, ha egy hipnotizált, injekciózott állapotban tett vallomással elmondod, miről beszéltünk. Már az is gyanús lesz, hogy eddig így összeemelegedtünk, hisz különbségünk tetemes, és te normális fiú vagy, én pedig egy exaltált, beteg lelkű, túlfinomodott érzékű költő. [...] Majd, ha már túl leszünk az ítéleten és sikerült megúsznom az ügyet ép bőrrel, akkor más leszek, de addig képtelen vagyok bármilyen emberi kapcsolat felvételére, csak égi lényekkel beszélgetek. Nem is volna helyes és okszerű dolog másként cselekednem. [...] Én magamtól mindent elmondok neki [a kihallgató tisztnek], csak az bánt, hogy másoknak okoztam bajt. [...] Csak az hoz ki a sodromból, ha igaztalan váddal illetnek. Ha az ÁVÓ [sic!] valóban az igazságot akarja kideríteni, akkor ne iparkodjanak mindenáron belekeverni olyan ügyekbe, amihez tényleg semmi közöm. Papi becsületemre esküszöm neked, hogy nem vettem részt szervezkedésben, akármennyire is akarnak ilyesmibe belekeverni, és kémkedésben sem volt részem.”

Irodalom

- Bánkuti Gábor–Gyarmati György (szerk.) 2010. *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó.
- Bárczi Zsófia 2004. A Mécs László-jelenség. *Kalligram*, 13. évf. 12. sz. 91–98. p.
- Bárczi Zsófia 2005. *Mécs László lírai beszédmodja.* PhD-dolgozat. 1–4., 115–127., 137–153. p., Függelékben: 6–155. p. Budapest.
- Borbély, László von 1965. *Aus dem Tagebuch eines. Todeskandidaten.* 68–73., 99–101. München, Dr. Johann Herp.
- Filep Tibor 2006. A Polgár-dosszié. *Hítel*, 19. évf. 10. sz. 140–163. p.
- Hetényi Varga Károly 1996. *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában.* III. 248–249. p. Abaliget, Lámpás Kiadó.

89 Vö. ezt Mécs László *Önvallomásom* című, dátum nélküli írásának részletével: „Az Akarat úgy intézkedett, hogy kaszánya lett a rozsnyói gimnáziumunkból, a kassaiból cseh reálgimnázium s a nagyváradi becsukassék s hogy én plébános legyek Nagykaposon, ami legtávolabbi álmaimban sem szerepelt. Akaratom és vergődéseim ellenére, így hozott az akarat a primitív élethez, a barázdához, a paraszthoz, a szegényekhez, a hétköznapiakhoz, a szürkékhez, akik között úgy éreztem magam, mint egy inkognito királyfi a harmadosztályú váróteremben.” PIMK V. 4142/509.

- Hetényi Varga Károly 2000. *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. I.* 81. p. Budapest, Országos Lelkipásztori Intézet–Márton Áron Kiadó.
- Kahler Frigyes 2007. *ÁVH Történelmi olvasókönyv. 4. Adalékok az egyházüldözés történetéhez. 1945–1956.* 196. p. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Köpeczi Bócz Edit 2012. *A titkosszolgálatok hálójában. Mindszenty József a lélekmentő bíboros, hercegprímás.* 251. p. Budapest, Könyvpont Kiadó–L'Harmattan Kiadó.
- Szőnyi Tamás 2012. *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet. 1956–1990.* [Budapest], Noran Könyvesház, I. 533. p., II. 45–46. p.

ANNA KARA

„ME, MÉCS...” CURRICULUM VITAE – VICARIOUSLY

As a co-worker of the Priory College Archives of the Premonstratensian Order in Gödöllő (lat. Canonica Gödöllőensis Ordinis Praemonstratensis OPraem), in order to continue the diligent work of other researchers, in November 2012 I started to prepare the collection of the prosaic works and poetry of László Mécs, the Premonstratensian canon and poet of Jászóvár. The poetry database of László Mécs currently contains 2437 works of art, published in periodicals, books, on audiovisual devices and webpages, or have been only preserved handwritten, typewritten, eventually in titles. I went to search first of all for unknown handwritten poems of Mécs to the Historical Archives of the (Hungarian) State Security Services. After examining the investigation dossier of the poet filed with the political police, containing officially 461 (altogether 511) pages, it turned out that the interrogation plans, reports, summaries involved in the dossier are actually source documents. With the help of these, it is possible to reconstruct the yet unknown period of Mécs's life, from his voluntary exile (November, 1944) to his conviction 18 December, 1953). Besides their projection to the history of literature, church, and politics, these documents are – especially the original, handwritten reports of Mécs's fellow prisoner-informer alias "Moses" – a rich repository of his personal habit and the narratives of his everyday existence.

NYELVI JOGOK

1.

A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában
Jogsegélyszolgálat 2009–2011

Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2013

Népművelésügy Ung vármegyében egy statisztikai adatsor tükrében (1941)

GYULA KOSZTYÓ
Social education in the Ung county
in the light of a statistical review (1941)

316.72/.75(477.87)"1941"
930.85(=511.141)(477.87)"1941"
021.4(=511.141)(477.87)"1941"

Keywords: Rural intelligentsia, community life, library use patterns.

Miután 1940-ben Kárpátalján megszülettek az intézményes alapjai az iskolán kívüli népművelésnek, megkezdődött az érdembeli munka, az 1940/1941. tanév. A szervezett oktatás megkezdéséhez a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium minden anyagi és szaktámogatást megadott. A minisztériumnak a népművelési munka hatékonyságának fokozása továbbra is főcélja volt, ehhez azonban részletes információkra volt szüksége a kárpátaljai községek művelődési állapotairól. Ebből kifolyólag 1941 januárjában a KIKNB-hoz fordult, amely továbbította a HIKNB-hoz a központilag megküldött statisztikai űrlapokat.¹ A teljes korabeli kárpátaljai területre vonatkozólag sajnos nem maradtak fenn ezek a statisztikai adatok, de az Ung vármegye községei által beküldött űrlapok 70%-át sikerült felkutatnom.

1941-ben Ung vármegye az ország legkisebb területű vármegyéje volt 687 km²-vel. (Thirring 1941, 613. p.) A vármegye lakossága 45 459 fő volt, amely az Ungvári és a Nagykaposi járásban összpontosult. E két járásnak összesen 58 települése és 13 körjegyzősége volt. (Thirring 1942, 179. p.) Az 58 település közül 41-re vonatkozó statisztikai adatlapot sikerült levéltári kutatással felfedezni. (Ebből a 41 községből kettőnek nem volt feltüntetve a neve, valószínűleg mulasztásból.) Ezek alapján reális képet tudunk alkotni a vármegye lakosságának művelődési lehetőségeiről, állapotáról, szokásairól a háborús körülmények között.

A minisztérium által megküldött statisztikai űrlapok egységesen a következő adatokra kérdeztek rá:

1. a községben levő értelmiségiek száma,
2. a községben levő értelmiségiek közül kik vesznek részt népművelésben,
3. milyen egyesületek vannak a községekben,
4. milyen énekkar van a községben,

1 KIKNB – Kirendeltségi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság; HIKNB – Helyi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság. KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 1. p.

5. a község könyvtárának kötetszáma,
6. az elmúlt egy évben hány olvasó kölcsönzött könyvet, milyen mennyiségben,
7. a községben járatott lapok példányszáma.

E statisztikai adatlapok kitöltése nem sikerült egységesen minden településen. Az adatfeldolgozás stádiumában ugyanis feltűnt számomra, hogy a községekben járatott lapok és azok példányszámának feltüntetése alatt szinte minden helyi népművelő mást és mást értett. Volt, aki az előfizetett lapok lapcím szerinti megoszlásának számát tüntette fel (pl. Levente folyóirat, Néptanítók Lapja – 2 folyóirat). Egyesek az előfizetők számát (pl. négy fő), míg mások a tényleges folyóiratonkénti példányszámot tüntették fel. Az egységesség hiánya miatt a községek sajtóval való ellátottságára vonatkozó ismereteket sajnos nem tudunk levonni.²

A vidéki értelmiség és részvétele a népművelési folyamatban

A statisztikai adatok első kérdései a vármegye községeiben élő értelmiség számára és kategóriáira kérdeztek rá.

Ung vármegye településein – a községek 70%-os lefedettsége alapján – 1941-ben 315 értelmiségi személy élt. A legtöbb értelmiségi Csap községben élt: 82 fő.³ Ezt követte Nagykapos 29 fővel,⁴ Nagydobrony 27 fővel.⁵ A legkevesebb értelmiségi Ungborsod-Abaúj-Zemplén és Ungmogyorós községekben élt: mindössze egy-egy fő.⁶

A vármegye 315 fős értelmisége a következő kategóriák között oszlott meg: 42,8% helybeli tanár (29,2% férfi, 13,6% nő), 19% vasúti tisztviselő, 14,6% lelkész vagy pap, 10,1% jegyző, 2,8% orvos, 2,5% földbirtokos.

A községekben élő értelmiségiek 52%-a (164 fő) vett részt aktívan a népművelési folyamatban. A tanárnők 72%-a, a férfi tanerő 89,1%-a jelentkezett népművelési munkára. Mint értelmiségnek részarányuk is nekik volt a legmagasabb a vármegye községeiben. A tanárokat sorrendben az egyházi tisztségviselők, lelkészek, papok követték az értelmiségiek soraiban betöltött részesedésük alapján. A lelkészek 63%-a aktív szervezőjévé vált a népművelési munkának Ung vármegyében, bár a második legnépesebb értelmiségi csoport nem ők, hanem a vasúti tisztviselők voltak 19%-al. Ennek ellenére mindössze csak 3%-uk vett részt a népművelési munkákban. Jelentős volt a községi jegyzők szerepvállalása is a népművelésben, hisz arányukhoz képest (10,1%) 40%-ban részt vettek a népoktatás kivitelezésében. Az orvosok, katonatisztek és gyógyszerészek egyharmada kapcsolódott be 1941-ben a szélesebb néptömegek oktatásába, ami figyelemre méltó, mivel részesedésük az értelmiség összetételében – az orvosokon kívül –

² Amiatt is fájó pont e hiányosság, mivel több település is megemlíti, hogy budapesti napi-, illetve hetilapokra előfizető lakosai is voltak. Például ilyen volt Csap község. Lásd bővebben: KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 4. p.

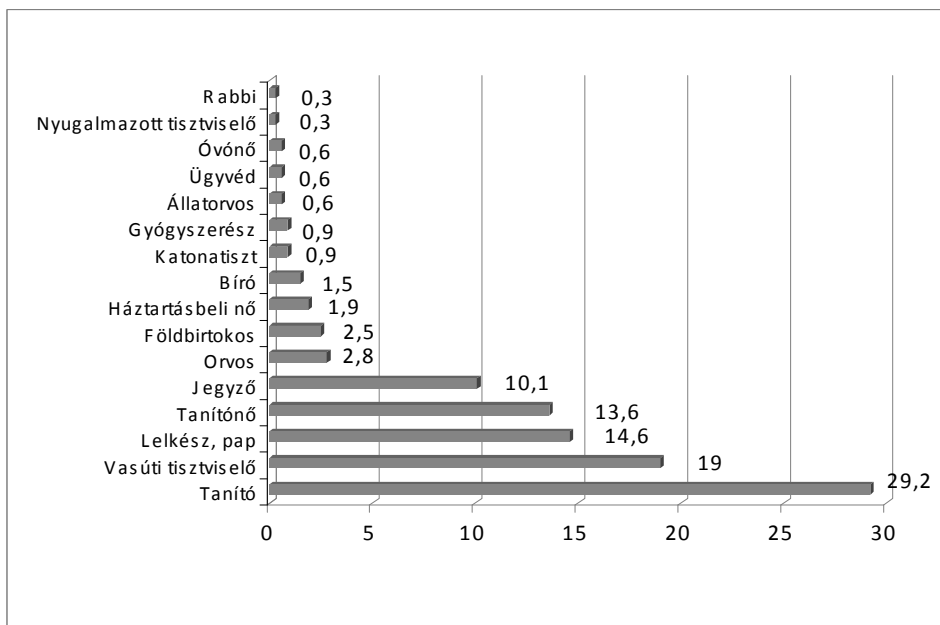
³ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 4. p.

⁴ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 48. p.

⁵ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 44. p.

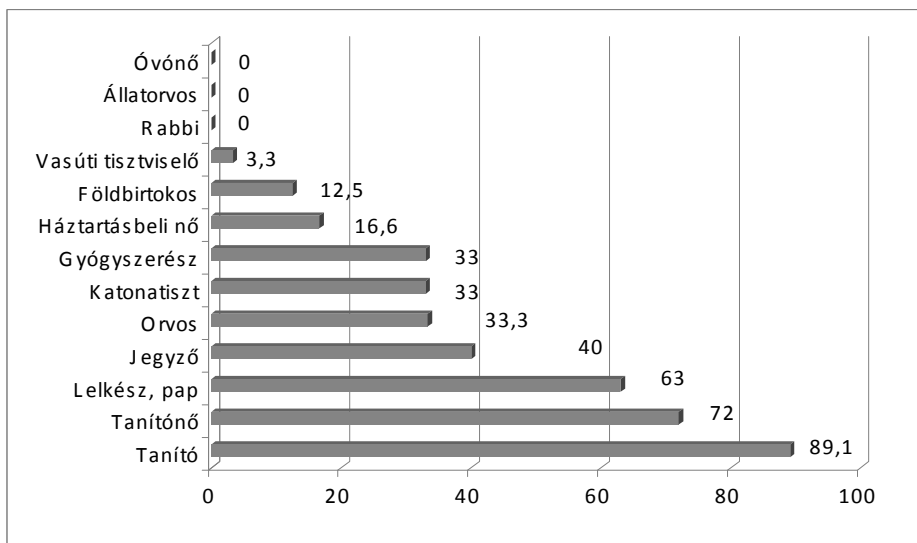
⁶ KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 22–24. p.

1. ábra. Az értelmiségi arányok Ung vármegye községeiben 1941-ben (%-ban)

Két százalék alatt képviselet: katonatisztek, nyugalmazott tisztviselők, gyógyszerészek, állatorvosok, rabbik, ügyvédek, bírók, háztartásbeliek, óvónők.

2. ábra. A népművelési munkában részt vevő értelmiségiek aránya Ung vármegyében 1941-ben (%-ban)

1% alatt volt. Azoknak az értelmiségi kategóriáknak az esetében, melyek nem érték el az 1%-os részesedést az értelmiségiek sorában, meg kell jegyeznünk, hogy nem is vettek részt aktívan a népművelési folyamatban. Kivételt képeznek ez alól a vármegyében élő katonai vagy gyógyszerészi végzettségű egyének.

Érdekes pillantást vetni a népművelési munkákba bekapcsolódó és attól távol maradó értelmiségiek arányára községenként. A viszonylag kisebb településeken az értelmiségi dolgozók 100%-a bekapcsolódott a munkába, ilyen volt Kereknye, Palágykomoróc, Tiszaágtelek, Tiszaásvány, Unghosszúmező, Ungmogyorós, Ungtarnóc, Kistéglás, Bés, Császlóc, Hegyi és Magyarkelecsény. Meglepő módon a legpasszívabb értelmiség Csap községben (18,2%-a kapcsolódott be a népművelési munkába, szinte csak a tanárok), Bajánházán (20%) és Nagykaposon (24%) volt.

Egyesületi élet

A statisztikai űrlapok fontos célja volt a községekben működő egyesületekre vonatkozó adatgyűjtés. Leginkább az egyesületek számára és típusára irányuló kérdések szerepeltek az adatlapon. Ung vármegye községeiben élénk egyesületi élet zajlott, amiről a 108 kulturális egyesület tanúskodik.⁷ Szinte minden településen volt tűzoltó- és levegőegyesület. Ezek mellett a főbb egyházi felekezeteknek megfelelő legény-, leány- vagy énekegyletek is működtek. A gazdasági jellegű szervezetek közül Ung vármegye falvaiban a Hangya Szövetkezet, valamint a Hitel Szövetkezet képviseltették magukat.⁸

A legtöbb egyesület 1941-ben Eszenyben működött, összesen hét.⁹ Nem sokkal lemaradva Csap és Csicsér községek álltak a képzeletbeli dobogó második helyén, mivel lakosaik hat-hat egyesület lelkes látogatói voltak.¹⁰ Azonban volt olyan település is, amelynek nem volt 1941-ben egyesülete, ez volt Ungdaróc.¹¹

A legnagyobb százalékban a tűzoltó-egyesületek fordultak elő Ung vármegye területén, átlagosan minden településen működött. Oka érthető, hisz feladatuk fontos társadalmi jelentőséggel bírt, ami háborús körülmények között csak tovább fokozódott. Fontos feladatot láttak el a köz- és a magántulajdon védelmének terén, szigorúan együttműködve a csendőrséggel, a háború további szakaszában a légvédelemmel. Ung vármegye tűzoltósága 1941. január 2-ától a kassai tűzrendészeti kerület része lett.¹² Fokozatosan kapták meg a felszereléseket és a hatékony tűzoltáshoz szükséges eszközöket Kárpátalján is, kiépülésük befejezését 1946-ra jósolták. Ebben a láncban fontos szemnek számítottak az önkéntes községi tűzoltóegyletek, amelyek 1869-től a Magyar

7 Ez a szám valószínűleg nagyobb lehetett, emlékeztetőül jelzem, hogy a települések 70%-ára van rálátásunk.

8 Eszenyben működött Hangya Szövetkezet és Hitel Szövetkezet is. KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 5. p.

9 KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 5. p.

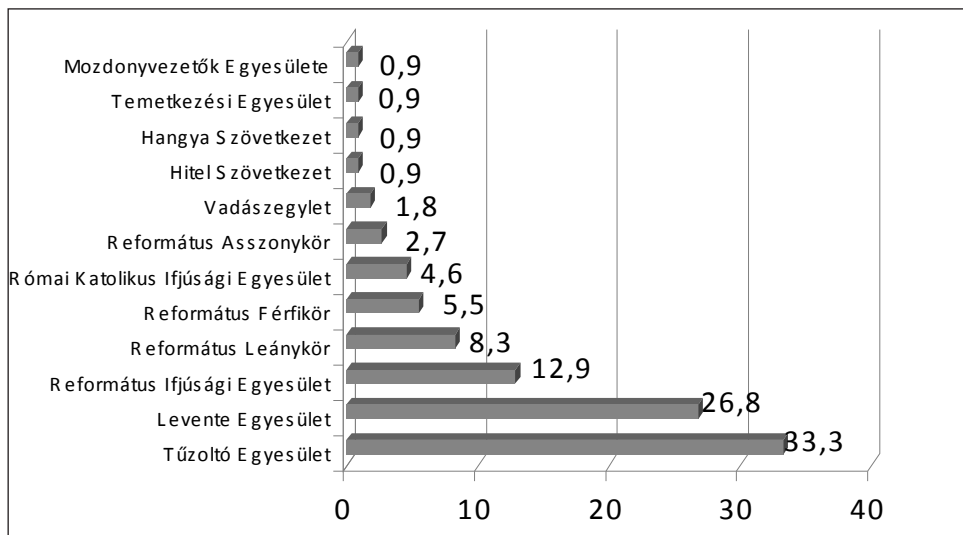
10 KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 4. p.

11 KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 23. p.

12 Magyarország Rendeletek Tára. 1941. I. 463. p.

Királyi Belügyminisztérium rendeletével szerveződtek a történelmi Magyarország területén.¹³

3. ábra. Az egyesületek típusok szerinti megoszlása Ung vármegye községeiben 1941-ben (%-ban)

A falvakban szerveződő közösségi élet másik közkedvelt típusa volt a leventeegyesületekben való aktív részvétel volt. A leventeszervezetek az első világháború után szerveződtek a trianoni Magyarországon, 1921-ben a „Lex Karafiath”-nak nevezett testnevelési törvény tekinthető az első lépcsőjüknek. (Boros 2011, 93. p.) A törvény megalkotásával a trianoni szerződések által minimalizált 46 000 fős haderő tartalékait kívánták megteremteni egy esetleges háború idejére. 1924. június 30-án a 124.000. számú intézkedésével a Magyar Királyi Belügyminisztérium törvényt alkotott a Levente Egyesületek szervezéséről.¹⁴ Az első bécsi döntést követően Kárpátalján is megszerveződtek az első ifjúsági csoportok. Fokozatosan alakultak a Levente Egyesületek, az első Órdarmán 1939. szeptember 1-jén Konratovics Irén vezetésével, szeptember 24-én pedig Ungváron Korláth Endre elnökletével. (Boros 2011, 95. p.) A leventeegyesületek társadalmi szerepének jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az 1940-ben a belügyminisztérium által kiadott 355.500. számú, az egyesülési jog korlátozását kimondó rendelet a leventeegyesületekre nem vonatkozott.¹⁵ A leventeegyesületek további szerveződéseit az 1941. évi 148.000/1940. számú belügyminisztériumi rendelet hagyta jóvá. E rendelet új alapszabály szerint kívánta szervezni a Levente Egyesületeket, a sport, a testedzés, a szabadidő célszerű felhasználásának, a művelő-

13 Magyarországi Rendeletek Tára. 1869. 716. p.

14 Magyarországi Rendeletek Tára. 1924. I. 411. p.

15 Magyarországi Rendeletek Tára. 1940. I. 146. p.

dési tanfolyamok, előadások, ünnepélyek jelentőségét hangsúlyozva. Kimondta továbbá, hogy a helyi egyesületek szigorú állami ellenőrzés alatt állnak, amelyet a Leventeegyesületek Országos Központja végez. Az egyesületek kiadásait e rendelet szerint elsősorban a községeknek, városoknak, illetve tagsági díjakból (ez nem volt kötelező) kellett fedezni.¹⁶ Ilyen körülmények között a leventeegyesületek igen szép számban működtek Ung vármegyében: az egyesületek 26,8%-át tették ki, majdnem minden második településen léteztek. Levente Egyesület Ung vármegyében 1941-ben a következő községekben működött: Bajánháza, Eszeny, Gállocs, Kisdobrony, Nagyrát, Palló, Szirénfalva, Szürte, Tiszaágtelek, Tizasalamon, Ungmogyorós, Ungtarnóc, Vaján, Abara, Bés, Császlóc, Csicsér, Dobóruszka, Hegyi, Homok, Kistrát, Koncháza, Koráthelmec, Nagydobrony, Nagygejóc, Magyarkelecsény, Mátyóc.

Jelentős szerepük volt az egyházi jellegű társadalmi szervezeteknek is. Kárpátalja sokvallású vidék, az egyház társadalmi szerveződésének pedig mindig is nagy múltja volt a terület történelmében. Erősítette a különböző egyházi szervezetek népszerűségét a lakosság körében tapasztalható mély vallásosság, a konzervativizmus és a történelmi egyházak népszerűsége is, ezt az 1941-es népszámlálás adatai is bizonyítják.¹⁷

Az 1941-es népszámlálás a vármegyében a következő arányokat állapította meg a népesség felekezeti megoszlásában: 46,5% református (21 173 fő), 22,85% görög katolikus (10 392 fő), 22,82% római katolikus (10 378 fő), 6,5% izraelita (2 988 fő), 0,7% görögkeleti (355 fő), 0,2% evangélikus (95 fő), 0,1% felekezeten kívüli, 0,1% alatti volt az arányuk az unitáriusoknak és baptistáknak.¹⁸

1941-ben a statisztikai adatlapok alapján Ung vármegyében 32 református egyesület működött. Ez 29,4%-a a vármegye területén akkor aktív egyesületeinek. Érdekes tény, hogy a vármegye azon községeiben, ahol a református hívők száma 50% fölött volt, szerveződött meg a református egyesületek kisebbik hányada (44%), míg az 50% alatti lélekszámmal rendelkező településeken az 56%-uk. Ezeken a településeken a református hívőknek ifjúsági, leány-, asszony-, illetve férfiegyesületekben lehetett belépni. Az adott református egyházközségéhez tartozók e szervezetekben szinte mindannyian, serdülőkortól, időskorig részt vehettek az istentiszteleten kívüli, közösség életében.

A második legnépesebb tábora a görög katolikus egyháznak volt, mely a vármegye lakosaiból 22,85%-ot (10 392 fő) tömörített. Abszolút többséget az egyház híveinek száma két településen ért el: Unghosszúmezőn és Ungdarócon, azonban egyesületi szintem megszerveződni egy településen sem tudott.

16 Magyarország Rendeletek Tára. 1941. I. 469–487. p.

17 1944. május 23-án az Ung vármegyei KIKNB titkára, Vajdai Péter levelet írt a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatalnak. Arra kérte a hivatalt, hogy az 1941. népszámlálás statisztikai adatait Ung vármegye két járásának falvaira vallási és anyanyelvi vonatkozásban postafordultával küldje meg. A hivatal által elküldött lista a községek lakosságának vallás és anyanyelv szerinti megoszlását tartalmazta, és megtalálható a KTÁL-ban. Lásd bővebben: KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 53–57. p.

18 KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 53–57. p.

1. táblázat. Települések Ung vármegyében 1941-ben, amelyekben a református lakosság aránya több mint 50%

Település neve	Református lakosság az 1941. népszámlálás alapján a községben (fő)	Református lakosság aránya a község lakosságához (%)	Református egyesületek száma
Magyarkelecsény	458	52,2	0
Palló	208	53,0	0
Nagygejóc	626	62,2	1
Kisrát	374	62,5	2
Tiszasalamon	618	63,5	0
Palágykomoróc	537	66,2	1
Vaján	420	66,5	1
Ungmogyorós	240	67,9	0
Eszeny	1764	69,8	3
Abara	642	83,7	1
Kisdobrony	1269	86,3	0
Tiszaásvány	599	87,3	0
Bés	592	87,7	3
Tiszaágtelek	627	91,3	1
Nagydobrony	3695	92,2	0
Szalóka	790	95,2	1

A református mellett a római katolikus egyház is elérte az önszerveződésnek azt a szintjét, hogy hívei néhány községben egyesületeket alapítottak. A római katolikusok száma a vármegyében a harmadik helyen állt, a lakosság 22,82%-át tette ki (10 378 fő). Az egyesületek mindössze 4,6%-át (ötöt) szervezték, s mind római katolikus ifjúsági egyesületek voltak. A református egyházhoz hasonlóan itt is igaz, hogy elsősorban azokban a településekben működött egyesületük, ahol a hívők aránya 50% alatt volt (a római katolikus egyesületek 80%-a). A hívők relatív többségét adó községek mindössze egyharmada tudott egyesületet szervezni.

A vallásiakon kívül gazdasági szervezetek, egyesületek is működtek Ung vármegye községeiben 1941-ben. Ezeknek nem volt a korabeli kárpátaljai társadalomban tömeges jellegük. Elvértve fordultak elő, olyan településeken, ahol a gazdasági szervezkedés vagy a lakosság igényei megkövetelték. Gazdasági indíttatásból jött létre Eszenyben a Hitel Szövetkezet és a Hangya Szövetkezet. Csap és Nagydobrony Vadászegyesülettel is rendelkezett 1941 januárjában.

A helyi népművelő titkárok 1941-es statisztikai adatait összesítve levonható a következtetés, hogy Eszeny községben volt a legélénkebb az egyesületi élet. A községben hét egyesület működött: tűzoltó-egyesület, református leány-, asszony- és férfikör, Hitel és Hangya Szövetkezet, valamint Levente Egyesület. A kulturális és közösségi élet megélésének viszonylag sokféle lehetőségét biztosították.

Könyvtárak és könyvtárhasználati szokások

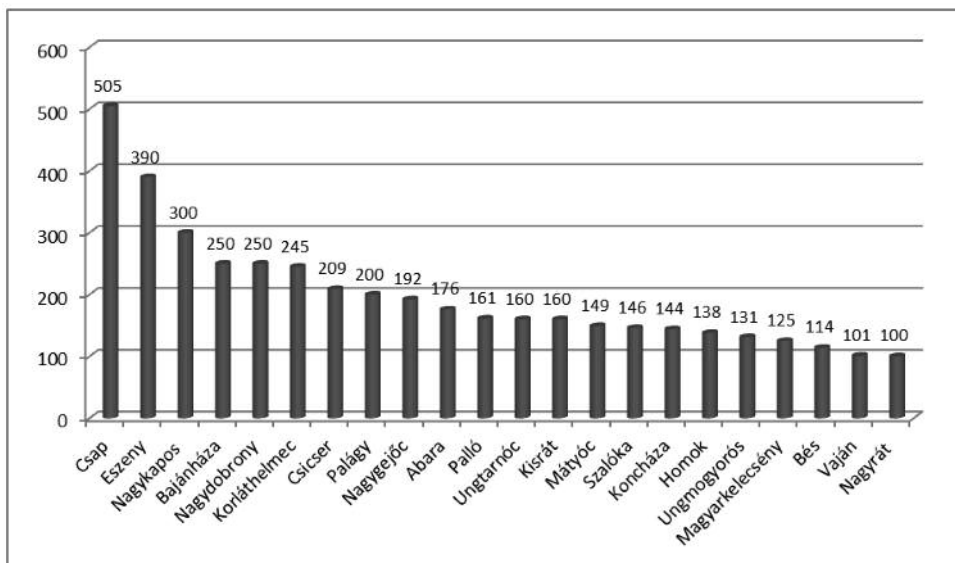
A HIKNB vezetői által 1941-ben beküldött statisztikai adatsorok Ung vármegye községeinek könyvtári állapotáról és könyvvel való ellátottságáról is pontos képet adnak. A könyvtár, felszereltsége, könyvállománya, minősége mindenkor fontos meghatározója

volt a község kulturális, értelmi szintjének s a korabeli viszonyok között egyedüli helyszíneként nyújtott lehetőséget a falvak lakóinak a művelődésre.

Ung vármegye vidéki településeinek könyvtárai összesen több mint 5300 kötetel rendelkeztek. A legtöbb könyv az olvasók rendelkezésére Csap községben állt 505 kötetel, a legkevesebb pedig Kistégláson 30 darabbal. A könyvvel való átlagos lefedettsége a vármegyének 144 példány volt községenként. 1941-ig három községben nem sikerült könyvtárt létrehozni: Nagyszelmencen, Tiszaásványban, Tizasalamonban. További három községben (Nagyrát, Ungtarnóc, Mátyóc) pedig elhúzódo szervezési okok miatt (épület felújítás, könyvtári célra az épület kijelölésének hiánya) zárva voltak az olvasótermek.

A legtöbb könyvvel rendelkező Csap községben kiugróan magas volt a könyvtárba rendszeresen járó olvasók száma 1940–1941 között (200 olvasó). Havi bontásban ez átlagosan több mint 16 olvasót jelentett a község könyvtárában. Ez a 200 olvasó a vármegyében rekordmennyiségű, 800 könyvet kölcsönzött egy év leforgása alatt.¹⁹ Meglepő, de az ellenkező pólus, a legkevesebb olvasóval rendelkező település nem a legkevesebb könyvvel rendelkező Kistéglás volt, hanem Kereknye. A község lakosaiból (817 fő) mindössze nyolcan fordultak meg egy év alatt a község könyvtárában s kölcsönöztek 23 kötetet.²⁰

4. ábra. Száznál több könyvtári kötetel rendelkező települések

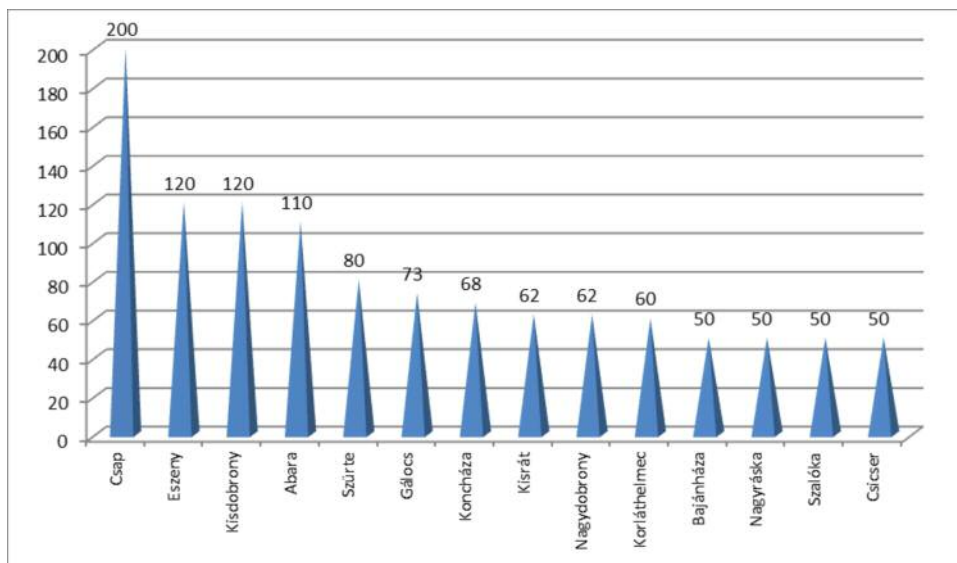

A vármegye településeinek 54%-a száznál több, 31%-a pedig ennél kevesebb könyvtári kötetel rendelkezett. 15%-a a könyvtáraknak nem működött.

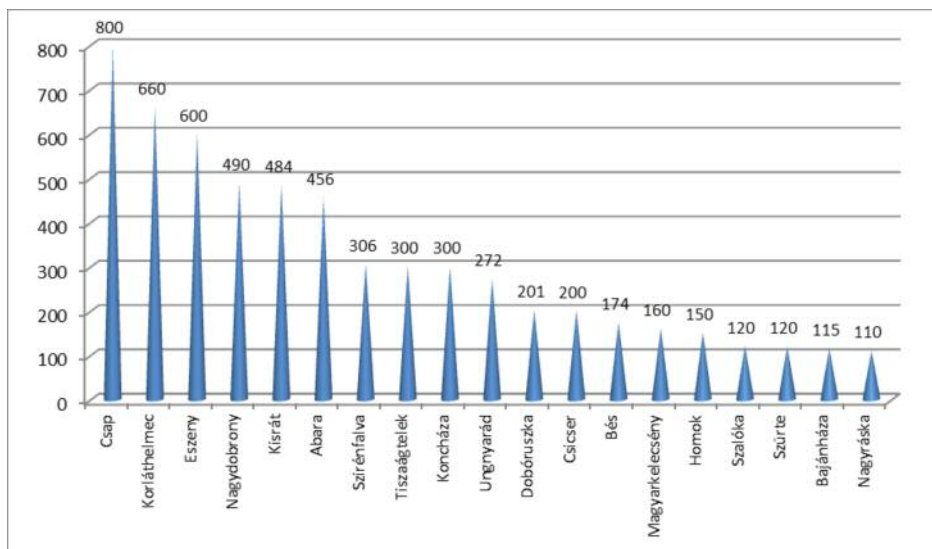
19 KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 4. p.

20 KTÁL. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 7. p.

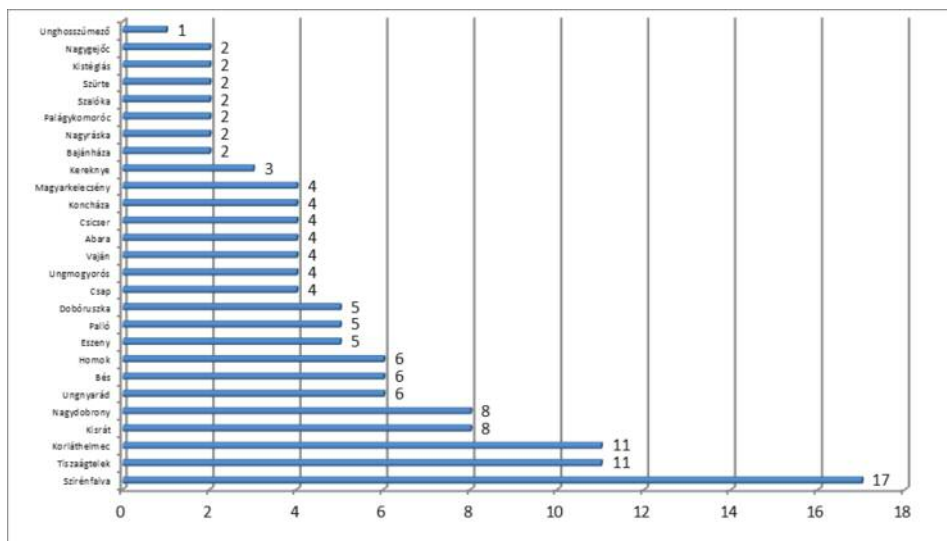
5. ábra. Évi 50-nél több könyvtári olvasót regisztrált települések

6. ábra. Évi 100-nál több könyvtári kölcsönzést jegyző községek

7. ábra. Egy olvasó által 12 hónap alatt kölcsönzött könyvek száma településenként Ung vármegyében (1940–1941 között)²¹

Összefoglalás

1940-ben intézményes alapokon működött az iskolán kívüli népművelés Kárpátalján. Ung vármegye községeiben 1941-ben az értelmiségi réteg oroszánrészt a tanárok (42,8%) és a falvakban szolgálatot teljesítő lelkészek, papok (14,6%) alkották. Jelentős hányadát tették ki a falusi értelmiségi lakosságnak a közalkalmazottak, így a jegyzők (10,1%), orvosok (2,8%), katonatisztek. A népművelési munkába a helyi tanítók (89,1%-a) és tanárnők (72%-a) kapcsolódtak be a legintenzívebben, valamint a papok (63%-uk), jegyzők (40%-a) és orvosok (33,3%-a).

Érdekes tény, hogy azokban a községekben, ahol a tanárok képezték a népművelési munka gerincét, számos egyesület is megszerveződött. Ilyen település volt Eszter (hét tanár – hét egyesület), Csap (kilenc tanár – tizenhat egyesület). 1941-ben minden településen létezett Tűzoltó Egyesület, minden másodikon pedig Levente Egyesület. A leggazdagabb élet Eszterben zajlott (hét egyesület). Ungvárad község képezte a másik végletet, ahol bizonyos okok miatt nem szerveződött meg a lakosság e célból. Az egyházi szervezésű egyesületek is szép számban voltak jelen, arányuk 34%-ot tett ki. Az egyesületi élet szervezésében a református egyház erős dominanciája volt tapasztalható. A református egyesületek többsége viszont nem református többségű községekben szerveződött.

Vizonylag gazdag könyvállománnyal rendelkeztek az Ung vármegyei községek, öt-ezernél is több kötetel rendelkeztek. A leggazdagabb könyvállománya Csapnak,

²¹ Kerekített értékek.

Eszenynek és Nagykaposnak volt. A legtöbb könyvtári olvasót és legtöbb kikölcsönzött könyvet is ezekben a községekben regisztrálták. Az 1941-es helyzetkép alapján e két község követendő példát jelentett a művelődés szempontjából. A lakosság itt maximálisan kihasználta mindazokat a lehetőségeket, amelyeket a korabeli körülmények között az egyesületek és a könyvtárak számukra nyújtottak. Egyházi szervezésű egyesületek is szép számban voltak jelen 1941-ben Ung vármegye falvaiban.

Levéltári források

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlege. Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., – A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium levele Ung vármegye HIKNB-hoz, a népművelési folyamatról és a lakosság művelődési lehetőségeiről szóló statisztikai adatok bekérésének tárgyában (1941. január 1. – január 17.).

Irodalom

- Boros László 2011. Cserkészek és leventék Kárpátalján 1938–1941 között. In *Acta Beregsasiensis*. Ungvár, Poliprint Kft., 1. sz.
- Magyarországi Rendeletek Tára. 1869. Pest, Kiadja Ráth Mór.
- Magyarországi Rendeletek Tára. 1924. I. füzet. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium, 1925.
- Magyarországi Rendeletek Tára. 1940. I. kötet. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium, 1941.
- Magyarországi Rendeletek Tára. 1941. I. kötet. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium, 1942.
- Thirring Lajos 1941. Terület és népsűrűség törvényhatóságunként. *Magyar Statisztikai Szemle*, 9. sz.
- Thirring Lajos 1942. Vármegyéink területe, népességszámának fejlődése, népsűrűsége és közigazgatási felosztása. *Magyar Statisztikai Szemle*, 4. sz.

GYULA KOSZTYÓ

SOCIAL EDUCATION IN THE UNG COUNTY IN THE LIGHT OF A STATISTICAL REVIEW (1941)

In Transcarpathia, social education functioned on an institutional basis, but the Hungarian state did not consider it as completed and that the effectiveness of social education activities should further not be improved. In 1941, in the municipalities of the Ung county, the leading intellectuals were teachers (42,8%), and priests and pastors serving in villages (14,6%). The most intensive social education work was performed by local teachers, priests, notaries, and doctors. On places where teachers carried out most of social education activities, several associations had been set up, too. Such municipalities were Eszeny (seven teachers and seven associations) and Csap (nine teachers and sixteen associations). According to the situation in 1941, in terms of social education, these two villages had become examples to follow. Their population made use of all the possibilities offered by the associations and libraries of the time to the maximum extent. In the villages of the Ung county, in 1941 there were numerous associations organized by the church.

Acta Ethnologica Danubiana

15

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie
Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2013

Fórum Kisebbségkutató Intézet

A Pozsonyi I. Takarékpénztár közhasznú és jótékonyági tevékenysége a 19. században¹

 ISTVÁN GAUCSÍK

Public benefit and charitable activities of the First Savings Bank in Pozsony (Bratislava) in the 19th century

336.71(437.6)(091)

336.722(437.6)(091)

 Keywords: History of economy, history of banking, the First Savings Bank in Pozsony (Bratislava), city development, granting, philanthropy.

Szakmai körökben és a nyilvánosságban létezik egy téves elképzelés, hogy a gazdaság- vagy éppen a banktörténetírás önmagában értéksemleres, és az általuk kifejezett, közvetített ismeretek és történeti koncepciók megkérdőjelezhetetlenek és meggingathatatlanok. Erre az említett kutatási területek egyfajta „exkluzivitásából”, „elvonságából”, illetve a gazdaságot (és gazdasági érdeket) misztifikálva következtetnek, holott a dolognak tájainkon inkább egy ellentétes előjelű, s mondhatni prózai magyarázata van: nem működnek szakmai műhelyek, a gazdaságtörténeti szakosodás késik, a történészi teljesítményeket is csak a szűkebb szakterületen belül láttatják, és a nemzeti historiográfiai kurzus előretörése, pontosabban fogalmazva tartós jelenléte érhető tetten a gazdasági kérdésekkel foglalkozó kötetekben. Kevés a gazdaságtörténész és azok is, akik ilyen témákkal foglalkoznak, ha csupán erre szakosodnak, a historiográfia periferiájára kerülhetnek.

A mainstream mifelénk a politikatörténet és a kisebbségtudomány. Aki rugalmas, az a következő utat választhatja: a gazdaság összekötését a nemzeti, kisebbségi témákkal, ami elvezethet az eklektikus történészi konstrukciók világába. Ez még nem is lenne baj, ellenben az a probléma, hogy a történészek az eklektikusságról nem is nagyon akarnak hallani vagy azzal szembesülni. Az ebből kivezető egyik út a társadalom- és mikrotörténet irányába mutat. Az önámítást is el kellene kerülni. A gazdaságtörténész nem hitegetheti magát, hogy kizárólag gazdaságtörténetet ír és gazdasági programokban gondolkodik, hanem társadalomtudományos alapú hozzáállást kell kialakítania, miközben a transzdiszciplinaritás és a történészközösségben fanyalgással kezelt elméletalkotás felé is nyitottnak kell(ene) lennie.

1 A kutatást és a tanulmány megírását az Agentura Pacis Posonium egyesület támogatta 2010-ben.

A gazdaság(történet) diszkrét bája

Téves felfogás, hogy politika, gazdaság és társadalom (kultúra) területei különállóak vagy autonómak. Ellenkezőleg, éppen hogy egymást áthatók, átjárók. Ebben a kontextusban a gazdaságtörténet és részdiszciplínái csupán funkcionális jellegű tudomány szerepével bírnak. A gazdaság egyoldalú preferálása ezzel szemben azt az üzenetet sugallja, hogy a társadalom számára a gazdaság szférái a döntő fontosságúak. Sőt a politika vagy a kultúra a gazdaság által válik meghatározottá, a gazdasági erők és programok kiszolgáltatottjává. A történész számára ezek után a kérdés nem az, hogy a politikai-nemzeti érdekérvényesítést gazdaságilag hogyan támassza alá, hanem az, hogy a kultúra – nézetek, ideák, tapasztalatok, minták, személyi interakciók stb. – hogyan alakította, járta át a gazdaságot.

A gazdaságtörténeti munkák egy része a 20. században stigmatizált is lett, megformálásukat ugyanis a nemzeti történetírások prekonceptióinak és elvárásainak való megfelelés kényszere befolyásolta, ami régtől fogva nyilvánvaló tény. A kérdés az, hogy a nemzetépítő elképzelések uszályába kerülés végleges-e, vagy adott-e a lehetőség új csapások kialakítására, még a nacionalizmus kutatásokkal karöltve vagy azok ellenében.

A kérdéskört másképp is lehet értelmezni. A kényszer háttérben talán mégsem kizárólag a nemzeti történetírások és a nemzeti térben zajló kommunikációk (Szabó 2002, 169. p.) állnak, hanem a történészek kulturális beágyazottsága, szocializálódása és nyelv-, illetve fogalomhasználata. A figyelem vagy az egymásra figyelés ebben az esetben is jogosan elvárható.²

A Pozsonyi I. Takarékpénztár mint a szlovák történeti kutatások tárgya³

A fejezetcímet máris pontosítanom kell, ugyanis túlzás azt állítani, hogy a pozsonyi pénztintézet a szlovák történészek érdeklődését valamilyen módon felkeltette volna. Sőt, inkább úgy fogalmazhatnánk, hogy helyét ideológiai és nemzetpolitikai indokok alapján már régebben véglegesen kijelölték a historiográfián kívüli, zavaros és homályos, levéltári kutatások eredményeit teljesen ignoráló területeken.

A szlovák történészek a pozsonyi takarékpénztár 1842-es létrehozását a szlovák banktörténet legfényesebb lapjain helyezik el, ami még pozitív dolog is lenne, az intézményt azonban egyben a „legrégebbi szlovák banknak” is tekintik. Az 1842-es év – a

2 „A legkevesebb, amit a társadalomtudósoktól elvárhatunk, hogy kellően éberek legyenek a fogalmi jelentés tartományainak terjedelmét és határfokát illetően” – írják a társadalomtudományok helyzetével foglalkozó nemzetközi bizottság jelentésében. (A *társadalomtudományok jövőjéért* 2002, 91. p.)

3 A tanulmányban a Pozsonyi I. Takarékpénztár megnevezést használom. A pénztintézet ezt a cégnevet 1870-ben vette fel, addig Pozsonyi Takarékpénztár (Pressburger Sparkassa) néven működött. 1920 és 1931 között Pozsonyi I. Takarékbank volt, párhuzamos német és szlovák cégnévvel. 1931-ben Bratislavai I. Takarékbank lett, egészen 1945-ig. A takarékpénztár 1841. október 10-én tartotta alakuló közgyűlését és 1842. január 2-án kezdte meg tevékenységét.

nemzeti mozgalom „gazdasági védpajzsának” legitim képét közvetítő vélemények szerint – a legelső szlovák(iai) pénzügyintézet születésének az időpontja. Ugyanakkor a publikációkból semmit sem tudunk meg a magyar és német vállalkozókról és arról sem, hogyan lehetett ez a takarékpénztár a „nemzetért vívott harc eszköze”. (Fiala 1998, 71–73. p.; *Dokumenty* 2001, 6. p.; Tkáč 2003, 233., 236. p.)

A 19. század első felének társadalmi és gazdasági kontextusa ezekben a munkákban sajnos elvész. A kutatók az osztrák birodalmi és a magyarországi hitelszervezet kialakulását, az állami jegybank szerepét, a tőkepiacot és a hitelkérdést, a takarékpénztári előzményeket vagy éppen a külföldi minták számbavételét megkerülik.⁴ A tágabb összefüggések és egyéb takarékpénztár-alapítások vizsgálata sem szerepel a repertoárban, pedig a pozsonyi intézetalapításnál fontos szerepet játszhattak a korábbi helyi tervek és a bécsi Első Osztrák Takarékpénztár pozsonyi – talán mintaadó – fiókja, amely több mint egy évtizedig működött, de nem tudjuk, hogyan.⁵

A másik eszmétörténeti vonal 1945-re vezethető vissza. Az új nemzetállam létrehozása kéz a kézben járt a gazdaság, azon belül a hitelszervezeti rendszer újjászervezésével. Ennek bővebb tárgyalása nem képezi a tanulmány részét, csupán a bankszféra átalakításának irányát mutatom be.

A cseh és szlovák „nemzeti és demokratikus forradalom” gazdasági programja a bankszervezet szempontjából radikális volt. Az 1938 után Magyarországhoz csatolt területek pénzügyintézetei a csehszlovák állam területének felújításával „visszatértek” Csehszlovákiába, de nem reintegrálódtak, hanem mint ellenséges „tőkebázisokat” 1945 októberétől elkobozták, majd államosították őket. Az államosítás egyébként az egész bankrendszert érintette, a magyar intézetek esetében azonban az etnikai elvet érvényesítették. (Bővebben Gaucsík 2013b, 242–246. p.) A Tiso vezette szlovák állam és a München előtti Csehszlovákia bankrendszere nem szolgált követendő mintaként, de közös jegy maradt a bankkoncentráció továbbra is ható – a szlovák szerzőket olvasva már-már végeláthatatlannak tűnő – folyamata, amelynek terjedelme nem utolsósorban az állami szabályozástól és a beavatkozás mértékétől függött. Ennek a folyamatnak a lényege a háború után sem változott, csak az ideológiai indoklása. A cél a kisebb pénzügyintézetek megszüntetése és az idegen tőkék nacionalizálása volt. A magyar pénzügyintézetek felszámolása ugyan nemzeti sikernek számított és vagyongyarapodást hozott, azonban a pengő átváltása, a háborús veszteségek és a követelések rendezése nem várt problémákat okozott. (Ryník 2002, 619–632. p.) A pozsonyi bank eseté-

4 A szlovákiai banktörténeti kutatások koncepcionális és módszertani problémáival, valamint a pozsonyi intézet felső-magyarországi kapcsolathálójával egy másik tanulmányban foglalkozom. (Gaucsík 2013a.)

5 A magyarországi hitelszervezet történetére l. Bácskai 1993; Tomka 1996. Pavol Martuliak állítja, mely szerint a takarékpénztár az osztrák fiókot átvette volna, nem állja meg a helyét. Egyébként sem hivatkozik forrásra. (Martuliak 2003, 215. p. Vö. Archiv Národnej banky Slovenska [továbbiakban ANBS], Bratislavská I. sporivá banka [továbbiakban BPSB], 9. doboz, Statuten der Pressburger Sparcasse vom Jahre 1842. Preßburg, Druckt von Carl Friedrich Wigand.)

ben hatványozott gonddal járt a szovjet hadsereg által elkobzott vagyonrészek vissza-
szolgáltatása, mert azokat a szovjet hadvezetés hadizsákmánynak tekintette.⁶

A pozsonyi intézet a második világháború alatt a Bratislavai I. Takarékbank nevet
viselte és a Magyar Általános Hitelbank érdekkörébe tartozott. Sorsa a háború végére
megpecsételődött. A szlovák kormánykörök a szlovákiai magyar kisebbség pénzügyi
„fellegvárának” és a korabeli kisebbségpolitikai kurzus szerint ellenséges pénzügyi-
intézetnek nyilvánították, bár az 1939–1945 közötti szlovák bankrendszer integráns részét
alkotta. A „kisebbségi pénzügyi intézet” politikát kiszolgáló megjelölés és az 1941-es szlo-
vák–magyar államközi megegyezés, tehát politikai döntés és alku szülte volt. A pénz-
intézet kifelé így kapott „etnikai” arculatot.⁷

Ez a jelképes státus gazdasági szempontból nem sokat számított. A „magyar bank”
cégér alatt a két ország közti gazdasági kapcsolatfelvétel stabilizáló részeként
működő intézetet találunk, a hitelbank ügyvezető igazgatója, Kállay Rudolf piacbővítő
taktikájának a játékszereként, amely utóbbihoz a hitelbank vezetése a magyar kor-
mány támogatását is megszerezte. A takarékbank függetlenségét elveszítve, kirakatá-
ban egy szlovák kormánybiztossal és annak helyettesével, affiliált intézetként műkö-
dött, és nem lehetett kisebbségpolitikai töreközpont. 1941 augusztusában megválaszt-
ott elnöke, Esterházy János szimbolikus és közvetítő szerepet játszott, a bank ügyme-
netére vagy üzletpolitikájára semmiféle hatással nem volt és nem is lehetett.⁸
Egyébként személye mint „kollaboráló (bank)vezér” a szlovák gazdaságtörténeti mun-
káiban fel sem merül.

Egy utolsó vizsgálati szempont rögzítését tartom még fontosnak, mégpedig az etnikai
jelleg és a gazdasági szervezet társításának („nem szlovák”, „magyarón”, „magyar–német”,
„zsidó” stb. pénzügyi intézet) ab ovo természetesnek tartott nyelvi experimentumát, amely a
cseh és szlovák gazdaságtörténeti munkákban ad libitum használt jelző.⁹ Ezek a fenntar-
tások nélkül használt jelzők utat nyithatnak a mi-ők szereposztású etnikai sztereotípiák
burjánzásának, és mivel ezek ellenállóak a racionális érvekkel szemben, akadályozzák a
tudományos megközelítések sikerességét. (Hahn–Mannová 2007, 18–19., 21–22. p.)

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a hatalompolitikai szándék az etnikai jelleget
az érdekérvényesítés szempontjából, ha szükséges volt, nem tartotta mérvadónak és
fontosnak. Kevésbé ismert, hogy ez történt az 1945. március 31-i csehszlovák–szovjet

6 ANBS, BPSB, 11. doboz, Usporiadanie cenných papierov prevzatých ČA v r. 1945 ako vojno-
vá korisť. František Chudják rövid, de tényekre alapozott írásában foglalkozik a bank veszte-
ségeivel, melyeket több mint 127 millió koronára becsültek. (Chudják 1999, 24–26. p.)

7 Az intézet vezetősége a pénzügyi intézet jubileumi, 1942-es kiadványában, a politikai változások-
nak megfelelően, ahhoz alkalmazkodva, a banküzem új, nemzetileg markánsabb képét köz-
vetítette. A „magyarság bankja” kommunikációs üzenet, a pozsonyi társadalom etnikai telí-
tődése folyamán a két világháború közötti időszakra vezethető vissza. A szlovák
bankrendszer átalakulására és a német tőkeexpanzióra I. Hallon 2010, 42., 46., 52–53. p.

8 Molnár Imre másodlagos forrásokra támaszkodva tévesen ítéli meg a pénzügyi intézet helyzetét
és Esterházy szerepét. (Molnár 1997, 154–155. p.)

9 A leghatásosabb jelző, amivel találkoztam, az a magyar–német–zsidó kombináció, de létezik
más sorrend is: zsidó–német–magyar. (Ubiria–Kadlec–Matas 1958, 40. p.; Faltus 1969,
240., 241. p.; Lacina 2000, 152. p.)

megegyezéssel kapcsolatban, amely a hadizsákmány felhasználását szabályozta. A csehszlovák kormány a „vagyonmentés” érdekében a takarékpénztár régi pozsonyi jellegét hangsúlyozta, mely a német megszállás alatt sem változott, nem pedig a nemzeti attribútumot! (Chudják 1999, 26. p.)

A pozsonyi takarékpénztár, nem utolsósorban a két világháború közötti csehszlovák statisztikai adatfelvétel hatására, a szlovák és cseh szakirodalomban a következő etnikai jelzőket kapja: magyar (Horváth–Valach 1978, 175. p.; Faltus 1993, 563. p.; Holec–Hallon 2007, 135. p.), német (Faltus–Průcha 1969, 249. p. – 61. sz. táblázat, b pont) és magyar–német (német–magyar).¹⁰ Valójában a manapság annyira divatos nemzetesítés-etnicizálás jelenségével, annak visszavetítésével találkozunk itt, hiszen egy gazdasági szervezet – korabeli vagy utólagos – nemzetpolitikai szempontok szerinti valamivé alakítása és megjelölése, besorolása a cél, ami a másik oldalon a nemzeti kizárólagosságot és térkijelölést szolgálja. A gazdasági szereplő(k) reális helyzetének vizsgálata másod- vagy sokadrangú szempont. Az említett jelzők egy győztes-vesztes kettősség harci retorikájának eszköztárába sorolhatók, amelynek feladata a más etnikumok vállalkozásai, gazdasági struktúrái fejletleneknek és hiányosaknak való bemutatása és főleg a múlt nacionalizálása. Alkalmazói az etnikai homogenitást és kizárólagosságot ezen az úton látják biztosíthatónak. A társadalmi valóság, tehát az etnikumok egymásba illeszkedése, kooperációja még a gazdasági szférában sem vonzó kép sajnos.

Az etnikai identifikáció bizonytalan, süppedékeny és ingoványos területe nem lehet a társadalomtörténeti alapozottságú gazdaság- és banktörténeti kutatások terepe és nem képezheti mértékadó történeti munkák magját.¹¹

Az alábbi tanulmány részben ezekre a kérdésekre adott válasznak is tekinthető, mert éppen a fogalmak téves értelmezése mutatható ki a Pozsonyi I. Takarékpénztár példáján, amelynek története Pozsony várostörténetének mindmáig hiányzó és kellőképpen nem értékelt fejezetét képezi. A fentiekben vázlatosan jelzett jelenségekhez kapcsolódóan a pénzintézet történetén keresztül is kimutatható, hogyan lett ez a téma a nemzetesítő stratégiák kísérleti nyula. Az utóbbival, az intézet nemzetesítésének stratégiáival azonban ezen a helyen koncepcionális okok miatt nem foglalkozhatom. A szövevényes problémakör elemzésére más helyen teszek kísérletet.¹² Ez a tanulmány a bank szűkebben vett, nem profitorientált, közösségi irányultságú tevékenységének a bemutatására irányul.

Haszonelvűség és adományozás, magánérdek és közösségi érdek

Mielőtt mondanivalómat részletesebben kifejteném a közjóhoz és jótékonyáshoz kapcsolódóan, magát a fogalom tisztázását sem kerülhetem meg. Mindenekelőtt gazdaság

10 En bloc ebbe a kategóriába sorolják a magyar és német ügyviteli nyelvet használó pénzintézeteket. (Ubiria–Kadlec–Matas 1958, 122. p.; Faltus–Průcha 1969, 225., 226., 237. p.; Horváth–Valach 1978, 90. p.; Hlavatý 2003, 306. p.; Hallon 2004, 330. p.)

11 Intő példa a társadalomtörténeti összefüggések és tények figyelmen kívül hagyására Marián Tkáč értékelhetetlen kötete a pozsonyi pénzintézetekről, amelyben a nemzeti mítoszteremtés összes jegye kimutatható. (Tkáč 2006)

12 Erre a témára I. Gaucsik 2013a.

és társadalom viszonyát kell górcső alá venni, majd önérdek és közérdek ezen a helyen csak szelektív magyarázatára teszek kísérletet, végül az adományozás kérdéskörét vizsgálom.

Az emberek a szervezett társadalmakban egymásra utaltak és kölcsönösen függnek egymás gazdasági tevékenységétől és teljesítményétől. Például a bankok menedzsmentjének helyes vagy helytelen döntéseitől sok ember anyagi egzisztenciája függ. A gazdaság így hidat, összeköttetést képez az emberi szükségletek és a rendelkezésre álló források között. A gazdaság azonban nem önmagában, egy elszigetelt térben létezik, hanem beágyazódik a társadalomba, ahol a társadalmi viszonyok, kapcsolathálóok befolyásolják az egyének racionális, ön- vagy közérdeket követő döntéseit. Ennek a felismerésnek a lényege, hogy a gazdasági célok elérése nem gazdasági jellegű célokkal is párosulhat, például a hatalommal, presztízzsel, elismertség és dicsőség elérésével, jótékonykodással. A gazdasági cselekvés társadalmilag meghatározott, függ az egyén gondolatvilágától, érzelmeitől, képességeitől, emellett a kulturális értékektől, politikai és szociális tényezőktől. A gazdasági szervezetek sem véletlenül jönnek létre és nem elvont szférában működnek, hanem társadalmilag formálódnak. Így dolgozatunk tárgya, a Pozsonyi I. Takarékpénztár is a városi társadalom összefüggésrendszerében és a helyi kultúra szövetében vizsgálható leginkább. (Szántó 1994, 141–145. p.)

Az emberek, enyhe túlzással élve, egyszerre saját anyagi hasznukat nézők és csoportérdekeket követők. A gazdaság fejlődésének biztosítása céljából az individuális és kollektivisták átmenetek, súlyeltolódások széles skálája mutatható ki: a vagyonszerzés racionális döntéseitől és a haszonmaximalizálástól kezdve a szolidaritáson, együttérzésen és kölcsönös bizalmon keresztül az altruizmusig. Minél többen gyakorolják az utóbbit mint erkölcsös dolgok „keverékét” – mások érdekeinek figyelembevételét, mások segítségét és az áldozathozatalt értük –, annál hatékonyabbnak tekintik a társadalmi kohéziót. Ehhez pedig az erkölcsi érzéket kibontakoztató és fejlesztő intézmények szükségesek. (Gregg 2008, 14. p.)

Nagyon leegyszerűsítve tehát a gazdasági cselekvések két fő mozgatórugójának az önérdeket és az erkölcsöt tekinthetjük. Fukuyama megfogalmazásában: „a társadalmi és (...) az erkölcsi magatartás együtt él az önérdekű hasznosságmaximalizálással a legkülönbözőbb szinteken. A legnagyobb gazdasági hatékonyságot nem szükségképpen az önérdeküket követő racionális egyének érik el, hanem az egyének olyan csoportjai, melyek a bennük meglévő erkölcsi közösségre támaszkodva hatékonyan képesek együttműködni.” (Fukuyama 1995, 7. p.) Az önérdek nem tekinthető a kapitalista gazdasági verseny abszolútumának, és egy gazdasági vállalkozást is az egyének közösségének tekinthetünk. A piaci aktorok viselkedésükét az önérdeket irányíthatja és a társadalmi hasznosság (jólét, a személyiség kibontakoztatása, demokratikus részvétel a döntésekben) szolgálatába állíthatja. (Musu 1994, 177–187. p.)

Témánk lényegét, egy gazdasági intézmény részéről történő adományozás fogalmát is meg kell világítani. Az adományozás során egy hármass, körkörös szerep teljesedik be, az ajándék adása, átvétele és viszonzása. A banki adományozás során azonban a viszonzás nem jelenik meg, mert nincs funkciója, egyirányú cselekvésről van szó, nem pedig kölcsönösségről. Filozófiai értelemben a gazdasági kör megszakításáról beszélhetünk. (Farina 2006, 16. p.) Ennek az ára cseppet sem veszteségként könyvelhető el: az ajándékozás, adományozás, jótékonyság a közösségépítés és -alkotás „téglaí” lesznek.

Az adományok „a maguk gyümölcsét meg is termették”

Figyelemre méltó, bár talán lebecsült vagy nem kellőképpen számon tartott tény, hogy a 19. századi takarékpénztári szervezeti forma altruista jelleggel is bírt. A magyarországi takarékpénztárak kezdeti céljai között a filantrópia, a köznép takarékosagra nevelése, a szegénység elleni küzdelem és a közjó előmozdítása szerepelt. A nyereség-orientáltság és a könyörületesség kettőse már ekkor megjelent. Az üzleti felfogás előtérbe kerülésével ezek a hitelintézetek részvénytársasági formában, gyakorlatilag mint letéti bankok működtek tovább, azonban a jótékonyági célok sem merültek feledésbe, hiszen a részvényesek tisztában voltak tényleges vagy elképzelt szerepükkel a helyi társadalomban. (Bácskai 1993, 115–118. p.; Tomka 1996, 10–11. p.)

A pozsonyi pénzügyi intézet részvényeseit sem csupán haszonelvű, individualista célokat követő, osztalékmaximáló érdekközösségnek kell tekintenünk, hanem a város polgári közössége olyan tevékeny csoportjának, amelynek tagjai az adományozás jelentőségét is tudatosították.

A pozsonyi hitelintézet üzleti ars poeticáját 1842-ben, a megalakulás évében rögzítették: „a takarékosági szellemet akarták terjeszteni és az uzsorától akarták megszabadítani a pozsonyi ipart és kereskedelmet.”¹³ Az adományozásokkal kapcsolatos jogköröket az alapszabályok tartalmazták. Az 1884-es alapszabályok szerint a tiszta nyereség felosztásáról, melyet az osztalék- és tartalékalap, illetve a nyugdíjalap „szaporítására” és „a jótékony és közhasznú célok előmozdítására” fordítottak, az igazgatóság javaslatát meghallgatva a közgyűlés döntött. Az igazgatóság kötelessége volt az üzleti év folyamán tett adományokról a legközelebbi közgyűlésnek beszámolni. Az adományok jegyzékét jóváhagyás végett terjesztették be.¹⁴ Korán kialakult az adományozás racionális csatornája: az igazgatóság döntéseit a közgyűlésen részt vevő részvényesek fenntartások és ellenvélemény nélkül hagyták jóvá. Az 1876-tól fennmaradt közgyűlési jegyzőkönyvek egyetlen olyan esetet sem tartalmaznak, amely a jótékony és közhasznú célokra fordítandó igazgatósági javaslatokat megkérdőjelezte volna.¹⁵ Ennek hátte-

13 A 100 éves *Bratislavai I. Takarékbank* 1942, 9., 11. p. ANBS, BPSB, 9. doboz, Statuten der Pressburger Sparcasse vom Jahre 1842. Preßburg, Druckt von Carl Friedrich Wigand. 1–2. p. Ez a tanulmány nem foglalkozik a takarékpénztár tágabban értelmezett közhasznú tevékenységével, így a városi ipar és kereskedelem támogatásával, illetve a Pozsonynak nyújtott hitelekkel. Az adományozást a tantiémek és az osztalékok nagyságával kellene még összehasonlítani, ez azonban meghaladja jelen dolgozat kereteit.

14 ANBS, BPSB, 14. doboz, Tlačové materiály (1884–1916), A Pozsonyi I. Takarékpénztár alapszabályai. Statuten der Pressburger I. Sparkassa. Stampfel, Eder és Társai Könyvnyomtató Intézetéből. Pozsony, 1884, 5., 9. p. Vonatkozó részek 20., 37., 93. §. Az 1917-es alapszabályzatban 19., 36., 92. §. Lásd uo. 9. doboz, Stanovy Bratislavskej I. sporivej banky. A pozsonyi I. Takarékpénztár 1917. évi április hó 22-én tartott rendk. közgyűlésén módosított alapszabályai. Statuten der Pozsonyer I. Sparkassa abgeändert in der 22. april 1917 abgehaltenen ausserord. Generelversammlung. Eder István könyvnyomdájából. Pozsony, 1917.

15 Vö. a jegyzőkönyveket. ANBS, BPSB, inv. č. 22, Zápisnice z valných zhromaždení (1876–1892). Uo. inv. č. 23, Zápisnice z valných zhromaždení (1893–1908). Az 1892. február 28. jubileumi közgyűlésen folyt vitában is az igazgatóság álláspontja érvényesült. A részvényesek kisebb csoportja a városi vigadó építésére szánt volna pénzt, nem pedig a gyermekkorház és a kereskedelmi akadémia épületeire. A 100 éves *Bratislavai I. Takarékbank* 1942, 20–21. p.

rében nem kizárólag az állt, hogy kisebb, de a pénzintézet presztízse és helyi tekintélye szempontjából fontos összegekről határoztak, hanem az a tény is, hogy a banküzem irányítása, a hitelakciók lebonyolítása és a pénzintézet működtetése az igazgatók részéről pragmatikus hozzáállást, helyzetfelmérést és szaktudást kívánt. A részvényesek pedig ilyen készségekkel ebben a struktúrában nem rendelkezhetek. Valójában egy kapitalista vállalkozás munkamegosztási stratégiájával találkozunk itt: az igazgatóság válik a legfontosabb döntéshozó szervvé, javaslatait a közgyűlés szinte kivétel nélkül megszavazza. Az alábbiakban éppen ezért külön foglalkozom majd az igazgatóság adományozási stratégiájával.¹⁶

A pénzintézet történetének első krónikása, Jónás János¹⁷ 1856-tól datálja az adományozás kezdetét. A zárszámadásokban először 1857-ben fordul elő ilyen tétel, mégpedig 420 forint értékben egy gyermekkórház támogatásáról („Beitrag zum Stiftungsfinde des hiel. Franz Josef Kinder-Spital”). Az erről szóló döntés született egy évvel korábban.¹⁸

Az adományozottak tételes felsorolása először 1883-ban jelenik meg a kétnyelvű (magyar–német) zárszámadásokhoz csatolt jegyzékekben. Kivételesen egy jegyzék tartalmaz az 1876-os közgyűlési jegyzőkönyv is, ami bizonyítja az adományozás célcsoportjainak kialakult struktúráját.¹⁹ Az 1880-as évektől tehát már jól vizsgálható az a kommunikációs csatorna – a zárszámadások végén megtalálható jegyzékek –, amely a részvényesek és a nyilvánosság felé közvetítette az adatokat. Ezek a jegyzékek, amelyek az adományozásban részesült szervezetek, szociális intézmények, köztestületek és ritkábban magánszemélyek pontos megnevezését tartalmazzák, két részből állnak:

16 Vitára került sor 1913–1914-ben, de az nem érintette a konkrét jótékonsági akciókat, hanem üzletpolitikai kérdéseket feszegetett. Jabloniczky János többek között a vezetőség „szolid üzleti elveit” és konzervatív osztalékpolitikáját ostromozta. Részvényesként azonban egyáltalán nem tudta befolyásolni az igazgatóság működését. ANBS, BPSB, inv. č. 24, Zápisnice z valných zhromaždení (1908–1925), 1913. február 2. és 1914. február 2. közgyűlések jegyzőkönyvei.

17 Jónás János (1848–1911) Kiskunhalas városában született és Eperjesen hunyt el. A pesti tudományegyetemen először párhuzamosan tanult az orvosi és a bölcsészettudományi fakultáson. Az orvosi tanulmányok felfüggesztése után ázsiai nyelvekre, matematikára és fizikára szakosodott. Állami ösztöndíjasként 1869–1871 között berlini, lipcsei és müncheni egyetemeken tanult. A budapesti kereskedelmi akadémián tanított 1872–1879 között, ahol 1879-ben segédprofesszori állást kapott. Pozsonyba 1885-ben került. A pozsonyi kereskedelmi akadémia tanára lett. Pedagógiával, középkori európai és távol-keleti irodalommal foglalkozott. A pozsonyi társadalmi és kulturális élet tevékeny tagja volt. Pedagógiai tevékenységéért 1897-ben a Ferenc József-rend kitüntetését kapta. A magyarországi neveléstudomány úttörőjének tartják. *Slovenský biografický slovník* 1987, 566. p.

18 Jónás 1892, 35. p.; ANBS, BPSB, 14. doboz, inv. č. 57, Výročné správy a záznamy z valných zhromaždení (1843–1891), Geschäfts-Ausweis der Pressburger Sparkassa und der mit derselben verbunden Verfaß-Amtes für das Jahr 1857. 3. p. A jótékony célokra tett adományok a mérlegekben Wohltätigkeits-Spenden, Wohltätigkeitszwecke neveken szerepelnek. Az összeg konvenciók forintban értendő.

19 ANBS, BPSB, inv. č. 22, Zápisnice z valných zhromaždení (1876–1892), 1876. február 20. közgyűlési jegyzőkönyv.

az igazgatóság által az év folyamán jóváhagyott kisebb és a közgyűlés által a következő üzleti évre adományozott összegekből.

A takarékpénztár jótékony és közhasznú adományainak a következő periódusait különíthetjük el.

Az első, majdnem másfél évtizedről nem állnak rendelkezésünkre források. Jónás ugyan jelzi a szórványos adományozást, ez azonban a forrásokban nem követhető nyomon. 1857-től már tudatos, de még kis mértékű adományozás kezdődik. Ennek nagysága 1884-től kezd növekedni. Az 1870-es évek elejének pozitív adatai (pl. 1872-ben több mint 5 ezer forint) kivételt képeznek, a gazdasági válság előtti konjunktúrához köthetők. A jótékony célú adományok majd négyszeres visszaesése 1876-ban az új kereskedelmi törvény rendelkezéseivel állt összefüggésben, amelyek következtében az értékpapír-állomány érzékeny veszteséget szenvedett.²⁰

Az 1880-as évek közepétől 1913-ig ívelő időszakot méltán tekinthetjük a pénzintézet legfontosabb és legeredményesebb támogatási korszakának. Ennek legfőbb jegyét az adományozottak körének állandóságában és a hosszú távú kulturális, művészeti és építészeti tervek (díszkút, várostörténeti kötet, színház) megvalósításában jelölhetjük meg. Az 1885-öt követő négy év legnagyobb mértékű ajándékozási akciója a pozsonyi Ganümedész-kút kivitelezésének támogatása, összesen 20 ezer forint értékben.

A történetnek előzménye is volt. Az 1776-ban emelt első színházépület hasznavehetetlenné vált. Az új épületet a város 1884–1886 között építtette, és „az építkezés ideje alatt felmerült azon eszme, mily módon járulhatna a helyben székelő első takarékpénztár a város által építendő színház díszítéséhez”.²¹ A városi színházépítési bizottság megkereste a bankot, hogy a színházi nézőtér mennyezetének díszítését támogassa. A bank igazgatósága az adományozás által azonban elsősorban az intézmény tevékenységét kívánta emelni, ezért másképp gondolkodott: „célszerűbbnek és intézetünk méltóságának megfelelőbbnek találta, Pozsony szab. kir. városa iránti áldozatkészségét az által tanúsítani, hogy a magasabb műízlésnek megfelelő, állandó és maradandó emlékül szolgáló díszkútnak az új színház előtti téren való felállítását ajánlja a tisztelt közgyűlésnek.”²² A munkára a pozsonyi születésű, Bécsben alkotó Tilgner Viktort kérték fel. A szobrasszal 1885. október 28-án kötöttek ideiglenes szerződést, amelyet a következő évben, a közgyűlés jóváhagyása után véglegesítettek. A közgyűlés a következőképpen határozott: „a pozsonyi¹⁶ takarékpénztár, mely a városi hatóság oltalma alatt, és a városi és környékbeli lakosság bizalma folytán a legjobban szervezett pénzintézetté emelkedett, a város iránti elismerésének, hálájának, legőszintébb rokonszenvének és áldozatkészségének állandó jeléül az új színház előtt felállítandó díszkutat a városnak ajándékol szenteli.” Tilgner a művet 1888. április 1-jére készítette el, és a mintát

20 A 100 éves Bratislavai I. Takarékbank 1942, 16. p.

21 A pénzintézet levéltári gyűjteményének rendezése alatt mostanában került elő a díszkút felállítását megőrkítő alapítványi oklevél, amely az igazgatók eredeti aláírásait is tartalmazza. A szövegben az alkotásról készített fényképre is hivatkoznak, ez azonban nem található a dokumentum mellett. Valószínűleg elkallódott.

22 ANBS, BPSB, inv. č. 57, Výročné správy a záznamy z valných zhromaždení (1843–1891), A Pozsonyi I. Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának jelentése és XLIV-ik évi zárszámadása az 1885. üzletéről. 4–5. p.

ugyanabban az évben, a császár uralkodásának 40. évfordulójára szervezett bécsi nemzetközi képzőművészeti kiállításon bemutatta. A díszkút márványból készült talapzatát Sendlein Antal városi főmérnök vezetése alatt 1888 júniusában állították fel. A talapzatba az alapítványról szóló dokumentumot, a díszkútról készült fényképet és a bank fontosabb iratait helyezték el.²³

A szökökút máig a város legbecsesebb műemlékei közé tartozik, épségben túlélte a 20. század viszontagságait. Ganümedész elrablásának mitológiai jelenetét ábrázolja, az állatfigurák a Duna gazdag vízi világára utalnak. A talapzat almási márványból készült, a bronz szoboralakokat a budapesti Beschorner cég öntötte. A díszkúton megtalálható Tilgner és a takarékpénztár neve is.

Kivételes eset volt Fadrusz János támogatása. A pénztintézet célirányosan egyesületeket és közintézményeket támogatott, a tanulói ösztöndíjak kisebb tételeket jelentettek, s nem voltak személyre szólóak. A diákokat segélyező alapokat leszámítva ezek a stipendiumok két helyi oktatási intézményhez kötődtek, 1896-tól az Orsolya-apácák tanítónőképző iskolájához és régebbtől a vincellériskolához. Fadrusz János tehetségére Tilgner Viktor figyelt fel egy pozsonyi kiállításon 1883-ban, és elismeréssel szólt munkáiról. A takarékpénztár vezetősége ezek után ajánlott fel neki négyéves ösztöndíjat (összesen 12 ezer forintot) Tilgner bécsi műtermében folytatott tanulmányaihoz. Fadrusz a támogatásáról később sem feledkezett meg, az 1897. május 16-án felavatott Mária Terézia-szobor modelljét a pénztintézetnek ajánlotta.²⁴

A pénztintézet 1892-ben ünnepelte alapításának félszázados évfordulóját, és a bankvezérek nem csekély büszkeséggel tekintettek vissza az intézet múltjára és gazdasági eredményeire:

„Jelen jelentésünk szűk keretében tehát afelett való örömünk és megelégedésünk kifejezésére szorítkozhatunk, hogy intézetünk szerény kezdetből kiindulva 50 év alatt hazánk vidéki takarékpénztárai sorában a többi messze túlhaladó első helyre tudott emelkedni, és emelkedése arányában Pozsony városa és vidéke érdekeit szolgálni.

Intézetünk nemcsak hazánkban, hanem egész Európában is az első takarékpénztár volt, mely részvénytársasági szervezettel kezdte meg működését, és így intézetünk vetette meg az alapot, melyen a takarékpénztári intézmény hazánkban meggyökeresedett és nagyfontosságú nemzetgazdasági tényezővé fejlődött; miután nemcsak a más alapon létesült Pesti Hazai Első Takarékpénztár vette át intézetünk részvénytársasági szervezetét, hanem majdnem minden többi hazánkban azóta keletkezett takarékpénztár is a pozsonyi mintát fogadta el – és ezen alapon teljesíti fontos közgazdasági misszióját.

Intézetünk szervezete s ügyvezetése – az üzletkör tágultával koronként módosítva és javítva – a lefolyt 50 év alatt mindenkor és pedig nem csak a csöndes fejlődés korszakában, hanem a legzivatárosabb időkben és a legsúlyosabb közgazdasági megrázkódtatások alkalmával is teljesen bevált oly annyira, hogy az egész hosszú időtartam alatt nem volt perc, amikor intézetünk betevő hitelezői irányában kötelezettségeit a legpontosabban nem teljesítette volna.

²³ Lásd az alapítvány dokumentumát a pénztintézet fondjában. Jelenleg még besorolatlan.

²⁴ A 100 éves *Bratislavai I. Takarékbank* 1942, 19–20. p. Az 1883–1886 közötti számadásokban ezek az összegek nem fordulnak elő.

Ezen körülménynek, valamint azon iránynak, mely takarékpénztárunk ügyeinek intézésében mindenkor követett – köszönhetni leginkább a közönségnek bizalmát, mely intézetünk örvendős felvirágzásának legfőbb tényezője.

De takarékpénztárunk a közönség részéről való felkeresése megbízható hévmérője a társadalmi állapotoknak is, és így intézetünk felvirágzása egyúttal közönségünk józanságának, szorgalmának és takarékosságának is bizonyítéka – úgy, hogy a mi jubileumunk ezen három polgári erőnek is a megünneplése; és így kettős az ünnepély: az intézetünket felkereső közönség és a miénk.

Hogy mennyire felel meg intézetünk humanitárius hivatásának is – annak bizonyításául elég megemlíteni, hogy hazánkban nincs pénzintézet, mely jövedelméből aránylag annyit szánna évenként közhasznú és jótékonyági célokra, mint a Pozsonyi I. Takarékpénztár.

Haladjon továbbra is társaságunk az eddig követett úton, maradjon fenn közöttünk továbbá is a hagyományos szellem – és intézetünk továbbra is fejlődni és virulni fog a társadalmak hasznára és dízére! Ezt adja az ég!”²⁵

Ez az önkép természetesen jócskán tartalmazott súlyeltolódásokat (kontinentális és hazai elsőség, a filantrópia kiemelt szerepe), azonban két fontos tény semmiképpen sem vitatható el az intézménytől: a takarékpénztár a pozsonyi társadalom szerves részét képezte, és sikeres működését a helyi polgárság támogatásának köszönhette.

1891-ben, a jubileum miatt, nem gondoltak osztalékemelésre, hanem a nyereségnek ezt a részét félretették az évfordulóra. Ortvy Tivadar akadémiai tanárt, történészt és régészt a város, Jónás Jánost, a kereskedelmi akadémia igazgatóját pedig a pénzintézet történetének megírásával bízták meg.²⁶ További adományokat pozsonyi szociális és oktatási célokra különítettek el, illetve a takarékpénztár hivatalnokainak és szolgálóinak juttattak, „hűség[ük] és szorgalm[uk] elismeréséül”.²⁷

1892-ben a kulturális és városszépítő célterületek hangsúlyosabban jelentek meg a pénzintézet támogatási rendszerében. A bank finanszírozta a ligetfalui díszkertbe áthelyezett Ferenc-rendi gótikus torony rekonstrukcióját. A „gót stílú” emléktornyot a honfoglalás és államalapítás megünneplésére szánták, helyreállítására 8 ezer forintot

25 ANBS, BPSB, inv. č. 57, Výročné správy a záznamy z valných zhromaždení (1843–1891), A Pozsonyi I-ső Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának L-ik jelentése és zárószámadás az 1891-ik üzletévről. 3–4. p.

26 Jónás János munkáját 600 példányban németül és 800 példányban magyarul nyomtatták ki. ANBS, BPSB, inv. č. 8, Zapisnice riaditeľstva (1885–1892), 1891. november 28. igazgatósági jegyzőkönyv. Ortvy kötetének német fordítását Batka János városi levéltáros vállalta. A 100 éves Bratislavai I. Takarékbank 1942, 20. p.

27 ANBS, BPSB, inv. č. 57, Výročné správy a záznamy z valných zhromaždení (1843–1891), A Pozsonyi I-ső Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának jelentése és XLIX-ik évi zárószámadása az 1890. üzletévről. 1., 7. p. Lásd uo. inv. č. 8, Zapisnice riaditeľstva (1885–1892), 1891. november 28. igazgatósági jegyzőkönyv. Ortvy első kötete 8 ezer forintba került. A Ferenc József Gyermekkorház új épületére 25 ezer, a pozsonyi kereskedelmi akadémia épületvásárlására szintén 25 ezer forintot szántak. A Hegyiligethez csatolt, az intézet birtokában lévő területet átengedték a városnak. 2 ezer forintot kiosztottak a helyi szegények támogatására. Az intézeti hivatalnokok és szolgálók 6330 forintot kaptak. A gyermekkorház és az akadémia épülete 1894-re készült el.

fordítottak. A kulturális emléket a város tulajdonába adták át. További összegekkel a városi szépfőegyletet támogatták.²⁸

Pozsony történetének első kötete 1892-ben jelent meg, de a városmonográfia későbbi munkálatait is segítették. 1893-ban így írtak erről: „Tekintettel a tudós szerző által nagy buzgósággal és fáradsággal összegyűjtött forrásanyagának gazdagságára, legalábbis még két kötetnek a megírására lesz szükség, hogy a város büszkeségét képezendő munka kezdetéhez méltóan befejeztessék.”²⁹ A sorozat újabb kötetei a bank jelentős anyagi támogatásával láttak napvilágot. A szerzői honorárium, szerkesztési munkák és kiadási költségek 1894 és 1905 között több mint 25 ezer koronát tettek ki.³⁰ A folytatást is tervezték, amit a szerző 1916. évi halála akadályozott meg.³¹

Városépítészeti szempontból az új intézeti épület gondolata vált érdekessé. Az igazgatóság 1897-ben „egy a mai igényeknek és a közönség kényelmének megfelelő, egyúttal városunk főterét díszítő új intézeti épület emelésének eszméjével” kezdett foglalkozni. A telekvételi problémák elkerülése végett már előre házakat vásároltak.³² A terv magvalósítása azonban elodázódott. A megfelelő nagyságú székház problémája újra 1904-ben merült fel. Rá egy évre a döntés is megszületett. A hivatalos helyiségek szűkössége ugyan egy új épületet igényelt volna, azonban az ügyfélszolgálat és a biztonságos „páncélszobák” érdekében átmenetileg mégis a régi helyiségek kibővítéséről határoztak.³³ A taka-

28 ANBS, BPSB, inv. č. 58, Výročné správy a záznamy z valných zhromaždení (1892–1916), A Pozsonyi I-ső Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának LIV-ik jelentése és zárószámadás az 1895-iki üzletévről. 3., 5., 14. p. Az 1893–1895 közötti számadásokban ez az összeg nem szerepel. Ebben a három évben 600 forintot fordítottak a torony helyreállítására.

29 ANBS, BPSB, inv. č. 58, Výročné správy a záznamy z valných zhromaždení (1892–1916), A Pozsonyi I-ső Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának LII-ik jelentése és zárószámadás az 1893-iki üzletévről. 3. p.

30 ANBS, BPSB, inv. č. 58, Výročné správy a záznamy z valných zhromaždení (1892–1916), A Pozsonyi I-ső Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának LIII-ik jelentése és zárószámadás az 1894-iki üzletévről. 3., 14. p. A Pozsonyi I-ső Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának LVI-ik jelentése és zárószámadás az 1897-iki üzletévről. 3., 14. p. A Pozsonyi I. Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának LIX. évi jelentése és zárószámadás az 1900. üzletévről. 5., 14. p. A Pozsonyi I. Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának LXIII. évi jelentése és zárószámadás az 1904. üzletévről. 3., 15. p. Stampfel Károlynál 1895-ben a 2. kötet első része, 1898-ban a második rész, 1900-ban a harmadik és 1903-ban a negyedik jelent meg. Az 1894-ben kiadott 3. kötet mellékletet tartalmazott. A negyedik kötet később, 1912-ben jelent meg.

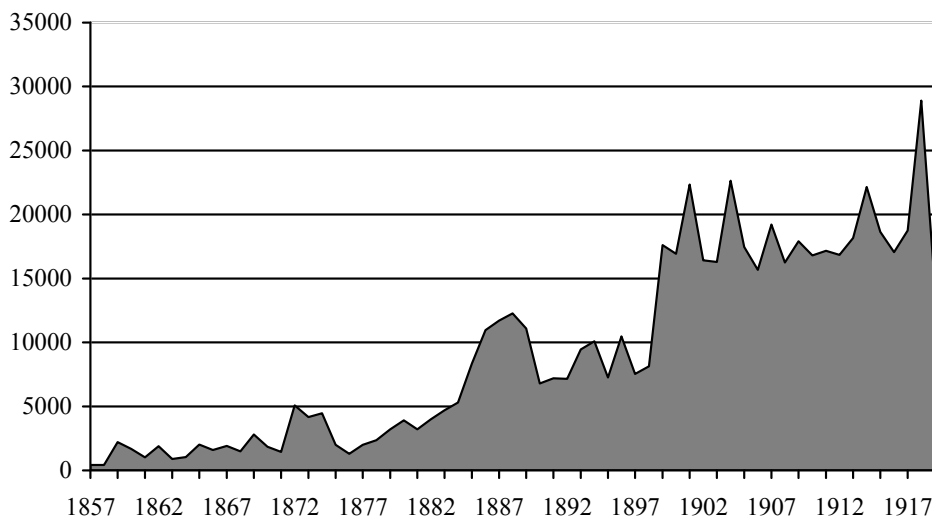
31 ANBS, BPSB, inv. č. 24, Zápisnice z valných zhromaždení (1908–1925), 1914. február 2. közgyűlés jegyzőkönyve.

32 ANBS, BPSB, inv. č. 58, Výročné správy a záznamy z valných zhromaždení (1892–1916), A Pozsonyi I-ső Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának LVI-ik jelentése és zárószámadás az 1897-iki üzletévről. 3. p.

33 ANBS, BPSB, inv. č. 58, Výročné správy a záznamy z valných zhromaždení (1892–1916), A Pozsonyi I. Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának LXIII. évi jelentése és zárószámadás az 1904. üzletévről. 3. p. Uo. A Pozsonyi I. Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának LXIV. évi jelentése és zárószámadás az 1905. üzletévről. 3., 5–6. p.

rékpénztár végül fennállása végéig a Lőrincapu utca és a Halász-kapu felé vezető utca sarkán található, 1846-ban épült székházban működött.³⁴

1. grafikon. A pénztézet adományainak megoszlása (1857–1919)

Az összegek 1899-ig osztrák értékű forintban, 1900-tól koronában értendők. 1900-tól az ugrás csak látszólagos, mert az aranykorona 1892-es bevezetésével egy forint két koronát ért. A takarékpénztár könyvelése 1900-ban állt át a koronára.

Az adományozások legfontosabb jellemzőjének 1913-ig a stabilitást jelölhetjük meg, ami a takarékpénztár „törés nélküli” fejlődésének volt az eredménye, bár az 1893-tól adatolható pénzfelesleg folyamatos kihelyezési gondokat és kamatkiesést okozott. A juttatásokra az adományozottak évről évre biztosan számíthattak.

A világháborús évek a bank támogatási rendszere szempontjából is különlegeseknek tekinthetők. Az üzletmenet módosulása tapasztalható ekkor, amit a jelzálogok és váltók csökkenése, a folyószámlaadások növekedése jellemzett, és pénzbőség, illetve betétmoratórium befolyásolt. Az üzletpolitika fő célja a mobilitás megőrzése lett.³⁵ A háború által előidézett új társadalmi helyzetre a pénztézetnek is reagálnia kellett, ami az adományozás szerkezetében idézett elő változásokat, jelentősen megnőtt a

34 100 éves Bratislavai I. Takarékbank 1942, 12. p. Jelenleg az épületben a Československá obchodní banka fiókja található.

35 ANBS, BPSB, inv. č. 58, Výročné správy a záznamy z valných zhromaždení (1892–1916), A Pozsonyi I. Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának LXXIII. évi jelentése és zárószámadás az 1914. üzletévről. 3., 5., 10. p. Uo. A Pozsonyi I. Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának LXXV. évi jelentése és zárószámadás az 1916. üzletévről. 5., 10., 13. p. Uo. A Pozsonyi I. Takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottságának LXXVI. évi jelentése és zárószámadás az 1917. üzletévről. 3., 5., 10. p.

nagyobb összegű szociális adományok száma. A katonai szolgálatra bevonultak családjainak segítése, a vöröskereszt helyi fiókja és az orosz támadás következtében károkat szenvedett, a Kárpátok északkeleti részein található falvak újjáépítése, valamint az erdélyi menekültek kaptak nagyobb támogatást, összesen több mint 12 ezer koronát. Kisebb összegeket juttattak a katonák özvegyeinek, árváinak és a rokkantaknak. A háborús évek üde színtoltja a pozsonyi tudományegyetem diáktthonainak támogatása a háború utolsó évében. Végül fontos szerepet vállalt a pénzintézet a monarchia széthullásának évében is. A város bizonyos közigazgatási funkcióinak ellátására, a köz- és vagyonbiztonság megőrzésére 1918 őszén alakult pozsonyi nemzeti tanács részére nyújtott jelentős nagyságú adományt, ami az évi adományok 35%-át alkotta.³⁶

Az adományok földrajzi megoszlását vizsgálva egyértelműen bizonyítható Pozsony városának célzott támogatása. A 232 pénzjuttatásból 201 Pozsonyba irányul, ami az összes 87%-át teszi ki. A nem pozsonyi segélyek (9%) egyszerieknek tekinthetők, és majdnem fele részük hazai tűz- és árvízkárosultaknak jutott, de segítséget nyújtott a pénzintézet az 1885-ös spanyolországi és az 1905-ös messinai földrengés károsultjainak is. Adott továbbá Pozsony megyén kívüli „ínségesek” megsegítésére (Csallóköz: 1888, Árva: 1892), s 1904-től folyamatosan támogatta a dunaszerdahelyi kórházat is.

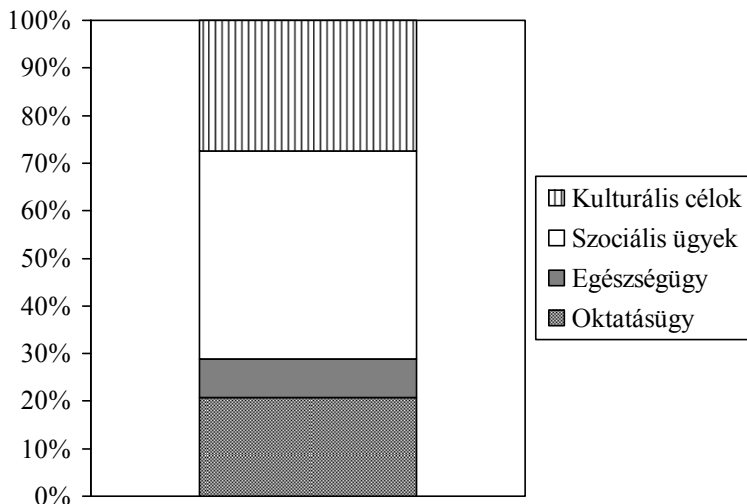
A kulturális adományok kisebbek voltak. 1883-ban Arany János emléksobrára, 1897-ben az isaszegi honvédszoborra adományoztak. A támogatásban részesült megyei hatáskörű egyesületek köre sem volt nagy, hármat segítettek (gazdasági egyesület, közművelődési egyesület, néptanítók egylete), de ezek fontos gazdasági, oktatási, népművelési és szociális feladatokat láttak el. A takarékpénztár mindhármat 1883–1884-től pártfogolta, összesen 13,5 ezer forinttal, köztük különösen a gazdasági egyesületet.

A továbbiakban a pozsonyi és Pozsony megyei adományok megoszlását elemzem. Ebbe a csoportba soroltam az országos jellegű, de a városhoz kötődő csekély számú kiállítás támogatását (a pénzintézetek és iparosok 1895-ös ezredéves kiállítása, 1902-es mezőgazdasági kiállítás) és azokat a kezdeményezéseket, amelyekben pozsonyi részvétel kimutatható (pl. a háború alatti szociális segítése). A felállított kategóriák – oktatás- és egészségügy, szociális és kulturális célok –, de a szervezeti-egyesületi keretek sem tekinthetők szilárdaknak, hanem átjárhatók. Például a diákszegélyezés elhelyezhető az oktatási és a szociális területen egyaránt, a munkás-betegsegélyező egyesület besorolható az egyesületi és egészségügyi csoportba is. Az egyesületek rendi és felekezeti megoszlása szintén segédkategória, mert megfogalmazott céljaik és tevékeny-

36 A dolgozatban szereplő adatok és grafikonok saját számításokon alapulnak. A számításokat az évi mérlegek és számadások alapján végeztem. A kialakított adatbázis az 1883–1919 közötti időszakban azonosított 232 adományozást tartalmazza. A források a következő helyeken találhatók: ANBS, BPSB, inv. č. 57, Výročné správy a záznamy z valných zhromaždení (1843–1891), uo. 1. doboz, Výročné správy, správy z valných zhromaždení (1844–1884), uo. inv. č. 58, Výročné správy a záznamy z valných zhromaždení (1892–1916), uo. 3. doboz, Výročné správy, správy z valných zhromaždení (1904–1920). Jónás János pénzintézet-történetében az adományok pontatlanok, mindig a következő évre vonatkoznak. (Jónás 1892, 94–95. p.)

ségi körök a város társadalmi életének szélesebb spektrumát ölelte fel. Az egyházi kategóriába soroltam minden olyan szervezetet, legyen az szociális vagy osztályjellegű, amely a megnevezésében, önmeghatározásában utalt a felekezeti hovatartozásra. Tehát ezek a képlékeny kategóriák csupán az adományozások célterületeit kívánják nagyon óvatosan jelezni.

2. grafikon. Az adományozások célterületei (1883–1919, forintban)

A jobb értelmezhetőség kedvéért a koronaösszegeket a továbbiakban is forintokra alakítottam át.

Várakozással ellentétben a takarékpénztár adományozási stratégiájában nem a kulturális szféra kapott prioritást, hanem a szociális ügyek (44%). A sokszínű városi kultúra a második helyre került (27%), megelőzve az oktatásügyi intézményeknek nyújtott adományok nagyságát (21%). Az egészségügy segélyezése kisebb arányt ért el (8%).

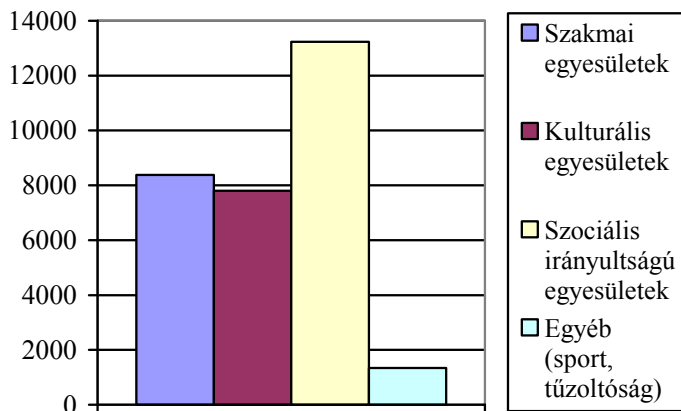
1. táblázat. A legmagasabb adományozásban részesült szervezetek és alkotások jegyzéke (ezer forintban)

Katolikus néptanítók nyugdíjalapja	1876-tól	21,9
Ganümédész-kút	1883–1888	20
Pozsonyi Kereskedelmi Akadémia	1885-től	17,1
Pozsony város története	1894–1905	15,2
Pozsonyi vincellériskola (3 diákösztöndíj)	1883-tól	9,9

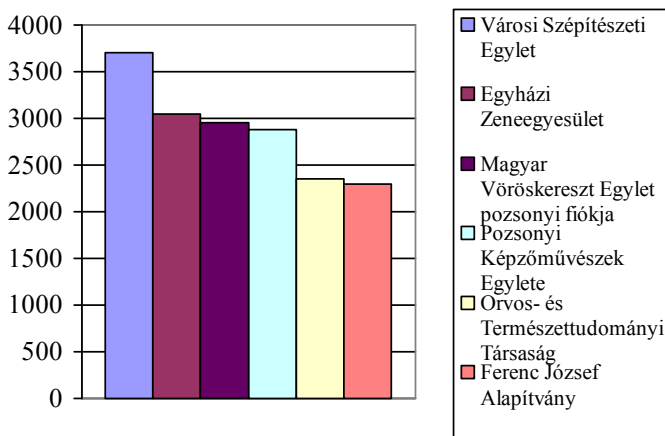
A pozsonyi egyesületek körébe 33 szervezetet soroltam, köztük két országos egyesület helyi fiókját. Az egyházakhoz kapcsolódókat itt nem vettem figyelembe. Általános tevékenységi körük szerint helyeztem el őket a szakmai, kulturális, szociális és egyéb mezőkben. Profiljuk sok esetben természetesen nem állapítható meg egyértelműen. Például a pozsonyi lövészársaság vagy a zenészek egylete elhelyezhető a kulturális és a szakmai területen is. Az egyházi zeneegyesület pedig valamelyik felekezethez, valószínűleg a katolikussághoz köthető. Több mint három évtized alatt hat szervezet kapott

nagyobb arányú támogatást: két szakmai (képzőművészeti egyesület, orvos- és természettudományi társaság), két kulturális (városi szépitészeti egyesület, zeneegyesület) és két szociális irányultságú (Ferenc József Alapítvány, vöröskereszt helyi fiókja).

3. grafikon. A pozsonyi székhelyű egyesületek tevékenységi terület szerinti megoszlása és az adományok nagysága (1883–1919, forintban)

4. grafikon. A legnagyobb támogatásban részesült pozsonyi egyesületek (1883–1919, forintban)

A takarékpénztár adományozásaiban kiemelt helyet foglalt el az egyházak oktatási és szociális tevékenységének hosszú távú finanszírozása. A katolikus és evangélikus jellegű szervezetek tevékenységének dotálásában, annak ellenére, hogy számarányuk valójában megegyezett, jelentős különbség volt. A katolikusok 2,5-szer nagyobb támogatásban részesültek. Ez döntően a katolikus néptanítók nyugdíjalapjára fordított összegeknek volt köszönhető, amelyek az összes ilyen irányú adomány 37%-át alkották. A leginkább támogatott további katolikus intézmények között találjuk a katolikus árpoldát

(8%), a Mária Árvaház (6%), az irgalmasok kórházát (6%), a Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek rendjét (6%) és 1890-től a Szent Márton-dóm helyreállítási munkáinak támogatását (5%). Az evangélikusoknál a kórház (13%), a diakonisszaintézet (12%) és líceum ápolója (9%) számított a pénzintézet által leginkább pártfogoltak közé. A reformátusok alulreprezentáltak a listán. A vizsgált korszak 36 éve alatt csupán a hitközség szegényalapját és a templomépítésre létrehozott alapot támogatta a pénzintézet, ami nem holmi diszkriminatív támogatási politikára, hanem a pozsonyi reformátusság felekezeti önszerveződésének történeti megkésetttségére vezethető vissza. (Peres 2004) Az izraelita felekezet ortodox és neológ irányzatának szegényalapjai és mindkét hitközség nőegylete folyamatos támogatásban részesült. Az izraelita jótékonyági-szociális intézmények (öregotthon, népkonyha, kiseddóvó, árva lányok egyesülete) felkarolása 1893-tól adatolható.³⁷

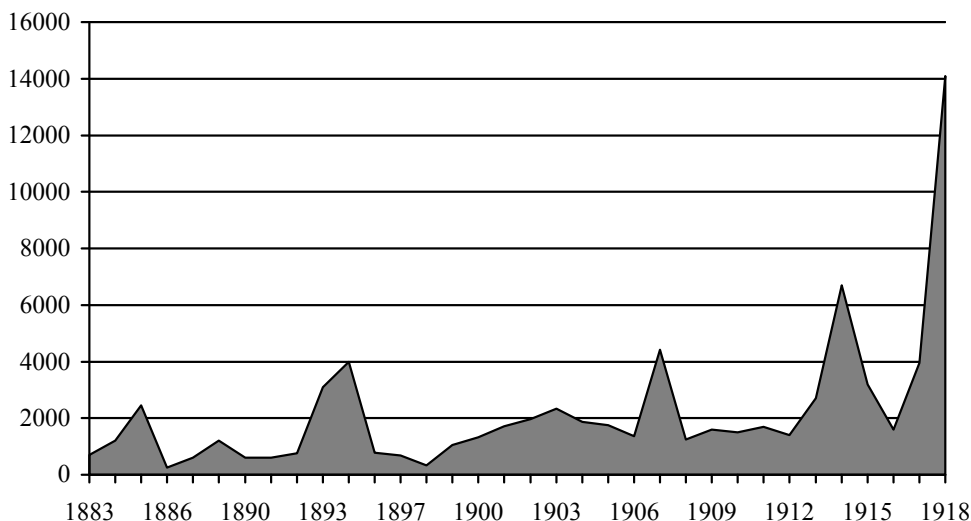
2. táblázat. A támogatások megoszlása felekezetek szerint

	Katolikus	Evangélikus	Református	Izraelita
Egyesületek, szervezetek, alapok száma (árvaház, gyámolda, ápoló, segély-, nyugdíjalap stb.)	15	14	2	7
Oktatási és nevelő intézmények száma (kiseddóvó, diakonisszaintézet)	-	1	-	1
Kórházak	1	1	-	1
Különféle támogatások száma (templomjavítások)	9	2	1	2
Az 1883–1919 közötti összes adomány forintban	59 580	24 050	3 500	10 895

Az igazgatóság adományai 1883 és 1899 között évenként átlagosan 10 404 forintot, 1900 és 1918 között 18 712 koronát tettek ki. Három év százalékos aránya emelkedik ki az évi összes adományból (1885, 1893, 1894). Ezeket olyan egyszeri, nagyobb összegek emelték meg, amelyekkel a sürgősebb városi oktatási, szociális és kulturális ügyeket finanszírozták. Ilyen volt 1885-ben az evangélikus aggok gyámoldájának, a kereskedelmi akadémia, a városi könyvtár 1893-as évi megalapításának és rá egy évre Ortvy Tivadar városmonográfiájának a támogatása. Az első világháború kitöréséig az igazgatóság három nagyobb összeget adományozott. A Szent Erzsébet Gyermekotthonnak 1907-ben, a Petőfi-szoborra 1911-ben és a városi tűzkárosultak javára 1913-ban. A háborús évek rendkívüliségét az igazgatósági adományok is jelzik. A testület által kiutalt összegek 1914-ben és 1918-ban közelítették meg az 1893-as és 1894-es békebeli összes intézeti adomány legmagasabb százalékos arányát, amely 1893-ban 33%-ot, 1894-ben pedig 40%-ot tett ki.

³⁷ A pozsonyi zsidóság történetéhez I. Sas 2005, 269–284. p.

5. grafikon. A takarékpénztár igazgatóságának adományai (1883–1918)

Az összegek 1899-ig forintban, 1900-tól koronában értendők.

„Visszatekintve a múltba és szem előtt tartva a jelent”

Ezeket a szavakat Gervay Nándor, a takarékpénztár negyedik elnöke az 1892. február 28-i ünnepi közgyűlésen, az intézet tevékenységét méltatva intézte a részvényesekhez. Szerinte a bank üzletfilozófiájának lényegét alkotta a pontosabban nem részletezett hagyománytisztelő és a jelenre való odafigyelés.³⁸ Mire gondolhatott? Arra az üzletmenetre, amely „szolid” volt és óvatos, későbbi kritikusa szerint azonban „lassú és nehézkes” hitelezés jellemezte, de a városi társadalom fejlesztését is szándékai szerint segítette? Az elnök patetikus szavai csak az alkalomhoz mért felszólalás díszjelei voltak? Vagy a fennkölt szavak mögött, a gondolatok mélyszövegében mást, racionális okokat keresünk? Az 1892-es tőkeemelést kiváltó indokokat vagy a jubileumi adományok felosztása körül kialakult első, bár formális vita hátterét?³⁹

Keressünk más nézőpontot: város és bank kapcsolatán keresztül értelmezzük Gervay Nándor, a takarékpénztár elnökének gondolatát. Általánosan annyi ismert, hogy Pozsony a helyi bankoknak köszönhetően vált a 20. század elejére a nyugat-magyarországi „modernizációs ékben” regionális pénzügyi központtá. (Gál 1998, 461. p. – 3.

38 ANBS, BPSB, inv. č. 22, Zápisnice z valných zhromaždení (1876–1892), 1892. február 28. közgyűlés jegyzőkönyve.

39 A második, már tényleges kritika Jabloniczky János nevéhez fűződik, aki 1919-ben az adományozások módját is szóvá tette. Szerinte az igazgatóság tevékenysége „nélküli a szociális vonást (...), s az apró jótékony célú adományok helyett célszerűbbnek tartaná egy nagyobb összegnek egy szociális vagy kulturális célra való fordítását.” ANBS, BPSB, inv. č. 24, Zápisnice z valných zhromaždení (1908–1925), 1919. február 2. közgyűlés jegyzőkönyve.

ábra; Beluszky 2002, 19., 24. p.) Jelenleg keveset tudunk a Pozsonyi I. Takarékpénztárnak – és a többi intézetnek – a város fejlődését dinamizáló tevékenységéről.⁴⁰ Abban az esetben, ha nemcsak a hitelek és tőkeérdekeltségek vizsgálatára szorítkozunk, és figyelmünket nem szűkítjük le csupán az ipari és kereskedelmi szférára, hanem a polgári társadalom felé irányuló, annak „igényével” tisztában lévő bankelitet feltételezve, a tanulmányban bemutatott és elemzett jótékony és közhasznú adományozásokat is idesoroljuk, megnő értelmezésünk mozgásteret és egy színesebb társadalmi alapozottságú pénzügyi-történet tárul szemünk elé.⁴¹

Az 1883-tól 1919-ig megvizsgált adatokból lesűrhető, hogy a takarékpénztár támogatási rendszerében a szociális célokra történő ajándékozás kapott elsőbbséget, ami nem jelentette egyben a város kulturális élete, oktatási és egészségügyi intézményei támogatásának elhanyagolását, az utóbbiakra egyszerűen kisebb nagyságú összegeket osztottak szét. Az adományozásokat állandóság és kiegyensúlyozottság jellemezte. A takarékpénztár támogatási stratégiájában a pozsonyi szervezetek és kezdeményezések mindig első helyen álltak. Ez a banktevékenység nemcsak a városfejlesztéseket támogatta, a polgári identitást, „életvitelt és eredményeket” erősítette, hanem a hitelintézeti önképet pozitívan alakító tényezőként is megjelent. Ez az irányvonal az első világháború után a pozsonyi társadalom átalakulásával egy időre megszakadt, és később sem érte el a századforduló körüli évtizedekre jellemző mértéket.⁴²

Irodalom

- A 100 éves Bratislavai I. Takarékbank, azelőtt Pozsonyi I. Takarékpénztár 1842–1942. Pozsony, Litera, 1942.
- A társadalomtudományok jövőjéért: nyitás és újjászervezés. A Gulbenkian Bizottság jelentése. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002.
- Bácskai Tamás 1993. *A Magyar Nemzeti Bank története I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816–1924*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Beluszky Pál 2002. A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarországon. In Pásztor Cecília (szerk.): „...ahol a határ elvált” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat–Várpalota, Nagy Iván Történeti Kör–Nógrád Megyei Levéltár, 9–30. p.
- Beluszky Pál–Győri Róbert 2003. „A város a láz, a nyugalanság, a munka és a fejlődés.” Magyarország városhálózata a 20. század elején. *Korall*, 12. sz. 199–238. p.

40 Pozsonynak a magyarországi városhálózatban elfoglalt helyzetére I. Beluszky–Győri 2003, 199–238. p.

41 A mikrotörténeti módszer alkalmazásával a pozsonyi bankelit és a helyi társadalom kapcsolatrendszerét lehetne vizsgálni. A Pozsony-kutatások új irányát ösztönözheti Tóth Árpád munkája. (Tóth 2009)

42 Az adományozottak még 1919-ben hozzájutottak a kiutalt összegekhez, azonban 1924-ig a gazdasági-pénzügyi válság, illetve átalakulás okozta anyagi veszteségek, a piacátrendeződés és a csehszlovák hitelszervezetbe való integráció következtében fel sem merült bármiféle közhasznú adományozási akció. A pénzügyi-történet a helyi hitközségek támogatására 1924-től kezdett folyósítani adományokat. Az intézet jubileumi évkönyve szerint 1919 és 1940 között 356 648 koronát fordítottak adományokra. (A 100 éves Bratislavai I. Takarékbank 1942, 32. p.)

- Chudják, František 1999. Trofejné banky. *Biatic*, 5. sz. 24–26. p.
- Dokumenty z Archívu Národnej banky Slovenska. Bratislava, Národná banka Slovenska–Odbor verejných informácií, 2001.
- Faltus, Jozef–Průcha, Václav 1969. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry.
- Faltus, Jozef 1993. Banken in der Slowakei in der Zwischenkriegszeit. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 4. sz. 557–563. p.
- Farina, Gabriella 2006. Az ajándékozás. Gazdaság és kultúra befejezetlen dialógusa. In Karikó Sándor (szerk.): *Gazdaság és/vagy kultúra*. Budapest, Gondolat Kiadó, 13–18. p.
- Fiala, Anton 1998. Z dejín peňažníctva a bankovníctva. *Zborník Mestského múzea v Bratislave*, 10. sz. 69–80. p.
- Fukuyama, Francis 1995. Erény és jólét. 2000, 10. sz. 3–7. p.
- Gál Zoltán 1998. A Felvidék városainak pénzintézeti funkciói a századfordulón. In Frisnyák Sándor (szerk.): *A Felvidék történeti földrajza. A Nyíregyházán 1998. április 1–3-án megtartott tudományos konferencia előadásai*. Nyíregyháza, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testület, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke, 455–474. p.
- Gaucsík István 2013a. Predmet a kontext. Interpretácie dejín Prešporskej sporiteľne. *Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy*, 25. sz. (Megjelenés alatt).
- Gaucsík István 2013b. Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948. Pozsony, Kalligram.
- Gregg, Samuel 2008. Hitelválság és jellemválság a pénzügyi válság erkölcsi dimenziói. *Kommentár*, 6. sz. 3–14. p.
- Hahn Henning, Hans–Mannová, Helena (szerk.) 2007. *Nationale Wahrnehmungen und ihre Stereotypisierung. Beiträge zur historischen Stereotypisierungsforschung*. Frankfurt am Main, Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften.
- Hallon, Ľudovít 2004. Príčiny, priebeh a dôsledky štrukturálnych zmien v hospodárstve medzivojnového Slovenska. In Bystrický, Valerián–Zemko, Milan (szerk.): *Slovensko v Československu 1918–1939*. Bratislava, Veda, 293–365. p.
- Hallon, Ľudovít 2010. Zápas slovenského a nemeckého finančného kapitálu o pozície v peňažníctve Slovenska 1939–1945. *Historický časopis*, 1. sz. 37–59. p.
- Hlavatý, Egon 2003: Vývoj slovenského bankovníctva v rokoch 1918–1968. In *Ľudia, peniaze a banky. Zborník z konferencie 6–8. novembra 2002*. Bratislava, Národná banka Slovenska, 303–315. p.
- Holec, Roman–Hallon, Ľudovít 2007. *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava, AEPRESS.
- Horváth, Štefan–Valach, Ján 1978. *Peňažníctvo na Slovensku 1918–1945*. Bratislava, Alfa.
- Jónás János 1892. *Visszapillantás a Pozsonyi Első Takarékpénztár ötven évi működésére 1842–1891. években*. Pozsony, A takarékpénztár kiadása.
- Lacina, Vlastislav 2000. *Zlatá léta československého hospodářství (1918–1929)*. Praha, Historický ústav AV ČR.
- Martuliak, Pavol 2003. Vznik a vývoj slovenského ľudového peňažníctva do roku 1918. In *Ľudia, peniaze a banky. Zborník z konferencie 6–8. novembra 2002*. Bratislava, Národná banka Slovenska, 215–230. p.
- Molnár Imre 1997. *Esterházy János*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó.
- Musu, Ignazio 1994. A piactudomány etikai vonatkozásairól. *Társadalom és Gazdaság Közép- és Kelet-Európában*, 5. sz. 177–187. p.
- Peres Imre 2004. *A pozsonyi református gyülekezet története*. www.refblava.szm.com/pdf/A_gyulekezet_tortenete.pdf
- Ryník, Jozef 2002. Cesta slovenského bankovníctva k centralizácii 1945–1950 (koncentrácia a specializácia bánk). *Historický časopis*, 4. sz. 619–632. p.

- Sas Andor 2005. A pozsonyi zsidóság 18. és 19. századi jog- és gazdaságtörténetéhez. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 7. évf. 4. sz. 269–284. p.
- Slovenský biografický slovník*, 2. kötet, Martin, Matica slovenská, 1987.
- Szabó Márton 2002. Az összehasonlító politikai fogalomtörténet-írás lehetőségei. In Szekeres András (szerk.): *A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa. A Történelem–Társadalomtudományok konferencia anyagai*. Budapest, L' Harmattan–Atelier, 159–172. p.
- Szántó Zoltán 1994. A gazdaság társadalmi beágyazottsága. Megjegyzések a gazdaságszociológia és a szocioökonómia újabb irodalmáról. *Szociológiai Szemle*, 3. sz. 141–145. p.
- Tkáč, Marián 2003. Prvé slovenské banky. In *Ludia, peniaze a banky. Zborník z konferencie 6–8. novembra 2002*. Bratislava, Národná banka Slovenska, 231–242. p.
- Tkáč, Marián 2006. *Bratislavské banky*. Bratislava, Abert Marenčin Vydavateľstvo PT.
- Tomka Béla 1996. *A magyarországi pénzügyintézetek rövid története 1847–1945*. Budapest, Gondolat.
- Tóth Árpád 2009. *Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között*. Pozsony, Kalligram.
- Ubiria, M.–Kadlec, V.–Matas, J. 1958. *Peněžní a úvěrová soustava ČSR za kapitalizmu*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury.

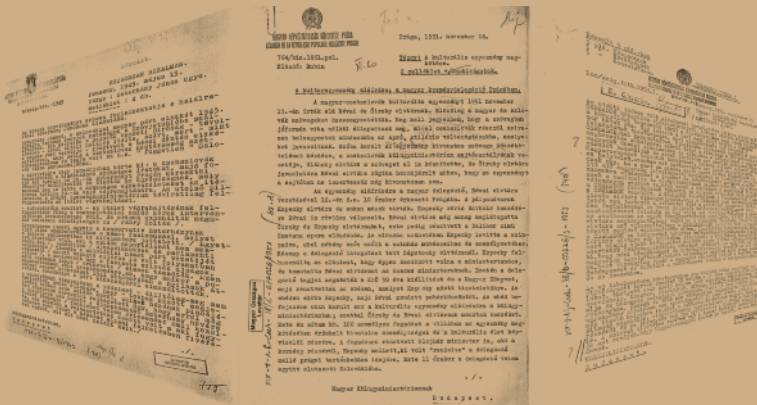
ISTVÁN GAUCSÍK

PUBLIC BENEFIT AND CHARITABLE ACTIVITIES OF THE FIRST SAVINGS BANK IN POZSONY (BRATISLAVA) IN THE 19TH CENTURY

The author deals with the history of the First Savings Bank in Pozsony (Bratislava), the most significant rural financial institution in Hungary in the era of dualism. This approach oversteps the narrow history of banking, as by analysing the granting and philanthropic activities of the bank in the 19th century, it opens path towards social history. In the introductory part of the study, the author gives an overview of the interpretations on the bank activities found in the special literature written so far. The paper examines the ideological and conceptual elements of these. It reveals the approval mechanisms and the materialization of the communal aims of the bank, the societal, social, and cultural aspects of granting documentable since 1857, financial grants approved by the board of directors and shareholders (short-term and long-term sponsorships and donations, operating costs, artistic scholarships, author fees). The period from the middle of the 1880s until 1913 can be considered for the most significant granting era of the savings bank. The institution supported first of all urban organizations, civic associations and churches. The vast majority of grants was oriented on social and cultural areas. Financial assistance played a not negligible role in increasing the prestige of the savings bank and the strengthening of the civil identity.

IRATOK A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYARSÁG 1948-1956 KÖZÖTTI TÖRTÉNETÉHEZ II

Szerkesztette
Popély Árpád

FONTES HISTORIAE HUNGARORUM 5

Fórum IC – Fórum Kisebbségkutató Intézet

A városi közösség „önolvasata”

Reprezentáció és közösségtudat a Pozsonynak tett
adományok tükrében (16. századi végrendeleti anyag
információi alapján)¹

ATTILA TÓZSA-RIGÓ

“Self-reading” of the urban community. Representation and community
consciousness in the light of donations to Pozsony (according to the information
gained from testaments in the 16th century)

94(437.6)“15”

911.375(437.6)“15”

316.728(437.6)“15”

394(437.6)“15”

Keywords: Pozsony (Bratislava), city history, bourgeoisie, bourgeois testaments, bourgeois mentality of early
modern times.

Az újkor első szakaszában számos „látványos” változási tendenciával párhuzamosan lezajlott egy kevésbé pregnánsan kimutatható, de annál nagyobb jelentőségű átalakulási folyamat. A kora újkori ember sok tekintetben újrapozicionálta önmagát. Ennek keretében – az individuum felerősödésével – alapvetően megváltoztak azok a viszonyrendszerek, amelyek alapján a korabeli emberek elhelyezték önmagukat a világban. A teljesség igénye nélkül említhető a természet és az ember viszonyrendszerének nagymértékű átalakulása. Ez utóbbit leginkább a reneszánsz és a humanizmus által felerősített természettudományos érdeklődésnek szokták tulajdonítani. A reformációs mozgalmaknak köszönhetően alapvetően megváltozott az ember–Isten reláció megítélése, továbbá a földrajzi horizont bővülésének köszönhetően az ember saját térbeli pozicionálása is fokozatos átalakuláson ment keresztül. Az önreflexiónak az eddig említett

- 1 A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg. A hosszú távú kutatási projekt egyik módszertani kérdésfeltevése a hálózatkutatásnak (*Historical Network Research* vagy *historische Netzwerkforschung*) a történettudományon belüli alkalmazhatóságát érinti. A fenti módszertani megközelítést a forrásadottságok lehetőségeihez mérten megfelelő „óvatossággal” kell beépítenünk a történettudomány módszertani eszköztárába. Ezt szem előtt tartva, azokban az esetekben, amikor nem állnak rendelkezésre olyan tömeges jellegű források, amelyek segítségével valóban jól elemezhető és másodlagos vagy harmadlagos (stb.) információs halmazokkal szolgáló hálózatokat tudunk felépíteni, inkább „csak” hálózatorientált elemzési rendszert érdemes használni. Az elmúlt évek kutatásai során a dunai útvonal mentén elhelyezkedő városok közötti komplex kapcsolatrendszer elemzésénél a hálózatorientált módszertant igyekeztem (és igyekszem) ötvözni a személyorientált megközelítésmóddal. A személyorientált megközelítés teszi lehetővé a kapcsolatrendszerben szerepet játszó polgárok elhelyezését saját városuk közösségében, társadalmi státusz, vagyoni helyzet vagy jelen esetben a közösséggel fenntartott viszony alapján.

szegmensei mellett, illetve részben azok változásainak köszönhetően is természetszerűleg megváltozott az individuum és a közösség viszonyrendszere is. Utóbbi változási tendencia hosszú távon jól követhető a kora újkori polgári közösségek öndefiníciós attitűdjein keresztül. Jelen munkában nincs mód bemutatni ezt az átalakulási folyamatot több évszázados vizsgálati kerettel.

A tanulmány célkitűzése mind térben, mind időben szűkebb: egy magyar viszonylatban jelentős, európai viszonylatban közép- vagy inkább kisváros polgárainak, Pozsonynak a közösség felé gyakorolt reprezentációs gyakorlatát vizsgálom a polgári végrendeletek egy speciális rendelőtípusán keresztül. Ez utóbbiak a város részére tett adományok, a vizsgált időszak pedig a 16. század második harmada.²

Előljáróban röviden felvázolom a város részére tett adományok természetét. A városi közösség és a polgárok közötti kontaktusnak a vizsgált adomány-, vagy másképp rendelőtípusban tetten érhető lecsapódása tulajdonképpen egy speciális kapcsolatként értelmezhető. A hálózatorientált kutatás ebben az esetben lehetőséget nyújt arra, hogy a társadalom térbeli vetületét összekapcsoljuk a korabeli emberek között létesült személyes interakciók vizsgálatával. Pontosabban jelen elemzés során a térbeli vetület kevésbé hangsúlyosan jelenik meg, és elsősorban a polgári közösségen belüli speciális kapcsolattípus vizsgálható a virtuális kapcsolati térben.

A tanulmány tárgyát képező, a város javára tett rendelések először is egyirányú kapcsolatként értelmezhetők, hiszen – legalábbis a forrás szűken értelmezett információs bázisán mozogva – nem mutatható ki visszacsatolás, azaz a város részéről nem vagy csak kivételes esetben érkezik közvetlen és könnyen interpretálható válasz egy örök-hagyó által a város javára tett adománya. Mindemellett a kapcsolat különlegessége azonban elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a kontaktus egyik alkotóeleme az a polgár, aki a közösség javára tesz valamilyen rendelőt, a másik szereplő pedig nem egyszerűen a közösségi hálózat egy másik tagja, azaz egy másik polgár, hanem maga a közösség, tehát tulajdonképpen a teljes hálózat. Ily módon végeredményben megvalósul a hálózatformálódás egyik alapszabálya, nevezetesen kimutatható legalább három hálózati szereplő, más megközelítésből viszont a kontaktus nem értelmezhető klasszikus hálózati kapcsolatként. A vizsgált rendelőtípusokon keresztül tehát – kissé paradox módon – a közösségi hálózat tagjainak a teljes hálózattal fenntartott kapcsolata elemezhető. Egyszersmind kijelenthető az a tény is, hogy az adott kapcsolat a korabeli emberek virtuális kapcsolati hálózatában létezett, sőt nyilvánvaló, hogy a közösséggel fennálló kontaktus kiemelkedő szerepet töltött be a polgárok gondolkodásában.³

Ily módon a személyes kapcsolati hálózatokon keresztül leírható virtuális térnek egy jelentős szegmensét elemezhetjük a fent említett adománycsoporton keresztül. Hangsúlyozandó, hogy a virtuális tér létrejötté valós emberi kapcsolatokon alapul, a történeti korokban létező mindenkor emberek gondolkodásában szintén létezett ez a

2 Az elemzés alapját képező forrás a második pozsonyi *Végrendeleti Könyv* (1529–1557). Archiv mesta Bratislavy (AMB MmB) 4 n 2 Protocolum Testamentorum (PT) II.

3 Utóbbi megállapításhoz I. még később a korábbi időszak hasonló adományaival történő egybevetést. Az összehasonlításból egyértelműen kiderül, hogy a 15–16. század fordulójához képest a 16. század közepére jelentősen nőtt a város részére tett adományoknak a polgárok gondolkodásában betöltött szerepe.

hálózati struktúra. Ha a közösséggel fenntartott kapcsolatot csak önmagában igyekeznénk vizsgálni, úgy azt a korabeli kapcsolati hálózaton belül a „tisztán” virtuális szférába utalhatnánk, azonban éppen a város részére tett adományok ezen virtuális kötődésnek mintegy fizikai manifesztálódásaként jelennek meg a forrásban. A fentiek fényében érdemes részletesen megvizsgálnunk a város javára tett rendelkezéseket. A vizsgált végrendeleti anyagban túlnyomórészt a városi felső és a középréteg tagjainak a végrendeletét olvashatjuk. A pozsonyi *Protocollum Testamentorum* második kötete 388 testamentumot tartalmaz a korszakból. Az ezekhez a végrendeletekhez tartozó 391 testálót két csoportra lehet osztani, annak alapján, hogy mekkora vagyonról rendelkeztek.⁴ A vagyoni rétegek definiálása során – a *Végrendeleti Könyv* információi mellett – bevontam az elemzésbe az 1542/43-as pozsonyi adójegyzék és az 1538–1566 közötti pozsonyi *Tiltáskönyv* idevonatkozó adatait is.⁵ Mindezek alapján elkülönítettem egy 106 főből álló vagyoni elitet (27,1%), a fennmaradó 285 örökhagyó csoportját (72,9%) a városi középréteg tagjainak vélhetjük.

Amint azt már említettem, a városnak tett adományokból – a felső és a középréteg reprezentációs igénye mellett – részben képet kapunk az egyes polgároknak a város közösségével fenntartott kapcsolatáról is. Az idevonatkozó információk a kegyes adományok vizsgálatához hasonló rendszerben elemezhetők.⁶ A lelki üdvözlés elősegítése végett tett rendelkezéseket több csoportba oszthatjuk: szolgálhattak vallási, karitatív és közösségi célokat. (Jaritz 1980, 62. p.) A városnak tett rendelkezéseket is – mint a közösségért tett „jótékonyági” cselekedeteket – a kegyes adományok egy speciális típusaként értelmezhetjük.⁷ A város javára tett rendelkezések kiváló betekintést nyújtanak a polgároknak a közösségről alkotott képébe. Az 1529–1557 között született második pozsonyi *Végrendeleti Könyv*ben összesen 97 ilyen testamentum szerepel, azaz az összes végrendelkező mintegy 1/4-e tartotta szükségesnek a város közösségét valamilyen juttatásban részesíteni. Az elemzés alapjául a 97 testáló 122 rendelkezése szolgál. Az elemzés szempontjai: a város javára rendelkező polgárok nem, családi állapot, foglalkozási ág, vagyoni helyzet és politikai szerepvállalás szerinti megoszlása.

Reprezentáció és közösségtudat. A városnak tett adományok

Általánosan elfogadott társadalomtörténeti tény, hogy a kora újkori városi polgárságot nem szabad zárt, homogén társadalmi közegként értelmeznünk. Egyebek között jogok

4 A felső réteg elhatárolásánál az ingatlanról és az ékszerekről tett rendelkezések, ill. a pénzhasználatok játszották a legfontosabb szerepet. (Tózsá-Rigó 2006b)

5 Az adólapjstrom: AMB MmB Taxa Registrum 3 d 3 (TR); a *Tiltáskönyv*: AMB MmB a i 1 Verbotbuch (VB).

6 A kora újkori ember önképének újrapozicionálását a végrendeletekben megjelenő kegyes adományok tükrében elemzi tanulmányában Beatrix Bastl. (Bastl 2002, 232–234. p.)

7 Valójában nem szerencsés szóhasználat a „jótékonykodás”, az érdemszerző cselekedet kifejezést azonban szándékosan kerülni akartam, mivel ez utóbbiaknak a korszakban a reformáció terjedésének köszönhetően egyre kisebb jelentősége volt a korabeli emberek gondolkodásában, mindezt éppen a „klasszikus” kegyes cselekedeteknek a változási tendenciái mutatják meg. (Tózsá-Rigó 2008, 120–129. p.; Tózsá-Rigó 2012b. 39–57. p.)

és kötelezettségek tekintetében is lényeges különbség volt a polgárjoggal bíró és az azzal nem rendelkező lakosok között. A város közössége más-más szempontok alapján felállított választóvonalak mentén további rétegekre, illetve kisebb csoportokra osztható. Természetesen minden csoportra, rétegre a célok és a lehetőségek által erősen behatárolt mozgáster és sajátos életkörülmények voltak jellemzőek.

A vagyoni különbségek a külsőségek terén több módon is megmutatkozhattak. A várostopográfia nagyban összefüggött az egyes lakók társadalmi státuszával. A tehetősebbeknek inkább a Városházának is otthont adó Főtéren vagy annak környékén voltak házaik.⁸ Ezek a polgárok lakóhelyük megválasztása mellett ruházatuk, ékszereik stb. útján saját megjelenésükben is igyekeztek vagyonosságukat és a közösségen belül kivívott tekintélyüket kifejezésre juttatni. A társadalmi megbecsülés mértéke azonban nem egyedül a vagyonnak volt a függvénye, hanem számos más tényező is hatott rá, amelyeket leginkább a szűkebb szociális közeg által támasztott morális alapú elvárások határoztak meg.

A város közösségét sok tekintetben a polgári családdal analóg jelenségként értelmezhetjük. Mindkét közeg szereplői egy többé-kevésbé szigorúan meghatározott viszonyrendszerben éltek életüket, amely viszonyrendszerben mindenkinek, illetve minden csoportnak megvolt a – jogok és kötelezettségek által – pontosan megszabott mozgáster. Amint a családi sejtben belül a családfőnek lehetősége volt arra, hogy a nem megfelelően viselkedő családtagot kitagadja és ezzel az örökségből kizárja, úgy a város vezetősége is dönthetett úgy, hogy a polgárjog elnyerésekor lefektetett kötelezettségek vagy jogok ellen vétő személytől megvonja a polgárjogot, azaz kizárja őt a polgárok közösségéből. A polgári létmód alatt tehát nem egyszerűen csak egy jogi vagy politikai fogalmat kell értenünk, hanem sokkal inkább az élet majd minden területére kiterjedő morális igények – kívülről bonyolultnak tűnő – rendszerét, amely az egyes polgártól a közösség által respektált vagy inkább megkövetelt életvezetést várt el.

Az egyes polgár és a közösség viszonyában jelentős változást hozott a 14–15. század. Ez alatt a mintegy két évszázad alatt a város egyre inkább felváltotta az egyházat azon szerepében, hogy felügyelje a polgárság végrendelezési gyakorlatát. A városi közösségek idővel nem csak a testamentum tanúit „szolgáltatták” a halálra készülő polgár számára (ezek gyakran a tanács tagjai voltak), hanem a városvezetés idővel a végrendeletekben foglaltak végrehajtásáról is írnok alkalmazásával az utolsó rendelkezések dokumentálásáról is gondoskodott. (Szende 2004, 495. p.)

A város javára rendelkező örökhagyók

Összességében elmondható, hogy a városnak szánt adományok a kegyes adományokhoz képest kevesebb végrendeletben jelennek meg. Összesen 97 testáló, azaz az összes végrendelező mintegy 1/4-e tartotta szükségesnek a város közösségét valamilyen juttatásban részesíteni. Ezzel szemben 215 testálótól 570 kegyes adomány

⁸ A tér nem csak a politikai, hanem egyben a közösségi élet egyik központjának is számított. Amellett, hogy itt tartották a vásárokat, ezen a téren vonultak föl a céhek, s legtöbbször itt rendezték a nagyobb ünnepségeket is.

regisztrálható a vizsgált végrendeleti anyagban. (Tózsá-Rigó 2008, 42. p.) A város javára tett rendelkezések esetében a nemek szerinti megoszlás alapján a férfiak feltűnő többségéről beszélhetünk (71,1%). Ezt az arányeltolódást azzal magyarázhatjuk, hogy mivel a városi hivatalokat csak férfiak láthatták el, ezért ők a városi irányító szervezetekben vállalt szerepük és az azokhoz való szorosabb kötődésük miatt jobban szükségét érezték ilyen jellegű rendelkezések megtételének. Ezt a szorosabb kötődést támasztja alá, hogy azokban az esetekben, amikor konkrétan valamely városi alkalmazottat vagy a tanácsot nevezik meg örökösként, a testálók szinte kivétel nélkül férfiak. A testálóknak a nemek és a családi állapot szerinti megoszlásáról az alábbi táblázat segítségével alkotunk pontosabb képet.

1. táblázat. A város javára tett rendelkezések testálójának családi állapot szerinti megoszlása

Családi állapot	Örökhagyók		Adományok	
	N	%*	adományok száma	adomány/örökhagyó
Hajadon nő	–	–	–	–
Nőtlen férfi	4	4,1(4,1)	12	3
Férjezett nő	15	15,5(25,1)	17	1,3
Nős férfi	56	57,7(49,6)	63	1,1
Özvegy nő	13	13,4(14,3)	19	1,5
Özvegy férfi	9	9,3(6,1)	11	1,2
Osszesen	97	100	122	1,26

* Zárójelben az összes örökhagyóhoz viszonyított arányok

A családi állapotot is figyelembe véve kiderül, hogy az összes végrendelezőhöz viszonyított arányokhoz képest a házasemberek két csoportjánál található a legnagyobb eltérés. A férjezett nők aránya közel 10%-kal alacsonyabb, míg a nős férfiaké több mint 8%-kal magasabb a teljes információs bázisban kimutatható arányuknál. Ennek okát magában a végrendeletek szövegében kereshetjük. A tárgyalt adományoknál ugyanis néha megjelölték, hogy milyen céllal teszik az adott rendelést. Legtöbbször azt kérték a városvezetés tagjaitól, hogy az örökhagyó halála után ügyeljenek arra, hogy a testamentumban leírtak megvalósuljanak. Ilyen kitétele leginkább nős férfiaknál találunk, mégpedig általában olyan pontosítással, amelyben a végrendelező arra kéri a „város urait”, hogy támogassák a hátrahagyott özvegyet. Hasonló esetre találunk példát a vagyoni elithez tartozó kereskedő, Johannes Galli testamentumában, amikor 20 forintot rendel a városnak („*Gemainer Stat, damit ein ersamer Rath daselb seiner gelasnen haus[rauen] Barbara, als einer armen wittib inn zufallend nütz, wie sich offft begibt*”).⁹ Feltételezhető tehát, hogy a végrendelező nős férfiak az említett adományok megtételével nagyobb szükségét érezték a feleségre hagyott vagyonrésznek – valószínűleg az oldalági rokonság fellépésével szembeni – biztosítását.

Amint azt a fent közölt adatok is mutatják, az egy főre eső rendelkezések itt sokkal alacsonyabb a száma, mint a kegyes adományok esetében. Egy testáló általában csak

9 AMB MmB PT II. f. 21r. Előfordul olyan eset is, amikor a férj arra kéri a tanácsurakat, hogy segítsenek özvegyének az általa hátrahagyott adósság behajtásában. AMB MmB PT II. f. 228r.

egy, legfeljebb két rendelést tett a város javára, s kivételesek az ezen felüli esetek. Hasonlóan a kegyes adományokhoz, itt is két csoport emelhető ki ebben a tekintetben: az egyedülálló férfiaké és az özvegy nőké. Nyilván itt is annak volt nagy szerepe, hogy közvetlen családtagok hiányában ezeknek a személyeknek nagyobb terük volt a közösség javára tett jótékonykodásra.¹⁰

A foglalkozási ágak szerinti megoszlást vizsgálva a kegyes adományokat tevő örökhagyók csoportjainál tapasztaltakhoz hasonló arányokat fedezhetünk fel. A város javára rendelkezők között is az összes testálóhoz viszonyított arányukon felül képviseltetik magukat a kereskedők és az értelmiségiek. A részletes adatokat az alábbi táblázat tartalmazza.

2. táblázat. A város javára tett rendelések örökhagyói a foglalkozási ágak szerint

Foglalkozási ág	Örökhagyók		Adományok	
	N	%*	adományok száma	adomány/ örökhagyó
Kereskedő	25	25,8(19,2)	33	1,3
Kézműves	30	30,9(39,9)	36	1,2
Gazdapolgár	28	28,9(29,6)	30	1,0
Értelmiség	9	9,3(4,6)	18	2
Nemes	-	- (0,3)	-	-
Bizonytalan	5	5,1(6,1)	5	1
Összesen	97	100	122	1,26

A két foglalkozási ág nagyobb arányú jelenléte nem csak arra enged következtetni, hogy mindkettő képviselői jelentős szerepet vállaltak a városi adminisztrációban, hanem arra is, hogy ez a két csoport nagyobb figyelmet szentelt a közösség felé irányuló reprezentációra.

A másik két foglalkozási ág közül az elsődlegesen szőlőtermesztésből és borkereskedelemről élő gazdapolgárok részesedése csak kevéssel marad el az összes örökhagyóhoz viszonyított arányuktól. Ezeknek a polgároknak a körében is viszonylag fontos szerepe volt tehát a városi közösség megemlítésének. Mivel az ő esetükben kevésbé feltételezhető a városvezetésben történő komolyabb részvétel, itt sokkal inkább a közösségtudat megnyilvánulásának lehetünk tanúi. A kézművesek részesedése közel 10%-kal alatta marad az összes testáló csoportján belüli arányukénak. Fontos azonban kiemelnünk, hogy mindezt „kiegyenlíti”, hogy a céhek javára tett rendelések jórészt az ő körükből származnak. A kézművesek esetében tehát a közösségtudatnak továbbra is fontos részeként jelenik meg a szűkebb szakmai közösség kohéziós ereje. Mindazonáltal a késő középkori hasonló adatokkal összevetve az mutatkozik meg, hogy a 16. század derekára a kézművesek gondolkodásában is egyre jelentősebb szereppel bírt a teljes városi közösség.

10 A nőtlen férfiaknál szereplő adat némileg félrevezető lehet, ugyanis azt két olyan végrendelet okozza, amelyben jóval az átlag fölötti (négy és hat db) rendelés található. A közvetlen családtagok hiányának jelentőségénél kiemelhetjük még az özvegy férfiak csoportját is, hiszen részesedésük felette van az összes végrendelezőhöz viszonyított arányuknak, csak éppen az egy főre eső adományok száma alacsony az ő esetükben.

Szende Katalin munkásságának köszönhetően jól ismerjük a késő középkori testamentumok idevonatkozó adatait. Utóbbiak, egy 1457-es pénzadományt leszámítva, mind az 1493–1527 közötti időszakra esnek. Előljáróban megállapítható, hogy a 15. század utolsó és a 16. század első éveiben az összes végrendelezőhöz viszonyítva lényegesen kisebb számú testálót tartotta fontosnak, hogy a város közösségét megemlítsen utolsó rendelkezésében. Összesen 25 örökhagyó, azaz kevesebb mint évi egy végrendelező tett ebben az időszakban a város részére rendelést.¹¹ Amennyiben ezt az információs halmazt a foglalkozási ágak szerint tovább bontjuk, úgy az mutatható ki, hogy az első *Végrendeleti Könyv* idevonatkozó adományai három kivételével olyan személyektől származtak, akik a városvezetés legfelső szintjén tevékenykedtek, s fő megélhetési forrásuk a kereskedelem volt. (Szendé 2004, 498. p.)

Ennek tekintetében tehát átértékelődik a kora újkori végrendeletekben található információk megítélése is. Bár – amint azt említettük – a kereskedők még a 16. század második harmadában is az összes testálóhoz viszonyított arányukhoz képest nagyobb arányban képviseltetik magukat, mégis nagy jelentőséggel bír, hogy az 1529 utáni években már a – főleg a középréteget alkotó – kézművesek és gazdapolgárok is (közel) hasonló jelentőséget tulajdonítottak a város javára tett rendelkezéseknek.¹²

A társadalmi bázis ilyen mértékű kiszélesedésének kérdését érdemes a kegyes adományok átalakulásának fényében tárgyalni. A kegyes adományokat tevők aránya az összes végrendelezőhöz képest a késő középkorban 80% volt, míg az 1529 utáni *Végrendeleti Könyv*ben csak 55%, tehát mintegy 25%-os csökkenéssel számolhatunk ezen a téren. A város javára tett rendelkezések ezzel szemben időben éppen fordított irányú folyamatot mutatnak. A késő középkorban még elenyésző azoknak a száma, akik ilyen adományokat tettek, továbbá a polgároknak ez a csoportja egy szűk kört fed le, amelynek tagjai a túlnyomórészt a politikai elit által körülírható szűk kapcsolati hálózathoz tartoztak. A 16. század második harmadában viszont már a testálók 25%-ánál találunk ilyen jellegű rendelkezéseket. Bár nem feltételezhetünk közvetlen ok-okozati összefüggést a két aránypár megváltozása között, mégis ki kell emelnünk, hogy a reformáció hatásaként egyre inkább háttérbe szoruló üdvösség- és érdemszerző cselekedetek jelentőségcsökkenésével párhuzamosan a városi közösség egyre nagyobb jelentőségre tett szert a polgárok gondolkodásában. Külön kiemelendő, hogy a politikai

11 Szende 2004, 498. p. Itt szeretném megköszönni Szende Katalinnak, hogy felhívta figyelmemet említett tanulmányára.

12 Gerhard Pfeiffer a késő középkori Breslau vezető rétegének, ill. középrétegének kapcsolatát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a politikai elitet képező patríciátusnak a legitimitás megszerzése, illetve megtartása érdekében mindenképpen figyelembe kellett vennie a teljes közösség akaratát, amelyben a legnagyobb súlyt nyilvánvalóan a középréteghez tartozók véleménye alkotta. Ennek tekintetében Pfeiffer a középréteget egyfajta „második felső réteggént” értelmezi, amelynek általánosan erős önmeghatározási igénye nagy hatással volt az egész polgárság közösségtudatának formálódására. (Pfeiffer 1968, 10. p.) Az önmeghatározási igény felerősödésének lehetünk tehát tanúi a késő középkor és a kora újkor fordulóján Pozsonyban is, s ennek a folyamatnak a tükröződését láthatjuk abban, hogy a 15. század végéhez képest nagyban módosult annak a csoportnak a szociális szempontból vizsgált összetétele, amelynek tagjai a város javára rendelkeztek.

vezetéshez közvetlenül nem kötődő csoportok körében fokozott mértékben erősödött a közösségtudat ilyen jellegű kifejeződése. Amennyiben tovább szűkítjük a kört, és a középréteg legjelentősebb foglalkozási csoportját, a kézműveseket vesszük górcső alá, úgy tovább folytatható a fenti gondolatsor. Nevezetesen a kézművesek esetében azzal számolhatunk, hogy a céh alkotta szűkebb közösség mellett – de valószínűleg nem annak rovására – egyre inkább erősödött a kora újkorban a céhes közösségeket is magába foglaló teljes városi közösségnek a kézművesek virtuális kapcsolati hálózatában elfoglalt helye.

A kora újkori végrendeletek idevonatkozó adatait a testáló vagyoni helyzetének fényében vizsgálva összességében megállapítható, hogy az elithez sorolt végrendelezők nagyobb szükségét érezték ilyen rendelkezések megtételének, mint a középréteg képviselői. Az elit tagjainak részesedése 36,1%, szemben az összes testálóhoz viszonyított 27,1%-os arányukkal. Másképp kifejezve: a vagyonosak 33%-a rendelkezett a város javára, míg a közepes vagyonnal rendelkező testálók csak a 21,8%-a. Nem szabad azonban itt sem megfeledkeznünk arról, hogy a középréteg tagjai az előző időszakban szinte egyáltalán nem képviseltették magukat.

3. táblázat. A város javára rendelkező örökhagyók foglalkozási ágak és vagyoni szint szerinti megoszlása

Foglalkozási ágak	Örökhagyók száma, elit	Örökhagyók száma, középréteg	Elit, %	Középréteg, %	Adományok száma, elit	Adományok száma, középréteg	Elit a/ö	Középréteg a/ö
Kereskedő	18	7	51,4	11,3	26	7	1,4	1
Kézműves	6	24	17,1	38,7	10	26	1,7	1,1
Gazdapolgár	2	26	5,7	41,9	2	28	1	1,1
Értelmiség	9	–	25,7	–	18	–	2	–
Bizonytalan	–	5	–	8,1	–	5	–	1
Összesítve	35	62	~100	100	56	66	1,6	1,1

a/ö = adomány/örökhagyó

A táblázat adataiból jól látható, hogy a felső vagyoni réteghez tartozók döntő többségét (több mint 75%-át) a kereskedők és az értelmiségiek adják. Megfigyelhető még, hogy csak a vagyoni elithez besorolt értelmiségieknél emelkedik az egy főre jutó rendelkezések száma kettőre. A különböző szempontok alapján definiált elitcsoportokhoz (politikai, értelmiségi, vagyoni elit) kapcsolódóan érdemes kitérni arra a tényre, hogy a politikai és az értelmiségi elit tagjai szinte kivétel nélkül a polgárság legvagyonosabb csoportjához tartoztak, azaz a vagyoni elit szinte teljes egészében magába foglalta a másik két szempont szerint kialakított csoportokat. Ha elfogadjuk, hogy a politikai elitben a tehető kereskedőknek volt a legnagyobb súlyuk, illetve az értelmiségi elitben – magától értetődően – a főként szellemi tevékenységből élők játszották a fő szerepet, akkor a fenti táblázat adatai igazolják az elitcsoportoknak egymáshoz való viszonyukról állítottakat. Ki kell még emelnünk a vagyonos kézműveseknél az egy főre jutó rendelkezések magas számát. Bár az ide sorolható hat végrendelet igen szűk metszetet nyújt, mégis joggal feltételezhető, hogy a város vezetésében a nagykereskedők mellett szerepet vál-

láló tehetősebb kézművesek hasonló módon igyekeztek kifejezésre juttatni a közösséghez való kötődésüket.

Az átlagos vagyonnal bíró örökhagyóknál a kézművesek és főként a gazdapolgárok magas arányát figyelhetjük meg. Mivel ezekben az esetekben kevésbé számolhatunk a politikai vezető réteghez való kötődéssel, így a városnak tett rendelkezésekben nem elsősorban a – szűkebb kapcsolati hálózat elvárásait kifejező – reprezentációs igény lehetett a hangsúlyos (l. átlag alatti egy főre eső adományok). A magas arányszámok önmagukban is arra engednek következtetni, hogy a középréteget alkotó két legfontosabb csoport tagjainál is erős volt a közösségi öntudat. Mindez még hangsúlyosabban jelenik meg, ha arra gondolunk, hogy ezeknek a csoportoknak a képviselői a korábbi bő három évtizedben szinte egyáltalán nem említették meg a közösséget testamentumukban.

Meg kell még vizsgálnunk, hogy a politikai elit képviselői vagy azok családtagjai milyen arányban képviseltetik magukat az örökhagyók itt tárgyalt csoportjában. Egy ilyen elemzés kapcsán azt várhatnánk, hogy a városnak tett rendelkezések nagyrészt olyanoktól származnak, akik valamilyen szinten kötődtek a városvezetéshez, vagy a városi adminisztrációhoz. Leginkább úgy, hogy személyesen részt vettek a városi döntéshozatalban, vagy az azt támogató adminisztráció valamelyik szintjén dolgoztak. A második Végrendeleti Könyv testamentumai között 26 olyan utolsó rendelkezés szerepel, amelynél az örökhagyó részt vállalt a városvezetés munkájában. A város javára rendelkezők között 25 olyan személyt találunk, akik tagjai voltak a politikai elitnek, ez tehát majdnem megegyezik azzal a csoporttal, amelynek tagjai a vizsgált időszakban jegyeztették le végakarataikat, s egyúttal a politikai elithez tartoztak. Ezeken kívül még hét olyan – a közösség javára rendelkező – örökhagyó regisztrálható, aki a szűk családi körön keresztül érintett volt, azaz közeli családtagja részt vett a város irányításában. Önmagában az a tény, hogy a politikai elit végrendelkező tagjai egy kivételével mind megemlézték a várost, egyáltalán nem okoz meglepetést. Sokkal inkább figyelemre méltó, hogy a várost adományban részesítő közel száz személynek mintegy kétharmada nem kötődött a városvezetéshez. A közösségtudat erősödése tehát nem csak a foglalkozási ágak és a vagyoni rétegek metszéspontjának vizsgálata által mutatható ki, talán még erősebben a politikai elitnek, illetve az ezen a körön kívül állóknak a város részére tett rendelkezéseiből. A reprezentációnak és a közösségi kapcsolatnak ez a kombinációja már azoknál a rétegeknél is felerősödött, amelyek nem kötődtek semmilyen – kimutatható – formában a városvezetéshez.

Sok esetben nyilvánvalóan még csak arról sem lehetett szó, hogy a város javára rendelkező személy – bár ő maga nem volt tagja a város vezetésének, mégis – szeretne volna, ha családja későbbi generációjának a tagjai esetleg bekerülnek az elitbe, és az örökhagyó ily módon bizonyos politikai tőkét szeretett volna a jövőre nézve „lekötni”. Egy rövid 1546-os végrendeletben például egy közelebről meg nem határozható foglalkozású nőtlen férfi tíz guldent hagy a városra. A családi állapotán kívül szinte semmit nem tudunk az örökhagyóról, nagyon szerény vagyonról rendelkezik, csak néhány kisebb összegű pénzadományt említ.¹³

13 AMB MmB PT II. f. 187v. Utóbbi esetben még az is kizárható, hogy a végrendelkező a testamentum végrehajtását szeretne volna biztosítani, s a kedvezményezett családtagokat az esetleges külső beavatkozásoktól megvédeni, hiszen nőtlen volt az örökhagyó.

A városnak tett rendelések tárgya

Leggyakrabban kisebb összegű pénzt hagytak a városra. A tíz forint feletti rendeléseknél egyértelmű a vagyoni elithez tartozók túlsúlya, amit jobb anyagi helyzetük mellett valószínűleg a városvezetéséhez való szorosabb kötődésükkel, illetve a város javára tett rendelkezések reprezentatív célokat szolgáló jellegével magyarázhatunk. A következő táblázatból nyerünk részletes információkat.

4. táblázat. A városnak tett rendelések tárgyai

Adomány tárgya	Végrendelkezők					
	Vagyoni elit		Középréteg		Összesen	
	N	%	N	%	N	%
Pénz (1 forint>, 1–4 forint)	17	30,4	26	39,4	43	35,3
Pénz (5–10 forint)	5	8,9	22	33,3	27	22,1
Pénz (10 forint<)	10	17,9	2	3,0	12	9,8
Bor, must	12	21,4	13	19,7	25	20,5
Fegyver	3	5,4	2	3,0	5	4,1
Ruha	1	1,8	–	–	1	0,8
Edény	1	1,8	–	–	1	0,8
Ezüst: -edény, evőeszköz	2	3,5	–	–	2	1,6
Ékszer	2	3,5	–	–	2	1,6
Ágynemű	1	1,8	–	–	1	0,8
Allat (ló)	1	1,8	–	–	1	0,8
Lószerszám	1	1,8	–	–	1	0,8
Ingatlan	–	–	1	1,5	1	0,8
Összesen	56	100	66	~100	122	~100

A egyes adományokhoz viszonyítva arányaiban jelentősebb a bornak mint a városra hagyott vagyonrésznek a szerepe. A bor minőségéről alig van adatunk, mindössze egy testáló jegyzi meg, hogy jobb minőségű bort hagy a városra, s egy esetben szerepel must. Több információval rendelkezünk a borról szóló hagyatékok mennyiségi mutatóiról. A középréteghez tartozó örökhagyóknál a leggyakoribb a fél *dreiling*, két esetben említenek egy *dreiling*nyi mennyiséget. A vagyoni elit képviselőinél is a fél *dreiling* a leggyakoribb, ennél a csoportnál azonban már említenek *fudernyi* mennyiséget is (három testamentum).¹⁴ Ezekben az esetekben nyilvánvaló, hogy a borról nem fogyasztási célból rendelkeztek, hanem a város vezetése az értékesítésből befolyt haszonból gazdálkodhatott.

A egyes adományokhoz képest ugyancsak eltérést mutat, hogy itt fegyverek is megjelennek. A városi közösség életében – főleg a korábbi évtizedekben – nagy szerepe volt a védelmi képesség fenntartásának. Minden polgárnak magának kellett gondoskodnia fegyverzetéről, s harci helyzetben mindenkinek megvolt a saját feladata. A városra fegyvereket hagyó testálók között kizárólag olyan polgárokat találunk (három

14 Az 1497-es pozsonyi borkimérési statútum rendelkezéseit alapul véve feltételezhetjük, hogy a pozsonyiak már a 15. század utolsó éveitől egy *dreiling* alatt 24 akónyi mennyiséget értettek (1074,4–1087,2 l). Részletes indokláshoz l. Tózsá-Rigó 2006a.

férfi és egy özvegy nő), akiknek nem voltak (fiú)gyermekük, s egyiküknél sem tudunk fiútestvéréről. Így tehát érthető, hogy ezek a testálók nem tudták volna megfelelő módon továbbörökíteni az említett tárgyakat, s kézenfekvő volt azokat a városra hagyni. A fegyverek közül kiemelhetjük Blasi Beham bírói kardját („*richter schwert*”), amelynek valószínűleg inkább a bírói tisztséget jelképező szimbolikus funkciója lehetett.¹⁵ Jelentős eltérésként értékelhetjük, hogy a késő középkori testamentumokban az ilyen jellegű rendelkezések tárgyai döntő többségükben még fegyverek voltak. Abban, hogy a fegyverek részesedése csökkent a vizsgált adománytípusnál, nyilván nagy szerepe lehetett annak, hogy a 15/16. század fordulójához képest nagymértékben megváltoztak a korabeli viszonyok és azokon belül a hadakozás körülményei. A korábbi évtizedekhez képest már nem volt olyan jelentős szerepe a polgárok személyes fegyverzetének, s azokban az esetekben, amikor ilyen ingóságokat hagytak a városra, a tényleges gyakorlati funkció helyett inkább a reprezentáció bírt nagyobb jelentőséggel.

A ritkábban említett tárgyak kapcsán megjegyezhetjük, hogy ékszereket és ezüstedényeket csak bíróra hagytak. Itt nyilván ezen tárgyak reprezentatív funkciója játszott szerepet. Hasonlóan az előkelő személyiség és az örökhagyó közötti kapcsolatot jutattja kifejezésre testamentumában a felső vagyoni réteghez és egyben a politikai elithez tartozó értelmiségi, Sebastian Eisenreich (kétszer volt kamarás, hat éven át választották meg esküdt tanácsosnak, illetve háromszor töltötte be a városkapitányi tisztséget) rendelkezése. (Tózsá-Rigó 2007, 268. p.) Testamentumában a halála után tisztségbe lépő leendő bírónak rendeli fehér lovát lószerszámmal.¹⁶

A városnak tett rendelkezések örökösei

A vizsgált rendeletstípus örökösei esetében még kevésbé differenciált a kép. A rendelkezések döntő többségét általában – magától értetődően – a város közössége javára tették, sokszor azzal a fent említett kitételrel, hogy a város vezetése ellenőrizze a testamentumban foglaltak végrehajtását, vagy segítsék a hátramaradott családtagokat stb. További gyakori megjegyzés volt, hogy a városra hagyott javakat fordítsák építkezési célokra („*zum paw*”). A városi tulajdonban lévő épületek és a védművek folyamatos munkát adtak az építőipar képviselőinek. A védelmi képesség jelentősége különösen megnőtt az országban uralkodó háborús állapotok miatt. A város leggyakrabban kőműveseket, kőfaragókat és ácsokat alkalmazott ilyen munkák elvégzésére. A kamarai számadáskönyvek többször említenek még kovácsokat, lakatosokat, üvegeseket és fazekasokat, asztalosokat és esztergályosokat stb. Az 1528/29-es kötet szerint a városvezetés több mint 94 fontdénárt (1 font = 1,75 magyar forint; vö. Baraczka 1965)

15 Blasi Beham az 1530–1540-es évek meghatározó személyisége volt a városvezetésben. Ebben az időszakban 18 alkalommal volt tagja a belső tanácsnak. (Tózsá-Rigó 2012a) A mintegy két évtizedben 12 évben 10 alkalommal töltötte be a bírói tisztséget, egy évben pedig polgármesterré választották. (Tózsá-Rigó 2007, 235., 272. p.)

16 AMB MmB PT II. f. 212v. A végrendeletekben nagyon ritkán találunk utalást az állat külsejére vonatkozóan. Elképzelhető tehát, hogy ebben az esetben értékesebb állatról volt szó, s a testálók ezért különböztette meg a fenti módon.

költött ácsmunkákra, mintegy ötven fontdénárt fizetett kovácsoknak, huszonhárom lakatosoknak, s közel öt fontdénárt kőműveseknek.¹⁷ Hasonló méretű kiadásokról tanúskodik az 1540/41-es kötet is. Kőművesmunkákra ekkor közel 10 fontdénárt költött a város.¹⁸ Ehhez kapcsolódva ez a kötet említi még téglakészítők, utcakövezők és kőfaragók bérezését is.¹⁹ Láthatjuk tehát, hogy az építkezési munkálatok komoly tételként szerepeltek a kiadások között. Ezek jelentőségével a polgárok is tisztában voltak, s ily módon igyekeztek – adójukon felül – a munkálatokhoz hozzájárulni.

Az általában a városnak tett rendelések mellett – ritkábban – előfordultak olyan esetek is, amikor konkrétan megnevezték örökösként a városi adminisztráció valamelyik tagját, esetleg a tanácsot. Az örökösökről az alábbi táblázat tájékoztat.

5. táblázat. A város közösségének és a városi alkalmazottaknak tett rendelések örökösei

Örökösök csoportja	Vagyoni elit		Középréteg		Összesen	
	N	%	N	%	N	%
Város	40	71,4	62	93,9	102	83,6
Jegyző	5	8,9	3	4,6	8	6,6
Bíró	5	8,9	–	–	5	4,1
Tanács	1	1,8	1	1,5	2	1,6
Kamarai jegyző	1	1,8	–	–	1	0,8
Kamarai segéd	1	1,8	–	–	1	0,8
Iskolamester	3	5,4	–	–	3	2,4
Összesen	56	100	66	100	122	~100

A végrendeletet írásba foglaló személynek általában a testamentum végén juttattak kisebb összeget, leggyakrabban egy forintot. Előfordult azonban az is, hogy még a rokonnak, barátoknak stb. tett rendelések között külön kiemelték a városi jegyzőt. Az ilyen rendelkezéseknél az örökhagyók között – nem meglepő módon – egy kivételével olyan személyeket találunk, akik maguk is viseltek valamilyen tisztséget. Hasonló a

17 AMB MmB Kammerbücher K 79 f. 91–100, f. 104–112, f. 113–115 és f. 103. A kőművesek nem csak a falakat és az épületeket tartották karban, hanem ők végezték például a városi árkok kikövezését is. (Ortway 1912, 173. p.) A kovácsok az építési munkálatoknál való közreműködés mellett fontos szerepet játszottak a város védelmi képességének fenntartásában is, hiszen rájuk hárult a fegyverek készítésének és karbantartásának feladata is. A lakatosok is több területen tevékenykedtek, amellett, hogy záratokat, vasajtókat készítettek vagy időnként megjavították a városi órát, ők végezték például az ágyúk vasalását is. (Ortway 1912, 211–212. p.) A kézművesmunkák bérezése mellett jelentős tételt képezett a városi kiadásokban az ezekhez a munkálatokhoz szükséges nyersanyagok beszerzése is. Az 1528/29-es kamarai könyvben olvasható, hogy több mint 50 fontdénár értékben hozattak Bécsből és Hainburgból különböző faipari félkész termékeket. Ugyancsak Bécsből hoztak 18500 – zsindelethez és lécekhez használt – szöveget 27,5 fontdénár értékben. Ezekén kívül szerepel még mész és salétrom. (AMB K 79 Kammerbücher f. 81–85 és f. 87–89.)

18 AMB K 92 Kammerbücher f. 173–174.

19 AMB K 92 Kammerbücher f. 179, f. 187, f. 191. Összesen mintegy 33 fontdénárt költöttek ezekre a munkákra. Ennek fényében nem meglepő, hogy az ehhez a szakmákhoz kapcsolódó nyersanyagokra („Kalg stain und ander pauzeug”) is többet költött ebben az évben a város, összesen mintegy 22 fontdénárt. (AMB K 92 Kammerbücher f. 137.)

helyzet a bíró és a tanács javára tett adományoknál, azzal a kis különbséggel, hogy itt már csak egy olyan személy szerepel, aki nem volt a vagyoni elit tagja. Ugyancsak nem meglepő, hogy a további négy tisztségviselőre kizárólag olyanok hagytak valamit, akik az értelmiség vagyonosabb rétegéhez tartoztak.

Összegzésként kijelenthető, hogy a város javára tett rendelkezések háttérének vizsgálatakor több tényezőt is figyelembe kell vennünk. A rendelkezések gyakorlati céljaként a testamentum végrehajtásának biztosítását jelölhetjük meg, eszmei oldalról pedig a kora újkori polgári közösségtudat megnyilvánulásaként értelmezhetjük ezeket az adományokat.

A késő középkori adatokkal összevetve azt tapasztaljuk, hogy a polgári közösségtudat a 16. század közepére már sokkal szélesebb társadalmi rétegeknél mutatható ki, amennyiben ennek a közösségi tudatnak a végrendeletekben történő lecsapódásaként értékeljük az eddig vizsgált adománytípust. A kegyes adományoknak a korszakra jellemző tartalmi és kvantitatív átalakulásával együtt elemezve pedig feltételezhetjük, hogy egyfajta áthelyeződés ment végbe. Ennek keretében a polgárok utolsó rendelkezéseikben a túlvilági szenvedést megrövidítő, üdvösségszerző adományok helyett nagyobb mértékben koncentráltak immár a város közösségére vagy annak támogatandó csoportjaira (leginkább a város szegényeire gondolhatunk).

A közösségtudat megnyilvánulása mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a vagyoni elit tagjai – a kegyes adományoknál megfigyelt tendenciához hasonlóan – itt is nagyobb arányban és nagyobb értékű rendelkezésekkel képviseltetik magukat. Ebben nyilván nagy szerepe volt a felső réteg nagyobb reprezentációs igényének. A kiemelkedő vagyonnal bíró örökhagyók csoportján belül a kereskedőknek és az értelmiségieknek további jelentősnövekedését figyelhetjük meg. Ez kisebb részben azzal magyarázható, hogy a vagyonos kereskedők és értelmiségiek a politikai vezetésben, illetve a városi adminisztrációban vállalt szerepük miatt erősebben kötődtek a közösség élén álló irányító szervekhez.

Irodalom

- Baraczka István 1965. A hazai pénzrendszerek és pénzek történetéhez (1540–1560). *Levéltári Közlemények*, 36. 1. sz. 244. p.
- Bastl, Beatrix 2002. Erkundungen zum „Selbst” in der frühen Neuzeit. *Wiener Geschichtsblätter*, 57. 232–234. p.
- Jaritz, Gerhard 1980. Seelenheil und Sachkultur. Gedanken zur Beziehung Mensch – Objekt im späten Mittelalter. In *Europäische Sachkultur des Mittelalters. Gedenkschrift aus Anlaß des zehnjährigen Bestehens des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs*. Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Bd. 4. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Klasse, 374. Bd. 62. p.
- Ortvay Tivadar 1912. *Pozsony város története*. IV. k. Pozsony, Pozsonyi Első Takarékpénztár.
- Pfeiffer, Gerhard 1968. Die Entwicklung des Breslauer Patriziats. In Hellmuth Rössler: *Deutsches Patriziat 1430-1740*. Büdinger Vorträge 1965. Limburg/Lahn, Starke, 10. p.
- Szende Katalin 2004. '...Gemainer Stadt Nutz, Ehren und Gefallen...' – The Expression of Civic Consciousness in Late Medieval Testaments. In Gyöngyi Kovács (ed.): *...quasi liber et*

- pictura... Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 70. születésnapjára.* Budapest, ELTE, 495. p.
- Tózsá-Rigó Attila 2006a Az 1497-es pozsonyi borkimérési statútum. *Agrártörténeti Közlemények*, 47. évf. 1–4. sz. 220. p.
- Tózsá-Rigó Attila 2006b. Výskum rodninej mestskej elity na základe bratislavských testamentov z obdobia medzi rokmi 1529–1557. In Czoch Gábor–Kocsis Aranka–Tóth Árpád (szerk.): *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava, Kalligram, 129–133. p.
- Tózsá-Rigó Attila 2007. A pozsonyi politikai elit a XVI. század első két harmadában. *FONS Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 14. 2. sz. 187–277. p.
- Tózsá-Rigó Attila 2008. Vallásos testvérületek és a városi elit kapcsolata a kora újkori német polgárságú városokban. In Horváth Emőke–Gedő Éva (szerk.): *Hatalom – legitimáció – ideológia*. Budapest, L'Harmattan.
- Tózsá-Rigó Attila 2012a. A pozsonyi városvezető elit politikai, rokoni és lakóhelyi hálózata. *FONS Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 19. 3. sz. 284–285., 315–319. p.
- Tózsá-Rigó Attila 2012b. A reformáció hatásai a polgári végrendelkezés gyakorlatában, pozsonyi és bécsi források példáján. *Egyháztörténeti Szemle*, 13. évf. 4. sz. 39–57. p.

ATTILA TÓZSÁ-RIGÓ

“SELF-READING” OF THE URBAN COMMUNITY. REPRESENTATION AND COMMUNITY CONSCIOUSNESS IN THE LIGHT OF DONATIONS TO POZSONY (ACCORDING TO THE INFORMATION GAINED FROM TESTAMENTS IN THE 16TH CENTURY)

The community of the city can be in many aspects interpreted as a phenomenon analogue with the bourgeois family. Under bourgeois manner of living we should understand not simply a legal or political concept, but much rather a complex system of moral demands extending to almost all areas of life, expecting a specific way of life from the individual, respected or rather required by the community. In the light of the above, it is worth examining in detail, whether the citizens mentioned their city in their testaments and if they did so, what form of it they chose. From the ordains made in the benefit of Pozsony, even if only partially, but we can gain an insight into the so called “self-reading” of the city community, i.e. they give us an image on the relationship of the individual citizens with the city community. In addition, the analysed information reveals the representation demands of the upper- and middle class.

Az első szlovák országgyűlés megválasztása 1938 decemberében (2. rész)*

 ÁRPÁD POPÉLY

The election of the first Slovak parliament in December 1938

94(437.6) "1938"

323.17(437.6)

329.17(437.6)

324(437.6) "1938"

 Keywords: Elections, election campaign, Slovak parliament, members of parliament, Slovak autonomy, Hlinka's Slovak People's Party, national minorities in Slovakia.

6. A választások napja, 1938. december 18-a

„Pozsonyban a választás már a kora reggeli órákban kezdetét vette a kijelölt választási helyiségekben és a délutáni órákig tartott. Reggel nyolc óraker elfoglalták helyeiket a választási bizottságok. Ügyszólván minden választóhelyiségben egyenruhás Hlinka-gárdisták teljesítettek szolgálatot és tartották fenn a rendet. A gárdisták előzékenyen állottak az érdeklődők rendelkezésére, a beteg és gyöngéledő szavazókat udvariasan vezették a választótermekbe. A választók fegyelmezetten vonultak fel és türelmesen vártak, amíg sor kerül rájuk. (...)

A választóhelyiségek berendezése teljesen azonos volt a régiekkel. A helyiségekben spanyolfalat állítottak fel, hogy a választók zavartalanul és minden befolyástól mentesen helyezhessék el a borítékban választócéduláikat, vagy pedig nemleges szavazás esetén azt a spanyolfal mögött elhelyezett papírkosárba dobhassák. A szavazók a legtöbb helyiségben nem is vették igénybe a felállított spanyolfalat, hanem a választóbizottság szemeláttára tették a szavazólapot a borítékba és dobták azt a felállított urnába.

Pozsony város képe a kora reggeli óráktól kezdve a rendkívüli nap bélyegét hordta magán. A szavazók tömegesen mutatkoztak, a délelőtti órákban néhány zenekar is vonult végig Pozsony utcáin és katonai indulókat játszott. Tíz óraker a propagandahivatal előtt szlovák katonaság jelent meg szlovák tisztek vezetése alatt. A katonák a 'Slováci sme od rodu' című eddig betiltott szlovák dalt énekelték.

Az esti órákban a választási hangulat tetőfokát érte el. Amikor az első választási eredmények befutottak Szlovákia különböző részeiről, az uccai élet egyre élénkebb lett. Már délután két óraker ismeretes volt néhány szlovákiai eredmény s az első választási

* A tanulmány a 2/0023/12 számú „Československá republika a maďarská menšina na Slovensku 1930 – 1938” (A Csehszlovák Köztársaság és a szlovákiai magyar kisebbség 1930–1938) VEGA kutatási program keretében készült.

jelentések előre vetették az általános siker árnyékát” – a választások másnapján ezzel a beszámolóval festett szinte idilli képet a választások napjáról a pozsonyi *Esti Újság*.¹

A választások előestéjén valamennyi szlovákiai városban és községben felvonulást és fáklyásmenetet rendeztek a Hlinka Gárda részvételével. Pozsonyban a színház előtti téren tartottak nagy népgyűlést, amelyen Tiso kormányfő mellett megjelent és felszólalt a Néppárt csaknem teljes vezérkara: Karol Sidor, Ferdinand Ďurčanský, Alexander Mach és Vojtech Tuka.² A választás napjára az összes település zászlódíszbe öltözött. Csak szlovák zászlókat lehetett látni, csehszlovák állami lobogó sehol nem volt kifüggesztve, azonban a németek által lakott településeken, köztük Pozsonyban, gyakori volt a horogkeresztes zászló is. A választók – amint arról a sajtó beszámolt – Szlovákia-szerte gyakran maguk is szlovák zászlókkal, zeneszóval vonultak a választóhelyiségek elé, a férfiak sok esetben kalapjuk mellé tűzték a választócédulát, a nők pedig kezükben lengették és tüntetőleg nyíltan szavaztak igennel.³

A választásokat, legalábbis elméletben, az általános, közvetlen és titkos választójog alapján rendezték meg. A választások jogi szabályozása tekintetében kis kivételtől eltekintve a tartománygyűlési választásokról szóló 126/1927-es törvénnyel módosított megyegyűlési választásokról rendelkező 330/1920-as törvény I. és III. részének előírásai voltak mérvadóak.⁴ Az aktív választójog korhatára az autonómiatörvény értelmében 24-ről 21 évre csökkent. Megválasztható az volt, aki betöltötte 30. életévét és legalább két éve Szlovákiában lakott. A mandátumok száma nem volt előre meghatározva, egy képviselő megválasztásához 20.000 szavazatra és legalább 15.000 maradékszavazatra volt szükség.

A választáson való részvétel, csakúgy, mint a korábbi választások alkalmával, ezúttal is kötelező volt. A választásoktól távolmaradókat 20-tól 5000 koronáig terjedő pénzbírsággal vagy 24 órától egy hónapig terjedő elzárással büntethették. A választásokon való részvételi kötelezettség alól felmentést csupán azok kaptak, akik betöltötték 70. életévüket, betegség vagy testi fogyatékoság miatt nem tudtak megjelenni a választóhelyiségben, elodázhatatlan hivatali kötelezettségük miatt nem érhetek idejében a választáshoz, a választás napján legalább 100 km távolságra voltak a választás helyétől és azok, akik közlekedési vagy más leküzdhetetlen akadályokba ütköztek.

A választásokon azok vehettek részt, akik szerepeltek a júniusi községi választások alkalmával kiegészített választói névjegyzékben. Azok, akik a júniusi választási névjegyzékből különböző okok miatt hiányoztak, s december 18-ig betöltötték 21. életévüket, kérhették utólagos felvételüket a névjegyzékbe. Sokáig kérdéses és rendezetlen volt a Magyarországhoz, Németországhoz és Lengyelországhoz csatolt területekről érkezett menekültek választójoga, azt csak a lehető legutolsó pillanatban rendezték, igaz, akkor is meglehetősen felemás módon. A szlovák sajtó másfél héttel a választások előtt még arra figyelmeztetett, hogy az érintettek nem vehetők fel a választói névjegyzékbe, tehát a választásokon sem vehetnek részt.⁵ A szlovák kormány végül de-

1 *Esti Újság*, 1938. december 19. Pozsony a választások napján, 1. p.

2 *Új Hírek*, 1938. december 20. 98% igen az első szlovákiai választáson, 1. p.

3 *Esti Újság*, 1938. december 19. Az első szlovákiai népszavazás, 1. p.

4 *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Ročník 1927, částka 57., 1478–1494. p.

5 *Slovenská pravda*, 1938. december 7. Kto môže voliť?, 3. p.

cember 17-én, a választások előtti legutolsó napon elfogadott 331/1938 sz. rendeletével a szlovák nemzetiségű menekültek számára lehetővé tette, hogy jelenlegi lakó- vagy tartózkodási helyükön leadják a szavazatukat, ez a lehetőség azonban nem vonatkozott a cseh, magyar, zsidó vagy más nemzetiségű menekültekre.⁶

A választási igazolványt és a jelölőlistát tartalmazó szavazólapot legkésőbb a választásokat megelőző harmadik napon ki kellett kézbesíteni a választópolgárok számára. Az országos választási bizottság ennek megfelelően már hat nappal a választások előtt, december 12-én, hétfőn megkezdte a kézbesítésüket.⁷ A választások alkalmával a választási bizottságnak ellenőriznie kellett, hogy a szavazólap nem tartalmaz-e bármiféle megjelölést. A hiányzó, sérült vagy megjelölt szavazólap helyett másikat adott a választónak, aki ezen kívül egy üres borítékot is kapott a bizottságtól. A választónak ezt követően a szavazólapot és a borítékot a spanyolfallal elkülönített helyre kellett lépnie, ahol a szavazólapot a borítékba helyezte, majd a bizottság előtt a borítékot az urnába dobta. Az így végrehajtott szavazást „igen” szavazatnak kellett tekinteni. Az, ha a választó a borítékba nem tette bele a szavazólapot, s a borítékot üresen dobta az urnába, „nem” szavazatnak számított. Ebben az esetben a szavazólapot egy odakészített kosárba kellett dobni, amit kevesen mertek megkockáztatni. Amint arról nemcsak az *Esti Hírlap* idézett írása, hanem csaknem valamennyi sajtótermék beszámolt, a legtöbb választó a felállított spanyolfalat igénybe sem vette, hanem a választási bizottság szeme láttára tette a szavazólapot a borítékba és dobta azt az urnába. Noha a kormánypárti propaganda és a sajtó ezt a szlovák kormány politikájának támogatásával magyarázta, a választópolgárok jelentős részének magatartását nyilvánvalóan az is befolyásolta, hogy a választások titkosságához való ragaszkodásukkal nem kívánták magukat kitenni a szlovák- és rendszerellenesség gyanújának.

A szavazásnak a választásokat szabályozó összes jogszabály szerint titkosnak kellett volna lennie. Ezt szögezte le a Tartományi Hivatalnak a választási bizottságok számára készített választási útmutatója is, felhívta azonban a figyelmüket egyúttal arra, hogy a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság döntése értelmében nem sérti a választás titkosságát, ha a választó maga nem titkolja, hogy hogyan szavazott.⁸ A választások titkosságának megcsúfolását jelentette az az eljárás is, hogy a választási urnát több választóhelyiségben is az ablak előtt helyezték el azzal a céllal, hogy a beszűrődő fényben megfigyelhető legyen, ki szavaz üres borítékot, vagyis a néppárti jelölőlista ellen. (Nižňanský 1998, 186. p.; Murcko 2001, 7. p.)

A választókra kívánt nyomást gyakorolni végül a Hlinka Gárdának a választások előestéjén országszerte megrendezett nagyszabású fáklyásmenetes felvonulása, a választások napján pedig a gárdisták jelenléte a választóhelyiségekben. A Hlinka Gárda főparancsnokságának december 12-i körlevele amellet, hogy hangsúlyozta a gárdisták szerepvállalását már a választási agitációban, kimondta, hogy a választások napján a választóhelyiségek

6 *Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského*. Ročník 1938, částka 111., 1207. p.; *Slovenská pravda*, 1938. december 17. Slováci-utečenci budú hlasovať, 1. p.

7 *Új Hírek*, 1938. december 14. Kikézbesítették Pozsonyban a választási igazolványokat, 4. p.

8 A választási útmutatót közölte a korabeli sajtó is, pl. *Slovenská politika*, 1938. december 16. Vol'ba do prvého snemu Slovenskej krajiny. Pokyny pre volebné komisie, 1. p.; más forrásból közzétette Nižňanský 1998, 195–198. p.

közelében már nem agítálnak, de mindenütt ügyelnek rá, hogy „a választások a szlovák nemzet számára a lehető legkedvezőbben végződjenek”, miközben feltűnés nélkül meg kellett figyelniük a jelölőlista ellen szavazókat is. (Nižňanský 1998, 185. p.)

A korábbi választásokon példátlan, a demokratikus játékszabályoknak ellentmondó és magával a választási törvénnyel sem igazolható lépés volt a külön választóhelyiségek létrehozása az egyes nemzetiségek számára. Kialakításukat a Tartományi Hivatalnak a járási hivatalokhoz intézett december 2-i körlevele rendelte el, amely kimondta, hogy az egyes választókörezetekben, különösen ott, ahol a valamely nemzetiséghez tartozó választópolgárok száma eléri az 50 főt, külön választóhelyiségeket rendezzenek be a szlovák, cseh, német, magyar és zsidó nemzetiségű választóknak.⁹ A körlevél nem is titkolta, hogy az intézkedés célja a nemzetiségek választói magatartásának megállapítása, hangsúlyozta ugyanakkor, hogy mindezt „feltűnés nélkül” kell végrehajtani, úgy, hogy ne legyenek „nemkívánatos” következményei, főképpen pedig hogy a választók ne tudják meg, milyen céllal sorolták őket ebbe vagy abba a választóhelyiségbe. A választásokat követően az összes településen ki kellett mutatni, hogy az egyes nemzetiségek közül hányan nem vettek részt a választásokon, hányan szavaztak a néppárti jelölőlista ellen, s hányan mellette.¹⁰

Noha a nemzetiségi választóhelyiségek kialakítását bizalmasan kellett volna kezelni, a terv – részben a néppárti politikusok indiszkréciója következtében – mégis kiszivárgott. A december 4-i nagytapolcsányi választási nagygyűlésen például egyenesen Ferdinand Ďurčanský jelentette be, hogy a zsidók és németek számára külön választóhelyiségeket rendeznek be, ahol megmutathatják „Szlovákiához való viszonyulásukat”, azután majd „mindenkinek annyi jogot adunk, amennyit megérdemel”.¹¹ A későbbiekben időnként a cseh és a szlovákiai sajtó is megszelleltette a tervet,¹² bár azt jobbra csupán a zsidósággal és a csehekkel hozta összefüggésbe.¹³ A néppárti propaganda a választások után ráadásul a külön választóhelyiségek létrehozásának háttérét igyekezett teljes egészében meghamisítani, s úgy beállítani, mintha azok kialakítására a zsidóság vezetőinek kérésére került volna sor.¹⁴

9 Figyelemre méltó, hogy a ruszinokra a rendelkezés nem vonatkozott.

10 Slovenský národný archív (Szlovák Nemzeti Levéltár, a továbbiakban SNA), Krajinský úrad – prezídium (Tartományi Hivatal – Elnökség, a továbbiakban KÚ-prez.), 227. d., 7500/1938. Voľby do snemu Slovenskej krajiny, zriadenie volebných obvodov (a körlevelet közzétette Nižňanský 1998, 193–194. p.)

11 *Slovák*, 1938. december 6. Jediná naša spása je v jednote, 4. p.

12 A magyar lapok közül I. pl. *Esti Újság*, 1938. december 11. Külön szavazóurnákat állítanak fel a zsidók részére, 4. p.; *Új Hírek*, 1938. december 17. A prágai sajtó a szlovákiai választásokról, 2. p.

13 Talán ezzel magyarázható, hogy gyakran még a szakirodalom is csupán a zsidók és csehek számára kialakított választóhelyiségekről tesz említést (I. pl. Bystrický–Deák 2004, 225. p.; Bystrický 2012, 498. p.; Kaššovic 2011, 22. p.).

14 *Slovák*, 1938. december 20. Slovenský snem bude mať 63 poslancov, 1. p. (A propagandának felült számos külföldi, közte magyarországi sajtótermék is. A budapesti *Pester Lloyd* és a *Felvidéki Magyar Hírlap* pl. a kémárki választási eredményeket ismertette arról számolt be, hogy ott a külön választóhelyiségeket „a lakosság kívánságára” hozták létre. *Pester Lloyd*, 1938. december 19. Endergebnis der slowakischen Wahlen: Sieg der Regierung, 5. p.; *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. december 20. Döntő választási győzelmet aratott Szlovákiában Hlinka néppártja, 12. p.)

7. A választások eredménye és értékelése

Jozef Tiso kormányfő a választások előtti utolsó, december 16-i rádióbeszédében annak az óhajának adott kifejezést, hogy azok bizonyítsák be a nemzet egységét, s így a választások napja, amely aranyvasárnapra esett, „a szlovák nemzet valódi aranyvasárnapja legyen”.¹⁵

A választások napján a választóhelyiségek délután 16 óráig tartottak nyitva, de az országos választási irodába már ezt megelőzően, a kora délutáni órákban beérkeztek az első választási eredmények. A szlovák rádió, amelynek adását a pozsonyi színház előtti téren hangszórókon közvetítették, az este folyamán negyedórás rendszerességgel olvasta be a beérkező új eredményeket. Amikor már bizonyossá vált a magas választási részvétel és az „igen” szavazatok nagy aránya, 19 órakor mikrofon elé lépett Tiso miniszterelnök is, hogy két nappal korábbi beszédére utalva bejelentse: az aranyvasárnap nem okozott csalódást és az eddig beérkezett eredmények alapján a választók 98%-a megszavazta a kormány választási listáját.¹⁶

A hétfőn is megjelenő sajtótermékek már a választások másnapján, a napilapok többsége két nap elteltével, december 20-án, keddi napon hozta nyilvánosságra a választások eredményét.¹⁷ Ezek szerint a néppárti jelölőlista 1.263.678 érvényes, vagyis „igen” szavazatot kapott, ami a leadott szavazatok 98%-ának (néhány lapok szerint 97,5%-ának) felelt meg és 63 képviselő megválasztásához volt elegendő.

A szlovák lapok ezzel párhuzamosan terjedelmes cikkekben méltatták a választásokat, mint amelyek olyan hatalmas győzelmet hoztak, amelyet korábban egyetlen politikai pártnak sem sikerült elérnie Szlovákiában, mindez pedig a zsolnai egyezményt, a szlovák autonómiát és a kormány politikáját támogató népszavazásnak minősíthető. A *Slovenská politika* egyebek között azt emelte ki, hogy noha – állítása szerint – sem választási terror, sem nyomásgyakorlás nem volt tapasztalható, mégis oly nagyarányú győzelem született, „amelyre még a Harmadik Birodalomban is büszkék lennének”.¹⁸ A *Slovenská pravda* meglepéssel nyugtázta, hogy ekkora bizalmat korábban még egyetlen kormány sem kapott Közép-Európában, a választások eredménye növelte a szlovákság önbizalmát és tekintélyt biztosított számára Európa-szerte, a szlovák nemzet pedig ezáltal egyenesen „a világ legfejlettebb nemzetei közé emelkedett”.¹⁹ A választások és a választásokkal megerősített rendszer jellegére – akaratlanul is – talán Karol Sidor államminiszter tapintott rá a legtalálóbban, amikor a választások estéjén

15 *Slovenská pravda*, 1938. december 18. Zlatá nedel'a slovenského národa, 1. p.

16 *Slovák*, 1938. december 20. Nedel'a veľkodušnej štedrosti, 4. p.

17 *Esti Újság*, 1938. december 19. Az első szlovákiai népszavazás eredménye: 98%, 1. p.; *Grenzboten*, 1938. december 19. 97,5 v.H. für die Regierungsliste, 1. p.; *Slovák*, 1938. december 20. 1.263.678 hlasov!, 1. p.; *Slovenský deník*, 1938. december 20. Veľké víťazstvo slovenské, 1. p.; *Slovenská politika*, 1938. december 20. 98% volilo „áno“, 1. p.; *Slovenská pravda*, 1938. december 20. Sjednotenie slovenského národa dovŕšené, 1. p.

18 *Slovenská politika*, 1938. december 20. 98% volilo „áno“, 1. p.

19 *Slovenská pravda*, 1938. december 20. Sjednotenie slovenského národa dovŕšené, 1. p.; *Slovenská pravda*, 1938. december 21. Vláda dostala nádherné vysvedčenie od slovenského voličstva, 1. p.

elmondott rádióbeszédében kijelentette: „Mi, szlovákok ma a németek és az olaszok mellett Európa harmadik nemzete vagyunk, akik bebizonyítottuk, hogy a rezsim azonos az egész nemzet gondolkodásával és akaratával.”²⁰

A szlovák sajtóhoz hasonlóan fényes győzelemként értékelték, s a német és olasz választásokhoz hasonlították a választások eredményét a magyar lapok is. Az *Új Hírek* cikkírója, valamint a *Felvidéki Magyar Hírlap*ban Szvatkó Pál – Esterházy János választások előtti kijelentéseihez hasonlóan – egyaránt azt emelte ki, hogy a magyarság a kormánylista támogatásával bizalmat előlegezett a szlovák kormánynak, s elvárja, hogy az nem fog késlekedni a nemzetiségi jogok biztosításával. Az *Új Hírek* utalt Esterházy december 14-i nyilatkozatára is, miszerint a magyarság nem irigykedik a német népcsoport helyzetére, de elvárja ugyanazoknak a jogoknak a megadását, amelyekkel a németek rendelkeznek.²¹

A sajtóban közzétett választási eredmények meglehetősen hiányosak voltak. Országos szinten nem hozták nyilvánosságra sem a választásra jogosultak, sem a választásokon részt vevők, sem pedig az ellenszavazatot leadók számát, a jelölőlistát távolmaradással vagy „nem” szavazattal elutasítók összlétszámáról így semmiféle adattal nem rendelkezünk, a közzétett eredményeket ezért minimálisan fenntartással kell kezelnünk.

Az országosnál némileg pontosabbak és részletesebbek voltak a sajtóban – igaz, szintén csupán töredékesen – közzétett járási eredmények. A 63 szlovákiai járás közül 50 járás adatait tudtuk teljes egészében rekonstruálni, 13 járás esetében hiányzik a leadott és az érvénytelen szavazatok száma, 2 esetben pedig az érvényes szavazatoké is, nem is beszélve a választásra jogosultak számáról, amelyet csupán 5 járás esetében hoztak nyilvánosságra.²² A sajtóban közzétett adatok nem csak hiányosak, hanem gyakran pontatlanok, sőt egymásnak ellentmondóak is voltak. Ez utóbbi legjellemzőbb példáját a főváros választási eredményeiről megjelent szám adatok szolgáltatták. A *Slovák* ugyanazon száma a járási adatokat felsoroló kimutatásában az 1. táblázatunkban is megtalálható pozsonyi városi adatokat ismertette, miközben egy különálló írásában – ráadásul ugyanazon az oldalon – azt adta hírül, hogy Pozsonyban a 80.400 választásra jogosult személyből a választásokon 69.486-an vettek részt, akik közül 66.127-en igennel, 3359-en pedig nemmel szavaztak.²³

20 *Slovenská pravda*, 1938. december 20. Slováci sú tretím národom Európy, 1. p.

21 *Új Hírek*, 1938. december 21. A győzelmes választás után, 3. p.; *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. december 21. Szvatkó Pál: A szlovák választások után, 1. p.

22 Az Aranyosmaróti járásban a választásra jogosultak száma 22.996, a Giráltiban 9.037, a Pöstyéniben 25.142, a Szeniceiben 20.238, Pozsony városában pedig 80.400 volt. Ezek szerint az Aranyosmaróti járásban a választópolgárok 94,2%-a, a Giráltiban 98,9%-a, a Pöstyéniben 93,7%-a, a Szeniceiben 92,3%-a, Pozsonyban 82,2%-a vett részt a választásokon.

23 *Slovák*, 1938. december 20. Celkové výsledky podľa okresov, 2. p.; Bratislava – 95 percent, 2. p.

1. táblázat. Az 1938. december 18-i szlovák országgyűlési választások járási eredményei.²⁴

Járás	Leadott szavazatok száma	Érvényes („igen”) szavazatok	%	Érvénytelen („nem”) szavazatok	%
Alsókubini	10 460	10 252	98,0	208	2,0
Aranyosmaróti	21 661	21 617	99,8	44	0,2
Bakabányai	13 351	12 912	96,7	439	3,3
Báni	19 188	18 975	98,9	213	1,1
Bártfai	18 771	15 383	82,0	3 388	18,0
Besztercebányai	27 025	26 220	97,0	805	3,0
Breznóbányai		27 132			
Csacai	21 774	21 641	99,4	133	0,6
Dobsinai	11 309	10 499	92,8	810	7,2
Eperjesi	36 372	35 425	97,4	947	2,6
Galgóci	22 591	22 492	99,6	99	0,4
Girálti	8 937	8 321	93,1	616	6,9
Gölnicbányai		17 588			
Homonnai		10 543			
Iglói	18 531	18 229	98,4	302	1,6
Illavai	14 193	14 157	99,7	36	0,3
Kékkői	11 282	10 854	96,2	428	3,8
Késmárki	16 003	15 738	98,3	265	1,7
Kisszebeni	19 335	18 121	93,7	1 214	6,3
Kiszucaújhegyi	15 602	15 532	99,6	70	0,4
Korponai		15 755			
Körmöcbányai	15 939	15 844	99,4	95	0,6
Liptószentmiklósi	29 026	26 143	90,1	2 882	9,9
Lónyabányai	21 122	20 477	96,9	645	3,1
Lőcsei	12 711	12 570	98,9	141	1,1
Malackai	28 010	27 946	99,8	64	0,2
Mezőlaborci ²⁵		3 230	[38,0]		[62,0]
Miavai	12 583	11 563	91,9	1 020	8,1
Modori	20 807	20 739	99,7	68	0,3
Nagybiccsei	15 837	15 789	99,7	48	0,3
Nagymihályi		27 733			
Nagyrócei		8 079			
Nagyszombati		40 818			
Nagytapolcsányi	35 601	35 561	99,9	40	0,1
Námesztői	14 392	14 378	99,9	14	0,1
Nyitrai	43 559	43 079	98,9	480	1,1
Nyustyai	19 043	18 312	96,2	731	3,8
Olublói	11 001	9 147	83,1	1 854	16,9
Poprádi	13 893	13 486	97,1	407	2,9
Pozsonyi		29 816			

24 Forrás: *Slovák*, 1938. december 20. Celkové výsledky podľa okresov, 1–2. p.; *Slovenský denník*, 1938. december 20. Výsledky z okresov, 1–2. p.; *Slovenská politika*, 1938. december 20. Volebné výsledky v okresoch na Slovensku, 1. p., *Národné noviny*, 1938. december 20. Ďalšie volebné výsledky, 2. p. (A *Slovákra* hivatkozva ettől némileg eltérő adatokat közöl Krivý–Zemko 2008, 85–86. p., mi azonban a *Slovákban* közzétett pontatlan és hiányos adatokat a többi sajtótermék alapján korrigáltuk és kiegészítettük.)

25 A Mezőlaborci járásban leadott érvényes, ill. érvénytelen szavazatok százalékos arányára l. Pažur 1968, 24. p.; Konečný 2008, 27. p.

Járás	Leadott szavazatok száma	Érvényes („igen”) szavazatok	%	Érvénytelen („nem”) szavazatok	%
Privigyei	36 699	36 370	99,1	329	0,9
Puhói	16 255	16 132	99,2	123	0,8
Rózsahegyi	20 389	20 271	99,4	118	0,6
Selmecbányai	12 613	12 477	98,9	136	1,1
Szabolcai	19 237	18 935	98,4	302	1,6
Szenicei	18 681	17 509	93,7	1 172	6,3
Szepesófalui		14 318			
Szeredi	15 882	15 824	99,6	58	0,4
Szinnai		13 315			
Szobránci					
Sztropkói	13 683	11 553	84,4	2 130	15,6
Töketerébesi ²⁶					
Trencsényi	31 711	31 149	98,2	562	1,8
Trsztenai	7 396	7 383	99,8	13	0,2
Turócszentmártoni	34 762	33 844	97,4	918	2,6
Ujbányai	18 884	18 806	99,6	78	0,4
Vágbesztercei	16 287	16 030	98,4	257	1,6
Vágújhelyi	24 310	22 284	91,7	2 026	8,3
Varannói	14 807	14 579	98,5	228	1,5
Zólyomi	30 630	30 065	98,2	565	1,8
Zsolnai	37 378	37 133	99,3	245	0,7
Pozsony város	66 127	62 768	94,9	3 359	5,1

A sajtóban közzétett járási szintű kimutatásokból elsősorban a kelet-szlovákiai járássokban leadott érvénytelen, vagyis „nem” szavazatok adatai hiányoztak. Mindezt közlekedési nehézségekkel indokolták,²⁷ valószínűbbnek tűnik azonban az a magyarázat, hogy a jelölőlistára leadott érvénytelen szavazatok nagy száma miatt nem tartották kívánatosnak a nyilvánosságra hozásukat. A lapok ugyan beharangozták, hogy miután a december 20-án délután összeülő központi választási bizottság véglegesíti a választási eredményeket, azokat közölni fogják,²⁸ erre azonban már soha nem került sor.

A hatalom számára összességében kedvező eredmények mindemellett nagy hírvérést kaptak. A szlovák napilapok oldalakon keresztül közzétették nem csak az egyes városok, hanem a falvak választási eredményeit is, kényesen ügyelve természetesen arra, hogy a kedvező összképbe nem illő eredményekről az olvasók ne értesüljenek. Különösen nagy teret szenteltek az ún. fehér zászlós községeknek, amelyekben egyetlen ellenszavazatot sem adtak le, vagyis a választásokon részt vevő lakosaik 100%-os támogatásukról biztosították a jelölőlistát. Ezek a községek jogot szereztek arra, hogy a község házára kifüggeszték a fehér zászlót, mint a „tisztaság” és „büszkeség” jelképét. A szlovák napisajtó a választásokat követő napokban közel 900 – többségében

²⁶ A Töketerébesi járás esetében az érvényes szavazatok rovatban több sajtótermékben is a Mezőlaborci járásával azonos 3.230-as adat jelent meg, ez azonban valószínűsíthetően téves adatközlés.

²⁷ *Slovák*, 1938. december 20. 1.263.678 hlasov!, 1. p.

²⁸ *Slovák*, 1938. december 20. Celkové výsledky podľa okresov, 2. p.; *Slovenská pravda*, 1938. december 21. vláda dostala nádherné vysvedčenie od slovenského voličstva, 1. p.

nyugat-szlovákiai – fehér zászlós község nevét hozta nyilvánosságra, amelyek „a nemzeti öntudat és fegyelem példájaként” szolgálhatnak a többi település számára.²⁹

8. Hogyan szavaztak a nemzetiségek?

A győzelmi eufóriától hangos szlovák sajtó a választások némely régióban kedvezőtlenebb eredményeit, az egyes nemzetiségek és vallásfelekezetek választói magatartását általában nem firtatta. Egyedül a *Slovák* vállalkozott rá, hogy egy csaknem egész oldalas vezércikkben elemezze és méltassa azt a „megértést, amelyet a szlovákiai kisebbségek tanúsítottak az uralkodó szlovák nemzettel szemben”. A Néppárt központi sajtóorgánuma, miközben bírálóan szólt az evangélikus országrészek választási eredményeiről, megelégedéssel nyugtázta mind a csehek, mind a zsidók „igen” szavazatait, akik „kis kivételtől eltekintve teljesítették a kötelességüket”. Nem tudta megkerülni a lap a kedvezőtlen kelet-szlovákiai eredményeket, amelyeket a választási listáról lemaradt ruszin vezetők csalódottságának számlájára írt. A németekkel és a magyarokkal kapcsolatban végül azt tartotta fontosnak hangsúlyozni, hogy „a választások során megtalálták a pozitív viszonyt a szlovákokhoz, megtalálták azért, mert a szlovák kormányban biztosítékát látják annak, hogy igazságosan és hátsó érdekek nélkül fog törődni politikai és kulturális jogaikkal”.³⁰

A társadalom valamennyi rétegének egységét hirdető és a szlovák kormány mellett kiállását elhithetően akaró propaganda tehát a 98%-os választási győzelemért – árnyalatnyi eltérésekkel ugyan, de – a nemzetiségeket is dicséretben részesítette. Az egyes nemzetiségek valós választói magatartását ugyanakkor a részletes eredmények, különösen a kormánylista számára kedvezőtlen járási és települési adatok hiányában nehéz feltérképezni. Nagy általánosságban megállapítható, hogy a választásokon részt vevő magyarok és németek túlnyomó többsége, sok esetben 98–99%-uk – politikai vezetőik ajánlásának megfelelően, s a szlovákokhoz hasonlóan – megszavazta a jelölőlistát. A ruszinság jelentős része ezzel szemben, amint azt a kelet-szlovákiai járási eredmények is bizonyítják, elutasította a néppárti választási listát, s hasonlóan cselekedett az evangélikus szlovák lakosság egy része is. A mindenütt kisebbségben élő csehek és zsidók választói magatartásáról nehezebb véleményt alkotni, ehhez egyedül a nemzetiségek számára létrehozott külön választóhelyiségek szakirodalomban publikált töredékes adatai nyújthatnak némi támpontot. A szlovák, magyar és német sajtóban közzétett, s a levéltárakból előkerült települési szintű eredmények segítségével az alábbiakban az egyes nemzetiségek választói magatartásának jellemzésére és árnyaltabb bemutatására teszünk kísérletet.

A szlovákiai magyarság választói magatartását a magyarlakta települések választási statisztikáinak ismeretében tudnánk illusztrálni. Az 1930. évi népszámlálás Szlovákia bécsi döntés utáni területén összességében 43 magyar jellegű (vagyis 20%-ot meghala-

29 *Slovák*, 1938. december 20. Pod bielou zástavou..., 3. p., 1938. december 21. Pod bielou zástavou..., 4. p.; *Slovenská politika*, 1938. december 20. Pod bielou zástavou, 1–2. p.; *Slovenská pravda*, 1938. december 21. Krásny dôkaz jednoty národa, 2. p., december 22. Triumf slovenskej jednoty, 2. p.

30 *Slovák*, 1938. december 20. Slovenský snem bude mať 63 poslancov, 1. p.

dó magyar lakossággal rendelkező) települést mutatott ki,³¹ ezek választási eredményei azonban a szlovák sajtóban csak elvéve jelentek meg. Az *Új Hírek*nek a Nyitra vidéki magyarság szavazatait részletező híradása, részben pedig az ún. fehér zászlós községeket felsoroló szlovák sajtó segítségével legteljesebben a 2. táblázatban szereplő zoboralji magyar falvak választási eredményeit sikerült rekonstruálnunk. A Nyitra vidéki falvakon túlmenően csupán további négy magyar jellegű település adatait ismerjük: a választások a Pozsony melletti Főréven 98,6%-os,³² a mátyusföldi Vágán 98,1%-os,³³ a felső-csallóközi Misérden és a honti Gyűgyön pedig egyaránt 100%-os sikerrel zárultak.³⁴

2. táblázat. Nyitra és egyes Nyitra vidéki magyar falvak választási eredményei³⁵

Község	Leadott szavazatok száma	Érvényes („igen”) szavazatok	%	Érvénytelen („nem”) szavazatok	%
Nyitra	11 093	11 008	99,2	85	0,8
Alsóbodok			100,0	–	–
Alsócsitár	304	304	100,0	–	–
Babindál	259	257	99,2	2	0,8
Béd	281	279	99,3	2	0,7
Berencs	1 035	1 027	99,2	8	0,8
Kalász	456	454	99,6	2	0,4
Lajos	85	85	100,0	–	–
Menyhe	323	320	99,1	3	0,9
Nagycétény ³⁶	855	853	99,8	2	0,2
Nagyhind			100,0	–	–
Nyitraacsehi	289	285	98,6	4	1,4
Nyitraegerszeg	710	708	99,7	2	0,3
Nyitragerencsér	809	809	100,0	–	–
Nyitrageszte	228	228	100,0	–	–
Pográny	579	550	95,0	29	5,0
Vicsápapáti	970	966	99,6	4	0,4
Zsére			100,0	–	–

31 A magyar jellegű települések a Pozsony melletti Főrév (1930-ban 23,5% magyar lakossal), a felső-csallóközi Vereknye (85,6%), Szunyogdi (80,7%), Pozsonypüspöki (80,7%), Hideghét (69,2%), Csölle (25,4%), Dénesd (39,5%), Misérd (26,9%) és Torcs (24,4%), a mátyusföldi Magyarurab (35,5%), Vága (92,5%) és Királyi (75,3%), a Nyitra vidéki Vicsápapáti (61,3%), Lajos (55,5%), Nyitraegerszeg (80,3%), Béd (92,4%), Menyhe (81,7%), Nyitragerencsér (60,4%), Alsócsitár (88,1%), Pográny (71,7%), Nyitrageszte (87,5%), Kolon (70,2%), Zsére (92,4%), Ghymes (64,4%), Barslédec (83,2%), Alsóbodok (84,1%), Babindál (77,7%), Kalász (67,6%), Nagyhind (85,7%), Nyitraacsehi (76,9%), Nagycétény (74,4%) és Berencs (79,7%), a honti Bori (79,9%), Hévmagyarád (20,5%) és Gyűgy (30,0%), a nógrádi Felsőzellő (61,8%), a gömöri Alsópokorágy (87,1%), Balogpádár (91,2%) és Felsőfalu (59,0%), az abaúj-tornai Jászó (69,3%), Magyarbőd (32,0%) és Nagyszalánc (24,1%), valamint a zempléni Hardicsa (44,1%) voltak. (A kurzív betűkkel szedett településeket a csehszlovák–magyar határrendező bizottság döntése értelmében 1939. március 14-én utólag Magyarországhoz csatolták.)

32 *Deutsche Stimmen*, 1938. december 24. Aus der Bewegung, 6. p.

33 *Slovák*, 1938. december 21. Ako volily naše mestá a dediny, 4. p.

34 *Slovák*, 1938. december 20. Pod bielou zástavou..., 3. p.

35 Forrás: *Új Hírek*, 1938. december 22. A nyitravidéki magyarság 98-100 százalékban igennel szavazott, 6. p.; *Slovák*, 1938. december 20. Pod bielou zástavou..., 3. p.

Az ismertetett eredmények arra utalnak, hogy a magyar választók – Esterházy János és a pártvezetés előzetes kérésének megfelelően – valóban nagy többséggel, általában 98–99%-ban, nem egy esetben azonban 100%-ban is megszavazták a néppárti jelölőt. Mivel a sajtóban csupán a kormánylista számára kedvező eredmények jelentek meg, nem zárhatjuk ki ugyanakkor azt sem, hogy a magyarlakta települések egy részében, különösen azokban, amelyek közvetlenül az újonnan meghúzott (cseh)szlovák–magyar államhatár szlovák oldalán rekedtek, ennél jóval több ellenszavazatot adtak le. Erre enged következtetni egyebek között a jászói közjegyző december 17-én, tehát a választásokat megelőző napon kelt jelentése, amely szerint a község lakosai a választások során demonstrálni akarják, hogy Magyarországhoz kívánnak tartozni.³⁷ Ugyanezt a feltételezést erősíti végül a Jászóval szomszédos alsó-szepességi németlakta települések választási eredménye is, amelyek lakosságának jelentős része a határmegvonás elleni tiltakozásul elutasította a néppárti jelölőlista megszavazását.

A sajtóban közzétett települési szintű választási eredmények, különösen a Pozsony környéki és a közép-szlovákiai német lakosságú községek esetében szintén a kormánylista nagyarányú támogatásáról tanúskodnak. A Pozsony melletti Szentgyörgyön és Bazinban pl. a választásokon részt vevő polgárok 99,6%-a, ill. 99,2%-a,³⁸ Nyitrabányán 98,1%-uk, a körmöcbányai német nyelvsziget települései közül Barskaproncán és Jánosréten 100%-uk, Jánosgyarmaton 99,7%-uk,³⁹ a németprónai német nyelvsziget településeinek pedig Berestyénfalván és Nyitrászalkán 100%-uk, Nyitrafenyvesen 99,8%-uk, Nyitrafőn 98%-uk, Németprónán 96%-uk, Kovácspalotán 91,3%-uk, Cséken 84%-uk⁴⁰ megszavazta a néppárti választási listát.

Ennél jóval ellentmondásosabb volt a kormánylista fogadtatása a Szepesség német lakossága körében. A magyarbarát érzelmű szepességi németiség, amely a csehszlovák parlamenti választások alkalmával is jobbra a magyar pártokkal szövetséges Szepesi Német Pártra adta szavazatát, s kevésbé volt fogékony a Kárpáti Német Párt által hirdetett náci eszmék iránt, ráadásul a bécsi döntés előtt is a térség Magyarországhoz csatolása mellett szállt síkra,⁴¹ eltérő mértékben és eltérő okokból, de jóval hajlamosabb volt a kormánylista elutasítására, mint ahogy azt a Pozsony környéki vagy a közép-szlovákiai németek megtették.

36 A hivatkozott sajtócikk Nagycétény esetében ugyan csupán 553 érvényes szavazatot említ, ez az adat azonban – hacsak nem a Magyarországhoz való csatolásukra törekvő falubeliek „protesztaszavazataival” magyarázható – a többi település választási eredményének ismeretében valószínűtlennek és egyszerű elírásnak tűnik.

37 SNA, KÚ-prez., 237. d., 83.068/1938prez. Vol'by do prvého snemu Slovenskej krajiny.

38 *Slovák*, 1938. december 21. Ako volily naše mestá a dediny, 4. p.

39 *Slovák*, 1938. december 20. Pod bielou zástavou..., 3. p.; *Deutsche Stimmen*, 1938. december 24. Aus der Bewegung, 8. p.

40 *Slovák*, 1938. december 20. Pod bielou zástavou..., 3. p., 1938. december 21. Pod bielou zástavou..., 4. p.; *Grenzbote*, 1938. december 19. Ergebnisse aus deutschen Gemeinden, 1. p.

41 A szepességi németiség 1938-as törekvéseire I. Schvarc 2010, 296–312. p.

3. táblázat. A Szepesség néhány németlakta településének választási eredménye⁴²

Község	Leadott szavazatok száma	Érvényes („igen”) szavazatok	%	Érvénytelen („nem”) szavazatok	%
Gölnicbánya	2 012	1 741	86,5	271	13,5
Késmárk	3 521	3 381	96,0	140	4,0
Kislomnic	382	381	99,7	1	0,3
Komlóskert	388	388	100,0	–	–
Lőcse	3 576	3 490	97,6	86	2,4
Podolin	932	917	98,4	15	1,6
Svedlér	1 074	974	90,7	100	9,3

A néppárti jelölőlista a sajtóban nyilvánosságra hozott adatok szerint a szepességi Poprádon 98,3%-os, Iglón 98%-os, Lőcsén 97,6%-os, Svedlén 90,7%-os, Gölnicbányán 86,5%-os eredményt ért el. Amint azt Gölnicbánya és Svedlér példája is mutatja, a „nem” szavazatok száma és aránya elsősorban az alsó-szepességi német településeken bizonyult magasabbnak. A kormánylista számára kedvezőtlen eredményeket a sajtó a Szepesség esetében sem tette közzé, s talán az sem véletlen, hogy az alsó-szepességi Gölnicbányai járás „nem” szavazatait sem hozták nyilvánosságra. Azt az 1938. december 11-i alsómecenzei történeteket kivizsgáló egyik jelentésből tudhatjuk, hogy Alsómecenzei és több környező település lakossága a Franz Karmasin elleni „merényletet” követő hatósági megtorlás és megfélemlítés, valamint a választások katonai asszisztálással történt megrendezése ellenére többségében elutasította az egységes kormánylista megszavazását. Alsómecenzei a választási lista mindössze 31%-os, Felsőmecenzei 75%-os, Stószon 24%-os eredményt ért el, de még a velük szomszédos szlovák lakosságú Ájfalucsán is csupán a választásokon részt vevők 20%-a adta szavazatát a néppárti listára.⁴³

A szepességi eseményekre a Karmasint ért incidens óta mind a szlovákiai német, mind a magyarországi kormánypolitika rendkívül érzékenyen reagált, nem véletlen tehát, hogy a szepességi – ezen belül is elsősorban az alsó-szepességi – német választók magatartására a szlovákiai német és a magyarországi sajtó is felfigyelt. A magyar sajtó a szepességi németek „nem” szavazatait, azok arányát túlbecsülve,⁴⁴ a szlovák kormány és a szlovákiai Német Párt politikájának elutasításaként értékelte. A Német

42 Forrás: *Slovák*, 1938. december 21. Ako volily naše mestá a dediny, 4. p.; *Deutsche Stimmen*, 1938. december 24. Aus der Bewegung, 8. p.; Murcko 2001, 120. p.

43 SNA, Ministerstvo hospodárstva (Gazdasági Minisztérium), 234. d., I/546/1939. Nižný Medzev a okolie – hospodárske potreby

44 A *Magyar Nemzet* a valóságot némely esetben megközelítő, általában azonban attól messze elrugaszkodó számadatokat közölt a szepességi választási eredményekről. A lap szerint az alsó-szepességi Mecenzei 82%, Stószon 78%, Szomolnokhután 65%, Szomolnokon 59%, Svedlén 52%, Szepesremetén 51%, a felső-szepességi Kislomnicon 89%, Kakaslopnicon 79%, Podolinban 68%, Nagyszalókon 61%, Poprádon 53%, Leibicen 51%, Alsó- és Felsőerdőfalván 49%, Lőcsén 46%, Ménhárdon 41%, Iglón 38% volt a „nem” szavazatok aránya. (*Magyar Nemzet*, 1938. december 22. A Szepesség elutasította a Karmasin-féle német párt politikáját, 7. p.)

Párt központi hetilapja ezzel szemben az alsó-szepességi községek rossz választási eredményei mögött a magyar propagandát igyekezett sejtetni.⁴⁵ Az érintett települések lakossága a választások alkalmával leadott „proteszt szavazataival” – csakúgy, mint Karmasin alsómecenzéfi választási nagygyűlésekor – valójában az új (cseh)szlovák–magyar államhatár ellen tiltakozott, melyet többször is kifejezett kívánságuk ellenére az első bécsi döntőbírói ítélet során úgy vontak meg, hogy falvaik nem kerültek vissza Magyarországhoz.⁴⁶

Noha a választások sajtóban közzétett járási eredményei a kelet-szlovákiai járások adatait csupán töredékesen tartalmazták, az a számadatokból így is egyértelmű, hogy az egységes kormánylista a legtöbb ellenszavazatot a jelentékeny ruszin lakossággal rendelkező keleti járásokban kapta. A Mezőlaborci járásban 62%, a Bártfaiban 18,0%, az Ólublóiban 16,9%, a Sztropkóiban 15,6%, a Giráltiban 6,9%, a Kisszebeniben 6,3% volt a „nem” szavazatok aránya, de vélhetően hasonló eredmények születhettek a Szepesőfalui és a Szinnai járásban is, amelyek adatait nem hozták nyilvánosságra.⁴⁷

A ruszin lakosság választói magatartásáról a szakirodalom jóvoltából az Ólubló járásból rendelkezünk a legrészletesebb, települési szintű adatokkal. Amíg a járás szlovák és német⁴⁸ jellegű településeinek választói magas arányban, nemritkán 100%-ban megszavazták a néppárti jelölőlistát, addig a járás 14 ruszin településén a lista rendkívül sok ellenszavazatot kapott, olyannyira, hogy 6 községben a „nem” szavazatok többségbe is kerültek az „igennel” szemben.

45 *Deutsche Stimmen*, 1938. december 24. Die Wahlen in der Zips, 8. p. (A lap Alsómecenzéf és Stósz mellett a rossz eredményt elért községek közé sorolta a közeli Szepesremetét is.)

46 Hasonlóan „tüntetett” az említett alsó-szepességi német falvak lakossága a két hét múlva megtartott rendkívüli népszámláláskor is. Alsómecenzéfen, ahol az 1930-as népszámlálás során mindössze 9,0%-nyi magyar lakost mutattak ki, 1938. december 31-én a lakosság 19,4%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Felsőmecenzéfen a magukat magyarnak vallók aránya 10,0%-ról egyenesen 48,1%-ra, Stószon 9,1%-ról 27,3%-ra emelkedett. (SNA, Úrad predsedníctva vlády [Kormány Elnökségi Hivatala], 110. d., 2733/1939. Národnostná štatistika obcí a okresov z r. 1938)

47 Az 1938 szilveszteri rendkívüli népszámlálás szerint a Mezőlaborci járásban 70,9%, a Bártfaiban 25,0%, az Ólublóiban 35,1%, a Sztropkóiban 40,4%, a Giráltiban 9,8%, a Kisszebeniben 13,1%, a Szepesőfaluiban 15,5%, a Szinnaiban 38,1% volt a ruszin nemzetiségűek aránya. (SNA, Ministerstvo zahraničných vecí [Külgügyminisztérium, a továbbiakban MZV], 163. d., 51.509/1940. Sčítanie ľudu v decembri 1938 – štatistické data)

4. táblázat. Az Ólublói járás ruszin falvainak választási eredményei⁴⁹

Község	Leadott szavazatok száma	Érvényes („igen”) szavazatok	%	Érvénytelen („nem”) szavazatok	%
Berkenyéd	492	411	83,5	81	16,5
Feketekút	340	164	48,2	176	51,8
Hajtóka	112	94	83,9	18	16,1
Hársád	340	315	92,6	25	7,4
Hosszúvágás	267	34	12,7	233	87,3
Kishárs	298	116	38,9	182	61,1
Kövesfalva	504	173	34,3	331	65,7
Lublókorompa	107	105	98,1	2	1,9
Máté	258	244	94,6	14	5,4
Nagyszulin	320	315	98,4	5	1,6
Poprádófalva	204	10	4,9	194	95,1
Poprádremete	195	195	100,0	–	–
Szepesjakabfalva	886	337	38,0	549	62,0
Szulin	140	127	90,7	13	9,3

5. táblázat. Az Ólublói járás szlovák falvainak választási eredményei⁵⁰

Község	Leadott szavazatok száma	Érvényes („igen”) szavazatok	%	Érvénytelen („nem”) szavazatok	%
Alsózúgó	344	344	100,0	–	–
Felsőzúgó	370	370	100,0	–	–
Határhely	220	207	94,1	13	5,9
Kalács	289	289	100,0	–	–
Kormos	238	238	100,0	–	–
Lackvágása	208	208	100,0	–	–
Lublóváralfa	997	996	99,9	1	0,1
Palonca	507	507	100,0	–	–
Pílhó	212	212	100,0	–	–
Poprádfalu	138	138	100,0	–	–
Ujlubló	577	577	100,0	–	–

A ruszin választókra a jelek szerint nagymértékben hatott a választások előtti ellenpropaganda, s ezen Alexander Mach december 11–12-i kelet-szlovákiai útja és tárgyalásai sem tudtak érdemben változtatni. A választási urnáktól távol maradó, ill. nemmel szavazó ruszinok pontos számát nem ismerjük, az azonban a töredékes választási eredmények ismeretében is leszögezhető, hogy valamennyi szlovákiai nemzetiség közül a ruszinság utasította el a legnagyobb mértékben a kormánylistát. Minden valószínűség szerint közel járhat a valósághoz Karol Sidor államminiszter becslése, aki szerint a néppárti jelölőlistára a ruszin választóknak mindössze 40–50%-a adta szavazatát. (Konečný 2000, 175. p.)

Az egyes nemzetiségek választói magatartásáról a nemzetiségi választóhelyiségek adatai nyújthatnák a legmegbízhatóbb képet, azokat azonban soha nem hozták nyilván-

48 A német települések (Kislomnic, Komlóskert és Podolin) eredményeit l. a 3. táblázatban.

49 Forrás: Murcko 2001, 120. p.

50 Forrás: Murcko 2001, 120. p.

nosságra.⁵¹ A rendelkezésünkre álló 10 járás⁵² statisztikája szerint a választásoktól a cseh nemzetiségű választópolgárok 14,6%-a, a zsidók 10,0%-a, a magyarok 9,7%-a, a szlovákok 5,7%-a és a németek 4,3%-a maradt távol, „nemmel” pedig a választásokon részt vevő csehek 9,7%-a, a magyarok 4,6%-a, a szlovákok 0,8%-a, a németek 0,6%-a és a zsidók 0,3%-a szavazott. (Nižňanský 1998, 202. p.) Amennyiben a választásoktól való távolmaradást is a kormánylista elutasításának tekinthetjük, úgy – távolmaradással vagy „nem” szavazattal – összességében a csehek 22,8%-a, a magyarok 13,8%-a, a zsidók 10,3%-a, a szlovákok 6,5%-a és a németek 4,9%-a foglalt állást a néppárti jelölőlistával szemben. Miután a ruszinok számára nem alakítottak ki külön választóhelyiségeket, az ő statisztikájukat nem ismerjük, a fentiek alapján azonban nem lehet két-ségünk afelől, hogy körükben volt a legmagasabb a kormánylistát elutasítók aránya.⁵³

A magyarság koncentrált jelenléte miatt számunkra különösen a zoborai nyelvsi-
get nagy részét magában foglaló Nyitrai járás nemzetiségi választóhelyiségeinek sta-
tisztikája mutatkozik érdekesnek. Ezek szerint a választásokon a járás 7827 magyar
választópolgárának 91,9%-a (7191 fő) vett részt, akik 95,1%-a (6836 fő) „igennel”,
4,9%-a (355 fő) pedig „nemmel” szavazott a jelölőlistára. Magában Nyitra városában
az 1052 magyar választópolgár 89,8%-a (945 személy) szavazott: 99,6%-uk (941 sze-
mély) a választólistára, s csupán 0,4%-uk (4 fő) ellene. (Nižňanský 1998, 201–202. p.)

A választói magatartásnak nem csak etnikai, hanem igen jelentős vallási vetülete is
volt. A katolikus gyökerű és hátterű Hlinka Szlovák Néppártja az evangélikus régiókban
már a korábbi választások során is rendszeresen gyengébb eredményt ért el. Az evan-
gélikus szlovákságot nem csak erőteljes csehbarát érzelmek jellemezték, hanem az is,
hogy a Szlovák Nemzeti Párt leghűségesebb szavazóbázisának számított, ezért nem
tudta figyelmen kívül hagyni a nemzeti párt erőszakos beolvasztását a néppártba.
Választói magatartását minden bizonnyal befolyásolta az evangélikus képviselőjelöltek
alacsony száma is, ezért csaknem törvényszerű volt, hogy a néppárti jelölőlista a szá-
mottevő evangélikus lakossággal rendelkező járásokban az országos átlagnál jóval több
ellenszavazatot kapott. A Liptószentmiklósi járásban 9,9%, a Vágújhelyiben 8,3%, a
Miavaiban 8,1%, a Dobsinaiban 7,2%, a Szeniceiben pedig 6,3% volt a „nem” szavaza-
tok aránya.⁵⁴ A kormánylista ellen szavazott pl. a Vágújhelyi járás több evangélikus köz-
ségének (Lobonya, Alsóbotfalú, Felsőbotfalú, Russó, Morvamogyoród, Alsószerne és

51 Egyedül a magyarországi sajtó számolt be arról, hogy Késmárkon a német választóhelyiség-
ben az „igen” szavazatok aránya 94,7%, a szlovákban 97,3%, a magyarban 93,3%, a cseh-
ben 89,8%, a zsidóban 99,4% volt. (*Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. december 20. Döntő
választási győzelmet aratott Szlovákiában Hlinka néppártja, 12. p.; *Pester Lloyd*, 1938. de-
cember 19. Endergebnis der slowakischen Wahlen: Sieg der Regierung, 5. p.)

52 A vizsgált 10 járás a következő: Báni, Iglói, Késmárki, Lőcsei, Nagytapolcsányi, Nyitrai,
Pöstyéni, Puhói, Trencséni és Újbányai.

53 Eduard Nižňanský (Nižňanský 1999a, 256. p.) ugyan a cseheket tartja a kormánylistát legin-
kább elutasító nemzetiségnek, ő azonban nem vette figyelembe a ruszinokat, akik adatait a
nemzetiségi választóhelyiségek statisztikái nem tartalmazzák.

54 Az 1938. december 31-i rendkívüli népszámlálás szerint a Liptószentmiklósi járásban az
összlakosság 61,1%-a, a Vágújhelyiben 36,8%-a, a Miavaiban 85,4%-a, a Dobsinaiban
65,8%-a, a Szeniceiben 33,4%-a volt evangélikus vallású. (SNA, MZV, 163. d., 51.509/1940.
Sčítanie ľudu v decembri 1938 – štatistické data)

Ótura) a lakossága, a Pöstyéni járásban található Verbó evangélikus lakosai pedig 80%-ban szintén elutasították a néppárti választási listát. (Nižňanský 1998, 187–188. p.)

Az evangélikus szlovákság „nem” szavazatait nem csak a Szlovák már idézett vezércikke tette szóvá, hanem a fiatal néppárti radikálisok *Nástup* című hetilapja is. A lapnak az olvasói levelek rovatában közzétett egyik írása mindezért az evangélikus lelkészeket tette felelőssé, megfogalmazva egyebek között a szlovák kormány ellen agítáló lelkészek koncentrációs táborokba zárásának szükségességét is.⁵⁵

9. A szlovák országgyűlés megválasztott képviselői

Egy képviselői mandátumhoz 20.000 szavazatra és 15.000 maradékszavazatra volt szükség. A jelölőlistára leadott 1.263.678 szavazat így azt jelentette, hogy a szlovák országgyűlésbe a lista első 63 helyén szereplő képviselőjelölt vonulhatott be, a többi jelölt pedig pótképviselő lett.⁵⁶

Az országgyűlésbe bejutott képviselők listáját a legtöbb sajtótermék már a választásokat követő második vagy harmadik napon közzétette.⁵⁷ Mivel azonban a megválasztott képviselők száma és kiléte csak azt követően vált hivatalossá, hogy a választás eredményeit december 20-án az országos választási bizottság is véglegesítette, névsoruk hivatalos közlésére december 21-én a Tartományi Hivatal *Krajinský vestník*, majd december 23-án a kormány *Úradné noviny* c. hivatalos lapjában került sor.⁵⁸

A megválasztott 63 képviselőből kettő a Német Párt, egy az Egyesült Magyar Párt, az összes többi a Hlinka Szlovák Néppártja – Szlovák Nemzeti Egység Pártja képviselőjének számított. Közülük 47-en kerültek ki a Néppárt régi tagjai közül, 10-en képviselték a beolvasztott pártokat, ketten a ruszin kisebbséget,⁵⁹ egy mandátumhoz jutott képviselő pedig korábban pártonkívüli volt. Az egykori agrárpártból 5 személy, Pavel Teplanský, Ján Petrovič, Vladimír Moravčík, Vojtech Husárek és Ján S. Vančo, a nemzeti pártból Miloš Vančo, a csehszlovák néppártból Tido J. Gašpar, az iparospártból Ján Líska, a nemzeti egyesülésből Gejza Rehák, a nemzeti szocialista pártból Emil Boleslav Lukáč jutott be a szlovák törvényhozásba. A két ruszin nemzetiségű néppárti képviselő

55 *Nástup*, 1939. január 1. Po voľbách, 14. p.

56 A jelölőlistát I. a tanulmány 3. fejezetében. A szlovák országgyűlésbe bejutott képviselők listáját közli Nižňanský 1998, 199–200. p.

57 *Slovák*, 1938. december 20. Kto bol zvolený?, 3. p.; *Slovenský deník*, 1938. december 20. Veľké víťazstvo slovenské, 1. p.; *Slovenská politika*, 1938. december 21. 63 slovenských poslancov, 2. p.; *Esti Újság*, 1938. december 21. 63 képviselő vonul be az első szlovákiai parlamentbe, 1. p.; *Új Hírek*, 1938. december 21. Egy magyar és két német képviselő került be az új szlovák országgyűlésbe, 3. p.

58 *Krajinský vestník*, 1938. december 21. Ročník XI., číslo 47., 727–728. p.; *Úradné noviny*, 1938. december 23. Ročník XX., číslo 68., 2–3. p.

59 A két ruszin nemzetiségű képviselőről – vélhetően azért, mivel néppárti képviselőknek számítottak – nem csak a korabeli sajtó hallgatott, hanem a szakirodalom is hajlamos megfeledkezni róluk. (Vö. Nižňanský, 1999b, 197. p.; Bystrický–Deák 2004, 225. p.; Hoensch 1965, 167. p.)

Anton Szimko és Gejza Hornyak,⁶⁰ a korábban pártonkívüli pedig Peter Zaťko volt. A Német Párt számára csalódást jelentett, hogy a vártnál alacsonyabb választási részvétel miatt a remélt három helyett csupán két német képviselő, Franz Karmasin és Josef Steinhübl szerzett mandátumot. (Hoensch 1965, 165. p.) Az EMP egyetlen parlamentbe jutott képviselője Esterházy János pártelnök volt.⁶¹ Ez ugyan nem felelt meg a magyarság Szlovákia összlakosságán belüli részarányának, mivel azonban Szepesházy Bertalan, a másik magyar jelölt eleve megválaszthatatlan helyen szerepelt, az eredmény nem okozott különösebb meglepetést.

A megválasztott szlovák országgyűlés összetétele nem tükrözte sem Szlovákia nemzetiségi, sem vallási összetételét. A Szlovákia összlakosságának 84,6%-át kitevő szlovákság 58 képviselői mandátumhoz jutott, ami a képviselői helyek 92,1%-ának felelt meg. A nemzetiségek közül egyedül az összlakosság 2,9%-át alkotó ruszinok jutottak a számarányukat meghaladó (3,2%) képviselőhez. A németek két (3,2%) és a magyarok egy mandátuma (1,6%) ezzel szemben alulmúlta a németiség 4,7%-os és a magyarság 2,5%-os részarányát, az összlakosság 2,9%-át alkotó csehek és az 1,1%-ot kitevő zsidók pedig eleve ki voltak zárva a parlamenti képviselet lehetőségéből.

A nemzetiségek mellett nem biztosítottak arányos parlamenti képviseletet az evangélikusoknak sem. A szlovák országgyűlésben mindössze 5 evangélikus vallású képviselő (az egykori nemzeti párti Miloš Vančo, az iparospárti Ján Liška, a nemzeti szocialista Emil Boleslav Lukáč, a pártonkívüli Peter Zaťko és a néppárti Martin Morháč) kapott helyet, holott számarányuk alapján az evangélikusokat ennek közel duplája illette volna meg. A katolikus dominanciát jelezte az is, hogy 12 képviselő – azaz a képviselők egyötöde – katolikus pap volt, közülük 11 római katolikus, 1 pedig görög katolikus lelkész. (Kaššovic 2011, 23. p.)

A szlovák országgyűlés 63 képviselőjének több mint kétötöde prágai parlamenti mandátummal is rendelkezett: 22-en a nemzetgyűlés képviselői, 6-an szenátorai voltak.⁶² Tény ugyanakkor az is, hogy ez ekkor már egyre csekélyebb jelentőséggel bírt. A nemzetgyűlés formálisan csupán Cseh-Szlovákia felszámolását követően, 1939. március 21-én szűnt meg, képviselőháza azonban 1938. december 16-án, szenátusa pedig december 17-én ülésezett utoljára. (Záděra 1948, 8. p.)

10. Az országgyűlés alakuló ülése

Az első szlovák országgyűlés alakuló ülését a 299/1938 sz. alkotmánytörvény rendelkezései szerint a választásokat követő egy hónapon belül a köztársasági elnöknek kellett egy-

60 Gejza Hornyak 1929-től 1938 novemberéig még az agrárpártot képviselte a szlovák tartománygyűlésben. (SNA, Snem Slovenskej republiky [Szlovák Köztársaság Országgyűlése, a továbbiakban SSR], 274. d., inv. č. 2329, 777/7/1939. Osobný spis poslanca Gejzu Hornáka)

61 Esterházy János politikusi és életpályájára I. Molnár 2010.

62 Nemzetgyűlési képviselő volt Jozef Tiso, Karol Sidor, Jozef Sivák, Martin Sokol, Pavel Teplanský, Miloš Vančo, Štefan Danihel, Rudolf Čavojský, Štefan Suroviak, Franz Karmasin, Esterházy János, Mikuláš Pružinský, Ján Petrovič, Ján Liška, Anton Šalát, Teodor Turček, Pavol Florek, Štefan Haššík, Ján S. Vančo, Rudolf Schwarz, Jozef Drobný és Emil Boleslav Lukáč; szenátor Jozef Buday, Karol Mederly, Anton Hancko, Gejza Fritz, Štefan Polyák és Gejza Rehak.

behívnia. Miután a szlovák kormány már a választások másnapján úgy határozott, hogy az országgyűlés 1939. január 18-ára való összehívását fogja javasolni, Emil Hácha, Csehszlovákia új köztársasági elnöke Jozef Tiso szlovák kormányfőhöz intézett 1939. január 4-i átiratával az országgyűlés alakuló ülését a kormány által javasolt időpontra tűzte ki.⁶³

A szlovák törvényhozás székhelyéül előzetesen a pozsonyi Mezőgazdasági Múzeum – a jelenlegi Szlovák Nemzeti Múzeum – Duna-parti épületét szemelték ki. Az épületet azonban, hogy rendeltetésének megfelelőhessen, át kellett volna alakítani, az alakuló ülés helyszínéül így a pozsonyi egyetem⁶⁴ dísztermét választották. A múzeum elköltöztetésével számoló átalakítás, amelynek tervét az egyik legnevesebb szlovák építész, Milan Harminc dolgozta ki,⁶⁵ végül nem valósult meg, az országgyűlés székhelye annak második ülésétől kezdődően ezért a volt Vármegyeháza épülete lett.

Az alakuló ülést ünnepélyes külsőségek között tartották meg. Az üléstermet feldíszítették, homlokzatára 14 m hosszú szlovák nemzeti lobogót feszítettek ki, kétoldalt egy-egy cseh-szlovák állami és számos néppárti zászlóval, valamint Andrej Hlinka és Milan Rastislav Štefánik életnagyságú bronz mellszobrával, amelyek fölé szlovák történelmi zászlókat – egyebek között az 1848-as magyar szabadságharc ellen küzdő szlovák önkéntesek és az amerikai szlovákok zászlóit – helyeztek el.

Az alakuló ülés napjára természetesen nem csak az egyetem épülete, hanem az egész főváros ünnepi díszbe öltözött. Az iskolákban tanítási szünetet rendeltek el, az állami hivatalok zárva tartottak. Az állami és középületekre már előző este szlovák nemzeti zászlókat tűztek ki, miközben a német háztulajdonosok a szlovák zászló mellé általában kifüggesztették a horogkeresztes lobogót is. Az ország minden részéből sorra érkeztek Pozsonyba a különböző küldöttségek, a város utcáin népviseletbe öltözött csoportok sokaságával lehetett találkozni. A sajtó ünnepi cikkekben méltatta a nap jelentőségét.⁶⁶

Az események egyik főszereplője a választásokhoz hasonlóan ezúttal is a Hlinka Gárda volt. Már előző nap nagy számban érkeztek Pozsonyba a gárdisták Szlovákia minden szegletéből. A Prímáspalota udvarán az alakuló ülés előestéjén Tiso kormányfő, Sidor főparancsnok és a kormánytagok jelenlétében ünnepélyes keretek között megnyitották a Hlinka Gárda vezetőképző iskoláját.⁶⁷ Másnap reggel a Szabadság téren a Hlinka Gárda tisztjei tettek esküt Sidor főparancsnok előtt, majd a gárdisták az egyetem épülete elé vonulva részben a lépcsőkön, részben az épület előtt sorakoztak fel, hogy az alakuló ülés

63 *Slovák*, 1938. december 21. 18. januára prvé zasedanie slovenského snemu, 3. p.; *Slovák*, 1939. január 10. Prvý slovenský zákonodarný snem svolaný, 1. p.

64 Az egyetemet, amely 1919. évi alapítása óta a Comenius Egyetem (Univerzita Komenského) nevet viselte, nem egész egy hónappal az országgyűlés alakuló ülését követően, 1939. február 14-én nevezték át Szlovák Egyetemmé (*Slovák* 1939. február 16. Nové meno bratislavskej univerzity, 2. p.)

65 *Slovák*, 1939. január 11. Celý národ bude 18. januára sledovať slávnostné otvorenie Snemu Slovenskej krajiny, 1. p.

66 Pl. *Slovenská politika*, 1939. január 18. Slovenský snem sa predstavuje svojmu národu, 1. p.; *Slovák*, 1939. január 18. Bratislava v radostnom očakávaní dňa, 2. p.; *Grenzbote*, 1939. január 18. Geschichtlicher Tag der Slowakei, 3. p.

67 *Slovenská politika*, 1939. január 19. V predvečer otvorenia prvého zasadnutia slovenského snemu, 1. p.

résztvevői sorfaluk között vonuljanak be az egyetem épületébe. Hasonló színpompás felvonulásokat tartott városszerte a Német Párt védőőrsége is, amelynek egyik osztaga az alakuló ülést megelőzően szintén helyet foglalt az egyetem épülete előtt.

Az országgyűlés megnyitására annak tagjain kívül hivatalosak voltak többek között a pozsonyi konzuli kar tagjai, a prágai kormány és a nemzetgyűlés küldöttei, a kárpát-aljai autonóm kormány képviselői, különböző szlovák egyházi méltóságok, katolikus és evangélikus püspökök, jelenlegi és volt politikusok és közéleti szereplők. Kezdetben számoltak az amerikai szlovákok küldöttségével is, az azonban az alakuló ülésre végül nem érkezett meg. A prágai küldöttséget, amelynek tagjai Rudolf Beran miniszterelnök, Jan Syrový hadseregtábornok nemzetvédelmi miniszter, František Soukup, a szenátus elnöke és Václav Košek, a képviselőház alelnöke voltak, az alakuló ülés előestéjén a pozsonyi pályaudvaron a szlovák kormány tagjai fogadták, majd szállásukra, a Carlton Szállóba kísérték őket, ahol a Hlinka Gárda állt díszőrséget.

A szlovák országgyűlés 1939. január 18-i alakuló ülésének reggelén 9 órai kezdettel két ünnepi istentiszteletet tartottak. A katolikus kormánytagok és képviselők, valamint a prágai küldöttek a jezsuiták templomában katolikus, a szlovák kormány egyetlen evangélikus tagja, Miloš Vančo és az evangélikus képviselők az evangélikus nagytemplomban evangélikus istentiszteleten vettek részt.

A megválasztott képviselők és az alakuló ülés vendégei 11 órakor a gárdisták sorfala között vonultak be az egyetem épületébe. A prágai vendégeket az egyetem előcsarnokában Tiso kormányfő, Sidor államminiszter és Jozef Buday, az országgyűlés korelnöke üdvözölte. 11 óra 10 perckor együttesen vonultak be az egyetem dísztermébe, ahol megkezdődhetett az ünnepélyes megnyitó. Az ülésteremben mindenki előre elkészített terv, pontos ülésrend szerint helyezkedhetett el. Az első három sorban az országgyűlés 63 képviselője foglalt helyet abban a sorrendben, ahogy a jelölőlistán szerepeltek, mögöttük a meghívott vendégek, a prágai küldöttek pedig a karzaton kaptak helyet. Esterházy János az első sorban ült, közvetlenül Franz Karmasin mellett, aki az FS egyenruháját viselte. Karol Sidor és több szlovák képviselő, köztük a szlovák kormány tagjai is a Hlinka Gárda egyenruhájában jelentek meg.

Az országgyűlés alakuló ülését az alkotmánytörvény értelmében az elnökség megválasztásáig a legtöbb szavazatot szerzett párt képviselőjének kellett vezetnie. Az egyetlen jelölőlistából adódóan erre a feladatra csakis néppárti képviselő jöhetett számításba. Az ülést így Jozef Buday nyitrai kanonok, az országgyűlés 62 éves korelnöke nyitotta meg, aki rövid beszédben méltatta a pillanat történelmi jelentőségét. Majd felolvasták a megválasztott képviselők névsorát, akik Tiso miniszterelnök kezébe letették a képviselői esküt. Az eskü szövegét a két német képviselő németül, a ruszinok ruszinul, Esterházy János magyarul mondta.⁶⁸ Az eskütétel után következett az országgyűlés elnökének, alelnökeinek, tisztségviselőinek és bizottságainak megválasztása. Elnökké egyhangúlag Martin Sokolt, a Néppárt főtítkárát választották, aki ezt követően át is vette az ülés vezetését. A két alelnök Karol Mederly és Július Stano lett. A költségveté-

⁶⁸ A képviselői eskü szövege magyarul a következőképpen hangzott: „Fogadom, hogy Szlovákországhoz és a Cseh-Szlovák Köztársasághoz hű leszek, s hogy legjobb tudásom és lelkiismeretem szerint fogom a törvényt betartani és megbízásomat teljesíteni.”

si, mentelmi, alkotmányjogi és kezdeményező bizottság tagjainak megválasztása során az utóbbi bizottságban helyet kapott Esterházy János is.⁶⁹

Az ülés 12 óra 38 perckor a „Hej, Slováci” című szlovák nemzeti dal eléneklésével ért véget. Az ünnepélyes megnyitó prágai vendégeit ezt követően visszakísérték a Carlton Szállóba. Számukra ezúttal is, csakúgy, mint megérkezésükkor, a gárdisták biztosították a „díszkíséretet”.⁷⁰

Az országgyűlésnek csupán egyetlen képviselői klubja működött, mégpedig Hlinka Szlovák Néppártjáé. A klub már az országgyűlés megnyitása előtt egy nappal, 1939. január 17-én megalakult, s tagjainak száma 60 volt, vagyis a Német Párt két és az EMP egy képviselőjén kívül tömörítette az összes országgyűlési képviselőt, beleértve a két ruszin nemzetiségűt is. Elnökévé Jozef Budayt, alelnökeivé Karol Mederlyt, Eugen Filkornt és Gejza Fritzet választották.⁷¹

Az országgyűlés az autonóm Szlovákia törvényhozó testületeként ezt követően már csupán egyetlen alkalommal ülésezett. Az 1939. február 21–23. között megtartott háromnapos második ülésének egyedüli napirendi pontja a kormánynyilatkozat megvitatása volt. A Jozef Tiso kormányfő által előterjesztett nyilatkozathoz az országgyűlésben képviselt népcsoportok nevében Franz Karmasin németül, Esterházy János magyarul, Anton Szimko ruszinul elmondott beszédében szólt hozzá, s a népcsoportokat megillető jogok biztosításának reményében – a többi képviselőhöz hasonlóan – mindhármán támogatásukról biztosították a kormány programját.⁷²

Az országgyűlés 1939. március 14-i ülése 10 óra 57 perckor még az autonóm Szlovákia országgyűlésének harmadik üléséként kezdődött, 13 óra 20 perckor azonban már az önálló Szlovákia országgyűlésének első üléséként ért véget. A testület jelenlévő 57 képviselője⁷³ ugyanis időközben 12 óra 7 perckor egyhangúlag megszavazta az „önálló szlovák állam” megalakulását.⁷⁴

69 *Tesnopisecká zpráva o 1. schôdzke Snemu Slovenskej krajiny v Bratislave v stredu dňa 18. januára 1939*, 2–12. p.

70 *Slovák*, 1939. január 19. Slovenský snem ustavený, 1–2. p.; *Új Hírek*, 1939. január 19. Megalakult Szlovákia első parlamentje, 1. p.; *Esti Újság*, 1939. január 20. Összeült Pozsonyban az első szlovák nemzetgyűlés, 1–2. p.

71 SNA, SSR, 66. d., inv. č. 916, 310/1939. Hlinkova slov. ľud. strana gen. sek. Bratislava, založene klubu.

72 *Tesnopisecká zpráva o 2. schôdzke Snemu Slovenskej krajiny v Bratislave v dňoch 21., 22. a 23. februára 1939*, 96–103. p.; Esterházy felszólalását közli *Esti Újság*, 1939. február 24. A mi Magna Chartánk a bécsi arbitrázs, 1–2. p.

73 A hiányzó képviselők között volt Esterházy János is, aki a március 11-én kinevezett szlovák kormányfő, Karol Sidor kérésére március 13-án Budapestre utazott, hogy megtudakolja a magyar kormány álláspontját Szlovákia önállóságának tervezett kihirdetésével kapcsolatban. (Čarnogurský 1992, 226. p.)

74 SNA, SSR, 5. d., inv. č. 57, 346/1939, 1. zasadnutie Snemu Slovenskej republiky 14. 3. 1939; *Tesnopisecká zpráva o 1. schôdzke Slovenského snemu, ktorá sa začala v utorok dňa 14. marca 1939 ako 3. schôdzka a 2. zasadanie Snemu Slovenskej krajiny*, 15. p.; az ülés jegyzőkönyvét közzétette Bystrický 1999.

11. Az országgyűlés és képviselői a szlovák államiság éveiben

A szlovák államiságot kihirdető 1/1939 sz. törvény értelmében az autonóm Szlovákia országgyűlése 1939. március 14-ével az önálló szlovák állam országgyűlésévé alakult át.⁷⁵ Az 1939. július 21-én elfogadott szlovák alkotmány második fejezete amellelt, hogy kimondta, hogy az országgyűlés képviselőit általános, közvetlen, egyenlő és titkos szavazással választják, képviselőinek számát 80 főben, a testület megbízatási idejét pedig 5 évben állapította meg. A jelölőlista összeállítása, csakúgy, mint a képviselők megfosztása mandátumuktól az alkotmány 52. §-a szerint az Államtanács jogkörébe tartozott. Miután a hivatalban lévő országgyűlést 1938 decemberében választották, az alkotmány 100. §-a úgy rendelkezett, hogy annak megbízatási ideje legkésőbb 1943. december 31-én véget ér, eddig az időpontig kellett volna tehát az új országgyűlést megválasztani.⁷⁶

Új választásokra azonban a Szlovák Köztársaság hatéves fennállása alatt már soha nem kerítettek sort. A hatalom a második világhégés közepette azok megtartását nem tartotta célszerűnek, ezért egy 1943. december 2-i alkotmánymódosítás az országgyűlés megbízatási idejét három évvel, azaz 1946. december 31-ig meghosszabbította.⁷⁷ Amint azt az alkotmánymódosítást az alkotmányjogi bizottság nevében előterjesztő Aladár Kočiš megfogalmazta, mindezt az a törekvés indokolta, hogy a választások ezekben „a nemzeti erők legnagyobb összefogását” igénylő időkben ne bolygassák fel az ország belpolitikai életét.⁷⁸ Az 1938. december 18-i első szlovák országgyűlési választások így egyben az utolsóak is voltak, s az akkor megválasztott testület képviselői 1945. április elejéig, a szlovák állam bukásáig gyakorolhatták mandátumukat.

Az országgyűlés személyi összetétele ugyanakkor fennállásának valamivel több mint hat éve alatt jelentős átalakuláson ment keresztül. A testület eredetileg megválasztott 63 képviselője közül 16 – a képviselők több mint egynegyede – különböző okok miatt nem töltötte ki mandátumát, ezzel szemben viszont 29 új képviselő jutott parlamenti mandátumhoz.⁷⁹

⁷⁵ *Slovenský zákonník*. Ročník 1939, čiastka 1., 1. p.

⁷⁶ *Slovenský zákonník*. Ročník 1939, čiastka 41., 375–384. p.

⁷⁷ *Slovenský zákonník*. Ročník 1943, čiastka 46., 831. p.

⁷⁸ *Zpráva o 124. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v štvrtok 2. decembra 1943*, 3. p.; *Slovák* 1943. december 3. Funkčné obdobie Snemu Slovenskej republiky predĺžené do 31. decembra 1946, 3. p.

⁷⁹ A 29 új képviselő közül három mandátuma szintén idő előtt megszűnt. A mandátumukat elvesztett, ill. mandátumhoz jutott képviselők kimutatását l. a 6. táblázatban.

6. táblázat. Változások a szlovák országgyűlés személyi összetételében⁸⁰

Mandátumukat elveszített képviselők			Mandátumhoz jutott képviselők	
Név	A mandátum megszűnésének oka		Név	A képviselői eskü dátuma
		dátuma		
Ferdiš Klinda	lemondott	1939. febr. 22.	Vojtech Tvrdý	1939. márc. 14.
Gejza Hornyak	lakhelyét Magyaró-hoz csatolták	1939. ápr. eleje	František Jankovič	1939. okt. 19.
Jozef Tiso	lemondott	1939. okt. 14.	Andrej Martvoň	1939. nov. 14.
Jozef Buday	elhunyt	1939. nov. 15.	František Orlický	1939. nov. 21.
Gejza Rehák	elhunyt	1940. márc. 8.	Sigmund Keil	1940. márc. 29.
Pavol Teplanský	lemondott	1940. aug. 1.	Ernest Rosival	1940. szept. 3.
Rudolf Schwarz	lemondott	1941. nov. 17.		
			Mihajlo Bonyko, František Bošniak, Ferdinand Čatloš, Ján Danko, Roman Fraštia, Jozef Fundárek, Adalbert Gabriel, Eugen Guzikiewicz, Štefan Hajduček, Ján Jacko, Michal Klimko, Aladár Kočíš, Alojz Macek, Viktor Magic, Štefan Mušák, Ondrej Schlosser, Ondrej Tomko, Jozef Vaňo	1941. nov. 25.
Vincent Boleček	lemondott	1942. szept. 1.		
			Anton Moravčík	1943. febr. 4.
František Jankovič	lemondott	1943. márc. 9.		
Vojtech Plechlo	lemondott	1943. ápr. 21.		
Martin Morháč	az Államtanács megfosztotta	1943. máj. 12.		
			Ján Balko, Pavol Krokavec	1943. szept. 30.
Ferdinand Mondok	lemondott	1944. jan. 29.		
František Slameň	elhunyt	1944. aug. 27.		
Anton Šalát	elhunyt	1944. szept. 17.		
Ferdinand Čatloš	az Államtanács megfosztotta	1944. okt. 5.		
Ján Jacko	lemondott	1944. okt. 13.		
Peter Zaťko	az Államtanács megfosztotta	1944. nov. 29.		
Miloš Vančo	lemondott	1945. jan. 5.		
			František Paškay	1945. jan. 23.
Jozef Šrobár	lemondott	1945. márc. 12.		
			Štefan Macko	1945. márc. 22.

Képviselői mandátumától elsőként Ferdiš Klinda vált meg, aki 1939 februárjában a gazdasági miniszter helyettesévé történt kinevezése miatt nyújtotta be lemondását.⁸¹ 1940 augusztusáig összességében hat képviselői hely üresedett meg. A lemondott, elhunyt vagy mandátumuktól más okból megvált képviselők – köztük a köztársasági elnökké választott Jozef Tiso – helyére az 1938. decemberi választásokat követően pótképviselővé lett kép-

80 Forrás: SNA, SSR, 5–45., 274–279. d., inv. č. 57–204., 2329–2335; *Slovák 1939–1945*; Kaššovic 2001; Záděra 1948, 89. p.; Chreňo 1965. (Utóbbi a mandátumukról lemondott, ill. attól megfosztott képviselők közé sorolja Ján Balkót és Pavol Čarnogurskýt is, ez azonban nem felel meg a valóságnak.)

81 *Slovenská politika*, 1939. február 28. Posl. dr. Klinda vzdal sa mandátu, 2. p.

viselőjelöltek léptek a jelölőlista szerinti sorrendjükben. A mandátumhoz jutott új képviselők között volt többek között a jelölőlista 68. helyén szereplő Sigmund Keil, akivel a szlovák országgyűlés német nemzetiségű képviselőinek a száma háromra emelkedett.

A megüresedett képviselői helyek betöltésének módján az 1941. október 7-én elfogadott 225/1941 sz. alkotmánytörvény változtatott. Az alkotmány 100. §-át módosító jogszabály a köztársasági elnököt jogosította fel új képviselők kinevezésére, akit e jogában semmiféle megkötés nem korlátozott, nem kellett figyelembe vennie egyebek között a jelölőlistát sem.⁸² Az alkotmánytörvény elfogadása után másfél hónappal, 1941. november 20-án Jozef Tiso köztársasági elnök egyszerre 18 új képviselőt nevezett ki (közülük csupán ketten voltak a jelölőlista szerinti pótképviselők), amivel az országgyűlés képviselőinek száma az alkotmány által előírt 80-ra emelkedett.⁸³ A kinevezett képviselők között egy-egy német, ill. ruszin nemzetiségű is volt. Amíg a német nemzetiségű Adalbert Gabriel mandátumhoz jutásával a német országgyűlési képviselők száma az eredeti kettőről immár négyre nőtt,⁸⁴ addig a ruszin képviselőké Mihajlo Bonyko kinevezése után sem haladta meg a kezdeti kettőt, mivel az 1938 decemberében megválasztott Gejza Hornyak mandátuma Sztakcsinrosztoka Magyarországhoz csatolása következtében már 1939 áprilisában megszűnt.

A testület alkotmány által előírt 80 fős létszámát mindössze kilenc hónapig sikerült megőrizni. A katolikus papság politikai szerepvállalását helytelenítő Vatikán aggodalmai miatt Pavol Jantausch nagyszombati püspök 1942-től kezdődően több katolikus lelkészt is felszólított a képviselői mandátumáról való lemondásra, a szlovák katolikus püspökök 1943. október 13-i megbeszélésükön pedig arra a megállapodásra jutottak, hogy minden egyházmegyéből csupán egyetlen lelkész marad az országgyűlésben. (Kaššovic 2011, 25. p.) Mindezek következtében 1942 szeptembere és 1944 januárja között négy katolikus lelkész visszaadta mandátumát. A lemondott lelkészek és az Államtanács által mandátumától megfosztott Martin Morhác helyére Tiso államfő 1943 folyamán csupán három új képviselőt nevezett ki,⁸⁵ az országgyűlés képviselőinek száma így 1944 elejére 78-ra csökkent.

82 *Slovenský zákonník*. Ročník 1941, čiastka 61., 777. p.; *Tesnopisecká zpráva o 71. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 7. októbra 1941*, 16–18. p.

83 Mihajlo Bonyko a felsővízközi polgári iskola igazgatója, František Bošniak rákfalui gazdasági intéző, Ferdinand Čatloš hadseregtábornok nemzetvédelmi miniszter, Ján Danko Körmöcbánya kormánybiztosa, Roman Fraštia késmárki állatorvos, Jozef Fundárek egyetemi tanár, a pozsonyi Szlovák Nemzeti Bank helyettes kormányzója, Adalbert Gabriel a késmárki Munkás Szociális Biztosító hivatalos orvosa, Eugen Guzikiewicz líptőszentmiklósi gyáros, Štefan Hajduček margitfalvai iskolaigazgató, Ján Jacko tarcaszentpéteri római katolikus plébános, Michal Klimko a privigyei Iparos Hitelintézet igazgatója, Aladár Kočíš a Szlovák c. napilap főszerkesztője, Alojz Macek a Hlinka Ifjúsága főparancsnoka, Viktor Magic szucsányi tanító, Štefan Mušák námesztői bírósági fogalmazó, Ondrej Schlosser zólyomi tanfelügyelő, Ondrej Tomko homonnai bankigazgató, Jozef Vaňo bártfai tanfelügyelő volt. (Slovák, 1941. november 22. Noví poslanci vymenovaní, 1. p.)

84 Az országgyűlés német nemzetiségű képviselőire l. Balling 1991, 657–667. p.

85 Az 1943. január 28-án kinevezett Anton Moravčík a Néppárt központi titkára, az 1943. szeptember 9-én kinevezett Ján Balko beszercebányai Kereskedelmi és Iparkamara titkára, Pavol Krokavec Nagyrőce kormánybiztosa volt. (Slovák, 1943. január 30. Anton Moravčík poslancom, 2. p.; Slovák, 1943. szeptember 11. Noví poslanci Snemu Slovenskej republiky, 3. p.)

A parlament üléseitől távol maradó képviselők száma 1944 őszén az egyre elkerülhetetlenebb háborús végkifejlet, a szlovák nemzeti felkelés, majd Szlovákia frontorzággá válása következtében ugrásszerűen megnőtt. František Slameňt és Anton Šalátot partizánok gyilkolták meg, a felkelők által ellenőrzött területre távozott Ferdinand Čatloš nemzetvédelmi minisztert az Államtanács fosztotta meg mandátumától.⁸⁶ 1944 szeptemberétől azonban számos más képviselő sem vett részt az országgyűlés munkájában, olyannyira, hogy annak üléseiről gyakran a képviselők több mint fele is hiányzott. Noha az alkotmány értelmében az országgyűlés határozatképességéhez elegendő volt a képviselők egyharmadának jelenléte, s így az ilyen körülmények között is el tudta látni feladatát, az országgyűlés elnöksége 1944. október 13-án úgy határozott, hogy azoktól a képviselőktől, akik szeptember 1-je óta igazolatlanul nem vesznek részt a testület munkájában, személyes vagy írásos jelentéstételt kér távolmaradásuk okáról.⁸⁷

Az október 13-i, majd november 7-én megismételt felszólításra csupán az érintettek egy része reagált. A felkelésben való részvétellel gyanúsított František Bošniakot és Ján Petrovičot a német Sicherheitsdienst, Ján Liškát a Hlinka Gárda, Michal Klimkót a szlovák katonaság vette őrizetbe, mások a partizántevékenységgel (pl. Ján Danko), kényszerű bujkálásukkal (Pavol Florek), közlekedési nehézségekkel és a posta megbízhatatlanságával (Mihajlo Bonyko, Roman Fraštia, Pavel Krokavec) magyarázták távolmaradásukat.⁸⁸ Ján Jacko és Miloš Vančo lemondott a képviselői mandátumáról,⁸⁹ a legtöbb megszólított képviselő azonban válasz nélkül hagyta a megkeresést. Peter Zaťkót a felkelésben való részvétele miatt az Államtanács zárta ki az országgyűlésből.

Az országgyűlés elnöksége már 1944. szeptember 14-én úgy határozott, felkéri Tiso köztársasági elnököt, hogy a megüresedett – akkor még csupán – három képviselői helyre nevezzen ki új képviselőket.⁹⁰ Erre azonban meglehetősen későn, a szlovák állam és az országgyűlés agóniájának utolsó pillanataiban került sor. Jozef Tiso 1945. január 2-án František Paškay és Štefan Macko személyében a szlovák országgyűlés utolsó két képviselőjét nevezte ki,⁹¹ akik közül az előbbi az országgyűlés január 23-i utolsó előtti, utóbbi pedig március 22-i utolsó ülésén tette le a képviselői esküt. A mandátumától megváló utolsó képviselő Jozef Šrobár volt, aki 1945. március 12-én egészségi állapotára hivatkozva mondott le mandátumáról.⁹²

A szlovák országgyűlés képviselőinek száma Jozef Šrobár lemondását követően hivatalosan még mindig 73 volt, a testület munkájában ténylegesen azonban ekkor ennél már jóval kevesebben vettek részt. Az országgyűlés 1944. december 1-jei 145.

86 *Slovák*, 1944. október 10. Ferd. Čatloš pozbavený poslaneckého mandátu, 2. p.

87 SNA, SSR, 278. d., inv. č. 2334, 992/44, Poslanci – neospravedlnená neprítomnosť na zasadnutiach Snemu alebo snemových výborov

88 SNA, SSR, 278-279. d., inv. č. 2334-2335.

89 *Slovák*, 1945. január 14. Odchod Dr. Vanču zo slovenského zákonodarného sboru, 3. p.; *Slovák*, 1945. január 14. Poslanec Jacko sa zriekol poslaneckého mandátu, 3. p.

90 SNA, SSR, 278. d., inv. č. 2334, 850/44, Uprázdnené poslanecké mandáty – obsadenie.

91 František Paškay a máriatölgyesi polgári iskola igazgatója és a város polgármestere, Štefan Macko ótátrafüredi iskolaigazgató volt. (*Slovák*, 1945. január 6. Noví poslanci, 3. p.)

92 SNA, SSR, 279. d., inv. č. 2335, 204/1945, Šrobár Jozef, poslanec – zrieknutie sa poslaneckého mandátu; vö. Kaššovic 2011, 236. p.

ülésén csupán 31, december 21-i 146. ülésén pedig 42 képviselő jelent meg. Két utolsó – 1945. január 23-i 147. és március 22-i 148. – ülésének sem a jelenléti íve, sem pedig a róluk készült feljegyzés nem maradt fenn, de okkal valószínűsíthetjük, hogy az azokon megjelent képviselők száma a korábbiakat is alulmúlta.⁹³

Az országgyűlés képviselőit, csakúgy, mint mindenki mást, 1945 kora tavaszán leginkább a túlélés foglalkoztatta. A Vörös Hadsereg március végén áttörte a Garam folyónál még januárban megrekedt frontot, s feltartóztathatatlanul közeledett Szlovákia fővárosa felé. Pozsony 1945. április 4-i elestével nemcsak az első szlovák államiság, hanem az 1938 decemberében megválasztott első szlovák országgyűlés története is véget ért.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Slovenský národný archív, Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony)
 Krajinský úrad – prezídium
 Ministerstvo hospodárstva
 Ministerstvo zahraničných vecí
 Snem Slovenskej republiky
 Úrad predsedníctva vlády

Forráskiadványok

Tesnopisecké zprávy o schôdkach Snemu Slovenskej krajiny 1939
Tesnopisecké zprávy o schôdkach Snemu Slovenskej republiky 1939, 1941, 1943

Jogforrások

Krajinský vestník 1938
Sbírka zákonů a nařízení státu československého 1927, 1938
Slovenský zákonník 1939, 1941, 1943
Úradné noviny 1938

Korabeli sajtó

Deutsche Stimmen 1938
Esti Újság 1938–1939
Felvidéki Magyar Hírlap 1938
Grenzbote 1938–1939
Magyar Nemzet 1938
Národné noviny 1938
Nástup 1939
Pester Lloyd 1938
Slovák 1938–1945
Slovenská politika 1938–1939
Slovenská pravda 1938
Slovenský deník 1938
Új Hírek 1938–1939

93 SNA, SSR, 45. d., inv. č. 201–204.

Szakirodalom

- Balling, Mads Ole 1991. *Von Reval bis Bukarest. Statistisch-Biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1945. Band II.* København, Dokumentation Verlag.
- Bystrický, Valerián 1999. Zasadnutie Slovenského snemu 14. marca 1939. *Historický časopis* 47., č. 2., 105–114. p.
- Bystrický, Valerián 2012. Slovenská autonómia za druhej republiky a vznik slovenského štátu. In Ferencuhová, Bohumila–Zemko, Milan a kol.: *V medzivojnovom Československu 1918 – 1939.* Bratislava, Veda, 477–516. p.
- Bystrický, Valerián–Deák, Ladislav 2004. Od Mníchova k rozbitiu Česko-Slovenska. In Zemko, Milan–Bystrický, Valerián (ed.): *Slovensko v Československu (1918 – 1939).* Bratislava, Veda, 199–239. p.
- Čarnogurský, Pavol 1992. 14. marec 1939. Bratislava, Veda.
- Chreňo, Jozef 1965. *Malý slovník slovenského štátu. 1938 – 1945.* Bratislava, Slovenská archívna správa.
- Hoensch, Jörg K. 1965. *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938/1939.* Köln–Graz, Böhlau Verlag. /Beiträge zur Geschichte Osteuropas, Band 4./
- Kaššovic, Stanislav 2011. *Politická činnosť katolíckych kňazov – poslancov Slovenského snemu 1939 – 1945.* Nitra, Kňazský seminár sv. Gorazda. /Studia Theologica Nitriensia 11./
- Konečný, Stanislav 2000. Rusínska otázka v období prvej Slovenskej republiky. In Bobák, Ján (zost.): *Slovenská republika (1939 – 1945).* Martin, Matica slovenská, 174–181. p.
- Konečný, Stanislav 2008. Rusíni v prelomoch dvoch tisícročí. In Plišková, Anna (ed.): *Rusínska kultúra a školstvo po roku 1989.* Prešov, Prešovská univerzita – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 5–37. p.
- Krivý, Vladimír–Zemko, Milan 2008. *Voľby do zákonodarných orgánov na území Slovenska 1920 – 2006.* Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky.
- Molnár Imre 2010. *Esterházy János élete és mártírhalála.* [Somorja], Méry Ratio.
- Murcko, Michal 2001. *Okres Stará Ľubovňa v rokoch 1938 – 1945.* Prešov, VOMA, 2. vydanie.
- Nižňanský, Eduard 1998. Voľby do snemu Slovenskej krajiny. *Studia historica Nitriensia* VII., 163–203. p.
- Nižňanský, Eduard 1999a. Česká komunita na Slovenku a voľby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. *Moderní dějiny* 7., 231–265. p.
- Nižňanský, Eduard 1999b. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte.* Prešov, Universum.
- Pažur, Štefan 1968. O vývoji národnostných pomerov na východnom Slovensku v jesenných mesiacoch roku 1938. *Nové obzory* 10. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice, 13–25. p.
- Schvarc, Michal 2010. Nádeje a sklamanie. Spišskí Nemci medzi autonómiou a 14. marcom. In Bystrický, Valerián–Michela, Miroslav–Schvarc, Michal a kol.: *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska.* Bratislava, Veda, 296–312. p.
- Záděra, Vladimír 1948. *Deset let parlamentní retrospektivy 1935 – 1945.* [Praha], Ministerstvo informací. /Publikace Národního shromáždění, sv. 6./

ÁRPÁD POPÉLY

THE ELECTION OF THE FIRST SLOVAK PARLIAMENT IN DECEMBER 1938

The study constitutes the very first attempt to craft a complex analysis of the history of the first parliamentary elections in Slovakia in December 1938. The first part deals with the building of the autarchy of the Slovak autonomy and Hlinka's Slovak People's Party, as well as with the preparation of the elections and the election campaign. The Slovak People's Party made the running of other political forces in the election impossible by banning left-wing parties, incorporation of the right-wing parties and by playing the game of scheduling the election and their democratic rules. The candidates of the German, Hungarian and Ruthenian minorities could run only on the list of the People's Party, as well as the representatives of the parties incorporated to the same party. The election campaign, which did not differ from the procedure proven in the totalitarian regimes, was accompanied by strong anti-Semitic and anti-Czech incitement. The second half of the study deals with the arrangement, the results and the evaluation of the elections. According to the official results, 98 per cents of the voters approved the election list of the People's Party, which the propaganda evaluated as support for the Slovak autonomy and the government's policy. The minorities, who did not want to be accused from opposing the system and the Slovaks, mostly also supported the unified check list. Most of the votes against were given by the Ruthenian voters in East Slovakia, the Carpathian Germans in Zips and the Evangelist Slovaks. In the Slovak Parliament with 63 members, both the Germans and the Ruthenians got two mandates and the Hungarians one vote, the Czechs and the Jewish, who were taken for the main enemy of the Slovaks, gained no mandate at all.

L. Juhász Ilona

A harmincnégyes kőnél...

Haláljelek és halálhelyjelek
az utak mentén

Fórum Kisebbségkutató Intézet

A Károly király gyermeknyaraltatási akció 1918 nyarán – 2. Magyarországi gyerekek nyaralása Ausztriában (A korabeli sajtóhírek alapján)

ILONA JUHÁSZ L.

King Karl's programme of children's holiday in summer 1918 – 2.

Holiday of Hungarian children in Austria

(as reported in the contemporary press)

94(100)"1914/1918"

355.483(100)"1914/1918"

379.83/.84(=112.2)(437.6)"1918"

Keywords: World War I, hinterland, taking children on holiday, Karl IV, Austrian children, charity activities.

A gyermeknyaraltatás a sajtóban

Amint arról már a korábbiakban is szóltunk, eredetileg a Magyarországra küldendő 100 000 osztrák gyerekkel szemben 20 000 magyar gyermeknek kellett volna üdülnie az osztrák tengerparton. Ez a szám azonban a már ismertetett okokból a későbbiekben mindkét oldalon folyamatosan csökkent, az osztrák nyaralók száma – amennyiben hihetünk Vadnay beszámolójának – 25 000-rel csökkent. A tengerpartra küldött magyarországi gyerekek számának csökkenése azonban arányaiban nagyobb volt az osztrákokénál, sőt a tervezett második turnust már nem is indították útnak.

Már a gyerekek útnak indítása előtt nehézségek adódtak, kiderült, hogy a tengerparton nem tudják fogadni a magyar hatóságok által kiválasztott 20 000 gyereket, hanem csak jóval kevesebbet mint a felét:

A Karlswerk feladata volt, hogy lakásukat és ételmezésüket biztosítsa. E téren azonban tevékenysége kezdettől fogva teljes csődöt mondott. Mikor már elvégeztem földadatomnak azt a részét, mely ebben a viszonylatban rámhárult: hivatalos és társadalmi gyermekvédő szervezetek útján kiválasztattam a 20 000 gyermeket (...) értesítettek arról, hogy az osztrák tengerparton legföljebb 10 000 nyaralót tudnak elhelyezni (...) Amikor megbízottam, akit az elhelyezés helyszíni ellenőrzésére a tengerpartra leküldöttem, azt a kellemetlen, az egész tervet felborító jelentést tette, hogy legföljebb 3500 gyermek számára van hely, két turnusban is tehát 7000-nek.

(Vadnay 1927, 157. p.)

Emiatt a kormánybiztos javasolta a királynak, hogy „ejtse a csere-nyaraltatás gondolatát, rendezze meg mindegyik ország odahaza gyermekei nyaraltatását”. Az uralkodó azonban ebbe nem egyezett bele, sőt Vadnayt bízta meg a tengerparti nyaraltatás szervezési biztosításával, (elszállásolás, étkeztetés), a problémákat a trieszti helytartó, valamint az ottani közigazgatási hatóságok segítségével neki kellett megoldania. A kor-

mánybiztos beszámolójában említést tesz róla, milyen ellenségesen viszonyult a gyerekek nyaralásához az ottani lakosság, ezért még az ő részükre is kénytelen volt élelmisszert biztosítani: „A helybeli lakosság ellenszenvének ellensúlyozására naponta egy vagon liszt küldtetett le és az ottani gyermekek számára külön hadikonyha állíttatott föl.” Jászi Oszkár a *Világ* c. lapban *Epilóg a gyermeknyaraltatáshoz* címmel megjelent írásában egyebek közt említést tesz róla, hogy a horvát lapokban gyermeknyaraltatás-ellenes cikkek jelentek meg, amelyekben sérelmezték, hogy „amikor a tengerparti lakosság gyermekeinek nincs kenyere, miért küldenek oda pesti gyerekeket a szűkös készleteket tovább fogyasztani”.¹

Mivel Vadnay a Magyarországon nyaraló osztrák gyerekek ügyeinek intézése miatt nem utazhatott a tengerpartra, bizottságot küldött maga helyett a gondok orvoslására, különös tekintettel a szálláshelyek biztosítására: „Kirendeltségem utasításaimnak megfelelően eljárva, június közepén már azt jelentette, hogy Abbáziában, Voloscában, Lovranában, Isolán, Porto-Rose-ban (...) 8000 gyermek és 400 kísérő számára biztosított férőhelyet, melyeket csak ágyneművel kell fölszerelni, továbbá hogy kijelölte a főzőhelyeket, csupán konyhafelszerelést és szakácsnékat kellett küldennem. A kívántakat teljesítettem, és 25-30 főből álló felügyelői kart küldtem le, hogy a megnevezett épületekben most már név szerint osszák be a gyermekek csoportjait. Ugyanakkor leküldtem az egészségügyi személyzetet a szükséges intézmények fölállítása és a fürdőhelyek elrendezése végett.” (Vadnay 1927, 157. p.). A leírtak azt bizonyítják, hogy az osztrákok helyett lényegében szinte mindent a magyaroknak kellett biztosítaniuk, ezzel szemben a Magyarországon üdülő osztrák gyerekekről minden tekintetben a helyi hatóságok és önkéntesek, valamint a befogadó családok gondoskodtak, az osztrák hatóságok lényegében semmilyen feladatot nem vállaltak a magyarországi nyaraltatás kapcsán.

Az üdülésre kiválasztott magyarországi gyerekek első csoportja július 11–12-én indult Budapestről, ahol látványos külsőségek között „előkelőségek, az akció szervezői, katonatisztek jelenlétében” búcsúztatták őket, a Honvédszenekar a Himnusz és a Rákóczi-indulót játszotta.² A kormánybiztos a gyerekek utaztatásáról egyebek közt az alábbiakat írta beszámolójában:

Július 11. és 12-én 85-850 főnyi szállítmányt küldtem két különvonaton Triesztig vasúton, onnan bérelt hajókon Porto-Rose-ba és Isolára. Majd július 20-tól 28-ig öt különvonatot, 1000–1300 főnyi szállítmánnyal Fiumeig vasúton, onnan a Militär-See-Transportleitung hajóin Abbáziába és Lovranába. Indulás előtt valamennyi gyermek még egy utolsó orvosi vizsgálatban részesült, étkezésükről a vasúton és megállóhelyeken gondoskodtam, valamint arról is, hogy az esetleg útközben megbetegedők számára minden vonaton elkülönítő szakaszok legyenek, orvosi és ápolási személyzettel és a szükséges felszereléssel.

(Vadnay 1927, 157–158. p.)

A Magyarországról nyaralni küldött gyerekek számát sajnos pontosan nem lehet meg tudni, ugyanis Vadnay e tekintetben kissé homályosan fogalmazott. Becslésünk szerint

1 Jászi Oszkár: *Epilóg a gyermeknyaraltatáshoz*. *Világ*, 1918. augusztus 7. 7. p.

2 *Világ*, 1918. július 23. 13. p.

összesen maximum 8200 személyről lehetett szó, vagyis valamivel kevesebbről, mint amennyi szálláshelyről a gyerekek és kísérők számára (8400) állítólag az általa a helyszínre kirendelt személyek gondoskodtak. Sajnos, kutatásaim során nem találtam arra vonatkozó adatokat sem, hogy mely településekről érkeztek a magyarországi nyaraló gyerekek, s az sem ismeretes, hogy mely tengerparti nyaralóhelyen összesen hányan nyaraltak.

A gyerekek megérkezéskor azonban kiderült, hogy a Vadnay által a tengerpartra küldött bizottság nem végezte lelkiismeretesen a feladatát, ennek következtében nagy káosz állt elő. A kormánybiztos kénytelen volt személyesen leutazni, erről a következőket írta beszámolójában: „Rövidesen sikerült az ott lábrakapott zűrzavarban rendet teremteni. A ki nem elégítő személyzetet elbocsátottam, a főügyelőket hazaküldtem, új munkaerőket állítottam be és a fejetlenség helyébe szabatos munkamegosztást létesítettem (...) a zsúfoltságot új helyiségek szerzésével és megfelelőbb szétosztással megszüntettem, az étkezések lebonyolítását rendeztem...” (Vadnay 1927, 158. p.)

A gyerekek kedvezőtlen fogadtatásáról és a nagy káoszról a magyar lapok is beszámoltak, így a lakosság s maguk a szülők is rövid időn belül tudomást szerezhettek róla, milyen körülmények fogadták a gyerekeiket. A mai Szlovákia területén megjelent hírlapok egy része – bár eltérő intenzitással – is beszámolt a tengerparti helyzetről. A fentiekben már idéztünk néhány, az osztrák gyerekek nyaraltatásáról szóló hírt, amelyekben említést tettek a tengerparti lakosság magyar gyerekek iránti ellenséges viszonyulásáról, illetve az ellátásukkal kapcsolatos problémákról és a szervezési hiányosságokról. A Kassán megjelenő lapokban olyan híreket is közöltek, amelyek kedvező képet igyekeztek festeni a tengerparti helyzetről. A *Kassai Újság* augusztus 7-i számában például a lap Paál Jób nevű budapesti munkatársától közöltek egy írást *A király meglátogatja az Adria partján nyaraló kassai gyerekeket. Mit csinálnak a magyar gyerekek az Adria partján* címmel. A szerző idillikus képet fest a magyarországi gyerekek tengerparti nyaralásáról, s idézi „egy előkelő állású állami tisztviselő” lelkes beszámolóját is, a nevét azonban nem említi:

Könnybelábad az ember szeme, amikor ott látja a tenger partján azt a sok sovány és nincstelen gyereket. Akiknek pár héttel ezelőtt még ünnepük volt az, hogy kijuthatnak egy percre a füstös, kormos, poshadt levegőjű szobákból a poros utcára, azok ma egész nap napfürdőznek, hancúroznak és lubickolnak az Adria hullámaiban. Megváltás ezeknek a gyerekeknek ez a változás.

Megtudtam még, hogy az Adria partján nyaraló gyerekeknek augusztusban magas vendégük lesz. Meglátogatja a magyar gyerekeket a gyönyörű akció megindítója: Károly király, felséges hitvesével együtt. A feleség augusztusban utazik el az Adria partjára, alkalmasint olyan időben, amikor már a magyar gyerekek is megérkeztek Abbáziába, Lovranába, vagy Portoroséba.³

A *Kassai Hírlap* pár nappal korábban, augusztus 4-én megjelent számában viszont a *Hogyan bántak az osztrák hatóságok a magyar nyaraló gyermekekkel?* címmel beszámoltak.

3 A király meglátogatja az Adria partján nyaraló kassai gyerekeket. Mit csinálnak a magyar gyerekek az Adria partján. Budapesti munkatársunktól. *Kassai Újság*, 1918. augusztus 7. 3. p.

molt róla, hogy Vadnay Tibor a tengerpartra utazott, hogy megpróbáljon változtatni a tarthatatlan helyzeten. Ebben azonban szó sincs a Vadnay beszámolójában említett, Magyarországról küldött bizottsági tagok mulasztásairól, hanem a helyi osztrák hatóságokat okolják a helyzetért. Azt is megemlítik, hogy a kormánybiztos a királytól és a miniszterelnöktől kért segítséget a problémák megoldására. Az élelmiszert szállító vagonok említése kapcsán akár azt is feltételezhetjük, hogy ezek egy része korábban esetleg nem a megfelelő helyre került:

Vadnai Tibor miniszteri tanácsos a tengerpartra érkezett, hogy a rosszul ellátott magyar gyermekek érdekében intézkedjék. A közönyös osztrák helyi hatóságokat leváltották és magyar megbízottak léptek helyükbe. Megállapította, hogy a bajokat az osztrák hatóságok nemtörődömsége, felületes rendezése okozta. Táviratilag kért orvoslást Ófelségétől báró Hussarek osztrák miniszterelnöktől. A lakásokat rekvirálták. Intézkedés történt, hogy a Magyarországról küldött élelmiszerwaggon a magyar vezetőkhez kerüljön.⁴

Hogy milyen komoly gondok voltak a gyermekek nyaralása körül, az is bizonyítja, hogy az uralkodó utasítására a katonaságot is bevonták a tarthatatlan helyzet megoldására:

A gyermeknyaraltatási akció helyes kerékvágásba fog kerülni. A hiányok leküzdésén nagy erővel dolgoznak. Megérkezett Abbáziába Schnetter tábornok, aki legfelsőbb parancsra katonai segítséggel igyekszik biztosítani a gyermekek jó ellátását és élelmezését. Schnetter tábornok az újságírónak kijelentette, hogy a lakások túlszűfoltóságát megszüntette, egészségügyi intézkedéseket tettek, minden lakásba katonai kirendeltség jön.

Az udvarból érkezett hírek szerint Ófelsége valószínűleg a királynéval együtt Szent István napja után érkezik Abbáziába és végigjárja azokat a tengerparti helyeket, ahol magyar gyermekek vannak elszállásolva. A királynak naponta távirati jelentést tesznek a gyermekek ellátásáról és állapotáról.⁵

Bár az újságok cikkeztek róla, hogy a királyi pár rövidesen meglátogatja a nyaraló gyerekeket, Vadnay beszámolójából azonban tudható: az előre beharangozott látogatásra sohasem került sor, pedig ő külön programot is kidolgozott a látogatást illetően, amit már a király elé is terjesztett. Szerinte a látogatást a „kül- és belpolitikai bonyodalmak” akadályozták meg (Vadnay 1927, 159. p.).

A nyaraló magyarországi gyerekek között volt József Attila és testvére, Eta is. Szabolcsi Miklós 1960-ban József Attiláról írt tanulmányában egyebek közt részletesen kitér a költő abbáziai nyaralására is (Szabolcsi 1960, 525–528. p.). Idézi a *Világ* c. lap 1918. augusztus 4-én megjelent számát, amely nagyon kiábrándító képet festett a nyaralás körülményeiről éppen annak a Budapestről július 22-én indult csoportnak a kapcsán, amellyel József Attila is utazott: „Fiumében senki sem várja őket. A kánikulában frissítő nélkül rögtön a távoli szállásra gyalogoltatják őket. Sebtiben kapkodnak étel után... Abbáziában teljes a fejetlenség, még ivóvizet sem kaphatnak az összetört gye-

4 Hogyan bántak az osztrák hatóságok a magyar nyaraló gyermekekkel? *Kassai Hírlap*, 1918. augusztus 4. 1. p.

5 Nyaraló gyermekeink. Károly király meglátogatja őket. *Kassai Hírlap*, 1918. augusztus 10. 1. p.

rekek. Enni pedig az otthagytott makaróni és a tengeri út után egy db kenyeret kaptak... És csak akkor, amikor a gyerekek ott vannak, derült ki, hogy a lakosság nem akar a gyerekeknek szállást adni... A gyerekek szalmazsáknál egyebet nem kaptak fekvőhelyül, a legtöbbször nem volt és nincs takarója.”⁶ József Attila a nyaralásról verset is írt, amit a gyerekek hazafelé a vonaton énekeltek:

*A gyerekeket úgy szeretik,
Hogy csak mesékkel etetik.
Vége van, sej, vége van a szép nyárnak,
Vége van a gyermek-koplaltatásnak!*⁷

Vadnay sérelmezte, hogy a sajtó „mohón vetette rá magát ezekre a kezdeti zavarokra (...) s az elejétől igyekezett a közönséget a mozgalom ellen hangolni. Túlzott színezéssel, téves általánosítással, hamis hírekkel valóságos botránnyá fújta föl a lenti állapotokat” (Vadnay 1927, 158. p.). Érthető, hogy nem tetszett neki, hogy a sajtó megszélesítette a botrányt, hiszen Magyarországon ő volt a felelős az osztrák gyerekek nyaraltatásáért, s a tengerpartról érkezett hírek nem könnyítették meg akkori helyzetét a magyarországi befogadó családok megnyerésében.

Az átlagban 5 hétig tartó tengerparti üdülsről a gyerekeket 7 különvonattal szállították haza az augusztus 25-től szeptember 2-ig terjedő időszakban, „valamennyien testi erőben és súlyban meggyarapodva” tértek haza. A gyerekek második turnusát azonban már nem indították útnak. A kormány azért döntött így, mivel a harctéri belpolitikai fejlemények miatt már kockázatosnak ítélte (Vadnay 1927, 160. p.). A korabeli lapokban viszont azt az indokot közölték, miszerint az első turnussal nyaralni küldött gyerekek az eredeti tervvel ellentétben hosszabb ideig maradtak. Ilyen értelemben tájékoztatták a lakosságot a *Kassai Hírlap* augusztus végi számában is:

Budapest, augusztus 28.

*Ma délben, félhivatalos jelentés adta hírül, hogy a király nevéhez fűződő gyermeknyaraltatási akciónak a magyar gyermekekre vonatkozó része abbamaradt, mert a kormány elhatározta, hogy a tengerparti nyaralásra küldendő második turnus elindítását mellőzi. Ennek az a magyarázata, hogy az első csapat hosszabb ideig tartózkodott oda-lent, mint azt tervezték.*⁸

Kassai gyerekek nyaralása Sankt Wolfgangban

A kassai lapokban megjelent híradások eleinte arról szóltak, hogy 100 kassai gyerek vesz részt az Adria melletti gyermeknyaraláson:

A magyar Károly király gyermeknyaraltatási akcióból folyólag Kassáról összesen 100 gyermeket fognak kiválasztani, mint olyanokat, akik tengerre lesznek küldhetők. A kassai 100 gyermek közül 20-at az elhagyatott, 45-öt a munkások, s 35-öt más kategóriából, kis-

6 A nyaraltatási botrány. *Világ*, 1918. augusztus 4. 11. 1. p. Idézi: Szabolcsi 1960, 526. p.

7 József Jolán: *A város peremén*. Bukarest 1951, 113. p. Idézi: Szabolcsi 1960, 527. p.

8 Abbamaradt a magyar gyermekek nyaraltatása. *Kassai Hírlap*, 1918. augusztus 29. 1. p.

hivatalnokok, kisiparosok, tanítók stb. soraiból választják ki. Az elküldendő gyermekek semmiféle kifejezett testi vagy lelki betegségben nem szenvedhetnek, csak gyengék, üdülésre szorulóak lehetnek. Nem lehet jellembeli hibájuk. A megvizsgálandó gyermekek hatósági orvosi bizonyítvánnyal tartoznak igazolni, hogy ők maguk 6 héten belül semmilyen fertőző megbetegedésben nem szenvedtek, s ilyen családjukban sem fordult elő ezen időn belül. Jelentkezni kell az állami gyermekmenhelyben d. e. 10 órakor. A vizsgálatok egy-két nap alatt befejeződnek.⁹

Pár nappal korábban azonban a Kassai Újságban megjelent hír szerint a kassai diákok az ausztriai Sankt Wolfgangba készültek nyaralni:

*A kárpáti tűzhelyeket újraépítő bizottság St. Wolfgang tó mellett magyar diákok számára nyaralást rendez, amelyen a kassai diákok részéről nyolcvanán vesznek részt. A polgármester helyettesi irodában eddig már közel hetvenen jelentkeztek.*¹⁰

A későbbi hírek már ugyancsak a St. Wolfgangba nyaralásra küldendő kassai gyerekekkel voltak kapcsolatosak, s a tengerparti üdülésről ezután már egyetlen lapban sem esett szó. Az alábbi hírből az is megtudható, hogy a gyerekszoport vezetője Konrády Lajos kassai prépostkanonok lesz, valamint hogy a gyerekeknek mi mindent kell magukkal vinniük az üdülésre:

*...a mai napon kellett volna indulniok. Mivel azonban a 91 jelentkezőt előbb orvosi vizsgálat alá kell vetni, s az orvosi vizsgálaton többen nem jelentek meg, továbbá az elutazókat sok mindenfélével fel kell szerelni, minek beszerzése szintén időt igényel: a város táviratban értesítette az intézőséget, hogy a gyermekeket csak legfeljebb 3-án 4-én lehet útnak indítani. Az orvosi vizsgálaton eddig meg nem jelenteket ma délután látogatta meg dr. Szentimrey Ákos vármegyei tisztifőorvos, hogy alkalmasságukat megállapítsa. Eddig 13 bizonyult alkalmatlannak. A csoportot Konrády Lajos prépost-kanonok vezeti, aki mint tudjuk, kiváló szakértelemmel és előszeretettel intézi az ilyen dolgokat. A növendékeknek magukkal kell vinniök: 4 drb. lepedőt, 2 drb. törülközőt, 2 drb. vánkoshuzatot, 2 öltözet ruhát (nem ünneplőt) minden napi használatra felöltöt vagy gallért, 3 váltás fehérneműt, továbbá zsebkendőt, gallért, toalette cikkeket (kefe, szappan, fésű, angoltapaszt), fogkefét, fogpépet, 1 üveget vagy bádogot ivóvíz részére az úton (kulacs), 2 pár cipőt, (egy ott-honi egy turista) 1 pár komot cipőt, cipőtisztítószeret és lehetőleg egy hátizsákot.*¹¹

Hogy ugyanazokról a gyerekekről volt-e szó, akiket eredetileg a tengerhez akartak küldeni, nem derül ki a hírekből, így csupán feltételezhetjük, hogy a második turnus indításának elmaradása miatt változhatott meg az eredeti terv. Figyelemre méltó azonban, hogy a gyerekek nyaralását a Kárpáti Falvak Újjáépítése akció során összegyűlt adományokból fedezték. A kassai lapok a későbbiekben részletesen beszámoltak a Sankt Wolfgang-i nyaralásról:

⁹ Kassai gyermekek tengeri nyaraltatása. Kassai Hírlap, 1918. július 30. 3. p.

¹⁰ Kassai diákok nyaralása. Kassai Újság, 1918. július 28. 2. p.

¹¹ Kassai diákok nyaralása. Kassai Hírlap, 1918. augusztus 2. 3. p.

A kárpáti feldúlt tűzhelyeket újraépítő bizottság által Szt. Wolfgangba nyaralásra rendelt kassai diákok Konrády Lajos prépost-kanonok vezetése mellett vasárnap érkeztek meg a csodás szépségű nyaralótelepre.

Mint értesültünk, az ottani hatóságok és a közönség igaz vendégszeretettel fogadták a magyar gyerekeket, akiket Konrády Lajos példás rendben, valóságos katonai fegyelem alatt tart, de ez a szellem korántsem kellemetlen a gyermekeknek, mert különben nem ragaszkodnának annyira vezetőjükhöz. A Szt. wolfgangi lakosságot nagyon meglepte a fegyelmezettség, a kis diákok kiszálláskor, mint valami katonai dísz-század, szabályszerűen jelentkeztek a parancsnokuknál, majd sorakoztak a szűz anyán olyan felvonulást rendeztek, ami a katonának is dicséretére válnék. Menetközben Konrády felszólította őket, hogy énekeljenek valami ropogós magyar nótát, a gyermekeket azonban olyannyira meglepte a gyönyörű vidék, a tündéri táj, hogy annak szemlélete még énekelni sem engedte a fiatal legényeket. Különösen jól esett nekik, hogy a tengerészeti akadémia parancsnoka és tisztja igen barátságos fogadtatásban részesítette őket. Legnagyobb élvezetük telt azután a hajózásban, melyet a szt. wolfgangi taven rendezett számukra a parancsnokság. A többi mulatozásról és szórakozásról Konrády Lajos nagyon érdekes tudósításokkal fog szolgálni.¹²

Összegzés

A korabeli sajtóhírek és Vadnay Tibor kormánybiztos beszámolója alapján aránylag átfogó képet kaptunk róla, hogyan folyt le az első világháború vége felé a mai Szlovákia magyarlakta régióinak nagy részében a Magyarország, de elsősorban az érintett lakosság számára különösen megterhelő gyermeknyaraltatási akció. Már az is sokat elárul az osztrákok és a magyarok szerepvállalásáról, hogy a 100 000 osztrák gyerek magyarországi nyaraltatásához képest eleve csupán 20 000 magyar gyerek külföldi nyaralását hirdették meg. Hogy miért vállalták fel a hatóságok ezt a rendkívüli anyagi és más megterheléssel járó „cserenyaraltatást”, nehéz megérteni, ennek tisztázása egyelőre még várat magára.

A „cserenyaraltatással” kapcsolatos sajtóbeli adalékok fényében az sem nagyon érthető, Vadnay 1927-es közzétett beszámolójában miért szépíti, sőt néhány helyen ferdíti el a tényeket még évekkel a nyaraltatási akció után is. Csupán feltételezhetjük, hogy az akkori magyar kormány számára sem volt kíváncsi, hogy egyértelműen kiderüljön, a gyermeknyaraltatási akció elsősorban az osztrákok javát szolgálta, nyertesei nem a magyar, hanem sokkal inkább az osztrák gyerekek voltak, hiszen az eredeti tervekkel ellentétben a 75 000 Magyarországon nyaraló osztrák gyerekkel szemben csupán maximum 8200 magyarországi gyerek üdült az osztrák tengerparton (beleszámítva a kísérőket is). Elgondolkodtató, hogy a háborútól már minden szempontból meggyötört lakosságot miért terheltek meg ilyen nagy mértékben az ország és a lakosság szempontjából semmilyen előnyökkel nem járó nyaraltatás biztosításával. A terhek

12 Kassai diákok Szt. Wolfgangban. Szívesen fogadták őket. *Kassai Hírlap*, 1918. augusztus 11. 2. p.

nagy része elsősorban a magyar lakosságnak a szegényebb rétegeit érintette, ők maguk inkább segítségre szorultak volna, ráadásul a családokba befogadott nyaraló gyerekek ellátásához ígért anyagi és természetbeni hozzájárulásnak vagy csak a töredékét, vagy egyáltalán semmit sem kaptak. Ehhez még hozzájöttek az Ausztriában nyaraló magyar gyerekekkel kapcsolatos kiadások, sőt: hogy megbékítsék a gyerekek iránt nagy ellenszenvvel viszonyuló tengerparti lakosságot, nekik is plusz élelmet és lisztet kellett biztosítaniuk.

A korabeli sajtóhírek, illetve a különböző helyeken ezzel kapcsolatban megjelent információk alapján megállapítható, hogy Vadnay a gyermeknyaraltatási költségek fedezését illetően sem közölt valóságnak megfelelő adatokat. Azt állítja például, hogy „a nyaraltatás mindkét ágának összes igazgatási, szervezési és központi főfelügyeleti költségeit eredeti megállapodásunknak megfelelően az osztrák gyűjtés fedezte” (Vadnay 127, 161. p.). Holott több lapban megjelent hír tanúsága szerint az osztrák gyerekek nyaraltatásával kapcsolatos költségeket több esetben abból a pénzkeretből fedezték, amelyet a korábbi években közadakozásból a kárpáti falvak újjáépítésére gyűjtöttek.¹³ Emellett az akció idején több helyen is kénytelenek voltak a lakosság körében pénz- és természetbeni adományok gyűjtést szervezni.

Vadnay kormánybiztos beszámolója szerint a gyermeknyaraltatás „a magyar falvakban folyt le” (Vadnay 1927, 147. p.), azonban laphírek ezt az állítást is cáfolják, hiszen az általam kutatott területen található nagyobb városokban – megyei és járási székhelyeken egyaránt (pl. Rimaszombatban, Léván, Kassán Ipolyságon, Rozsnyón, Dunaszerdahelyen stb.) is nyaraltak osztrák gyerekek.

Az 1918-as események és magyarok anyagi, természetbeni áldozatának ismeretében meglepő és elgondolkodtató a Rimaszombatban megjelenő *Gömöri Újság*ban 1919 januárjában közzétett felhívás, amely jótékony célú gyűjtésre hívja fel a lakosságot az éhező bécsi gyerekeke számára:

Éheznek a bécsi gyerekek!

Magyarország történelmének örökké fényes napja lesz az az emberiséges tény, hogy 1918 év nyarán mintegy 100 000¹⁴ ausztriai gyereket tartott és élelmezte az istenadta magyar nép!... Budapesten már megértették a jajveszékeltést és megkezdték a jótékony gyűjtést az éhező bécsi gyermekek és anyák részére... Jól tudom, mi rimaszombatiak sem maradunk hátra ebben a nemes akcióban!!! Ki gyorsan ad, kétszer ad!¹⁵

13 A Kassára érkezett osztrák gyerekek ellátását és a Sankt Wolfgangba küldött magyar gyerekek nyaralását is egyaránt a kárpáti falvak újjáépítésére gyűjtött alaptól fedezték. Itt vannak az osztrák nyaraló diákok. *Kassai Újság*, 1918. augusztus 8. 2. p.

14 A nyaraló gyerekek számát tévesen írták, ugyanis 1918 folyamán nem az eredetileg tervezett 100 000, hanem 75 000 gyereket láttak vendégül Magyarországon.

15 *Éheznek a bécsi gyerekek! Gömöri Újság*, 1919. január 12. 3. p.

Ugyanebben a hónapban pár nappal korábban a *Nyugatmagyarországi Híradó* Ausztria területéről kiutasított magyarokról tudósított.¹⁶

Hogy megállapítható legyen, hol és mennyi gyerek nyaralt 1918 nyarán mind Magyarországon, mind pedig Ausztriában, levéltári kutatásokra és a korabeli sajtó további tanulmányozására egyaránt szükség volna. Elképzelhető, hogy azokon a településeken, ahol osztrák gyerekek nyaraltak, talán megőrzött valamit a lokális emlékezet erről az időszakról, esetleg az idősebb korosztály körében akadnak olyan személyek, akik fontos adalékokkal szolgálhatnak a témával kapcsolatban, hiszen nagyon sok a nyitott kérdés, mint például: hogyan értették meg egymást a vendéglátó családok a németül beszélő gyerekekkel, milyen volt a nyaraló gyerekek napirendje falun, kötöttek-e barátságok stb.

Irodalom

- A nagy vihar hajótöröttei. Hivatalos feljegyzések, tanulmányok és más írárok a háború és a pusztító béke idejéről.* Sajtó alá rend.: Kádár Béla, Sarbó Vilmos. Bev.: Ripka Ferenc, Sipőcz Jenő. Budapest, Wodianer, 1927.
- Galántai József 2001. *Magyarország az első világháborúban.* Budapest, Korona Kiadó.
- Jászi Oszkár 1918. Epilóg a gyermeknyaraltatáshoz. *Világ*, 1918. augusztus 7. 7. p.
- Juhász Ilona, L. 2010a. *Neveitek e márványlapon... Adalékok a világháborús emlékjelek etnológiai szempontú értelmezéséhez.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Juhász Ilona, L. 2010b. Vaskatona, vaskorona, vasturul. A nemzeti áldozatkészség szobrai az első világháborúban. *Acta Ethnologica Danubiana* 12, 11–38. p.

16 A magyarok Ausztria területéről történt kiutasításával kapcsolatban egyelőre nem találtam adatokat a szakirodalomban, azonban a *Nyugatmagyarországi Híradó*ban részletesen írnak erről az eseményről: „Bécsújhelyből kiutasították a magyarokat. Az Ausztria közellátásában bekövetkezett nagymérvű hiányok radikális intézkedésekre kényszerítették az osztrák hatóságokat. Az osztrák városok sorra felszólítják az ott lakó magyarokat, hogy záros határidőn belül hagyják el az illető város területét, mert a nagyfokú élelmiszerhiány miatt közellátásban többé nem részesülhetnek. Legutóbb Bécsújhely parancsolt rá az ott lakó magyar családokra, hogy menjenek isten hírével más tájakra. Vagy 30 kiutasított bécsújhelyi magyar honos család jött is Sopronba, a lakásínséges, túlzsúfolt, száz bajos Sopronba, ahol azonban hiába futkosnak reggeltől estig lakás vagy szoba után, egyetlen zugot nem tudtak találni, hol fáradt fejüket pihenésre hajthatták volna le. Hogy mi történik ezzel a szerencsétlen, kivert, világga zavart szegény magyar családokkal, hol helyezkedhetnek le, nem tudjuk. Sopronban alig maradhatnak. Nincs ma Sopronban egyetlen üres lakás, kiadó szoba, gazdátlan ágy. Mehetnek, vándorolhatnak a szerencsétlen, hontalan magyar családok tovább, más városba, ahol talán lakás is, munkaalkalom is, kenyér is több van, mint ebben az öreg, határszéli Sopronban. Egyet azonban le kell szögezünk az osztrák hatóságok eljárásával szemben. Amikor a magyarok a Monarchia egész hadseregét élelmeztek s szűkiben voltak az élelmicikkeknek, éheztek, inséget szenvedtek, kukoricakenyeret ettek, akkor se osztrákokat. A közvélemény követelte ugyan, de egyetlen hatóság nem akadt, amelyik ilyen könyörtelen eszközhöz nyúlt volna. Le kell szögezünk ezt most, mikor a kivert, utcára dobott, lerongyolódott magyar családok szomorú fáradt karavánja csapatostul özönlik át a határon Sopronmegyébe.” (*Nyugatmagyarországi Híradó*, 1919. január 8. 3. p.)

- Juhász Ilona, L. 2012. Erdélyi menekültek Kassán és környékén az első világháború idején. A korabeli sajtó tükrében. In Tóth Arnold (szerk.): *Néprajz – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok Igazgatóság–Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet, 387–406. p.
- Juhász Ilona, L. 2013. Brassóból Ipolságra. Erdélyi menekültek az első világháború idején Ipolságon és környékén. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 15. évf. 4. sz. 3–35. p.
- Szabó Dániel (szerk.) 2009. *Az első világháború*. Budapest, Osiris.
- Szabolcsi Miklós 1960. Egy fejezet József Attila életéből. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 54. 525–534. p.
- Sziji Jolán–Ravasz István (szerk.) 2000. *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs*. Budapest, Petit Real Könyvkiadó.
- Vadnay Tibor 1918. *Károly Király Gyermeknyaraltatása magyar területen lefolyó részének Szabályai*. Budapest.
- Vadnay Tibor 1927. Károly Király Gyermeknyaraltatása. In *A nagy vihar hajótöröttei. Hivatalos feljegyzések, tanulmányok és más írárok a háború és a pusztító béke idejéről*. Sajtó alá rend.: Kádár Béla, Sarbó Vilmos. Budapest, Wodianer, 147–161. p.

Melléklet

Az alábbiakban a melléklet első részeként időrendi sorrendben közlöm azokat a híreket, amelyeket a gyermeknyaraltatási akció felhívásától egészen a gyerekek visszautazásáig a Rozsnyón megjelenő lapokban, a *Sajó-Vidék*ben, valamint a *Rozsnyói Híradó*ban, közöltek.

Gyermekek nyaraltatása

Az ellentmondások korát éljük. A felvilágosodás büszke századjában a legbarbárabb vérengzés dúl közel négy év óta. Természetesen csupa tetszetős eszme szolgálatában, vagy legalább is ilyen jelszavak alatt küldik másvilágra az emberáradatot. Csodákat művel a fellelkesült képzelődés és ami belőle táplálkozik: orgiákat ül a – hazugság. Béke után liheg az emberiség s a legfelsőbb fokra hág a háborús őrület. És a tömeges emberpusztítás most jelentős embervédelmet von maga után. A belátás és a szeretet gondoskodni kíván a jövő nemzedékekről. Van-e ebben valami meglepő? Semmi sem. Amint a viharban előre megérezzük az eljövendő üdítő légáramlatot, úgy a rombolás és pusztítás szörnyű napjaiban is előre látjuk az elkövetkező teremtményt. Hogy a szeretet melege az érzéketlenség burkát máris áttöri, gyógyít, mielőtt a krízis elzúgna fejkünk felett, az csak öröndetes, dicséretes, sőt egyetlen vigasztaló mozzanat ebben az ítéletidőben.

Nemesen érző, fiatal uralkodónk, Károly király kezdeményezéséből és védnöksége alatt egy nagyszabású gyermeknyaraltatási csereakció indult meg, mely 100 000 német anyanyelvű 6-12 éves gyermeket helyez el július 15. és augusztus 1-től kezdődőleg hat hétre, hazánk magyar és német nyelvű területén, míg ugyanezen idő alatt az Alpeselek vidékén és az osztrák tengerparton magyar városi gyermekek lesznek 6 hétre nyaralásra kiadva.

Gömör-Kishont vármegye területén tervbe vétett **1725** ilyen szegény gyermek nyaraltatása, még pedig a bevált családi elhelyezés rendszere mellett. A gyermekek nem kerülnek nagyobb csoportokban zárt intézetekbe, hanem olyan megbízható vendéglátó családokhoz, kik befogadásukra önként vállalkoznak. Egy-egy családhoz legalább kettőt szánnak, hogy mindjárt eleinte is legyen kivel beszélgetniök, ezen a számon felül azonban legfeljebb annyit, amennyit a család

maga és a vendéggyermek túlságos kényelmetlensége nélkül elláthat. Ilyen vendéglátó családok toborzása az első legsürgősebb feladat, egyszersmind legnehezebb is, mert csupán 39 törvényhatóság jön figyelembe.

A vendéggyermek elhelyezését nem bürokratikus, hanem társadalmi úton akarják biztosítani s mint értesülünk, a főispán felkérte a helyi társadalom oly kiváló tagjait a vendéglátó családok toborzásának személyi munkájára, akik hajlamuknál és foglalkozásuknál fogva hivatva vannak arra, hogy a gyermekjóléti mozgalmak sikerének előmozdításánál tevékenyen közreműködjenek.

E bizalmi személyeknek az a feladata, hogy a városokban és községekben az eszmének propagandát csináljanak és személyesen felkeressék azokat, akiket erre alkalmasnak gondolnak, vendéglátó családokat szerezzenek. A jelentkezőket névjegyzékbe veszik és időnként közlik a munka összefoglalásával megbízandó gyermekmenhelyi igazgató főorvossal, hogy hányan, mennyi és milyen nemű gyermeket vállaltak. A jegyzéket június 1-én lezárják és egyik példányát az igazgató-főorvosnak elküldik, a másik példányt pedig maguknak tartják.

Ők biztosítják a felügyelőnők elhelyezését és ellátását is. Leghelyesebb volna, ha saját maguk fogadnák el őket, További feladatuk, hogy közreműködjenek a gyerekek szétosztásában. A gyermekeket ugyanis csak megérkezésükkor fogják a vendéglátó családokhoz beosztani. Azért a szállítmány megérkezését a bizalmi férfiak és nők az összes vendéglátó családokkal és a községi előljárással kiküldöttével együtt az állomáson várják. Ott azonnal megismerkednek a felügyelőnőkkel, segítenek nekik a gyermekek szétosztásában és különösen annak feljegyzésében, hogy melyik gyermek milyen nevű és hol lakó vendéglátóhoz jutott. A nyaralás további folyamán is állandóan közreműködnek a gyermekek hogylétének ellenőrzésében és felügyeletében, különösen pedig abban, hogy a felügyelőnők számára közvetítik és megkönnyítik a szóbeli és írásbeli érintkezést a vendéglátó családokkal, a községi előljárással, az orvosokkal, a menhelyi igazgató főorvosokkal, a hatóságokkal és általában mindenkivel, akivel a felügyelőnőnek a gyermekek érdekében érintkezése szükséges.

A vendéglátó családok a gyermekek után heti 10 koronát az egész időre, tehát 60 koronát kapnak, melynek fejében a gyermeket tisztességes lakással és élelemmel tartoznak ellátni. A gyermekekkel jövő felügyelőnők után hetenkint 30 korona, összesen 160 korona tartásdíj jár.

Nem tartjuk szükségesnek részletekbe menően föltárni, hogy e gyermeknyaraltatási akció sikeréhez minő fontos közérdekek fűződnek a gyermekvédelem, a jövő nemzedék megerősítése és az alsóbb néposztályok jólétének előmozdítása szempontjából, rá akarunk azonban mutatni arra a további célra is, amelyet uralkodónk bölcs előrelátása az akcióval ezeken fölül is elérni óhajt és amelyeket kormányunk a maga részéről is készséggel szolgálni törekszik. A monarchia két államának ez a nagy arányú gyermekcseréje alkalmasnak látszik arra is, hogy az érdekek sok szálaival egybefűzött két állam polgárai között gyermekei jólétén keresztül érzelmi kapcsolatok is keletkeznek, és hogy a felnövekvő gyermekek látókörüket a másik országról nyert kibővítésén felül szeretettel és hálával gondoljanak vissza a másik állambeli egykori vendéglátókra, s ahelyett, hogy az ellentétek szítói közé szegődnének, a kölcsönös megértés és jóindulat terjesztőivé váljanak. Ez okból Őfelségének legmagasabb védnöksége alatt álló „Károly Király Gyermeknyaraltatás” címén létrejött mozgalom éppúgy célravezetőnek kívánczik a jövőben múlhatatlannul szükséges békés és összevágó munkálkodás előmozdítására, mint a gyermekek jólétének emelésére.

(Rozsnyói Híradó, 1918. május 5. 1–2. p.)

A gyermeknyaraltatási akció

A lapunk múlt heti számában ismertetett keretek közt, teljes erővel megindult. Putnoky Mór, vármegyénk ispánja az egész vármegyére nézve felkérte azokat a bizalmi egyéneket, akik hivatva vannak Károly királyunk nemes szándékát valóra váltani. Városunkban Bartholomaidesz Adél, Pósch József dr-né, Terray Gyuláné, Vargáné Scheller Etelka úrhölgyek. Dittel István kanonok plé-

bános és Réz László ref. lelkész kérettek fel a gyermek nyaraltatási csereakció szellemi intézésére. Hogy ez a szép, de terhes feladatot sikerrel tudják-e megoldani, az természetesen a lakosság emberies érzésén fog múlni. Közelebbi adatokkal még nem szolgálhatunk, de a mozgalom jóakarató élénk érdeklődéssel kísérik s szívesen ajánljuk a rozsnyói társadalom jóindulatára.

(Rozsnyói Híradó, 1918. május 12. 3. p.)

Vendéggyermekek lisztfejkvótája

Illetékes helyről nyert értesüléseink szerint a közéleti Hivatal vezető miniszter úr intézkedett, hogy a Károly király gyermeknyaraltatása alkalmával a vendéggyermekek lisztfejkvótája az új terméskből, a vendéglátó családok számára fenntartassék. Cukorral és zsírral való ellátás ügyében a tárgyalások folyamatban vannak, az erre vonatkozó eredmények annak idején közhíré lesznek téve. A vendéglátó családok gyűjtésének határidejét f. évi június 15-ig meghosszabbították.

(Sajó-Vidék, 1918. május 30. 4. p.)

A Károly király gyermeknyaraltatása mozgalom mind nagyobb eredményekkel és a legnemesebb buzgalommal folyik országszerte és vármegyénkben is. Nagy gondot okozott természetesen városunkban és a vidéken is a gyermekek élelmezése, azonban a vármegye alispánjának – lapunkban is közölt – felvilágosító sorai értelmében a kihelyezendő gyermekek élelmezéséről hatósági úton külön is gondoskodni fognak. Ezek után reméllünk lehet, hogy városunk családjai közül is mind többen fognak a gyermekek elfogadására vállalkozni, mely ugyan nem kis gonddal és áldozatokkal jár, de ki ne hozná meg szívesen magyaros vendégszeretettel az áldozatot, különösen, mikor tudja, hogy viszonzásul a magyar gyermekek is kellemes üdülést és szórakozást találnak majd Ausztria üdülőhelyien és tengerparti vidékein. Úgy tudjuk, hogy városunkban is megindult már teljes buzgalommal a mozgalom mindkét irányban, mely a legszebb eredményekkel kecsegtet. A végleges eredménnyel ezúttal nem számolhatunk ugyan még be, de hisszük, hogy a megindult mozgalom minden tekintetben sikeres lesz.

(Sajó-Vidék, 1918. június 6. 3. p.)

Megérkeztek városunkba is a vendég osztrák gyermekek f. hó 10-én, szombaton este. Vármegyénkbe ez alkalommal mintegy hatszáz gyermek érkezett, kik közül városunkba 42-en nyertek elhelyezést négy felügyelőnővel. Ugyancsak nagyobb számban érkeztek a közeli községekbe is. A gyermekek fogadtatásáról már jó előre gondoskodott az elhelyező bizottság, azonban a kedves ünnepi színezetnek nagy hátrányára volt a vonat késői érkezése. Így is igen nagy számú közönség várta az állomáson az érkező kis vendégeket, kiket hamarosan el is helyeztek a vendéglátó családoknál. A gyermekek mindegyike részére 10 kg liszt és 1 kg cukor érkezett, melyeket a fogyasztási szervezetekben fognak szétosztani. Meg vagyunk győződve, hogy a gyermekeknek itt tartózkodásuk alatt magyaros vendégszeretben lesz részük.

(Sajó-Vidék, 1918. augusztus 15. 3. p.)

Osztrák gyermekek nyaralása Gömörben

Múlt szombaton vármegyénkbe is megérkeztek az osztrák nyaraló gyerekek, mintegy hatszázán. Ezekből Rozsnyóra 42 jutott és négy felügyelőnő. A gyermekek közül 6 leány, a többi fiú és valamennyien brünni származásúak. A megérkezésükre igen nagy sokaság várakozott az állomáson – ez is mutatja, hogy városunk lakossága magyaros vendégszeretettel fogadta [a] hozzánk küldött osztrák gyerekeket - a vonat azonban több órát késett, eső is esett, így a várakozók nagy része a vonat bejárása előtt elszédelt. Azóta az osztrák gyerekek megbarátkoztak a helyzettel, összejönnek, kirándulgatnak szóval jól érzik magukat, amiről özv. Ráth Károlyné, Vargáné Scheffer Etelka úrnők, Schmögner János el. isk. igazgató mint főmegbízott és mások gondoskodnak.

(Rozsnyói Híradó, 1918. augusztus 18. 3. p.)

Egy nyaraló leányka szerencsétlensége

Mély részvéttel és őszinte sajnálattal adjuk, hogy Berzétén egy osztrák vendég leánykát végzetes baleset ért hétfő délután. A faluban tartózkodó gyermekek felügyelőnőjük vezetése alatt kirándulásra mentek a szomszédos hegyekbe, a visszatérés közben egy nagy sebességgel aláguruló kő a leánykát agyonütötte. Temetése tegnap délután volt a városunkban és a szomszédos községekben tartózkodó nyaraló gyermekek és a közönség nagy részvétele mellett. Fájdalmas érzéssel fogadta a szerencsétlenség híret városunk közönsége is, melynek köréből szintén többen vettek részt a kedves leányka temetésén, ki a véletlen balesetnek lett áldozata.

(Sajó-Vidék, 1918. augusztus 22. 2. p.)

Károly-király gyermeknyaraltatásának rozsnói bizottsága Pösch József dr., polgármester elnöklelete alatt e hó 19-én gyűlést tartott, mely alkalommal Schmögner János igazgató-tanító főmegbízott beszámolt a Rozsnyóra küldött – brünni – gyermekeknek az egyes vendéglátó családoknál történt elhelyezéséről, ellátásáról és egyéb eddigi és a jövőben tervbe vett intézkedésekről. A bizottsági főmegbízott összes javaslatait magáévá téve örömmel állapította meg, hogy a gyermekek elhelyezése a jelenlegi rendkívül nehéz viszonyok között nemcsak, hogy teljesen kifogástalan, hanem Rozsnyó és Vidékének intelligens közönsége is minden lehető elkövet, hogy a gyermekek és felügyelők nyaraltatását elősegítse, itt tartózkodásukat kellemessé, emlékezetessé tegye. Különös örömmel fogadta a főmegbízott ama bejelentését, hogy a krasznahorkai uradalom a gyermekeket a várba és mauzóleumba rendezendő kirándulással kapcsolatban egész napra, több családdal, 2 felügyelőnt 1-1 ebédre vagy vacsorára vendégül látni óhajtja, mások pedig gyümölcssel és pénzbeli adományokkal óhajtják a gyermekek kirándulását élvezetesebbé tenni. A bizottság ez úton ezért ez úton is felkéri Rozsnyó és Vidéke intelligens családjait, hogy amennyiben 1-1 gyermeket nyaralásra bármely oknál fogva el nem fogadhattak, a gyermekek és felügyelők nyaraltatását fent jelzett módon elősegíteni szívesek volnának. Kenyér, gyümölcs és pénzadományait az áll. el népiskola igazgatói irodájába Schmögner János főmegbízotthoz küldjék, a felügyelők meghívását (Lakásuk: Franciska menhely) lehetőleg előtte való nap eszközöljék. A főmegbízotthoz érkezett adományokat e lap legközelebbi számában közöljük. – E híradáshoz megjegyezzük, hogy a tervbe vett krasznahorkai kirándulás kedden volt. A gyermekek délelőtt 9 órakor indultak el a felügyelőnk és a rozsnói felügyelő-bizottság tagjainak kíséretében a nevezetességek megtekintése közben a mauzóleumnál tízórait, majd a grófi kastélyban pompás ebédet és uzsonnát kaptak. Hercz Alajos uradalmi igazgató és neje, valamint a tisztikar magyaros vendégszeretettel és valóban lekötelező szívességgel fogadták a nyaraló osztrák gyermekeket, kik estére a legszebb emlékekkel telve tértek vissza városunkba.

(Sajó-Vidék, 1918. augusztus 29. 3. p.)

Egy nap Krasznahorkaváralján

Amikor az osztrák tengerparton nyaraló magyar gyermekekről nap-nap mellett rosszabbnál-rosszabb híreket veszünk, Magyarországon, közelebből pedig Rozsnyó és vidékén minden lehető elkövetünk, hogy a hozzánk küldött osztrák gyermekek ittartózkodása szűkös életviszonyaink mellett is minél kellemesebbé és emlékezetesebbé tegyük. Ez tűnt ki már az augusztus 19-én tartott helyi bizottsági gyűlésen, amikor is Schmögner János főmegbízott rövid vonásokban ismertette a gyermekek ittartózkodási idejére vonatkozó munkatervezetet, amelynek gerince: a hét 1-2 napján kiragadni a kellemes és a hasznossal összeegyeztetve, egy-egy nagyobb szabású kirándulással Rozsnyó és vidékének nevezetességeit is tanulmány tárgyává tenni. Egy ilyen élvezetes és tanulságos, nagyobb szabású kirándulás szemléltető lehetünk augusztus hó 27-én, amikor a Rozsnyón elhelyezett 43 nagyobbára 10-15 éves osztrák gyermekekből álló csoport 2 felügyelőnk és Schmögner János főmegbízott vezetése alatt a kora reggeli órákban Krasznahorka-váraljára indult, hogy annak nevezetességeit megtekintse, egész nap az uradalom vendége legyen.

Borús, esős időben bár, de annál nagyobb kedvvel indult a kis csapat, amely a krasznahorka-váraljai erdőből kiérve, alig tudott a környék szépségével betelni. A kirándulás első pihenő helyén, a mauzóleumnál nem csekély meglepetés várta a gyermekeket. Az uradalom igazgatója, a magyaros vendégszeretetéről kiismert Herz Alajos ugyanis a nála időző vendégeivel Dr. Herz Oszkár birodalmi tanácsossal és ennek kedves nejével és felnőtt gyermekeivel villás reggelivel fogadta a csoportot. Alig telt el 5 percnyi idő s az idegenből ide szakadt gyermekek mintha csak édes anyjukkal, apjukkal, testvéreikkel társalogtak volna. Vendéglátó gazdánk és ennek kedves vendégei ugyanis páratlan finom érzékkel egy pillanat alatt magukhoz bilincseltek a gyermekeket.

A közvetlen érintkezés után a csapat a mauzóleum szépségeit tekintette meg, majd látogatását örökítette meg az ottlevő emlékkönyvbe. 12 óra után katonás rendben, énekszó mellett a kastélyba vonult a víg csapat, ahol páratlan vendégszeretettel terített, friss pörkölttől illatozó asztal és vendéglátó gazda és nejének s pillanat alatt felejteté, hogy „Esik az eső!”

De ki is gondolna most arra, amikor gondos apai és anyai kezek a távollevő szülőket és testvéreket a tőlük telhető legnagyobb szeretettel helyettesíteni igyekeznek! A kiszolgáló személyzet teljes kizárásával házigazdánk neje és kedves vendégei, valamint Mayer főerdőmérnök és neje szolgálják ki a gyermekeket, kézzel-kézzel adva az időközben újra megtöltött tányérokat, kedvességben túllícitálva egymást. Felköszöntőkben, ingyenes emléklapokban sincs hiány, mire víg énekszó után megindul az írás! Mindenki igyekszik e napi emlékét megörökíteni. Apjának, anyjának, testvéreinek ír, boldogságtól sugárzó arccal. Egy-kettő a vendéglátó családok kedvességén felbátorítva, 1-1 aláírásra kéri fel őket egy-két pillanat, s alig győzik a gyermekek kívánságát teljesíteni. Hogy elkészülnek, az igazgató összegyűjti a lapokat felülbélyegezi, postára küldi! Az eső még folyton szitál, de 4 óra lévén a főmegbízott a csapatot a várba való indulásra biztatja, mi rövidesen be is következik, és pedig ismét házigazdánk, Herz Alajos igazgató kalauzolója mellett. A várból kijövet mosolygó napsugár várta a gyermekeket, lehetővé tette egy hatos benzineke és egyéb tanulságos dolgok megtekintését.

Visszaérkezve, a kirándulókat ismét terített asztal várta. Mindenki helyére ül, mindenki otthon érzi magát. Egy-kettőre elfogy az uzsonna, és hogy a délben látott arcok szeretetre méltó házigazdánk és hozzátartozói ismét együtt vannak, ismét feledve minden fáradság! Megindul a játék és az ének, egyet érez mindenki, aki jelen van s észre se vettük, hogy az idő fél 8-ra jár s villanyvilágítás nem lévén, a teljes sötétség rövidesen ráborul a tájra, pedig Rozsnyó még elég messze van! A csoport agilis vezetője, főmegbízottunk is komolyabb húrokat penget „Indulni kell!”

A gróf és grófné Ó kegyelmességének hátrahagyott üdvöző és köszöntő irat aláírása után a csapat feláll, Schmögner János a bizottság és a gyermekek nevében ismételten megköszöni az uradalom igazgatójának, nejének és vendégeinek azon páratlan vendégszeretetét, amelyben a kiránduló csapatnak és vezetőinek része volt és lehetővé tették, hogy a gyermekek e napot életük legszebb napjai közé sorozhatják.

3 szoros: „Heil!” és a csapat víg énekszó mellett elindul... s íme, a figyelemnek és a vendégszeretnek egy újabb felemelő mozzanata: Dr. Herz Oszkár birodalmi tanácsos bájos, kedves leányával és fiával a csapathoz csatlakozik és katonás menetben a gyermekeket a falu végéig kíséri, ahonnan barátságos búcsúintés és „Heil” kiáltás után véget ért a minden tekintetben sikerültnek mondható kirándulás, melynek keresztülvitelén első sorban Szkalos Emil főgimn. tanár és Schmögner János a rozsnyói bizottság főmegbízottja fáradoztak.

Egy jelenvolt.

(Rozsnyói Híradó, 1918. szeptember 1. 2. p.)

Felhívás

Tekintettel arra, hogy az osztrák gyerekek nagy része szegényebb sorsú családoknál van elhelyezve, ellátásuknak megkönnyebbítése végett azon kérelemmel fordulok városunk intelligens közönségéhez, tegye lehetővé, hogy 1-1 nagybbszabású kirándulás rendezésével a gyermekek ellátását liszt, kenyér, 1-1 kanálnyi zsírt, gyümölcsöt, vagy pénzbeli adományok hozzájárulásával

megkönnyítsék. Kirándulások kedd és pénteken vannak előirányozva, miknek kellő időben való elkészítésére kérem az adományokat lehetőleg a délelőtti órákban kizárólag az állami elemi iskola irodájába küldeni. Dittel István kanonok plébános szilva és Vargáné Scheffer Aranka alma küldeményét hálás köszönettel vettem. A bizottság nevében: Schmögner János főmegbízott.

(Rozsnyói Híradó, 1918. szeptember 1. 3. p.)

Osztrák gyerekek nyaralása

Lapunk múlt heti számában megemlékeztünk azon magyaros vendégszeretetről, amelyben a Krasznahorkaváraljai uradalom a Rozsnyón nyaraló osztrák gyermekeket részesítette. Szeptember 11-én a betléri uradalom látja vendégül a gyermekeket. Speczián Gusztáv uradalmi igazgató ugyanis a gyermekek ellátását megkönnyíteni óhajtván, 2 birkát és megfelelő mennyiségű burgonyát, kenyeret és zsírt helyeztetett kilátásba. Miután a gyermekeket Betlérben jelenleg megvendégelni nem lehet, az u. n. „Doliná”-hoz, vagy „Hármas bükk”-höz rándulnak, ahol párolgó, friss ebéd várja a 47 tagból álló csapatot. Elindulásuk előtt – alighanem 15-én – Rozsnyó város intelligens közönsége az egybegyűlt pénzbeli adományokból fogja a gyermekeket megvendégelni. E célra újabban Rosenblüth Jenő és Neumann Lajos 20-20 koronát küldött Schmögner János főmegbízott kezéhez. Újabb adományokat továbbra is hálás köszönettel fogad a helyi bizottság főmegbízottja.

(Rozsnyói Híradó, 1918. szeptember 8. 2. p.)

Osztrák gyermekek elutazása

A Magyarországon elhelyezett osztrák gyermekek visszautazása az elmúlt hét folyamán kezdetét vette, így a városunkban lévő két csoport is 1-2 napon belül útrakél. Számukra a helyi bizottság e hó 15-én, azaz vasárnap délután 5 órakor a „Protestáns Egylet” kertjében uzsonnát ad. Főmegbízotthoz újabban a következő adományok érkeztek: Pösch Gyuláné: 1 kosár szilva, özv. Steinhübel Lajosné, Irgalmas nővérek főnöknője és Vozary Károlyné 2-2 kosár alma, Kirschner Zsigmond 20 K, Sulyok Kálmán 5 K. Külön ki kell emelnünk a betléri uradalom adományát, ahonnan Spéczián Gusztáv uradalmi igazgató 2 egész birkát, zsírt, burgonyát és kenyeret volt szíves adományozni és lehetővé tenni, hogy a gyermekek a magyaros vendégszeretet egy újabb ritka példájának emlékével távozzanak városunkból.

(Rozsnyói Híradó, 1918. szeptember 15. 3. p.)

Búcsú-uzsonna volt a múlt vasárnap a helybeli Protestáns Egyletben az osztrák gyerekek részére. Ezt Schmögner János főmegbízott azokból az adományokból juttatta nekik, melyeket e célra gyűjtött. Az osztrák gyerekek a szövetségesek zászlói alatt vonultak az egyletbe, s itt kedves ünnepély keretében búcsúztak el városunk vendéglátó közönségétől. A főmegbízott alkalmi beszédére Rudolfine Árpád tanító-felügyelő mondott szónoki hévvel köszönetet a gyermekek nevében is a város közönsége részéről tapasztalt jóindulatért. Az ünnepség és a jó uzsonna utána gyerek-sereg énekszóval a Kossuth-szoborhoz vonult, ahol a magyar Himnusz hangjai mellett letették a koszorújukat, majd az áll. elemi iskola elé vonultak, hogy itt a főmegbízott előtt leróják hálájukat a tőle tapasztalt sok jószágért és figyelmességért.

(Rozsnyói Híradó, 1918. szeptember 22. 3. p.)

Testvértelen nemzet a magyar

Ami rokonunk van Európában, vagy a nagyvilágon, arról csak a tudomány állapítja meg a rokonságot anélkül, hogy nagyobb nyelvi hasonlóság és mélyebb érzelmi kapcsolat volna közöttünk. Csupa idegen, ellenséges néptől vagyunk körülveve egy évezred óta. Csoda, hogy még él e nemzet a hazán. Igen, él és élni akar, s ez az, amit nem bocsátanak meg a jó szomszédok. Tegnap a csehek 13-16 vármegyét kívántak meg: Pozsonyt, Sopront, Mosont. Mindenesetre szép ez a szerénység, mert ugyanannyi joggal kérhetett volna ez a megkerült osztrák atyafi 13 vármegyét is,

á la csehek. A hála egyforma lenne, amiért Ausztriában a nekivadult csehekkel, szlovákokkal szemben a német kulturális és politikai előjogokat támogattuk, amiért 48-ban a magyar mellett osztrák alkotmányt is követelt Kossuth Lajos.

E nyáron nyolcvanezer osztrák gyerek élvezte a magyar vendégszeretetet, ezzel szemben néhány ezer magyar gyereknek adtak szállást nagy keservesen az osztrák tengerparton, de már az élelmezésükről, gondozásukról magunk gondoskodtunk. A gyermek-nyaraltatást úgy szervezték, hogy csak magyar családoknál s csak német ajkú gyerekeket helyeztek el. A magyar községek és a magánosok versenyeztek a kis osztrák csemeték szíves fogadtatásában. Hát íme már jelentkezik is a jól ismert osztrák hála.

Itt van a világháború. A kötelességteljesítésben, önfeláldozásban előljárt a magyar. És nemcsak a harctéren, nemcsak a hadi eszközök előteremtésében: mi élmezzük a hadsereget, saját szájunktól elvonva a falatot annyi ételmezt juttatunk többi között az osztrák sógornak, amennyit csak lehetett. Hogy ez kevés volt nekik, ki tehet róla, de ilyen hálára a mi nagylelkűségünkért valóban nem voltunk felkészülve.

Ugyanazok a csehek, délszlávok és osztrák németek, akik halálosan gyűlölik egymást, ha alkalom nyílik rá, hogy ellenünk kirohanást intézenek.

Jegyezzük ezt meg magunknak és fogjunk össze. Félre a sok pártárnyalattal. Egy pártra van itt szükség minden jelző nélkül, egy magyar pártra, mely ércfalként áll ellen mindenféle osztrák agyarkodásnak! Ez az egy párt pedig Zrínyi mondatát írja fel a zászlajára: „Ne bánts a magyart!”
(Rozsnyói Híradó, 1918. szeptember 29. 1. p.)

Osztrák gyermekek búcsúja

A Magyarországon elhelyezett osztrák gyermekek legnagyobb része már az elmúlt hét folyamán útra kelt. A városunkban elhelyezett 2 csoport is mindennap várja a sürgőnyt, amely hazájokba visszaröpteti őket. – Vasárnap délután a két csoport hivatalosan már el is búcsúzott a helyi bizottságtól, ennek fáradhatatlan főmegbízottjától és a várostól. A gyermekek a Franciska menháztól **piros-fehér-zöld színű szalagokkal** és tölgyfalevelekkel a mellükön négyes sorban, német nemzeti dalokat énekelve a Protestáns Egylet kerti helyiségébe vonultak, ahol a helyi bizottság főmegbízottja a felajánlott adományokból uzsonnával vendégelte meg a gyermekeket. Az uzsonna előtt folyt le a búcsúzás hivatalos aktuusa.

A fiúk a legidősebb vezénylet mellett néhány tornagyakorlatot mutattak be, közben 2 hangú búcsúénekekkel, sikerült szavalatokkal gyönyörködtették a jelenvoltakat, majd a legidősebb leánynövendék a gyermekek könnyei között mondott köszönetet a helyi bizottság fáradhatatlan elnökének, Schmögner János áll. el. Isk. igazgatónak. Ezután terített asztalhoz telepedtek, hol Schmögner János mondott köszönetet a bizottság tagjainak, városunk és vidéke intelligens közönségének, hogy nehéz feladatában segítségére sietett és adományával lehetővé tett, hogy a **legnagyobb részben szegényebb** helyeken elhelyezett gyermekek ellátása némileg megkönnyítetett. Majd német nyelven a gyermekekhez szólt és arra kérte őket, hogy kellemes emlékeiket minél tovább őrizzék meg s Rozsnyóra gondoljanak vissza minél gyakrabban. Szavaira Rudolfine Ádám tanító-felügyelő válaszolt, aki ritka szónoki hévvel mondott köszönetet a helyi bizottságnak és Rozsnyó város és vidéke nemesen gondolkodó **közönségének**.

Poharát Schmögner János elnökre ürítve arra kérte a gyermekeket, hogy jöteveikről – Rozsnyóról – soha meg ne feledkezzenek. Uzsonna után a gyermekek zárt sorokban a szövetségeseik zászlai alatt, a városon végig énekelve a Kossuth-szoborhoz vonultak, ahol a Kossuth nőta hangjainak elhangzása után Rudolfine Ádám mondott lelkes beszédet és a hála jeléül letette a 2 csoport díszes koszorúját. Két búcsúdál és a „Hymnus” eléneklésével a csoport az áll. el. iskolához vonult, hogy ennek igazgatójának, mint a helyi bizottság főmegbízottjának végleg búcsút mondjon. A városunkban elhelyezett gyermekek szép és megható búcsúünnepélye ezzel véget ért. Ezzel kapcsolatban kedves kötelességet véltünk teljesíteni, amikor az egész ünnepély rendezéséért elsősorban Rudolfine Ádám és Rosa Swobodának, valamint a helyi bizottság főmegbí-

zottjának Schmöner János igazgatónak aki oly szakavatott körültekintéssel irányította a gyermekek nyaralását, e helyen is leghálásabb köszönetünknek kifejezést adjunk.

(Sajó-Vidék, 1918. szeptember 19. 3. p.)

Köszönetnyilvánítás

Hétfőn hajnalban a Rozsnyón elhelyezett **osztrák-brünni gyermekek** is útrakeltek, s mire e sorok napvilágot látnak, szüleik boldogságtól sugárzó arccal szereznek tudomást róla, hogy bár a gyermekek legnagyobb része **szegénysorsú családoknál volt elhelyezve**, piros-pozsgás, elégedett arcuk élénken visszatükrözi, nemcsak, hogy gyermekeik hiányt nem szenvedtek, hanem testben, lélekben megerősödve, szép emlékekkel meggazdagodva kerülnek szüleik ölelő karjai közé. Hogy az itt nyaraló gyermekek eltávoztak, mint a helyi bizottság főmegbízottja megállapítani kívánom, hogy a gyermekek itteni nyaralása, **dacára annak, hogy ez a legnagyobb ellenszennvel fogadtatott**, mindvégig a legkellemesebben folyt le.

A szegény vendéglátó szülők utolsó falatjukat is megosztották, csakhogy a gyermekek hiányt ne szenvedjenek, s a magyaros vendégszeretet hírére csorba ne essék. Midőn ezt konstátalom, egyben kedves kötelességet vélek teljesíteni, mikor elsősorban nekik leghálásabb köszönetemnek kifejezést adok. Hálás köszönettel tartozom a helyi bizottságnak, Herz Alajos K.-váraljai és Spécián Gusztáv betléri uradalmi igazgatóknak, valamint az összes nemeslelkű gyermekbarátoknak, akik is minden ellenszennvet félretéve, nehéz feladatok egyrészt tanácsokkal, másrészt adományaikkal oly odaadóan támogatni szívese voltak, hogy a gyermekek nyaraltatása szűkös viszonyaink mellett is a lehető legjobban sikerült, s nem egy gyermek könnyező szemmel vett búcsút városunktól, jötevőitől.

Nemes szívű támogatásaikat áldja a Mindenható!

A gyermekek ellátásának megkönnyítésére a következő, kezeimhez befolyt adományokról öhajtok számot adni:

a) *pénzben*: A Székeskáptalan tagjaitól (Réz László útján) 100, Hokky Béla (Réz L. útján) 50, Rosenblüth Jenő 30, Kirschner Zsigmond, Neumann Lajos 20-20, Fuchs Gyuláné 10, Váry László, Sulyok Kálmán 5-5 korona. Összesen 240 korona.

b) *kenyeret*: Kellner Mór, Mészáros János (pék), özv. Kis Károlyné, Mojses Andorné, Vargáné Scheffer Etelka, Gintner Bálintné, özv. Vozáry Károlyné és Sulán Béláné, utóbbi 40 drb. sós kiflit és szalonnát is.

c) *almát*: Irgalmas nővérek főnöknője, Vargáné Scheffer Etelka, özv. Steinhübl Lajosné, özv. Vozáry Károlyné, Kornhäser Samu, Fein Adolf (Sajóháza)

d) *szilvát*: Pösch Gyuláné, dr. Pösch Józsefné, Dittel István, Herz Alajos

e) *bort*: Dittel István, Markó Frigyes, özv. Schitter Andrásné, Fogasztási szövetkezet, Pálffy Gyuláné, Váry László, Braun Dávid

Ezen adományok egy részét útravalónak használtam fel. Mind külön adományt, a K.-váraljai uradalom egy teljes napi vendéglátását, továbbá a betléri uradalom egy napi kirándulásra szánt nagylelkű adományát kell említenem, előbbi Herz Alajos, utóbbi Spécián Gusztáv közismert gyermekbarátok szíves közbenjárására.

Összesen pénzbeli kiadásom 254.06 koronát tesz ki. Bevétel 240 korona. Hiány 14.06 kor.

Schmögner János főmegbízott.

Fenti köszönetnyilvánítással kapcsolatban az intéző körökhöz is volna egy szavunk: miután az osztrák gyermekek legnagyobb részben szegénysorsú családoknál voltak elhelyezve, legfőbb ideje, hogy végre kiérdemelt járulékaikhoz jussanak. Minden gyermek után 10 kgr. ingyenes, 1 kgr. ingyen zsír és 1 kg cukor lett megígérve és jutott 9 kgr. liszt ez is kgr.-ként 65 fillér értékeléssel. Zsírt, cukrot sem kaptak, helyette ígéretet (!) dohány és petróleumra. Bár e helyi bizott-

ság főmegbízottja minden lehető elkövetett hogy a szegény szülők járulékaikhoz már a nyaralás kezdetén jussanak, többszöri sürgetése is hiábavalónak bizonyult! Mai napig sem pénz, sem zsír, sem cukor, sem dohány, sem petróleum! Mondanunk sem kell, hogy ilyenek utána jövőben alig akad valaki, aki jóakarat mellett is hasonló terhet magára vállaljon.

(Sajó-Vidék, 1918. szeptember 26. 3. p.)

Beküldetett a gyermeknyaraltatási akció ellen

Késmárk, 1918. április 29.

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

Nagyon kérem, szíveskedjék b. lapjában az alábbi soroknak helyt adni.

Károly Király gyermek-nyaraltatása címén országos actió van folyamatban, melynek célja az osztrák honosságú gyerekek nyaralás céljából Magyarországon s valószínűleg itt a Szepességben is elhelyezni.

Ennek a tervnek a megvalósítása speciálisan a Szepesség szempontjából aggodalomra ad okot s az itteni közvéleményben – amennyire alkalmam volt informálódni, a legnagyobb mértékben idegenkednek tőle.

Általánosságban ellenére szól ennek a tervnek, hogy a Mezőssy-féle hírhedt termésrendelet következtében szükségessé vált és könyörtelenül végrehajtatott requirálások, – a nagyfokú húsínség és általában élelmiszerhiány a magyarországi lakosságot is nagy nélkülözéseknek teszik ki, úgy hogy feleslegről, melyek az osztrák gyermekekkel megoszthatók volnának, szó sem lehet.

Ettől eltekintve, ha már gyermeknyaraltatásról van szó, – sajnos igen nagy számban van Magyarországon is szegénysorsú tisztviselő és munkásgyermek, aki legalább is oly mértékben rászorul erre, mint az osztrák gyermekek. Vagy talán ezt célozza az actió, hogy a magyar gyerekeket Ausztriába küldjék? Ennek semmi értelme sem volna, céltalan lenne a gyerekeket hosszú utazások fáradságainak kitenni és minden valószínűség szerint rosszabb dolga lenne ott a mi gyermekeinknek, mint itt az osztrákoknak. Úgy járnánk a gyermeknyaraltatással, mint az élelmiszer és iparcikkek cseréjével, – mi kénytelenek vagyunk élelmiszert adni Ausztriának, de onnan iparcikket egyáltalán nem, vagy képtelen uzsora áron kapunk. Az osztrák gyerekek ide jönnek majd jólakni, a mieink majd odaát még jobban megtanulnak koplalni.

Speciálisan a Szepesség legkevésbé lehet hivatva ebben a nyaraltatásban résztvenni. Amikor az egész ország hadimilliomosai zavartalanul reánk szabadulhatnak és űzhetik az élelmiszercsempészetet a mi kárunkra s a mi saját gyerekeinknek nem tudunk tejet adni, – hogyan követelhetők tőlünk, hogy még idegeneket is vendégül lássunk?

Meg vagyok győződve, hogy a szepesmegyei társadalom nem fog csillogó frázisoknak jóhiszemű áldozatául esni és saját jól felfogott érdeke ellen cselekedni, hanem egyértelműen állást fog foglalni az ellen, hogy ez az actió a mi megyénk is kiterjesztessék. Elsősorban elvárhatjuk ezt a megyei társadalmunk hivatott vezetőitől, hogy ők az illetékes tényezőket e tárgyban az itteni helyzet feltárásával és érdekeink szem előtt tartásával világosítsák fel.

Csak attól tartok, nem-e lesz nagyobb egyeseknél a gomblyukfájdalom, mint a Szepesség iránti szeretet?

Kiváló tisztelettel:

Dr. Kéler Tibor,
orsz. képviselő¹⁷

(Szepesi Lapok, 1918. május 4. 1. p.)

¹⁷ Beküldetett a gyermeknyaraltatási akció ellen. Szepesi Lapok, 1918. május 4. 1. p.

A király érdeklődött a szepesi gyermeknyaraltatás iránt**Legmelegebb köszönetét küldi a vendéglátó családoknak****A közlélemezési miniszter cukrot, zsírt és lisztet utal ki a gyermekek részére. – Julius végén kezdődik a gyermeknyaraltatás**

Budapesti munkatársunktól.

Budapest 1918. május 28.

A király tudvalévően hétfőn Budapesten tartózkodott. A Felső ez alkalommal fogadta a magyar gazdák küldöttségét, azután hosszabb ideig beszélgetett el a kereskedelmi iparkamarák küldöttjeivel. Egy csomó audiencia után a déli órákban majdnem egy óráig tartó külön kihallgatáson fogadta Vadnay Tibort, a Károly Király gyermeknyaraltatásának kormánybiztosát, aki Windischgraetz Lajos herceg közlélemezési miniszter társaságában jelent meg az uralkodó előtt.

Erről az audienciáról rendkívül meleg és szívhez szóló részleteket mesélnek. Ismeretes a király ideája, hogy a nyári vakációban az osztrák tengerpartra kell küldeni a magyar gyerekeket, viszont az osztrák gyerekeket Magyarországra kell hozni vakációra. A felső ideája most testet öltött, a nagyszabású akciót Vadnay Tibor belügyminiszteri tanácsos intézi és az akció keretén belül egy csomó gyerek jön el a nyári hónapokban a Szepességbe is.

Vadnay kormánybiztos a mozgalom részleteiről minden héten részletes jelentést küld a felsőnek, mostani audienciáján pedig az eddigi eredményről számolt be igen kimerítően és minden részletre kiterjesztve. A király legbehatóbban érdeklődött az iránt, hogy hol nyernek elhelyezést a gyerekek, az egyes vármegyékben és városokban hány család jelentkezett már.

A kormánybiztos jelentésének megtétele során a felső külön érdeklődött az iránt is, hogy a Szepesség vendéglátó családjai minő érdeklődést tanúsítanak a királytól kiindult akció iránt és szemelláthatólag jólesett a felsőnek, mikor Vadnay kormánybiztos jelentette, hogy Szepesvármegyében az illetékes tényezők tevékenyen közreműködnek a mozgalom sikere érdekében és már eddig is számosan jelentették be, hogy szívesen látják vakációra a gyerekeket.

Az audiencia végén őfelsége így szólott a kormánybiztoshoz:

Nagyon köszönöm önnek mindazt, amit a gyermeknyaraltatás ügyében tett és tesz és kérem: tolmácsolja legnemesebb köszönetemet mindazoknak, akik közreműködnek a gyerekek elhelyezésében, különösen pedig kérem, hogy tolmácsolja legmelegebb köszönetemet a vendéglátó családoknak, akik céljaimat megértve, ezekben a nehéz időkben vendégszeretetüknek olyan szép tanúbizonyságát adják.

A felső nagy örömmel vette tudomásul ezután azt, hogy Windischgraetz Lajos herceg miniszter a Magyarországon nyaraló gyerekek részére a fejkvótának megfelelő lisztet, cukrot, zsírt a vendéglátó családok rendelkezésére fogja bocsájtani. Ezeket az élelmiszereket természetesen megkapják azok a szepesmegyei családok is, amelyek vakációzó gyerekeket látnak vendégül otthonukban.

Értesüléseim szerint a gyermeknyaraltatás Magyarországon július második felében kezdődik meg.

Paál Jób

(Szepesi Lapok, 1918. június 1. 1. p.)

Nyaraló osztrák gyerekek között**Riport a gyermeknyaraltatási akcióról. Hogyan élnek Kassán az osztrák gyerekek?**

Két hete elmúlt, hogy a kis osztrákok megérkeztek Kassára. Ez a rövid 2 hét is elég volt, hogy hozzáidomuljanak ahhoz a szíves fogadtatáshoz és jól találják magukat abban a szeretetteljes környezetben, mellyel a magyar nép és ez esetben a kassai közönség fogadta és körülveszi őket.

Ott látjuk őket mindennap a város terein, a ligetben, a Csermelyben és a közönség szeretetteljes érdeklődéssel lesz figyelmes rájuk, ha kisebb nagyobb csoportokban itt-ott feltűnnek. Gondtalanul hancúroznak, vidámságuk ráragad az emberekre, akik mosolygó szemekkel kísérik gondtalan játékuikat. A *Kassai Újság* munkatársa annak idején látta azt a nagy ostromot, mely alá a közönség azért fogta dr. Kriebel polgármester hivatalát, mert mindenki számot tartott egy osztrák leánykára, vagy fiúcskára. Arról már volt alkalmunk meggyőződni, hogy milyen kifogástalan viszonyok között élnek a gyerekek azokon a helyeken, ahol a város tömegesen látja el őket. Most arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen az életük a nyaraló osztrák gyermekeknek egyes családoknál.

Megtudva néhány címet, először egy hivatalnokcsaládot kerestünk fel. A családban már így is van három gyermek, de ez nem akadályozza a szülőket abban, hogy az osztrák fiúcskát és leánykát el ne fogadjanak nyaralásra. Az öt gyermek között egy hét óta már nagyban tart a barátság. Hallani sem akarnak arról, hogy valamikor el kell válniuk. A két osztrák gyermeknek két külön ágyat állítottak be a gyermekszobába. Szóba ereszkedünk a fiúcskával. Elmondja, hogy most mindennap teljeskívét reggeliznek, otthon csak fekete kávé kaptak, barna kenyérrel. Azzal kellett beérniük.

– Az is olyan rossz volt. Mindig a szomszédban főzte meg a mamánk – teszi hozzá visszaemlékezve.

Ezután egy munkáscsaládot látogattunk meg. Két különböző milió: a hivatalnokcsalád és ez a hely, de a szeretet, mellyel a kis osztrákokat körülveszik, ugyanaz. Itt is van a családnak két gyermeke, harmadiknak fogadtak ellátásba egy kis osztrák fiút. Vértelen ajkú, szőke hajú gyermek. Kérdésünkre szaporán beszél.

– Nagyon szeretek itt élni. Pedig nem akartam jönni, igaz, hogy a mamám sem akart elereszteni. Odahaza, Bécsben újságot szoktam árulni, amellet, hogy iskolába járok. Valamiből csak meg muszáj az embernek élni – teszi hozzá önérzetesen.

Nevetve meséli el, hogy a kis Anton első reggelen minden áron fel akart hajnal felé kelni.

– Az újságért kell menni – mondotta.

Alig tudták az ágyba visszakényszeríteni. Csak nagy nehezen sikerült neki megmagyarázni, hogy itt nem kell újságot árulni.

Antonnal megbarátkozunk, s ekkor elmondja, hogy ugyanebben az udvarban lakik barátnője, a Grete. Hangsúlyozza a szót, hogy „barátnője” s büszkén meséli, hogy útközben barátkoztak össze. A Gretenek ugyanis letört a vizesüvegje s erre ő felajánlotta a kulacsát, amiben limonádé volt.

Felkerekedünk s megkeressük Gretet. Egy szegény özvegy asszonynál lakik, aki városi tisztviselő özvegye. Egyszerű, egy szoba, konyhás lakás. A Grete az asztalra könyökölve levelet ír. A felső jobb sarokba írt dátumon kívül ennyi van a papíron: Liebe Mutter. Utána egy nagy, tintából kihizlalt malac ékeskedik az iskolai írkából kitépott levélpapír fehérségén. A szobában a Greten kívül egy fekete kendős, ősz hajú asszony foglalatoskodik. A Grete valamivel alacsonyabb az Antonnál és ha róla beszél, ő is úgy mondja:

– A barátom.

Szétnézünk a szegényes, de tisztán berendezett szobában. Az asztal sarkán egy kis fonott kosárban gyümölcs van, egy darab kenyérrel, az lesz a Grete uzsonnája. Egy szekrényen barna keretben egy fénykép áll, hét-nyolc esztendőös kislánykát ábrázol. Amint az özvegy észreveszi, hogy a képet nézzük, könnybe lábad a szeme:

– Szegény kislányom, a kanyaró vitte el most tizenhét éve. Olyan volt, mint most a Grete. Talán azért is szeretem annyira ezt a kis osztrákot. Annyira a szívemhez nőtt a lelkem, hogy legjobban itt tartanám örökre, ha lehetne...

Grete észreveszi, hogy a „néni” – ennyit már megtanult magyarul – könnyezik, hozzábúvik, átöleli s úgy csókolja az özvegy arcát.

(*Kassai Újság*, 1918. augusztus 28. 2. p.)

Egy bécsi diák levele Magyarországról

Alig két hete, hogy megkezdődött az osztrák gyermekek nyaralása Magyarországon. Az áldott lelke magyar nép oly kiváló szeretettel és páratlan jóindulattal fogadta a kiéhezett szösze fiúkat és lánykákat és oly jó ételekkel látja el őket, hogy azok a legnagyobb hálától eltelve, egyszerű gyermeki őszinteséggel írják meg szüleiknek, hogy mily nagyszerű dolguk van nekik a szép Magyarországon.

A következőkben reprodukálunk egy ilyen levelet:

Kedves Kurt!

Emlékszel-e még rá, hogy amikor a múlt nyáron a szabad Helvetiában történt nyaralásodról hazatértél és esténként együtt ültünk a nagy díófa alatt, és te oly sok szépet, nagyon szépet meséltél arról, mit kint láttál a nagyvilágban és én mindig azt mondtam, oh, be kár, hogy én nem voltam veled!

Nos, kedves Kurtom, most én is mesélhetek neked külföldről, szívem telve van örömmel, boldogsággal, tehát hallgass ide.

Azzal a százezer osztrák gyerekekkel, kiket a gyönyörű Magyarországra hoztak 6 heti nyaralásra, én is eljöttem. Szép, óriási fehér hajón hoztak bennünket a fodros kék Dunán a mesés Budapestre. Már messziről fölséges benyomást tett reánk ez a nagyszerű metropolis. A hajó kikötőjénél fényes és előkelő úri társaság fogadott bennünket. Daliás férfiak, elegáns nők s sok-sok kedves magyar fiú és leány.

Velünk jött Bécsből báró Hussarekné úrnő kegyelmes asszony is, miniszterelnökünk neje, a nyaraló gyermekek áldottszívű védnöknője. A fogadás igen megalázó volt. Egy jólelkű, nagyon nyájas arcú magyar úrnő érdekes és fölötté szellemes ajándékkal lepte meg a bárónőt. Képzeld, egy ropogós, kerek zsemlyét adott át neki hamisítatlan magyar lisztből sültet. A bárónő mosolygva fogadta és nyomban igen jó étvággal meg is ette, s azt mondta, hogy ilyet nálunk Bécsben bizony nem lehet kapni! Csakhamar előállottak az emberek és asszonyok óriási kosarakkal és mindnyájan kaptunk néhány zsemlyét és egyéb ennivalót. Felejthetetlen szép és emlékezetes nap volt ez, nagyon szerettem volna, ha te is velünk élvezhetted volna ezt a páratlan vendégszeretetet.

A nyaraló gyermekek egy rész, közöttük én is vasúton ment beljebb az országba és Kecskeméten, ahol oly rengeteg sok barack, alma, körte, szilva és egyéb gyümölcs terem, letűnk kiszállítva. Az indóházánál várt bennünket a város intelligenciája, sőt a derék polgármester úr egy cigány-zenekart is kirendelt és víg muzsika szó mellett vonultunk be a nagyszerű magyar városba. Majdnem minden polgár szeretett volna egy német gyermeket, s ha kérésük teljesíthető nem volt, egészen sértődve érezték magukat. S most jön a java. Megérkezésünkkor sült csirke, lágy fehér czipó és almásrétes volt az ebédünk. Örömről és csodálkozásunk leírhatatlan volt. Finom fehér kenyér, s nem élvezhetetlen száraz bécsi hadikenyér. Fölségesen lát el bennünket minden jóval az áldottszívű magyar nép.

Másnap mindjárt hosszú levelet írtunk haza és a legnagyobb dicsérrettel emlékeztünk meg vendéglátóinkról. Levelemben néhány kenyér morzsát is küldtem édesanyámnak, had lássa, hogy milyen jó sorsa van fiának Magyarországon!

Az egész napot int töltjük Isten szabad ege alatt és külön, tágas játszóterünk is van. A tízórai uzsonnához oly étvággal megyünk, hogy mindenki csodálkozik fölöttünk. Fehér, ízletes kenyér, gyümölcs és paprikás szalonna csillapítja éhségünket.

Több érdekes kirándulást is tettünk már a környékre. Magától értetődik, hogy vándorlásainkra magunkkal visszük fényképezőinket, naplónkat és rajztömbünket és sokszor igénybe is vesszük. Nagyon szép és érdekes a magyar puszták, eddig fogalmam sem volt róla. Suhogó, beláthatatlan nagyságú aranyárga búzatáblák között vándoroltunk. A kalászosok olyan magasan állot-

tak, hogy alig látszott ki a fejünk közülük. A nyúlánk szalmaszálak meghajlottak a telt kalászek alatt. Láttuk a magyar aratást, dalolva, énekelve kaszáltak a magyar parasztok, s hullott rendre az áldott búza és víg gyermekek, fürgé asszonyok kötötték kékükbe. Láttuk a végtelen legelőkön a gulyát, a ménest, a juhnyáját mélabús kompjával és az elmaradhatatlan számmárral. A juhászt cifra szűrével, a csikóst szilaj paripáján. De a délibábot is láttuk és csodáltuk láttuk a sokágú gémes kutat és éppen délben, amikor a csorda tolongott köréje és a hosszú vályúkból szomját csillapította.

A magyar paraszt öltözeke is nagyon szép és megkapó: a százánczú patyolat fehér gatyá és széles ingujj nyáron, zsinóros szűk csizmanadrág, rámás csizma, zsinóros dolmány télen. A cifra szűr és a suba. A szűrt a magyar ember sohasem hagyja el, mert azt mondja, ami télen meleget tart, az nyáron hűvöset és így a szűr mindig jól jön.

A kedves magyar fiúkkal és leánnyokkal állandó jó barátságban élünk, nagyon rokonszenvesek. Együtt játszunk velük, és együtt énekeljük a magyar Himnusz, a Gotterhaltét, a Wacht am Rheint, a Heil dir im Siegeskrancot és Deutschland, Deutschland über Allest.

Nagyon érdekes és fölötte örülök rajta, hogy egészen észrevétlenül megtanultam már néhány magyar szót és a magyarok is gagyognak már néhány németet. A jó viszonyt otthon is meg fogjuk őrizni és életünk végéig emlékezetes lesz reánk a magyarországi kirándulás. Oh, kedves Kurt miért nem vagy te is velünk. Fogok neked még többször írni, a mi élvezetteljes napjainkról, hogy legalább szellemileg lehess osztályrészeseünk. Addig is szeretettel üdvözlöl és ölel

Híved: Siegfried

(Gömöri Újság, 1918. augusztus 11. 1–2. p.)

Az osztrák nyaraló gyermekek

A Károly király jóléti akció, mint a jelek mutatják, Magyarországon mindenütt fényesen sikerül. Hiába a magyar áldott szív, a magyar gyermekszeretet és altruizmus magát meg nem tagadja még a legválságosabb és leggondterheltebb időkben sem.

A magyar szív és áldozatkészség olyan tündöklőnek és fejedelminek bizonyul most is, mint a hajdani régi jó időkben. Nem számol, nem mérlegel. Mindenütt, falvakban és városokban ritka gondosság, szülői szeretet, aggódó féltés fogadta az osztrák gyermekeket. Nem hallunk egyetlen panaszt sem, hogy a százezernyi osztrák gyermeknek, kik hat heti vendégségbe érkeztek hozzánk, bármilyen hiányossága lenne. A kis porczikókból nekik szelik a legnagyobb darab kenyeret, övék a legszebb szoba, a legpuhább ágy, a legízletesebb falat és legtöbb vendégszeretet. Ausztria százezernyi gyermeke a legősibb magyar vendégszeretetet élvez, amely csupa szív, gond, aggódó vigyázás, anyai gyöngédség!

A gyermekek gyakran írnak haza, s mint ahogy volt alkalmunk meggyőződni, a levélírásnál teljesen őrizetlenek, saját maguk ösztönére vannak hagyva, úgy, hogy pressiót senki rájuk nem gyakorol és a kis fiúk, leányok szép, értelmes levelet írnak gyermeki naivitással és őszinteséggel. Nagyon meg vannak elégedve, dicsérik vendéglátóikat s egészen őszintén megírják, hogy jobb dolguk van itten, mint otthon és azok a rémhírek, mikkel egyes rosszlelkű egyének őket otthon ijesztették, teljesen a mesék országába tartoznak. Mindenki barátságos, kedves és előzőkeny hozzájuk.

A gyermekeknek felügyelő-tanítója Ronge Ágoston bécsi főtanító és segítő társai a legnagyobb gondnal és szakértelemmel ügyelnek fel, foglalkoztatják a gyermekeket, kirándulásokat, játékokat rendeznek velük és dalaiktól sokszor hangos az utca.

Ronge úr gyakran a lakásukban is felkeresi a gyermekeket és személyes meggyőződést szerez úgy azok viselete felől, mind pedig a bánásmódból, melyben részesülnek, s ezt igen helyesen tartjuk, így legalább közvetlen impressziója van és a Bécsbe küldendő jelentései objektívek.

(...) Láttam három levelet miket bécsi szülők írtak gyermekeiknek első leveleikre. Mind nagyon szép, őszinte és becsületes megnyilatkozása a magyarság iránti érzelemnek és tisztelet-

nek. Figyelmeztetik a gyerekeket, hogy jól viseljék magukat, érdemeljék ki vendéglátóiknak szeretetét és kedvességét, járjanak templomba. Egyik levélben azt írja egy anya a leánykájának, hogy az embernek összefut a nyála azoktól a dolgoktól, amiket írsz, hogy enni kaptok Rimaszombatban. Az Isten áldja meg azokat a jó népeket. Külön leveleket írtak szülők Kertész Lajos főállatorvos nejének, mely telve van hálálkodással.

Hisszük, reméljük, óhajtjuk, hogy ezen gyönyörű akció, mely most Magyarországon folyik, jobb belátásra fogja ébreszteni a külföldet minden tekintetben. Hiszen a gyermek a legjobb kapocs a különböző nemzetek között és a gyermek érdekében ki nem tenne meg minden lehetőt és lehetetlent?!

Megemlítésre méltónak tartjuk, hogy a bécsi híres Mautner Markhof sör- és ecetgyár minden család részére, hol német gyermekek vannak elhelyezve, 1 üveg kitűnő esenczet küldött ajándékba és belőle 4 lit. jó minőségű ecet készíthető.

(Gömöri Újság, 1918. augusztus 25. 1–2. p.)

ILONA JUHÁSZ L.

KING KARL'S PROGRAMME OF CHILDREN'S HOLIDAY IN SUMMER 1918 – 2. HOLIDAY OF HUNGARIAN CHILDREN IN AUSTRIA (AS REPORTED IN THE CONTEMPORARY PRESS)

A number of scientific works have been conducted based on the history of World War I, but we still know little about how people lived their daily lives in wartime hinterland. From the outbreak of the war onwards, the population was required to participate—among others—in charitable giving. After Romania attacked Hungary in 1916, people had to take in their homes a large number of refugees from the border regions of Transylvania, as well as to provide charitable giving to help them. Even in the summer of 1918, the population had to join the king's programme named "Holiday of King Karl", during which they had to provide holiday for 80 000 Austrian children in Hungary. The present study, based on the contemporary newspapers, reconstructs the holiday programme in several regions of present South Slovakia inhabited by Hungarians.

SIMON ATTILA

AZ ELFELEDETT AKTIVISTÁK

Kormánypárti magyar politika
az első Csehszlovák Köztársaságban

FÓRUM Kisebbségkutató Intézet

Gömöri fürdőélet a 19. században III.

ÉVA KERÉNYI

Spa life in Gömör/Gemer in the 19th century III.

615.838(437.6)"18"

930.85(437.6)"18"

711.455(437.6)"18"

Keywords: Gömör–Kishont (Gemer Malý Hont), spas, balneology, cultural history of the 19th century, newspapers on spas, spa leaflets and guides, advertisements.

Fürdőszeti újságok

A tudományos érdekeltségű szaklapokról térjünk át a társadalmi jellegű folyóiratokra mint a hírverés fontos eszközeire, melyek a balneológia elterjedésével a 19. század második felében hazai fürdőket népszerűsítő fürdőszeti lapok tucatjai formájában lepték el a standokat. Skáláljuk az egy szezont megélt vegyes tartalmú, fürdői információkat hirdető lapoktól a később több évfolyamon át napvilágot látó kiadványokon át a képekben gazdag, turisztacsalogató, idegenforgalmi jellegű fürdőkatalógusokig terjedt, s fürdőéletéről szóló beszámolókkal, fürdőlevelekkel, hirdetésekkel nem csupán a közönség megnyerésére, hanem tudományos dolgozatokkal az orvostársadalom számára is szolgáltak.

Az első, fürdőügy terén megjelenő félig tudományos, félig társadalmi heti közlöny 1868-ban jelent meg Chyzer Kornél bártfai fürdőorvos, Felletár Emil pesti gyógyszerész-doktor és Orzovenszky Károly balatonfüredi fürdőorvos szerkesztésében *Fürdői lapok* címen, s ilyen tekintetben óriási előrelépést jelentett a magyar balneológia terén.¹ A nagyközönség számára megjelenő heti közlöny „a gyógy-és fürdőhelyek, a fürdői társas élet és természettudományok köréből merített és szolgáltatta az információkat”.² Ez a lap töltötte be a hazai fürdőknek és ásványvizeknek a nyilvánosságnak szóló ismertetésük szerepét, mind pedig a fürdőtannal kapcsolatos cikkek közlését. A csupán egyetlen idényt megélt lap kérészélete a fürdőorvosok és fürdővendégek gyér érdeklődésének számlájára írható, pedig a lap a fürdői életkór legfrissebb híreit tudósította, külön fürdőszettel kapcsolatos hirdetésrovatot vezetett, és közölte a leglátogatottabb monarchiabeli fürdőhelyek vendéglistáját is. Mivel a lap csupán egyetlen évadban futott, így még inkább jelentős számkra a tény, hogy hasábjain gömöri fürdőhelyeink közül elismerően nyilatkozik Ajnácskőről, dicsérve magas színvonalú nyári báljait,³ ami kétségkívül arról árulkodik, hogy a fürdő a nyári multságok közkedvelt színhelye volt a környéken.

1 A „Fürdőirodalmi Könyvtár” értesítője, II. évf. 1–2. sz. 1895. február 15. 2. p.

2 *Fürdői Lapok*, 1868. június 1. 1 évf. 3. sz. 2. p.

3 *Fürdői Lapok*, 1868. július 10. 10. sz. 75 p.

A lap megszűnte után hosszú időre pangás vette kezdetét, mígnem 1873-ban újra indult Kovách Imre szerkesztésével, ám ez a próbálkozás sem bizonyult hosszú életűnek. A Sedy István kiadó által nyomtatott folyóiratban gömöri fürdőhelyek – Ajnácskő, Jolsva, Lévárt, Nagyrőce, Rozsnyó, Várgede – is szerepet kapnak a lap fürdővendég-statisztikai rovatában.⁴ Hasonló jelleggel bírt az 1878-ból fennmaradt – egyetlen szезont megélt – fürdészeti s közegészségügyi heti közlöny *Magyar Fürdő-Lapok* címmel, mely dr. Lőrinczi Ferencz szerkesztésében jelent meg. Az elsősorban a magyar fürdőközönség számára készült, hazai fürdőket népszerűsítő és a külföldi ismertebb fürdőhelyeket bemutató lap kúrlistákat, fürdővendégnévsort is közölt hasábjain, ám mégsem mutatkozott iránta igény. A listákon kívül, melyeken elvétve felbukkan egy-egy gömöri vendég neve, Ajnácskő is említésre kerül a hasábjain, és pedig iblant (jódot) tartalmazó kénes hideg vize okán.⁵

Ugyancsak a rövidebb élettartamú, de számunkra helyrajzi okoknál fogva⁶ annál jelentősebb az 1883-ban megjelent és 1885-ig forgalmazott, Dr. Szontagh Miklós ótátrafüredi fürdőorvos és újtátrafüredi szanatóriumalapító szerkesztésében a Tatra környéki fürdőkkel foglalkozó *Tatra-vidék* c. kétheti közlöny. A lap tartalmi felépítése szintúgy érdekes, mivel nem szokványos fürdészeti lapról van szó, mint amelyeket fentebb említettünk, hanem magaslati gyógyintézeteket népszerűsítő és kínáló közlönyről. A következő rovatokból állt: cikkek és tárcák a Tatra hegyi fürdőről és fürdői életéről, klimatikus gyógyhelyek és fürdők ismertetése, vegyes tartalmú közlemények, Újtátrafüred és Alsótátrafüred fürdővendégeinek névsora, vasúti menetrend ismertetése, szerkesztői posta, érdekességek az archeológia, a barlangászat, a meteorológia és az egyesületi élet köréből, a sort minden esetben könyvszemle zárta.⁷ Gömöri fürdőink nevével – a Tatra hegyvonulatának közelsége miatt – a három évadot megért közlöny hasábjain gyakorta találkozunk: Ajnácskő, Csíz, Lévárt, Rozsnyó, jégbarlangja révén Dobsina jut szerephez, elsősorban fürdőtelepük leírása, vendégforgalma és fürdőjeleke kapcsán.

Az első próbálkozások kérészetű lapjainak sorát az 1894-ben újból *Fürdői Lapok* néven megjelent magyar fürdő- és forrásügyi közérdekű szakközlöny zárja, Bosányi Bélának, a Sz. Lukács fürdő főorvosának szerkesztésében. Hasábjain visszaköszön Csízfürdő sós vize, melyet Bókay Árpád szerző a legértékesebb magyar ásványvizek közé sorol,⁸ ill. a Bókai, Boleman és Leichtenstern nyomán összeállított hazai fürdők és források használatára készült kalauz, mely szintén Csíz jódos sós vizét említi meg gömöri forrásaink közül egyedülként mint a bőrbetegségek, görvélykór és a szifilisz gyógyítására leginkább alkalmas gyógyvizet.⁹

A századfordulón, 1891-től 1892-ig megjelenő, három számot megélt *Fürdő és Turista Ujság* Illés József felelős szerkesztésében hazai fürdők, gyógyító források, für-

4 *Fürdői Lapok*, 1873. július 13. 8. sz.

5 *Magyar Fürdő-Lapok*, 1878. szeptember 1. i. évf. 21. sz.

6 A tátrai hegyvonulatlánc lábánál elhelyezkedő dobsinai magaslati nyaralótelepet a Tatra vidéki klimatikus üdülőhelyek csoportjába sorolhatjuk.

7 *Tatra-vidék*, 1883. április 15. 2. p.

8 *Fürdői Lapok*, 1894. január 15. 1. sz.

9 *Fürdői Lapok*, 1894. február 15. 2. sz.

döntézetek, ásványvizek propagálására volt hivatott, első számának címlapján rögtön egy gömöri fürdőhelyet hirdetve, Csízt, melyet a kontinens leghatásosabb ásványos jód-vízű fürdőjeként reklámoz. Csíz többször is téma a lapban, Hankó Vilmos *A magyar savanyú vizek arisztokratái* c. cikkében emeli ki a csízi vizet mint nagy jövőre hivatott ásványvizet, a közlőny 2. számában pedig konkrétabban ír róla *A csízi jódforrás* cím alatt.¹⁰ A közlőny rendszeresen közzétette a balneológiai és a turistaegyesület határozatait, a vasúti menetrendet, viszont a többi folyóirattól eltérően a legpatinásabb magyarországi szállodák, kávéházak és vendéglők listáját is közölte hasábjain.¹¹

Egy évvel később, 1893-ban jelent meg az „ORIENT Európai Fürdők Központi Képviselőtársaságának”¹² kiadásában az *Orient et occident* című magyar–német–francia–angol nyelvű képes közlőny, melynek 2. számában Rozsnyó-fürdő hirdeti magát Gömört képviselve a nagy, európai érdemeket szerzett világfürdők mellett,¹³ míg 4. száma tanácsadó rovatában Csíz fürdőt ajánlja a szerkesztő görvélykórban szenvedő pácienseinek gyógykezelésére.¹⁴ Mindkét információ arról tanúskodik, hogy a lap, mely nem mellesleg Budapesten kívül Bécsben és Drezdában is megjelent, s nem csupán a magyar, hanem az európai fürdőket, gyógyhelyeket és szállodákat is propagálta lapjain, Gömörnek e két fürdőjét is beemelte a megismerésre érdemes magyar fürdőhelyek kategóriájába.

Az egyenári fürdőlapok sorát bővíti az 1898-ban megjelenő, a Magyar Fürdők Központi Képviselőtársaság¹⁵ által *Fürdői Szemle* címen, Vértesszőlő felelős szerkesztése alatt közreadott balneológiai közlőny, melynek hasábjain egyedül Csíz-fürdő tűnik föl Gömört képviselve, pontosabban annak fürdőtelepét és május 1-jei megnyitását propagálja a sajtó a katonatiszteknek és államhivatalnokoknak járó 50%-os kedvezményt hirdetve,¹⁶ míg máskor Rozsnyó-fürdő jelenik meg az 1905-ben – sajnos csak mutatóványszámmal – induló *Magyar fürdők lapja* c. fürdőszaki szakközlőny hasábjain, melyben a vasas gyógyfürdő eladásáról találunk hirdetést. A hazai fürdőket népszerűsítő, bel- és külföldön egyaránt díjmentes lap bár három (magyar–német–francia) nyelven került a standokra, kérészélete a fürdőközönség érdektelenségéről árulkodik.

Fürdői lapjaink sorát gazdagítja a 19. század végén standokra kerülő *Gyógyfürdők és nyaralóhelyek* c. ingyenes havi közlőny Rózsa János szerkesztésében a „Gyógyfürdők, üdülőhelyek és utazási központi iroda”¹⁷ kiadásában. A hazánk kincsei-

10 *Fürdő és Turista Ujság*, 1891. november 15. I. évf. 2. sz.

11 *Fürdő és Turista Ujság*, 1891. december 15. 3. sz.

12 Fürdőközvetítő irodaként nemcsak gyógyfürdők, hanem fürdői kirándulások és körutazások közvetítésével is foglalkozott, sőt orvosi rendelővel is rendelkezett.

13 *Orient et occident*, 1893. május 15–31. 2. sz.

14 *Orient et occident*, 1893. július 1–15. 4. sz.

15 Közvetítő iroda, mely valamennyi magyarországi és külföldi fürdőt kínálta, minden nyelvű levelezést vállalva, s az európai vasutakkal való összeköttetésről is szolgáltatott információkat.

16 *Fürdői Szemle*, 1898. május. I. évf. 5. sz.

17 A központi iroda az általa képviselt összes fürdőhelyre közvetített, lakást, étkezést, vasúti jegyeket egyaránt biztosítva mérsékelt áron. Iroda: Budapest IV. Koronaherceg utca 8.

nek megismerését kitűző és elsősorban fürdői társasutazásokat propagáló és toborzó lap 1899-től *Fürdő- és Utazási Közlöny* cím alatt futott tovább, mellékleteként jelent meg 1898 áprilisában és májusában a *Magyar utazási közlöny*, 1898 augusztusában és szeptemberében pedig az *Utazási közlöny*, melyek nemcsak magyar, hanem európai és Európán kívüli térségekbe is invitálták az olvasókat. A brosúra Magyarország legnépszerűbb gyógyfürdőinek és üdülőhelyeinek rövid leírását tartalmazta, az utazási idő, a vasútállomás és a fürdőidény megjelölésével, a fürdői híreket, vasúti menetrendeket, reklámokat és tárcákat közlő lapban azonban egyik gömöri fürdő forgalmazásával sem foglalkozott a hivatal. Egyedül a Dobsinai-jégbarlang és nyaralótelep jelenik meg a hasábokon mint a központi hivatal által szervezett Magas-Tátra vidéki társasutazások egyik célpontja 1897–1900 között.¹⁸ A lap ugyanakkor felhívja számos magyar fürdő igazgatóságának figyelmét – közöttük található Ajnácskő és Csíz is – fürdők folyó évi prospektusának és fürdővendégei névjegyzékének beküldésére a szerkesztőséghez, ám gömöri fürdőnévvel a továbbiakban mégsem találkozunk.¹⁹

Egyetlen fürdészeti folyóiratot emelhetünk ki, mely több évadot is megélt, ez pedig az ifj. Hohlfeld Lajos szerkesztésében a millennium évében, 1896. május 1-én napvilágot látott *Nemzetközi Fürdő-Lapok – Internationale Bade-Zeitung* c. kétnyelvű (magyar–német) hivatalos közlöny, mely a hazai fürdők népszerűsítése végett került a standokra, a fürdőélet egyes mozzanatait közölve, ráadásként és új elemként pedig az egyes fürdők vendégeinek a névsorát is propagálva. Az ismert szórakoztató és szépirodalmi fürdői közlöny a készülő mulatságok műsorát és a róluk szóló beszámolókat is részletesen közölte, fürdői történetekkel és reklámhirdetésekkal tarkítva. A lap fürdőkkel kapcsolatos olvasói üzenetekre is szívesen válaszolt. Az 1896. június 20-án megjelent szám dicsérettel méltatta Csízfürdő pavilonját, mely a millenniumi országos kiállításon volt látható további 55 hazai fürdő és 24 ásványvíz kíséretében, ugyanakkor a fürdő élénk társas életéről is szeretettel cikkezett. Folyó évi 17. száma Hankó Vilmos tollából teljes címlapcikket közöl a csízi jódforrásról, előnyeiről, tulajdonságairól, gyógyhatásairól és palackozásáról,²⁰ a lap 1898. évi májusi száma pedig Rozsnyó és Dobsina fürdőtelepeit veszi górcső alá. Arról, hogy gömöri olvasóközönséget is magával ragadott a lap, bizonyíték az 1898. augusztus 1-jén egy jolsvai Julius nevű olvasó Gömörben c. versére adott szerkesztői válaszüzenet, mely szerint ilyen verset „ízetlen voltára nem közölnek a hasábokon”,²¹ de ugyanúgy a lap gömöriek általi olvasottságára utal egy bizonyos Dr. G.J. illető írása Csízből, aki a lap pontatlan kiküldésére tesz panaszt a szerkesztőségnek.

Fürdőalbumok és kalauzok

Az idő haladtával a vegyes tartalmú fürdőlapok egyre inkább a nyaralók igényeinek megfelelésére törekedtek, s végül az orvosi szakszöveg a minimálisra csökkent. Takács

18 *Fürdő- és Utazási Közlöny*, 1900. február 1. IV. évf. 2. sz.

19 *Fürdő- és Utazási Közlöny*, 1899. június 1. 5. sz.

20 *Nemzetközi Fürdő-Lapok*, 1896. október 10. I. évf. 17. sz.

21 *Nemzetközi Fürdő-Lapok*, 1898. augusztus 1. 62. sz.

László szerkesztésében 1888-ban Nagyváradon jelent meg a *Magyar fürdők* c. zsebkönyv, mely a magyar fürdőhelyek, útirányaik, vidékeik, forrásaik s gyógyhatásaik általános ismertető leírását tartalmazta, s ezzel új korszakot nyitott meg a fürdészeti irodalom műfajában. Takács műve, mely fürdőigazgatóságok és fürdőorvosok által kiadott prospektusok alapján készült, már tudatosan idegenforgalmi céllal adott összefoglaló képet a magyarországi fürdőről, gömöri fürdőink közül ez idő tájt egyedül Ajnácskő képviseltette magát az ismertetőben. A többi gömöri fürdő közül Dobsina és Rozsnyó neve kerül említésre Ajnácskővel egyetemben a 33%-os kedvezménnyel árusított menetérti fürdő-évadjegyek vásárlása kapcsán, melyet a Magyar Államvasutak biztosítottak 44 fürdő- és kirándulóhelyre Magyarország-szerte. (Takács 1888, 5. p.) Sajnálatos módon ez a fürdőleírás is inkább a táj szépségének leírására, legfőképpen a Budapestről való utazás során útba ejtett Gödöllő, Salgótarján és Fülek bemutatására s legvégül maga Ajnácskő tájleírására szorítkozik, a fürdő ismertetésére nagyon általános és tömör összegzésben kerül sor.

A 19. és a 20. század fordulóján szinte futószalagon jelentek meg a pusztán népszerűsítő, albumszerű, többnyire ingyen hozzáférhető²² zsebkönyvek, fényképes fürdői prospektusok, melyekre tekinthetünk úgy is, mint a mai utazási irodák katalógusaira: előszeretettel kínálták a legkelendőbb magyar – és sokszor külföldi – fürdőket az üdülni vágyóknak. E pár évadot megélt kiadványok inkább a fürdőzés „wellness” oldalára fókuszáltak, minél nagyobb figyelmet fordítva a szolgáltatásokra, a víz gyógyereje már csupán másodlagos helyre került. Ilyen küldetéssel született a *Fürdők és nyaralóhelyek* címet viselő füzetecske, amely először 1893-ban jelent meg a Dunántúli Közművelődési Egyesület és a Balatoni Kultúr-Egyesület kiadásában Porzolt Kálmán és dr. Sziklay János szerkesztésében azzal a céllal, hogy a Balaton vidéke fürdő- és nyaralóhelyeit fölvirágoztassák és népszerűsítsék. Az ingyenes brosúra a Balaton-parti fürdők ismertetésén kívül ingyen közzétette a folyó évre kiadó nyári lakások jegyzékét is. (Porzolt 1893, 1. p.) Az 1895. évi füzet azonban már nemcsak a balatoni, hanem az összes hazai magyar és külföldi (osztrák, német, francia, olasz, svájci és egyéb európai) fürdő ismertetésére is kitért. Gömöri fürdőink közül egyedül Csízfürdőről olvashatunk a nevezett évben egy rövid, általános összefoglaló ismertetést. (Porzolt 1895, 21. p.) Az 1902-től 1912-ig fennmaradt brosrák már csupán a hazai magyar fürdők jellemzésére térnek ki, mellőzve az osztrák és külföldi fürdőhelyeket, szerkesztőjük ez idő tájt dr. Fodor Oszkár, kiadójuk 1904-ig a Dunántúli Közművelődési Egylet, 1905-től pedig a „Fürdők és nyaralóhelyek kiadvállalata” Budapesten. Gömör megye fürdői a lapokban az elkövetkező években is szerepet kapnak, az 1902. és 1903. évben Csíz, Dobsina és Rozsnyó kerül részletesen bemutatásra a fürdőszolgáltatások pontos ismertetésével, 1904-ben pedig az előző három fürdőhöz Várgede is társul egy rövid, átfogó jellemzéssel. Az 1909. évtől – a helyi fürdőigazgatóságok és tulajdonosok kérésére – mind a négy fürdő mellőzi az árak és szolgáltatások részletes közzétételét, fürdőismertetésük a hazai fürdőket népszerűsítő képes fürdőkalauzban ezután csupán elenyésző, pár soros leírásra terjed ki. Az 1909. évben megjelent brosúra konkrétan fel-

22 A legtöbb fürdőbrosúra ingyenesen hozzáférhető volt orvosi rendelőkben és nyilvános helyeken (szállodák, kávéházak, vasúti kocsik, fürdők).

sorolja azoknak a fürdőknek a neveit, melyek a lekért fürdőleírásokat egyáltalán nem szolgáltatták be a lapnak – köztük megtaláljuk Nagyrőce fürdő nevét, ill. azon fürdőkét, melyek a részletes leírások mellőzését kérték, esetünkben Csíz és Dobsina kerül szóba. (Fodor 1909, 1. p.) Szomorúan konstatálhatjuk, hogy a *Fürdő és nyaralóhelyek* terjesztése – mely eladdig kivitelezését tekintve a legjobb képes ismertetője volt a hazai fürdőknek, s mely a Kereskedelmi Minisztérium jóvoltából, ismereteink szerint 1902-től (Fodor 1902, 1. p.) az államvasutak összes kocsjában ingyenesen elhelyezésre került a hazai lakosság tájékoztatására – több fürdőigazgatóságnál fennakadásba került, s hasábjain külön kiemelte, hogy e magatartásban, sajnos, Gömör legjobban virágzó fürdőhelyei is közreműködtek, okai azonban ismeretlenek számunkra.

Országos jellegű fürdőismertető kalauzok tekintetében nem maradhat közömbös számunkra Ilosvai Hugó *Hol nyaraljunk?* c. fürdőútmutatója, mely üdülni vágyó egészségesek és gyógyulni vágyó betegek számára egyformán hasznos információkkal szolgált. Az 1895-ben megjelent könyv 107 magyarországi fürdő- és forráshely leírását tartalmazta, ismertetve a fürdő fekvését, gyógyjavaslatait, berendezését, szolgáltatásait, továbbá a 20 legnépszerűbb külföldi fürdőhelyet is propagálta. Pozitívként könyvelhető el, hogy Ilosvai a laikus közönség számára „nehézkés” balneológiai összehasonlításokat, tudományos vegyelemzéseket mellőzi könyvében, és csak olyan adatok közlésére szorítkozik, amelyekre a kikapcsolódásra vágyó „páciensnek” valóban igénye és szüksége van. Gömörből két fürdőt, Ajnácskő és Csíz kerül röviden bemutatásra lapjain. (Ilosvai 1895, 5. p.) Ugyancsak a századforduló küszöbén, 1898-ban látott napvilágot ifj. Hohlfeld Lajos tollából a *Fürdői Almanach* elnevezésű képes kiadvány, mely elődeitől eltérően kizárólag a hazai fürdők, ásványvizek, klimatikus gyógyhelyek, vízgógyintézetek és nyári üdülőhelyek propagálását célozta meg. A „Nemzetközi Fürdő-Lapok” kiadóhivatal gondozásában megjelenő egyszeri közlőny Ajnácskőn kívül Gömör valamennyi fürdőjét summázza, a legszükségesebb információkat közölve. Az almanach, felépítését tekintve a gyógyhely fogalmával, a fürdési szabályokkal, az ásványvizek használatával, a hidegvízgyógymóddal, az ásványvizek és gyógyhelyek osztályozásával, ill. a magyar királyi államvasutak menetrendjével ismerteti meg olvasóját, majd a balneológiai egyesület alapszabályainak bemutatása után kitér az egyes magyar fürdők betűrendes ismertetésére. Az ásványvizeket és gyógyhelyeket 29 csoportra osztja, Gömörből Csíz (konyhasós víz), Rozsnyó (vasgálicos víz), a rozsnyói Markó-kút (vasas savanyúvíz), az ajnácskői Kovács-forrás (földes-vasas savanyúvíz) és Dobsina (égghajlító gyógyhely) kerül említésre, míg a kötetben szereplő további fürdő – Lévárt, Nagyrőce, Várgede – nem kap besorolást (Hohlfeld 1898, 17–19. p.), a vasúti menetrendben pedig csupán Csíz és Rozsnyó-fürdő szerepelnek. (Hohlfeld 1898, 22–24. p.) Hasonló küldetéssel született 1904-ben *A magyar fürdők naptára* c. évkönyv is, amolyan régi idők kalendáriumaként, a közegészségi és közhasznú tudnivalók bulletinje és a hazai termények, készítmények és hirdetések kincsestára. Tartalmát tekintve ugyanis a magyar fürdők népszerűsítésén kívül az uralkodóház bemutatását, csillagászati adatokat, naptár- és naplójegyzeteket, a Hankó-féle külföldi és hazai források összehasonlítását és a leggyakoribb betegségek felsorolását is tartalmazta, megfűszerezve a hazai ásványvizek jegyzékével, nyaraló- és üdülőhelyek, ill. szanatóriumok felsorolásával, balneológiai tanulmányokkal, fürdőreklámokkal, postai szolgáltatások díjszábásaival, valamint pénzváltási árfolyamok ismertetésével és szakorvosok névjegyzékével kiegészítve.

szítve. Szerkesztői Vasvári Aladár, a sztojkai gyógyfürdő igazgatója és Radó Sándor, az Országos Pályázati Közlöny felelős szerkesztője voltak. (Vasvári 1904) A 294 hazai forrás közül Gömör megye valamennyi ismert fürdőjével (Ajnácskő, Csíz, Dobsina, Lévárt, Nagyrőce, Rozsnyó, Várgede) képviselve van.

A századforduló tán méltán legnépszerűbb és legigényesebb fürdőkalauza az Erdős József-féle *Magyar Fürdő Kalauz*. Az 1908 és 1912 között a „Magyar Fürdő Kalauz Kiadóvállalat” által piacra dobott brosúra évente négy alkalommal jelent meg ingyenesen, az 1908. és 1909. évben még kétnyelvű magyar–német verzióban (*Führer durch Ungarns Bader*), később csak magyarul. Az ún. tulipán-mozgalom korszakában a magyar fürdők, gyógyhelyek, nyaralótelepek, vízgyógyintézetek, szanatóriumok, magángyógyintézetek, ásvány- és gyógyvizek lexikonszerű képes ismertető kalauza Gömört illetően Csíz (1908–1912), Dobsina (1908–1912), Lévárt (1910–1912), Nagyrőce (1910–1912), Rozsnyó (1909–1912) és Várgede (1909–1910) fürdőinek megismertetésére törekedett. 1908-ban még csupán 129 magyar fürdő került ismertetésre lapjain, közülük Csízfürdő bemutatása még igen rövid, csak a szezon időpontját, vasútállomásának helyét és az általa gyógyított betegségeket közli a kalauz (*Magyar Fürdő Kalauz* 1908, 18. p.), de hasonló tömör stílusban került bemutatásra a dobsinai nyaralótelep is, mely főleg a természeti környezet leírására, a vasúti elérhetőségre, a bérkocsi viteldíjára, a bérlo nevére és a jégbarlang nyitva tartására szorítkozott. A brosúra ez évben a nevezetesebb fürdők és a főváros közvetlen vonatösszeköttetéseit is listáztta, esetünkben Csízfürdő prezentálásával, azonban a 35 legnépszerűbb hazai ásványvíz között már nem szerepel egyetlen gömöri forrásvíz sem. A kalauz már 234 fürdőt bemutató 1909. évi februári számában Csíz és Dobsina mellett megjelenik a rozsnyói vasas gyógyfürdő, vendéglőjének képével és részletes fürdőleírásával, mely kitér a vasúti összeköttetésre, a menetjegyárakra, a táj leírására, a gyógyvíz elemzésére, a szolgáltatás áraira, a szobák jellemzésére, a gyógymódokra, a szórakozási lehetőségekre, az étkezés költségeire, valamint a posta- és távírda-szolgáltatásokra – a részletes magyar nyelvű tájékoztató ellenére a fürdő német nyelvű ismertető szövege csak általános információkat közöl tömören. Várgede úgyszintén bemutatásra kerül a prospektusban ettől az évtől, éspedig a gyógyítható betegségekre, a környezeti leírásra, a vasútvonal elhelyezkedésére, a posta- és távírda-szolgáltatásokra szorítkozva. (*Magyar Fürdő Kalauz* 1909, 267. p.) Megyénkre nézve előrelépést jelent, hogy 1909-ben a 95 népszerű hazai ásványvíz listáján megjelenik a csízi víz is mint legismertebb gyógyvíz. (*Magyar Fürdő Kalauz* 1909, 296. p.) Az 1909. évtől Erdős József szerkesztő a brosúrát a „Tulipánszövetség-Magyar Védőegyesület” hivatalos közlönyeként propagálja (*Magyar Fürdő Kalauz* 1909, 4. p.), s az 1910. évtől már csak magyar nyelven prezentálja a hazai fürdőket, szám szerint 422 fürdőt és ásványvizet ismertet. A lapszám a hazai forrásoknak a külföldiekkel szembeni összehasonlításával indít, ebben Csíz (Darkau, Halle), Ajnácskő (Spaai-Pouhon) és Rozsnyó (Charlottenbrunn) kap szerepet a gömöri ásványos vizek közül (*Magyar Fürdő Kalauz* 1910, 211. p.), valamint felbukkan Lévárt, csupán nagyon röviden ismertette a fürdőtelepet, ill. Nagyrőce fürdője. Az 1911. évtől jelentős változásokat figyelhetünk meg gömöri fürdőink bemutatásával kapcsolatban. Ezek okai is ismeretlenek számunkra, ahogy azt más fürdőszeti közlönynél is tapasztalhattuk: tartalmilag és terjedelemben csökkenni kezd a telepleírás, sőt az 1911. évi lapszám előszavában Erdős azon 193 fürdő és gyógyinté-

zet névsorát is közli, melyek már egyáltalán nem küldték el adataikat a folyó évi kötetbe – Gömörből a csízi Dr. Pazár Szanatóriuma, Jolsva és Várgede szerepel a listán. (*Magyar Fürdőkalauz* 1911, 5–6. p.) Az adatok továbbítását illető közöny mögött feltételezhetünk fürdőtulajdonos- vagy bérlőváltást, a fürdő családias jellege megőrzésének szándékát vagy csupán egyszerű emberi mulasztást.

Az országosan ismert tudományos szaklapok, a népszerűsítő fürdészeti folyóiratok és az országos idegenforgalmi zsebkönyvek után térjünk át a vizsgálódásunk tárgyát képező Gömör ásványos fürdőinek propagálásra szakosodott irodalomra – a kalauzokra. Bár az első fürdőismertető könyvek és füzetek magyarországi fürdőkről még a reformkorban megjelentek (Szliács, Balatonfüred, Herkulesfürdő, Harkány, Vízakna – [Kósa 1999, 72. p.]), melyekből a fürdőközönség igényére következtethetünk, Gömörből csupán a századfordulóról maradtak fenn fürdői kalauzok –, nem kizárt azonban, hogy korábban is léteztek fürdőinkről effajta brosrák. Vármegyénk nyolc fürdője közül (Ajnácskő, Csíz, Dobsina, Jolsva, Lévárt, Nagyrőce, Rozsnyó, Várgede) Jolsva és Nagyrőce ásványos vizű városi fürdőjének kivételével mindegyikről maradt fenn valamilyen jellegű ismertető füzet. E füzeteket három tematikus csoportra különíthetjük el: magával a forrással, ill. a víz elemzésével kapcsolatos füzetekre; a komplett fürdőtelep bemutatására és népszerűsítésére szakosodott propagáló „albumokra”; az ún. „használati útmutatókra”.

Az első tematikus csoportba tartozó brosrák inkább szakmai jelleggel bírnak, s két füzetet tudunk ebbe a kategóriába sorolni, az egyik Ajnácskő gyógyvizeivel, a másik pedig Csízfürdő forrásával foglalkozik. Ajnácskő-fürdőt illetően a Molnár János, dr. Szabó József szerzőpáros által írt *Ajnácskő gyógyforrásai és geológiai viszonyai* c., 1886-ban az Athenaeum részvénytársaság által Budapesten kiadott ismertető leírásról már korábban szó esett. A 32 oldalas könyv két szakmai részre tagolódik, számunkra a Molnár János által szerkesztett, Ajnácskő gyógyforrásait ismertető szakszöveg a mérvadó (a másik részben taglalt földrajzi-geológiai ismertetőtől jelen dolgozatban eltekintünk). Az ajnácskői gyógyvízleírás máig az egyetlen létező kalauz az egykori fürdőről, mely olvasóját a fürdő topográfiai viszonyaival ismerteti meg, majd rövid bevezető után az ajnácskői ásványforrások fizikai, minőségi és mennyiségi kémiai elemzését prezentálja szemléltető táblázatokkal. A másik vegyészeti jellegű forrásmunka az 1864-ben Párizsban megjelent s Hasenfeld Manó által írt *Eaux minérales de La Hongrie et en particulier eau minérale iodée de Csíz*. Hasenfeld Manónak mint a párizsi orvosság- és fürdőszeti társulat levelező tagjának 14 oldalas fürete kétségtelenül bizonyítéka a csízi jódos-brómos forrásvíz európai jelentőségének a balneológia terén, melyben Hasenfeld a víz különféle kémiai analízisein kívül más hasonló jellegű európai forrásokkal (Adelaide, Halle, Bassen, Lipík, Hessen, Saxon) is összeveti azt, mintegy bemutatva Csíz egyediségét és értékét.

A második csoportot képezik a nagyközönség számára készülő, fürdőket propagáló kalauzok, melyekben részletesen ismertetésre kerül az egész fürdőterület a megközelíthetőségtől a szolgáltatásokon át a környékbeli látnivalókig, korabeli fotókkal. Ez a tartalmilag ugyan dúsabb, áttekinthetőbb, de stílusában könnyed, egyértelmű és kevésbé tudományos brosrátípus inkább figyelemfelkeltésre szolgált, amolyan „turisztikai könyvecske” jelleget öltve, ne feledjük ugyanis, hogy fürdőinket a kor trendjét követve nem csupán gyógyulni vágyó páciensek, hanem nyaralásra, regenerálódásra áhítozó

„egészséges” vendégek is felkeresték. Az effajta ismertető kalauzokból gömöri fürdőinkről 11 maradt fenn az utókor számára: Csízfürdőről 6 (ebből 2 magyar, 3 magyar–német, 1 francia), Rozsnyóról 2, Lévártról, Várgederől és Dobosináról pedig 1-1, valamennyi magyar nyelven. A füzetek mennyiségének és formájának megjelenése is elárulja a fürdő jelentőségét, országos viszonylatban elfoglalt szerepét és látogatottságát. Nem véletlen tehát, hogy a Magyarországon egyedüli jód-bróm forrásként elkönyvelt Csíz gyógyfürdője 6 darab, különböző nyelvű fürdőbrosúrát is produkált annak ellenére, hogy a legfiatalabb gömöri fürdőről beszélhetünk. A dr. Sassy János tollából származó, s a Fürdőirodalmi Könyvtár sorozatában 1897-ben megjelenő *Csíz jód- és bróm-fürdő* címet viselő ismertető írást már fentebb említettük. A 62 oldalas kiadvány tartalmilag és stílusban a tudományos szakirodalom és a népszerűsítő füzetecske között helyezkedik el, inkább afféle tanulmány, nagyobb figyelmet fordít a víz vegyelemzésére és használatára, s csak érintőlegesen említi a fürdői közlekedést, szolgáltatásokat, valamint a környék látnivalóit. Utal minderre a füzet egyszerű kivitelezése is, minimális képmelléklettel. Tekinthezünk rá úgy, mint „első próbálkozásra”, ugyanis az elkövetkező években kiadott 5 csízfürdői kalauz már egyértelműen a cifra fedőlapú, propagálást szolgáló „turistakönyv” jellegét ölti magára. Tartalmilag és stílusát tekintve a három magyar–német kalauz (bal oldalán található a magyar, jobb oldalán pedig a német nyelvű fürdőismertetés), ill. ezek egyikének francia nyelvű változata egységes, megjelenésük évétől függően frissítve és módosítva adatait az alábbi nagy tematikus csoportokra fókuszálva: a fürdő fekvése, éghajlata, a víz vegyi összetétele és betegségeknél való alkalmazása, fürdőorvosok, lakások, ellátás, árak, szórakozási lehetőségek, kirándulások, vasúti közlekedés, képes melléklet. Lényegében az összes füzet ugyanazokat az információkat tartalmazza, még a tartalmi sorrend is megegyező.²³

Az első, valószínűleg 1900-ban kiadott, esztétikailag gyönyörű kivitelezésű, szecessziós borítójú színes broszúra címlapján a csízi jód-bróm forrás palackozott vize és egy kígyót és tálat tartó istennő alakja – Hygiea, az egészség istennőjének szobra –, fedőlapján pedig a fürdő illusztrált képe látható madártávlatból. A másik, feltehetően 1902-ben kiadott fürdőismertető már egyszerűbb, kevésbé feltűnő, szolid borítójú, egyszerű ornamentikával díszített. A harmadik, francia nyelvű, valamint az 1908-ban, Glosz Arthur szerkesztésében kiadott füzetecske borítója pedig az első kettő kombinációja, címlapján ugyanúgy megtalálható a csízi víz palackja és az istennő alakja, mint ahogy a második kiadvány szecessziós, kék ornamentikája is, hátoldalán pedig a második broszúrában található, Csízfürdőt meghatározó helyrajzi térkép. A broszúrák kivitelezése a fürdő növekvéséről, a magyarországi viszonylatban elfoglalt szerepéről és a vendégek növekvő igényeiről tanúskodik. A fürdőkcalauzok értékét emelik a fürdőtelepről készített korabeli fotográfiák is, melyek a gyógytermet, a fürdőházat, az ivócsarnokot, a

23 Csíz jód-bróm-fürdő útmutatója. Auskunfft über jod-brom-quellen-bad Csiz in Oberungarn. Budapest, Rigler József Ede Papírneműgyár r.t. 1900 körül, 47 p.; Csíz jod-brom-forrás-fürdő. Auskunfft über jod-brom-quellen-bad Csiz in Oberungarn. Budapest, Márkus Samu könyvnyomdája, 1902 körül, 62 p.; Csíz bain de source de iode et de brom. Budapest, Márkus Samu, 1902 körül.; Csíz jod-brom-forrás-fürdő. Auskunfft über jod-brom-quellen-bad Csiz in Oberungarn. Szerkeszti: Glosz Arthur. Rimaszombat, Lévai Izsó nyomdája, 1908, 72 p.

szanatóriumot és az egyes nyaralóvillákat szemléltetik. A legutolsó monarchiabeli képes, szecessziós fürdőkalauz Csízáról az 1914/1915-ös évadban került a standokra, tartalmában az elődeivel megegyezve, de stílusában még nagyobb egyszerűsége törekedve – 34 oldalán ugyanis több a fotó, mint maga a szöveg.

A *Csízfürdő Gömör-Kishont vármegyében* címen Horváth József fürdőigazgató által szerkesztett és a budapesti „Patria irodalmi vállalat és nyomdai Rt.” kivitelezésében megjelent kalauz a kontinens legerősebb jód-bróm fürdőjeként hirdeti Csízt. Ugyanezt a tömör tartalmat és könnyed stílust tükrözi Lévárt egyetlen fennmaradt fürdőkalauza 1913-ból, Plachy Tamás fürdőtulajdonos szerkesztésében: *Lévárt gyógyfürdő. A magyar Gastein*. A gazdag képanyag mellett újítként jelenik meg oldalain a korábbi fürdőbetegek visszajelző és elismerő leveleinek bemutatása, ilyesmit ez idáig egyetlen fürdőkalauzban sem találunk. Rozsnyó fürdőkalauzai közül kettő maradt fenn az utókor számára, a már korábban emlegetett Polónyi Károly-féle kalauz a 19. század végéről és a Légrády testvérek kiadásában 1918-ban megjelent – és Vogel D. korabeli fotóival tarkított – 16 oldalas képes fürdőkalauz *Rozsnyófürdő* címmel. Az 1891-ben Kovács Mihály rozsnyói könyvnyomdájában megjelent *Rozsnyó. Klimatikus gyógyhely* c. 58 oldalas könyvecske lényegében ennek utódja, kibővített változata, bár a két fürdőbrosúra tartalmi és formai elemekben egyaránt eltér egymástól. A Monarchia szétesésének évében kiadott füzet röviden, tömören foglalja össze a fürdőről és a környékről szóló hasznos információkat, képanyaggal illusztrálva az ismertetéseket, közhasznú tényekkel (árak) ellátva olvasóit. Az századfordulón kiadott brosúra inkább leíró jellegű, mentes az árakról való tájékoztatástól, kevesebb képet közöl és inkább maga Rozsnyó környékének prezentálására, mintsem kimondottan Rozsnyó-fürdő bemutatására összpontosít. Az 58 oldalas könyvecske az alábbi fejezeteket tartalmazza: Rozsnyó földrajzi fekvése, története, nevezetesebb épületei, a lakosok foglalkozása, klimatikus viszonyai, a levegő ózontartalma, geológiai viszonyai, flórája, a rozsnyói fürdő ásványvize s gyógyhatása, kirándulások. Amint látjuk, maga a klimatikus gyógyhelyként számon tartott vasas fürdő bemutatása csupán a könyv végére kerül. Ezért tehát nem vonhatunk párhuzamot a Sassy-féle, tudományos oldalról megközelített Polónyi-tanulmány és a fürdővendégeket csalogató '18-as képes brosúra között. E kalauz a háború éveiben Rozsnyó-fürdőt már nem csupán vasas gyógyfürdőként hirdeti, hanem radioaktív iszap- és vízgyógyintézetként, alhavasi klímájú hegyi nyaralóhelyként és nem utolsósorban gömöri turistacentrumként. Vogel vendégcsalogató fényképein a fürdő parkrésze, nagyszállója, gőzfürdője, vasas gyógyfürdője, fekvőcsarnoka, lombos és fenyves sétaterei, vendéglője, tenispályája láthatók, majd a környék történelmi nevezetességei és a szomszédos polgári nyaralótelep villái. A 16 oldalas kalauz stílusában az 1914/15-ös évad csízfürdői brosúrájával vonható párhuzamba, részletesen ismertetve a fürdő fekvését, éghajlatát, magát az üdülőhelyet, vasúti összeköttetését, a víz gyógyító tényezőit, a vízgyógyintézetet, a gyógyjavaslatokat, a fürdőorvos tisztségét, az ellátást, a gyógy- és zenedíjakat, a szórakozási lehetőségeket, az istentiszteletek lehetőségét, a fürdőszabályzatot, a fürdő levelezési címét, Rozsnyó várost, a fürdő és környékének turista-térképét, a fürdő nagyszállójának árlapjait és penzió lehetőségét, valamint a fürdő díj-szabásait.

Várgede fürdőkalauza még ennél is egyszerűbb képet fest. Az 1902-ben a budapesti Franklin Társulat által kiadott ismertető inkább összetűzdezt szórólapra emlékeztet.

tet, mintsem fürdőkalauszra; ebből következtethetünk Várgede „parasztfürdő” jellegére, kalausz pedig csupán a környék paraszti és polgári közönségének megnyerésére törekedett. A *Várgede gőz- és gyógyfürdő ismertetése* címen napvilágot látott egyszerű képes kiadvány egyetlen elemében tér el a megszokott tartalomtól, és pedig abban, hogy legvégén a megyei orvosok ajánlásával zárul – míg Lévárt esetében a felgyógyult betegek, Várgedénél a helyi orvosok hirdetik érdemben a fürdőhelyet.

A jellegénél és tartalmánál fogva a fürdőkalauszokkal megegyező, de fürdői brosúráknak nem nevezhető, viszont a turisztikai népszerűsítő füzetek kategóriájába sorolható utolsó fennmaradt forrásunk a dobsinai magaslati nyaralóhelyhez köthető. A Hanvai Ede-féle *A dobsinai jégbarlang és környéke* c., 1900-ban Dobsina város jóvoltából kiadott ismertető kalausz nemcsak a híres jégbarlang leírását és látogatottságát prezentálja, hanem az egész üdülőtelep megközelíthetőségére, a fürdőház és nyaralótelep díj-szabásaira, valamint szolgáltatásaira is hangsúlyt helyez.

A harmadik, ún. „használati útmutatók” csoportjában egyedül Csízfürdő képviselheti magát gyógyvizének használati utasításával és fürdői szabályzatával. Olyan brosúrákról van szó, melyek már „felvett” fürdővendégeknek szólnak, így ezek alapján – mivel más gömöri fürdőhelyről nem maradt fenn ilyen jellegű dokumentum – rekonstruálni tudjuk a korabeli fürdőélet működését. Az 1910-es években a fürdőigazgatóság által kiadott szecessziós kivitelezésű *A Csízi víz ismertetője használati utasítással* elnevezésű füzet dr. Korányi Frigyes belgyógyász ajánlásával hirdeti a gömöri fürdőhely gyógyvizét, feltárva annak fiziko-kémiai elemzését, betegségekre való alkalmazását, az ivókúra alkalmazását, az ásványvíz palackozását és magának a fürdőnek a gyógyszerközeit. Ugyancsak a csízi fürdő az egyedüli, melynek fennmaradt a belső szabályzata *Gömör-és Kishontvármegye szabályrendelete a csízi Jód-Bróm fürdőről* címen 1912-ből és 1914-ből. A tartalmilag egyforma fürdőszabályzat kitér a fürdőidényre, foglalkozik a fürdőbiztos és a fürdőorvos személyével, szól a fürdőrendről, a fürdővendégekről, a befizetett díjakról, érinti az egészségügyi intézkedéseket, az ásványvíz kezelésére vonatkozó szabályokat, lakásbérleti szabályokat, a rendvédelmi intézkedéseket s a fürdő szolgáltatásait.

Reklámok

Az elkövetkezőkben áttérünk a gömöri fürdőhelyek propagálását segítő reklámhirdetésekre, a hirdetések közül ugyanis egy-egy fürdőnek a fejlődését figyelhetjük meg, nemkülönben azt, hogy hol melyik fürdő tartotta szükségesnek, hogy hirdetés útján tájékoztassa a közönséget, melyik fürdő adott magáról csupán népszerűsítő fürdőtájékoztatót és melyik dicsőítette igényesebben a vidék szépségeit is. (Vita 1964, 179–187. p.)

Kétségtelen, hogy a legtöbbet propagált gömöri fürdőhely az országos balneológiai és fürdészeti szaklapokban Csíz volt, hirdetéseit pedig különféle jelleget öltve láttak napvilágot. Találkozunk az egész fürdőt tömören propagáló pár soros hirdetéssel, mely a legfontosabbnak tartott tényekre – éghajlat, évad, szolgáltatások, kedvezmények, fürdőorvos személye – tér ki, mint például a *Balneológiai Értesítő*²⁴ vagy a *Nemzetközi*

24 *Balneológiai Értesítő*, 1901. január 15. 17 p.

*Fürdő-lapok*²⁵ hasábjain, olvashatunk egész oldalas, részletekbe menő reklámot, mely a fenti tényezők mellett a fürdőtelep megközelíthetőségére, felszerelésére, a víz gyógyjavaslataira és gyógyszerközeire is kitér, ahogy a *Fürdői Almanach*ban (Hohlfeld 1898, 216. p.) propagálják, akad olyan reklám, mely csupán az ásványos víz vegyi elemzését, alkalmazását és palackozását hirdeti, mint a *Közegészségügyi Kalauz*²⁶ vagy épp a *Fürdő és Turista Ujság*²⁷, de előfordul csupán a fürdőtelep egyik villájának képes hirdetése, esetünkben a csízi Baranyai-villa reklámfelhívása, amint azt a *Magyar Fürdő Kalauz* jegyzi. (*Magyar Fürdőkalauz* 1912, 51. p.)

Reklámok közül Gömört illetően találkozhatunk nyaralók és hidegvíz-gyógyintézet kiépítését szorgalmazó hirdetéssel, mint Dobsina esetében a *Tátra-Vidék*²⁸ hasábjain, vagy pedig a gyógyfürdő eladásának, ill. bérbeadásának felhívásával, részletezve a környék fekvését és a fürdőtelep szolgáltatásait, ahogy azt a Rozsnyói Takarékpénztár teszi a tulajdonában álló vasas fürdőjét illetően a *Magyar Fürdők Lapján*²⁹ keresztül.

Regionális szinten a legnagyobb számban előforduló reklámhirdetések Csízfürdőt és Várgedét illetik. A megyén belül megjelenő *Gömör-Kishont Vármegyei Naptár* lapja in Csíz két, Rozsnyó egy, Nagyrőce egy, Várgede három, Dobsina pedig egy alkalommal kerül népszerűsítésre, különféle terjedelemben és stílusban – az egész oldalas, díszes kivitelezésű, részletes alapadatokkal szolgáló hirdetésektől (Rozsnyó, Nagyrőce – [*Gömör-Kishont...* 1903]) a fürdőtelepről készült fotóval is mellékelt reklámokon (Várgede – [*Gömör-Kishont...* 1909]) át a csupán az ásványos gyógyvíz jellemzésére és használatára kitérő hirdetésekig (Csíz – [*Gömör-Kishont...* 1906]). Csízfürdő jódbromos vizének vegytani elemzése (*Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész...* 1900) a *Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet* brosúráiban is több alkalommal hirdetésre kerül. A vármegyén belül megjelenő társadalmi heti közlönyök hasábjai a legideálisabb színterei voltak a fürdők és társas eseményeik propagálására, a lapok rendszeresen, évről évre közöltek fürdői reklámhirdetéseket, terjedelmük a tömör, informáló jelleggel megjelent felhívásoktól a részletekbe menő, népszerűsítő hirdetésekig terjedt. A legtöbbet propagált gömöri fürdő címét ugyancsak Csíz és Várgede érdemelte ki, míg az előbbi 1882-től³⁰, utóbbi 1877-től³¹ hirdette magát a helyi lapokban, ugyanakkor szép számmal találkozunk Ajnácskő fürdőjét és Lévártot propagáló felhívással is – Ajnácskő neve 1875-ben³², Lévárt fürdőé 1870-ben³³ bukkan fel először a regionális sajtóban. Nagy meglepetésünkre városi fürdőink gyógyfürdőiről és nyaralótelepeiről (Jolsva, Dobsina, Nagyrőce, Rozsnyó) cikkező hirdetéssel csupán elvétve találkozunk a vármegyei lapokban, az is legtöbbször az adott fürdő bérbe adására terjed ki.

25 *Nemzetközi Fürdő-Lapok*, 1897. június 1. II. évf. 30. sz.

26 *Közegészségügyi Kalauz*, 1886. május 16. VIII. évf. 10. sz.

27 *Fürdő és Turista Ujság*, 1891. november.

28 *Tátra-Vidék*, 1884. június 1. II. évf. 11. sz.

29 *Magyar Fürdők Lapja*, 1905.

30 *Gömör-Kishont*, 1882. június 11.

31 *Rimaszombat és Vidéke*, 1877. május 6.

32 *Gömör*, 1875. április 18.

33 *Gömöri Lapok*, 1870. május 22.

A hirdetések sokszínűségéből következtethetünk a fürdők társas életére, szokásaira, ugyanakkor elárulják igényességüket, korszerűségüket és népszerűségüket is. A hagyományos, fentebb már tárgyalt, pár soros, tömören ismertetett hirdetésektől és az általános, legapróbb részletekbe menő nagyobb terjedelmű fürdőreklámoktól itt most eltekintünk, és csak azokra a hirdetésekre fókuszálunk, melyek nem a szokványos formákat öltötték magukra.

Fürdőink előszeretettel hirdették konyhájukat és olcsóságukat, ahogy azt az alábbi, 1881-es reklámban is olvashatjuk Várgede fürdő bérőljétől: „Jó ízletes ételek, kitűnő italok, úgy a legnagyobb rend és jutányos árakról, nemkülönben a legpontosabb kiszolgálásról kezeskedem.”³⁴ Előfordult az is, hogy egy hirdetésben kimondottan csak a koztra helyezi a hangsúlyt a gyógyfürdő kezelőse: „Az érdekelt tisztas közönségnek van szerencsénk tudomására hozni, hogy a várgedei gyógyfürdőben külön egy szigorúan rituális konyha áll rendelkezésükre.”³⁵, vagy pedig közvetlen a fürdővendéglős propagálta éttermét, így Ajnácskő: „...izraelita vendégeim részére egy teljesen elkülönített izraelita konyhát is tartok fenn...”³⁶ vagy Csízfürdő esetében: „Van szerencsém a t. fürdőző közönségnek szíves figyelmét Csízben a Margit-nyaralói éttermem és kert-helyiségemben kiszolgáltatandó jó magyar konyha és kúra szerinti étkezésre felhívni. Ajánlom továbbá kitűnő asztali és pecsenye-boraimat.”³⁷

A fürdőtulajdonosok és bérők fontosnak tartották a fürdőben történő újítások reklámozását, hirdetve a szolgáltatások aktualizálást, mint azt az alábbi, 1885-ös felhívás is bizonyítja a várgedei fürdőből: „Kötelességemnek tartom ez alkalommal fölemlíteni, hogy az éttermet Schook János budapesti volt vendéglősnek adtam át...”³⁸, vagy ahogy azt egy 1911-es lévárti hirdetésben olvashatjuk: „A szobák és a fürdő újonnan vannak berendezve.”³⁹, de példaértékű Csízfürdő esete az adott évadra kirendelt fürdőorvos ismertetésével: „Dr. Dobos József, az összes orvosi tudományok tudora, a budapesti Stefánia gyermekkórház volt orvosa, az egész fürdő évadon át állandóan rendel Csízben a Mária-lakban”⁴⁰, illetve Lévártfürdő esete új szakember alkalmazásával: „A fürdőtelepen szakképzett masszírozó működik.”⁴¹. Nem elhanyagolható példa megfelelni a kor divatjának, mint ahogyan ezt 1912-ben Várgede: „...a fürdővendégek ellátásáról a mai kornak megfelelő vendéglős gondoskodik.”⁴² és Lévártfürdő tette: „Automobil járatral kocsis is rendelhető.”⁴³ Előfordult, hogy egy-egy fürdő tulajdonosa személyzetállományának bővítéséhez is a regionális sajtó hasábját választotta, példaként szolgáljon Várgede,

34 *Gömör-Kishont*, 1881. május 1. II. évf. 15. sz.

35 *Gömör-Kishont*, 1912. május 26.

36 *Gömör-Kishont*, 1890. május 29.

37 *Gömöri Ujság*, 1911. július 2.

38 *Gömör-Kishont*, 1885. május 3.

39 *Gömöri Ujság*, 1911. május 14.

40 *Gömöri Hírlap*, 1896. május 10.

41 *Gömör-Kishont*, 1917. május 6.

42 *Gömöri Ujság*, 1912. május 5.

43 *Gömöri Ujság*, 1912. május 19.

44 *Gömör-Kishont*, 1907. március 31.

mely az 1907. évi fürdőidényre fürdőorvos, kazánfűtő, vendéglős, borbély és fürdőszaszony állások betöltéséhez kér a sajtó által segítséget⁴⁴, vagy pedig egy, a fürdőkomplexumhoz tartozó részleg bérbeadásához fordult az újsághoz: „Csízfürdőben egy divatárus üzlet kiadó, tudakozódni lehet ott a Nedeczky-telepen.”⁴⁵

Fürdőtulajdonosaink, ill. bérloink ugyanúgy felhívták a közönség figyelmét a különleges kedvezményekre, példa erre Klein Sámuel várgedei fürdőbérlo: „Alulírott tisztelettel tudatom a n. é. fürdőző közönséggel, hogy a mai naptól fogva fürdő-bérletjegyeket adok ki mérsékelt áron – minden tíz darab fürdőjegyre három darabot ingyen adok, azonban ezen mérsékelt áru jegy másra át nem ruházható.”⁴⁶ A fürdők hirdetési szórakoztató estek, bálók, színelőadások, hangversenyek megrendezését is rendszeresen propagálták, ilyenek voltak a fürdőhelyek védjegyének számító Anna-bálók felhívásai, melyek közül a legemlékezetesebbek Ajnácskőn, Csízben és Várgedén tartottak – konkrét példaként megemlíthetjük Fráter Lóránd dalestélyét Csízfürdőn⁴⁷, a menházalap javára Várgedén megrendezett 1892. évi „Peleskei nótárius” című, jótékony célú műkedvelői színelőadást⁴⁸ vagy az Első Csízi Bazár rendezésében az 1899. idényben megrendezett tombolaesteket.⁴⁹

Gazdasági célú hirdetések közül hármat emelünk ki említésképpen, melyek ugyanúgy részét képezik a fürdőpropagandának. Ezek: a csízfürdői részvénytársaság által birtokolt fürdőtelep éves üzleti mérlege⁵⁰; a várgedei vasas fürdő részvénytársaság részvényeinek jegyzését reklámozó hirdetés;⁵¹ és az utóbbi Valéria ásványvizének demonstratív jellegű reklámja 1910-ből, melynek szlogenje „Magyar ember csak magyar ásványvizet igyék!”⁵²

A fürdői reklámhirdetések különböző típusainak felvonultatása után végül pár érdekes felhívást mutatunk be, melyek jellegükkel eltérnek az előzőkben tárgyaltaktól. Szokatlan, nem mindennapi reklámokkal is igyekeztek egy-egy fürdő figyelmét felkelteni. Gömőri fürdőink közül Csíz az egyedüli, melynek a telepen belüli fűszer-, ital-, csemege- és ásványvízüzlete is propagálásra került, kiemelt figyelmet fordítva a hirdetésben az emléktárgyak, levelezőlapok és ivópoharak árusítására és a fürdő kölcsönkönyvtárára (Szoyka Pál... 1912), ami kétségkívül egy jól kiépített és igényesen felszerelt fürdőtelepről ad tanúbizonyságot. Fürdőink reklámjai közt felbukkan másodlagos reklám megjelenése is, mint ahogy Várgede 1896. évi fürdőmegnyitási felhívásában, ahol a telep szolgáltatásai mellett a kőbányai Dréher sör is reklámozásra kerül mint italkínálat.⁵³ Arra pedig, hogy a fürdőidény a megyeszékhely divatárusaira is hatással volt, bizonyíték a regionális sajtó hasábjain megjelent fürdői divathirdetések, ilyen pél-

45 Gömör-Kishont, 1896. április 2.

46 Gömör-Kishont, 1890. július 24.

47 Gömör-Kishont, 1907. július 21.

48 Gömör, 1892. augusztus 7.

49 Gömör-Kishont, 1899. augusztus 3.

50 Gömör-Kishont, 1898. május 19.

51 Gömör-Kishont, 1910. október 16.

52 Gömör-Kishont, 1910. július 17.

53 Gömör-Kishont, 1896. május 14.

dául Löfkovics Lipót rimaszombati kereskedő 1892. évi reklámja.⁵⁴ Rádásként egy (1914. augusztus 2-i) nem mindennapi hirdetés, mely az első világháború kitörése következtében beállt zavarra enged következtetni: „A várgedei fürdő szeptember hó közepéig nyitva marad.”⁵⁵

A feltárt ismereteket összegezve konstatálhatjuk Gömör fürdőinek lényegesen sokrétű felbukkanását és propagálását a korabeli magyar országos és regionális fürdőszakirodalomban. Annak ellenére, hogy az országos fürdők ranglétráján nem az élen helyezkedtek el, ismertetésük mégis a magyarországi viszonylatban elismert és népszerűsítésre méltó gyógyhelyként prezentálja vármegyénket az üdülni vágyó közönség számára.

Irodalom

- Fodor Oszkár 1902. *Fürdők és nyaralóhelyek. A magyar fürdők kalauza*. VI. évfolyam.
 Fodor Oszkár 1909. *Fürdők és nyaralóhelyek. A magyar fürdők kalauza*. XIII. évfolyam.
Gömör-Kishont Vármegyei Naptár az 1903. évre.
Gömör-Kishont Vármegyei Naptár az 1906. évre.
Gömör-Kishont Vármegyei Naptár az 1909. évre.
 Hohlfeld Lajos 1898. *Fürdői Almanach*. Budapest, Eckstein Ármin könyvnyomdája.
 Ilosvai Hugó 1895. *Hol nyaraljunk? Fürdő útmutató egészségesek és betegek számára*. Budapest, Belgráder Zsigmond kiadása.
 Kósa László 1999. *Fürdőélet a monarchiában*. Budapest, Holnap Kiadó.
Magyar Fürdő Kalauz. Tata, Magyar Fürdő Kalauz Kiadóvállalat, Engländer és társa nyomdai műintézete, 1908.
Magyar Fürdő Kalauz. Tata, Magyar Fürdő Kalauz Kiadóvállalat, Engländer és társa nyomdai műintézete, 1909.
Magyar Fürdő Kalauz. Tata, Magyar Fürdő Kalauz Kiadóvállalat, Engländer és társa nyomdai műintézete, 1910.
Magyar Fürdőkalauz. Tata, Magyar Fürdő Kalauz Kiadóvállalat, Engländer és társa nyomdai műintézete, 1911.
Magyar Fürdőkalauz. Tata, Magyar Fürdő Kalauz Kiadóvállalat, Engländer és társa nyomdai műintézete, 1912.
 Porzsolt Kálmán 1893. *Fürdők és nyaraló helyek*. Budapest, Dunántúli Közművelődési Egyesület, Balatoni Kultúr-Egyesület, I. évfolyam.
 Porzsolt Kálmán 1895. *Fürdők és nyaraló helyek*. Budapest, Dunántúli Közművelődési Egyesület, Balatoni Kultúr-Egyesület, III. évfolyam.
 Szoyka Pál áruházának kölcsön-könyvtár jegyzéke 1912. Rimaszombat, Nyomtatott Rábely Miklós fia könyvnyomdájában.
 Takács László 1888. *Magyar fürdők*. Nagyvárad, Rosenbaum Vilmos kiadása.
 Vasvári Aladár 1904. *A magyar fürdők naptára*. Első évfolyam. Budapest, Fritz Ármin könyvnyomdája.
 Vita Zsigmond 1964. *Orvosok és fürdők hirdetései a reformkorban*. Különlenyomat az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményeiből. Budapest, Medicina.

⁵⁴ Gömör, 1892. július 10.

⁵⁵ Gömör-Kishont, 1914. augusztus 2.

ÉVA KERÉNYI

SPA LIFE IN GÖMÖR/GEMER IN THE 19TH CENTURY III.

The spas of the Gömör–Kishont county were propagated on many scenes, despite of the fact that they did not belong among the most recognized Hungarian thermal spas and summer resorts in the country. It was achieved, on one hand, by intensive propaganda addressing mainly the physicians in form of scientific books, journals and special magazines on balneology promoting therapies available in the country, and, on the other hand, spa guides and information brochures for the guests. The amount of advertisement in the regional press was not negligible either, as they flooded not only the social weeklies of the county, but also the special literature on spas. The present study makes an attempt to showcase the means of propaganda related to spas in the contemporary press, taking into account the fact that the spas of Gömör were only offered a peripheral place among the thermal spa resorts of the country by the Hungarian special literature promoting balneotherapy.

Simon Attila: Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban. Somorja, Fórum Kisebbség-kutató Intézet, 2013, 224 p.

Mielőtt még az alább következő sorokat olvasva a kedves érdeklődő zavartan összevonná a szemöldökét, és arra kezdene gyanakodni, hogy a szerző, a szerkesztő vagy a tördelő jól összekevert valamit, előrebocsátanánk, hogy nem, ilyesmiről szó sincs, csak e szöveg szerzőjének szeszélye, avagy az érdeklődési köréből adódó hirtelenjött ötlete vezetett hozzá, hogy oly távolról kezdjen.

Nagy számban akadnak olyan irodalmi műfajok, főként az írásművészet peremterületein, amelyek a túlcizelláltság, a burjánzó képek és szókapcsolatok helyett a cselekményre, de még inkább a világépítésre koncentrálnak. Az ilyen kötetek szerzői előszeretettel bocsátkoznak tájleírásokba, városképek, toronyok, tárnák részletes leírásába, az erdők mélyének, a hegygerincek frissességének megragadásába. Évszázados történelmet teremtenek az általuk megálmodott világnak, tele kegyetlen és jóságos uralkodókkal, kiknek művét a táj és a várak, a fennálló rendszer egyaránt megőrizték. Karakterek sorának változó vérmérsékletű akarata feszül egymásnak az ilyen szövegekben, akik nem csak a saját életükre hatnak egy-egy meghatározott közegben elejtett markáns megnyilvánulásukkal, de az egész közösségük sorsára is. Az ilyen művek általában ciklusokká, vaskos, több ezer oldalas kötetekké terebélyesednek – önmagát generáló szövevényük folytán –, és jellemzően könynyebben találnak utat az olvasókhoz, mint a bizonyítható tényeken alapuló, különböző történelmi korokat feltáró szövegek. Ennek döntő oka elsősorban persze az előbbieik célzatos, szórakoztató jellegében keresendő, noha az utóbbiak olykor teljesen elszigetelt, érzelmektől és szórakoztató kitekintésektől mentes, szakszargont alkalmazó jellege is nagyban hozzájárul ehhez. Mindennek elmondása talán azért nem volt haszontalan, mert az általánosan

egyébként nagy bizonyossággal kijelenthető szembenállás Simon Attila munkáinak esetében jelentősen módosulni látszik. Erről azonban később, most essen pár szó a szerző kutatási területéről.

Simon Attila történelmi működésének vonalvezetése rendkívül markáns. Ennek meghatározó állomásai – melyek alatt a legfontosabb önálló tanulmányok mellett elsősorban a legutóbbi kötetét értjük – mind a szlovákiai magyarság első, a két világháború közé eső korszakának valamely szegmensével foglalkoznak. A szerző eddigi főműveként talán az immár angolul is olvasható, magyar nyelven 2010-ben megjelent *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban* című kötet volna aposztrofálható, mely azonfelül, hogy a korszak döntő esztendejére koncentrál, nyitó szakaszában egészen az első világháború végétől kezdődően kíséri végig a szlovákiai magyarság történetét. A kötetben fel-felrémlió aktivizmus jelensége az, amely az általunk bemutatni kívánt munkának immár központi tárgya, de még mielőtt kifejténénk, miért is elfeledettek, talán érdemes szót ejtenünk arról is, hogy a vizsgált kor egyáltalán mit is értett aktivisták megnevezés alatt. „[A]ktivista magyar az, aki eladta magát a cseheknek, avagy a szlovákoknak, esetleg mind a kettőnek. Aktivista magyar az, aki nem a Turulban, hanem a Sokolban tiszteli a szent madarat és aki agyisten jónapot helyett nazdart és mauctát köszönt, aki Szent István helyett Szent Vencelt tetováltatja a jobb karjára. [...] Szóval: aktivista magyar az, aki elfajzott a magyarságtól, nemzeti öntudatát júdáspénzre váltotta át, de még a júdáspénzen is az a körírás: nyelvében magyar, lelkében csehszlovák” – olvasható *Az elfeledett aktivisták* hátlapszövegében is a Magyar Újság 1938-as, önironikus aktivizmus-jellemzése. Simon Attila munkája azonban az érem mindkét oldalát megvizsgálja, s munkájának olvasása közben mi is rájövünk, nemcsak hogy két oldala van az éremnek, még csak nem is egyetlen éremről van szó.

Aktivisták azok, akik a mindenkori hatalom iránt hűséggel viseltetnek, akik – szemben a csehszlovákiai magyarság többsége által protezsált ellenzéki, az új hatalommal szembeszegülő, jellemzően burkolatlanul is revizionista

vonallal – elfogadják az új állam létét, azon belül képzelik el a jövőjüket, és a csehszlovákista pártokkal is együttműködésre törekcszenek. Ezzel azonban nem kellett, hogy együtt járjon a nemzettagadás, mint ahogy azt az aktivizmust megvető ellenzéki vonal előszeretettel hangoztatta... De sokszor együtt járt vele az önérdek előtérbe helyezése, a hatalom kiszolgálásáért járó fizetség reménye – már csak ha a földreformból származó, kívánt részesedésre gondolunk is –, amely bizony sokszor elmaradt.

Simon Attila nem véletlenül nevezi ellefedettnek az aktivizmust, azt a politikai irányvonalat, amely egykor a szlovákiai magyarság húsz százalékát is meg tudta nyerni magának a választásokon. A ma Európájában a nemzeti értékek, a nemzeti identitástudat sokadvirágzását tapasztalhatjuk, s nincs ez másként a magyarság körében sem, sőt. Az aktivizmus a nemzet vakbuzgói számára szégyenfelt, valami olyasmi, amit ki szeretnének törölni a múltból, s olyan történelmet kreálni, amelyben a szlovákiai magyarságot nem szólította meg a lenini kommunizmus, s amiben Prága iránt elkötelezett magyarok sincsenek... Még akkor sem, ha e két tábor hívei együttesen jócskán átlépték is az egyharmados küszöböt, s olykor még az ötven százalék közelébe is eljutottak.

Az alábbiakban, nagyon nagy vonalakban tekintsük hát át, mi mindennek is szentel figyelmet legújabb kötetében Simon Attila. Voltaképpen párhuzamosan futtatja egymás mellett a szlovákiai magyar aktivizmust a Szudéta-vidék aktivizmusával, sőt, inkább ez utóbbiból kiindulva bontja ki az előbbi is, hiszen az államhatalommal való, az érintett kisebbség előreljutásával is járó együttműködés nem magyar, hanem német gondolat. A magyar aktivizmus az első Csehszlovák Köztársaság időszakának derekán élte virágzását, tekintettel arra, hogy a fiatal állam létrejöttkor a teljes magyar ajkú lakosság – amely államalkotó nemzetből egyszer csak nemhogy első, de legjobb esetben második, vagy inkább harmadrendű kisebbséggé avanzsálódott – elutasítóan tekintett rá, mint ahogy tette ezt az első köztársaság időszakának záró éveiben is, amikor az egyre nagyobb lánggal égő revizionista gondolkodás nyert újfent teret. A húszas évek Csehszlovákiája volt tehát az, amely az

állam megszilárdulásával, és világszínvonalúan jelentős fejlődésével megteremtette az aktivizmus alapjait. Noha a szudétanémetek kiegyező politikai pártjainak megnyerése Prága érdeke is volt – mivel az állam német ajkú kisebbségeinek aránya nagyobb volt, mint a szlovákoké –, az államhatalom a végóráig egyszer sem mondott le a nemzetállam megteremtésének álmáról. A német aktivizmusról persze elmondható, hogy bár a vártnál jócskán alulmaradtak az eredményei, valamit mégiscsak sikerült teljesítenie. A magyar aktivizmus azonban annak ellenére, hogy ebben az időben ténylegesen elérte a húszszázalékos támogatottságot – főként azon propagandájának köszönhetően, amely szerint a párt hívei, lévén élvezik a csehszlovák pártok barátságát, nyereségre számíthatnak a földreformból –, nem ért el célokat, s célkitűzéseit is jószerével csak a választói körében, tehát magyar vonalon hangoztatta, csehszlovák szövetségeseinek társaságában alig.

A földreformot használva működésének katalizátorául, elsőként említendő Csomor István Köztársasági Magyar Földműves Pártja, amely a csehszlovák Agrárpártra szövdött rá, olyannyira, hogy eszmei vezéréként is „Hodža apánkat” nevezte meg.

A földreformi érdek vonalán másodikként említhető az immár baloldali, igencsak kérészetű Országos Parasztpárt, Mikle Vince vezérelével.

Noha aktivista lépésnek nem nevezhető Szent-Ivány József nemzeti reálpolitikája, abból a szempontból mégiscsak említésre méltó a jelen kontextusban, hogy ha csak bizonyos kérdésekben is, de nem zárkózott el a csehszlovák pártokkal való együttműködéstől.

A másik meghatározó aktivista blokk az állam létrejöttkor még jelentős, a kommunisták különválásával azonban egyre degradálódó Csehszlovák Köztársaság Magyar Szociáldemokrata Munkáspártjának vonalán keresendő, Schulcz Ignác vezetésével. E baloldali irány is hamar elhullott azonban, s mint amilyen kvázi magyar szekciójává vált Csomor pártja az Agrárpártnak, olyan abszolút szervilis másodhegedűse lett Schulcz pártja a csehszlovák szociáldemokratáknak.

Az ellefedett aktivisták szerzője hangsúlyosan foglalkozik a csehszlovákiai magyar pártok

sajtójával is – nem csak aktivista vonalon –, melyet ugyancsak a szudétanémet pártok sajtójával vet össze, ezáltal is jól megnevezhetővé téve az első Köztársaság magyar politikájának gyengeségeit, már csak a németekéhez képest is.

Bemutatónk felvezetőjében a világteremtéssel operáló irodalmi alkotásokat hoztuk játékba, ami egy történeti szakmunkáról szóló szövegnek bizonyosan ritkán válik nyitányává. Simon Attila munkáinak jól meghatározható irányvonala, s az, ahogy kötetei kapukat nyitnak egymásra – ahogy az egyik által szinte csak érintett problémát a másik annak mélységeiig tárja fel –, úgy tetszik, még szakkötetként is rokonságot mutatnak a világteremtő művekkel. S hogy miként? Ha *Az elfeledett aktivisták* mellé egy ókorral foglalkozó kötetet helyezünk, úgy az előbbi időben nagyon is közelinek érezzük majd, jobban belegondolva azonban rájöhetünk, hogy az érzés ellenére e viszonylag közeli világot és minden szövevényét már ugyancsak nem őrzi néhány idős emberen és a könyveken kívül semmi más. Az viszont korántsem mindegy, hogy a korfeltárási opusok mégis miként teszik ezt. Hogy milyen mértékben elevenedik fel előttünk az általuk tárgyalt éra, annak alakjai; hogy a folyamatosan visszatérő, kellő mennyiségben adagolt korabeli sajtóanyag megfelelő betekintést vagy talán inkább beleélést biztosít-e. Simon Attila dolgozatai véleményünk szerint hiánytalanul elégitik ki a kor iránt érdeklődő olvasó igényeit, a maguk részletességével, következetességével, könnyen érthető nyelvezetével, fel-felbukkanó, egészségesen ironikus tónusával hitelesen ábrázolják a kort. Biztonságos kapukat nyitnak a szlovákiai magyarok két világháború közötti világára, ami csak arra vár, hogy megelevenedjen előttünk.

Baka L. Patrik

H. Nagy Péter: Párhuzamos mintázatok. Dunaszerdahely, NAP Kiadó, 2013, 136 p. /Kaleidoszkóp könyvek, 23./

Rendkívül nehéz dolga volna annak a recenzensnek, aki H. Nagy Péter kutatási területét kívánná behatárolni. Kézenfekvő megközelí-

tésnek tűnik, hogy a kijelölendő spektrum egyik végpontjába a szerző első (*Kalligráfia és szignifikáció* [Vár Ucca Tizenhét, 1997]), a másikba pedig a jelen pillanatban utolsónak számító, s általunk is bemutatni kívánt kötetét állítsuk. Ha e kronologikus behatárolást használnánk, jól láthatóan kimutatható volna a szerző elmozdulása a szigorúan irodalomelméleti, humán irányvonalától a szélesebb célközönséget megcélzó – mondhatni populárisabb – megközelítésig, s mindezt úgy, hogy szövegeiben a bölcsészeti vonalat mindinkább ellensúlyozni látszik a természettudományi témafelvetés. Mindez ebben a formában addig még tartható is, amíg a szerző imponálóan széles kutatási horizontját kívánjuk körvonalaítani, a két végpont közé eső, változatos témafelvetésű opusok azonban nem engedik, hogy egyszerűen elmozdulásról beszéljünk, hiszen amennyiben a „kiindulási” kutatási terület valamely aspektusban újfent felmerül, annak vonatkozó elemei az újabb, más médiumok termékeit is körüljáró szövegekben újraértelmeződnek, épp az újabb megközelítési lehetőségek bevonása által. Nem beszélhetünk tehát elmozdulásról, hanem csupán határtalan bővítésről, amely elsősorban a szöveguni-verzumok végletekig kiaknázott, egymásra vonatkozó utaláshálójának felfejtésében és a médiumközi váltások zökkenőmentes színrevitelében érhető tetten. H. Nagy szövegei azt bizonyítják, hogy egyszerűen nem léteznek egymástól tökéletesen elszigetelhető kulturális – vagy egyenesen emberi – színterek az értelmezés korlátozása nélkül. Elit és populáris irodalom, film és irodalom, tudomány és irodalom, film és tudomány mind találkoznak, s az esetek többségében produktívan értelmezik egymást vagy nyújtanak többletet egymás témafelvetéseihez. Mindeközben pedig a mi látóterünk is minduntalan tágul, s fedezzük fel a kultúrák, médiumok és emberek közé huzódott szakadékok felett feszülő függőhidakat.

No persze ezzel már részben ellent is mondtunk a kötet hátlapszövegének, amit az opus „nulladik” fejezetében még a szerző is igenelni látszik. Először a hátlapszöveg: „[A]bból indul ki [a kötet], hogy a párhuzamos mintázatok rétegei között nem feltétlenül van ok-okozati kapcsolat, ezért ez a jelenség bár

magával ragad, de lépten-nyomon megtéveszt minket.” Most pedig a szerzői meghatározás: „Bár e kötetben szereplő írásaimat igyekeztem reflektálttá tenni [...], bánjunk velük óvatosan. Mégpedig azért, mert a tudománynépszerűsítő irodalom nem a filmkultúráról szól, ahogy az érintett filmek sem a tudomány népszerűsítése végett jöttek létre.” (9. p.) Mielőtt azonban bizonyítanánk, hogy e kvázi figyelmeztetések akár fel is függeszthetők, s hogy mindezt épp a kötet tartalma, a szerző által is emlegetett reflektáltság korrektsége bizonyítja, vázoljuk fel magát a koncepciót, annak eredőjét, kifu-tását és lényeges elemeit.

A *Párhuzamos mintázatok* alapját az Új Szó 1. korong 1. könyv című rovata adja, melyben – noha a szakszerű utalásháló s az ezt biztosító lábjegyzetelés kimaradt – a kötet szövegei sorra megjelentek. Az alapkonceptiót a szerző ekként fogalmazza meg: „[O]lyan esszéket olvashatnak majd [...], melyek nem csak filmes kérdésekről fognak szólni, hanem valamely aktuális DVD-kiadványhoz egy szintén aktuális szakkönyvet rendelnek hozzá. Vagyis az 1. korong 1. könyv című sorozat minden egyes írása egyszerre fog recenzálni két médiumot.” (11. p.) A cikksorozat, s vele a kötet ilyenformán túllép a hozzá talán legközelebb álló *Extrák* című koncepción, melynek szövegei ugyancsak az Új Szó hasábjain, majd a róla elnevezett kötetben, illetve a *Protézisek* című opus egy fejezetében jelentek meg. Az *Extrák*, mint a cím is mutatja, olyan problémákat járt körül bizonyos filmek apropóján, melyek legalább háttéreseményként jelen voltak az adott produkcióban, s az annak DVD-verziójához tartozó extratartományban részletesebb tárgyalásra kerültek. A két koncepció fundamentuma tehát lényegében azonos, hiszen mindkettőben valamely tudományos kérdés körüljárására került sor, az 1. korong 1. könyv, s vele a *Párhuzamos mintázatok* azonban nem csak elének tárja a választ a szóban forgó tudományos probléma kérdéseire – mint ahogy lényegében az *Extrák* tette –, de arra is kitér, hogy a kérdéskörrel mely tudós mely munkájában foglalkozik részletekbe menően. S még így sem teljes a kép, hiszen olyan szakmunkák lépnek így játékba, melyek elsősorban nem (csak) a tudóstársadalomnak íród-

tak, hanem a nagyközönségnek, elsőrendű céljuk pedig a bennük foglalt tudományterület népszerűsítése, eredményeinek felvonultatása, közérthető formában. Az ilyen kötetek csoportját nevezzük tudomány-népszerűsítő irodalomnak.

A fentiek fényében tehát leszögezhető, hogy H. Nagy munkája úgy vezet el bennünket e tudományterületek rejtelseinek forrásaihoz, hogy kiindulási pontjául mindig a talán legszélesebb körben preferált művészeti ág, a film valamely meghatározó alkotását teszi. Így a szerző nem csak a tudomány-népszerűsítő irodalom népszerűsítését végzi el – ami pedig alapvető célja, hiszen amint fogalmaz: „a tudományos ismeretterjesztésre óriási szükség van” (10. p.) –, de az esszéek talán egy új csoportját is megteremtí az e két területet egy tető alá hozó koncepción alapuló, közel kéttucatnyi szöveg révén.

Jelen textus nem kíván kitérni a kötet szövegeinek mindegyikére, nem kívánja felsorolni a textusok kiindulási pontját adó filmeket, s az azokhoz rendelt tudomány-népszerűsítő kötetek címét sem, néhány töredék felvillantásával azonban felhívna a figyelmet egy igen érdekes jelenségre, mely azon a vissza-visszatérő megfigyelésen alapul, hogy az opus egyes textusaiban felmerülő megállapítások magát a kötetet is jellemezni látszanak.

Az opus ötödik, *Terepmunka* néven futó fejezetében a Steven Spielberg rendezte *Indiana Jones és a kristálykoponya királysága* apropóján merül fel Neil Shubin *A belső hal. Utazás az emberi test 3,5 milliárd éves múltjába* című munkája. A kötet keletkezésének apropójául Shubin professzor 2006-os, világszenzációnak számító régészeti felfedezése szolgált, amikor is megtalálták az addig evolúciós „hiányzó láncszemnek” tartott, Tiktaalik névre keresztelt átmeneti lény maradványait, amely lényegében a szárazföldre kímászó halaként is aposztrofálható. A Tiktaalik maradványai ilyenformán bizonyították, hogy minden szárazföldi állat a tengerből származik. Az emlegetett fejezet ennél persze sokkal több érdekességgel szolgál, azonban már csak a „tökéletes átmeneti lény” (40. p.) megjelenése is különös párhuzamot mutat a kötet szövegeinek jellegével, mégpedig azzal, ahogy azok is

átmenetet, kapcsolatot jelentenek két, egymástól alapvetően távoliként értelmezett terület között. Az a mondat pedig, miszerint „mind ez arra figyelmeztet, hogy a »hiányzó láncszemek« valójában nem hiányoznak” (40. p.), akár arra is utalhat, hogy már meg is van az az esszétípus, amely elvégzi az összekapcsolást.

A harmadik, *Hidak vizek között, szigetek a szárazföldön* című részben megjelenő, ugyancsak az evolúcióra vonatkozó Darwin-idézet pedig – „Vajon minden egyes kis sziget számára Isten eltérő teknős- és pintyfajtaakat teremtett volna?” (24. p.) –, elvonatkoztatva attól, hogy az egymással közeli rokonságban álló, a földrajzi elszigetelődés révén végbe ment evolúciós változások miatt azonban már új fajnak számító állatokra vonatkozik, akár az épp előttünk formálódó esszétípust mint egy előzményekkel bár bíró, de immár új szövegfajta is körvonalazhatná.

A 11–13. fejezetek egyaránt a párhuzamos univerzumok jelenségét hozzák játékba (Filmek: *Forráskód*, *Donnie Darko*, *Mr. Nobody*; Tudomány-népszerűsítő kötetek: John Gribbin: *A multiverzum nyomában*, Brian Greene: *A kozmosz szövedéke. A tér, az idő és a valóság szerkezete*, Roger Penrose: *Az idő ciklusai. Az univerzum radikálisan új szerkezete*), amely kivetíthető az 1. korong 1. könyv rovat és a *Párhuzamos mintázatok* mint könyv egymáshoz való nagybani hasonlóságára, vagy talán inkább megegyezésére is, noha a két szöveg mélység, reflektáltság és a kommentárok mennyiségében mégsem egyezik meg. Olyan ez, mint két egymás mellett húzódó párhuzamos univerzum, amelyek egyikében a szerző a részletgazdag teljességre, a másikban pedig ehhez képest a lényeg megragadására törekedett volna.

A hasonlóságok felsorakoztatása s az egyes fejezetekbe való be-bepillantás még hosszan folytatható volna, mindennek további elvégzését azonban a kedves olvasóra bízuk. Korábban felvetett, a kötet hátlapszövegével és a szerző felvezetésével szembeszegülő megközelítésünket azonban még alátámasztanánk. A *Párhuzamos mintázatok* szövegei nem csak azonos konstrukciójukkal kapcsolódnak össze, a szimbiózis különböző formáinak bennük való felmerülése kivetíthető a film

és a tudománynépszerűsítés azon harmóniájára is, amit a kötet szövegei visznek színre. Mindezek mellett pedig, egyfajta bónuszként sorakozik fel az az olvasói tapasztalat, hogy a taglalt tudományos kérdések némelyike a kötet szövegeinek szerkesztési eljárását is magyarázza. Így van ez a következő, eredetileg Carl Sagan opusát értékelő, ugyancsak a kötetben szereplő szöveghellyel is, amely őszintén foglalja össze a mi véleményünket is H. Nagy legújabb munkájáról, hiszen az „könyörtelenül leplezi le korunk butaságait, s érvel a tudományos gondolkodás hatékonysága, a tudományos eredmények varázslatossága mellett”. (113. p.)

Baka L. Patrik

Bauko János–Benyovszky Krisztián (szerk.): Tulajdonnevek a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 2013, 184 p.

Az onomasztikai vizsgálatok kitüntetett szerepét a tudományok rendszerében bizonyítja egy újabb tanulmánykötet megjelenése, amely a tulajdonnevek fordítási lehetőségeit, valamint azok kétnyelvű helyzetben való használatát járja körül különböző nézőpontokból. A 14 értekezést egybegyűjtő könyv Bauko János és Benyovszky Krisztián szerkesztésében jelent meg a Közép-európai Tanulmányok Karának égisze alatt Nyitrán.

A kötet sok tekintetben hiánypótló alkotás, hiszen az első részben a szlovákiai magyar bilingvis közösségek névhasználati szokásait, a megnevezés indítékait tárja fel. A névtani kutatások széles körű alkalmazásáról vall azonban a tanulmányok nagy variabilitása: a keresztnévek és ragadványnevek szóbeli használatán és a helynevek vizsgálatán túl irodalmi alkotások névkészletének fordítói megoldásaira, valamint egyes irodalmi művek névadási indítékaira is fény derül.

A kötet nyitó tanulmánya a tulajdonnevek egyik legkiterjedtebb és legősibb csoportjával, a keresztnemekkel, pontosabban azok előfordulásával és változataival foglalkozik a szlová-

kiei magyar nyelvterületen. Az írás, melynek szerzője *Bauko János*, újabb ismeretekkel egészíti ki a szlovákiai magyarok körében már egy évtizede folytatott kutatásokat.¹ Így például megállapítja, hogy a határon túli magyaroknál egyrészt gyakran ingadozás jelentkezik a névhasználatban (a magyar szövegkörnyezetben olykor szlovákos névformák is szerepelnek), másrészt eltérés is megfigyelhető az anyakönyvezett változat és a szóbeli névváltozat között. A szlovákiai magyarok kétnyelvűsége tehát a kettős névhasználatban is megmutatkozik (*Voitech Szabó : Szabó Béla, Alžbeta Nagyová : Nagy Erzsébet*). A szerző egyetértve Szabó Mihály Gizellával² azt vallja, hogy ezek a megoldások az érintettek megelőző-elkerülő stratégiájának alkalmazását tükrözik, ami azt jelenti, hogy informális kisebbségi közegben a magyar formát, míg hivatalos helyzetben a többségi nyelvet beszélők által elvárt formát választják. Az utóbbi évek megfigyelései alapján azonban egyre inkább bővül a magyarul anyakönyvezett nevek csoportja, ezzel is jelezve az etnikai vagy nyelvi hovatartozást.

A második tanulmányban *Sándor Anna* a dél-szlovákiai magyar nyelvközségekben fellelhető -u bece- és ragadványnévképző sajátosságait elemzi. Ezt a képzőt ugyanis egyre gyakrabban hallani egyes nyelvterületeken. Először a korábban megjelent, szlovákiai magyar régiók szakirodalmában megtalálható névjegyzékeket veszi sorra, majd pedig a legújabb bece- és ragadványnévkészleteket tekinti át. A taglalt képző azonban írásban ritkábban fordul elő mindkét vizsgált jegyzékben. Ha a képző

területi elterjedését tekintjük, az a keleti palóc és az északkeleti nyelvjárási régióban adatolható leggyakrabban. A szerző feltételezése szerint a képzőmorféma előfordulása nyelvi kölcsönhatás következménye: a regionális kötöttség a szláv nyelvek hatásának tudható annak ellenére, hogy vokatívuszi esetragként funkcionál, mivel a keleti szlovák nyelvjárásokban az -u használata élő nyelvi jelenség.

Menyhárt József Csallóköz falucsúfolóit, az egyes közösségek ragadványneveit vette górcső alá a nyelvjárási jelenségek vizsgálatának bevonásával. A kutatásban 64 település ragadványnévanyagát használta fel. Ezek a ragadványnevek általában a legtöbb térségben megtalálhatók, s céljuk egy vagy több település lakosságának azonosítása, identifikálása. Gyakran gúnyosak, hiszen külső megnevezéssel jönnek létre (az indítékok között a saját közösség elkülönítése fedezhető fel). A vizsgálatban azonban akadtak olyan közösségek, amelyek nem rendelkeznek ragadványnévvel, ugyanakkor olyanok is, amelyeknek több ragadványnevük is él egyszerre.

A következő tanulmány *A szlovákiai magyar helységnevek standardizálásakor alkalmazott elvek* címet viseli. A hivatalos helységnévadás alapelveit és rendelkezéseit tekinti át *Szabó Mihály Gizella* az 1913-as törvénykönyv életbe lépésétől kezdődően. A következő érvényes statisztikai lexikon 1927-ben jelent meg, további változásokat pedig az 1944-es és 1994-es jegyzékek hoztak a helységnévtárban. Nem csupán a szabályozás alapelveiről és a névadás szempontjairól kap betekintést az olvasó, hanem a politikai hatások mértékéről és céljairól is. Mindezek értelmében szoros összefüggés fedezhető fel az egyes korszakok hivatalos névanyaga között. A legutóbbi, 2011-es névrendezést fejt ki a szerző a legrészletesebben; közli azon települések nevét is, amelyek nevében változás történt. Ugyanakkor leszögezi, hogy „Szlovákiában továbbra is elsősorban politikai kérdés a magyar helységnevek ügye” (65. p.).

A kötetben soron következő két szerző figyelmének középpontjában szintén a helységnevek vizsgálata áll. *Ángyal László* Sáros vármegye helységneveiről, illetőleg e térség 413 magyar településnévének szlovák fordítá-

- 1 Bauko János: Magyar névtani kutatások Szlovákiában. In Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István (szerk.): *Magyarok Szlovákiában. VII. kötet. Nyelv*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2011, 469–486. p.
- 2 Szabó Mihály Gizella: A határon túli névhasználat és a nyelvi tervezés. In Bölcskei Andrea–N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai I. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2008, 41–52. p.

sáról ad számot. Véleménye szerint az 1899-ig használatos helységnevek szolgáltak a szlovák fordítások motivációjaként. A fordítói átváltások közül a tükörfordítást tartja a leggyakoribbnak (a településnév-készlet 32%-ában mutatható ki), a következő helyen az átírás szerepelt (22%). 19%-ban a név a formaváltó művelet következménye, a nyelvtani szerkezet megváltozása pedig 16%-ban jelentkezik. Előfordult az is, hogy a szlovák változat megalkotásánál nem vették figyelembe az eredeti magyar nevet (10%), tehát ez esetekben új motivációval kell számolni. A legtöbb esetben azonban az eredeti jelentés megőrzése tapasztalható.

Presinszky Károly egyrészt a csallóközi helységnevek eredetéről, másrészt azok élőnyelvi változatairól, mindennapi használatáról ad ismertetést. A térség helységneveinek élőnyelvi használatában a régió nyelvjárási jelenségei mutatkoznak meg leginkább: a legerősebben jelentkező jelenség a zárt *í*-zés, az *á* utáni asszociatív *o*-zás és a szótagzáró *l* kiesése. Az előző tanulmányhoz hasonlóan a szlovák nevek megalkotása során használt fordítói stratégiák bemutatása is szerepel (s köztük szintén a tükörfordítás dominál), teljes képet adva ezzel a 173 település névanyagáról.

Vančo Ildikó a kisebbségi névhasználat és az identitás kapcsolatát tárja fel egy esettanulmány által. A rövid, de szükséges elméleti bevezető után a romániai állampolgárságú, magyar anyanyelvű személy elbeszélésében szó esik a névről mint az önazonosság kifejezésének egyik kulcsáról, valamint a tudatos névválasztásról.

A fent ismertetett tanulmányoktól eltérően az alábbiak egy-egy irodalmi mű névhasználatára fókuszálnak. Petrovská Flóra rögtön egy, a beszélő nevek egyik kincses ládájának mondható művet elemez, még hozzá Mikszáth Kálmán *Szent Péter esernyője* című regényét. A műben megtalálható nevek mindegyike bizonyos szerepet rejt magában. Így az idegen hangzású nevek a humor és a szatíra kifejezését szolgálják, a legtöbb név pedig az egyének valamely (az olvasó által megfeytésre váró) tulajdonságának vagy cselekedetének tükrözői.

Polgár Anikó felfedi, hogy a Devecseri Gábor görögországi útinaplójában szereplő

antik nevek miként járulnak hozzá a szöveg sokszólamú értelmezéséhez, az intermediális dimenziók kirajzolódásához. A *Mükéné dombján* című vers elemzésekor megállapítja, hogy „a költemény nemcsak Devecserinek az antikvitáshoz való újfajta, a modern görögség felőli közeledését példázza, hanem az antik nevek használatának jellegzetes funkcióját, a név sorsszerűségének poétikáját, illetve a név kulturális asszociációinak versbe ágyazását is szemlélteti” (124. p.). Mitológia és ma keveredésének értelmezéshez a kulcsot tehát éppen a nevek adják.

Az egyperces novellák névkészlete csakugyan tudatos és groteszk névadási indítékokra vall a szerző, Örkény István részéről is. Benyovszky Krisztián aprólékos elemzése a hermeneutikai és névtani vizsgálódási szempontok bevonásán kívül a fordítási műveletek feltárását is tartalmazza, melyben a szlovák nyelvű interpretáció alapját Karol Wlachovský fordításai képezik.

N. Tóth Anikó a kortárs magyar irodalom két alkotása, a *Stern úr* című Darvasi László-novella, illetőleg a *Sinistra körzet* című Bodor Ádám-novellafűzér antroponimáinak rejtelmeibe kalauzolja az olvasót. A nevek felfedésekor hangsúlyozza azok „búvkörét” és hangzásuk esztétikai szerepét, valamint azt a tényt, hogy az irodalmi szövegek értelmezéséhez nélkülözhetetlen a nevek jelentéseinek feltárása.

A *Hogyan is szólítsam meg magam?* címet adta tanulmányának Petres Csizmadia Gabriella. A sokféle önmegnevezés az én szerepvállalásait tükrözi, s a személyiség sokarcúságához, viszonyrendszereinek és identitásának feltérképezéséhez vezet el. Az író úgy vélekedik, hogy az autobiográfiai szövegek önmegszólításai önreprezentációkként funkcionálnak, vagy éppenséggel az egyes nevekkel való azonosulatlanság az önértelmezést nehezíti meg, az énképet teszi töredékessé. Leszögezhető azonban, hogy mivel a név az önazonosság jelölésére szolgál, ezért szerepe az autobiografikus művekben tagadhatatlan.

Hegedűs Orsolya más szempontból közelíti meg az irodalmi alkotások névanyagát: vallja, hogy némely esetben, így például az elemzett Terry Pratchett-regény esetében is a szövegkörnyezet teremti meg a név jelentését,

azaz a „kontextus felől nyeri el a név az adott funkcióját” (167. p.). Tehát a szöveg függvénye, hogy egy kultúrkörben a személy- vagy karakterneveket miként értelmezzük és olvasuk. A nevek típusait először Kovalovszky osztályozása szerint sorolja be, majd azokat a fordítás kontextusában is vizsgálja.

Ugyancsak a nevek fordításával és kulturális adaptációjával foglalkozik a kötet utolsó tanulmánya, mely *Bárczi Zsófia* nevéhez köthető. Lewis Carroll *Alice's Adventure in Wonderland* c. regényének három magyar fordítását, pontosabban azok tulajdonneveit veszi szemügyre, s hangsúlyozza, hogy a fordítás során a célnyelvi befogadók figyelembevételre van szükség, s főként a gyerekkönyvek esetében célszerűtlen a szó szerinti fordítás.

A névkutatások kiterjedésének és dinamikus fejlődésének ékes bizonyítéka a megjelent kötet. Lapjai szakmai és egyúttal érthető stílusának, valamint tematikai sokszínűségének

köszönhetően élvezettel forgathatók. Az ismertetett kutatások alátámasztják Hoffmann István azon megállapítását, miszerint a nevek témaköréhez sokféle tudomány kapcsolódik: mivel a név nyelvi jelenség, a nyelv pedig az emberi nem jellegzetes specifikuma, ezért különböző diszciplínák vizsgálati tárgya lehet.³ Megjegyezhető emellett, hogy a névhasználat kérdésének jelentősége nem múlik el, hiszen az a mindennapok szerves része, ezért a további vizsgálatok számára kimeríthetetlen és izgalmas teret biztosít.

Tóth Katalin

3 Hoffmann István: *Helynevek nyelvi elemzése*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 67. Második kiadás. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007, 11. p.

Számunk szerzői

Baka L. Patrik (1991)
író, kritikus, egyetemi hallgató (Selye
János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

N. Császi Ildikó (1964)
nyelvész (Károli Gáspár Református
Egyetem, Budapest, Magyarország;
Maribori Egyetem, Szlovénia)

Gaucsík István (1973)
történész (Pozsonyi Városi Múzeum,
Pozsony, Szlovákia)

L. Juhász Ilona (1960)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet Etnológiai Központja, Komárom,
Szlovákia)

Kara Anna (1962)
lexikonszerkesztő (Budapest,
Magyarország)

Kerényi Éva (1981)
történész-muzeológus; doktorandusz
(Gömör-Kishonti Múzeum, Rimaszombat,
Szlovákia; Eötvös Loránd
Tudományegyetem, Budapest,
Magyarország)

Koszttyó Gyula (1986)
tanár, történész, doktorandusz (Pázmány
Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba,
Magyarország)

Kralina Hoboth Katalin (1984)
doktorandusz; tanársegéd (Konstantin
Filozófus Egyetem, Nyitra; Szlovák
Műszaki Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Popély Árpád (1970)
történész (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja; Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Tóth Katalin (1987)
doktorandusz (Konstantin Filozófus
Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Tózsá-Rigó Attila (1978)
egyetemi adjunktus (Miskolci Egyetem
Bölcsészettudományi Kar,
Történettudományi Intézet, Miskolc,
Magyarország)